

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ (YÖNETİM BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI**

İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDE KAMU YÖNETİMİ

Doktora Tezi

Tahereh Ahin

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Birgül Ayman GÜLER

Ankara-2008

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ (YÖNETİM BİLİMLERİ)
ANBİLİMDALI**

İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDE KAMU YÖNETİMİ

Doktora Tezi

Tahereh AHIN

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSTAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ (YÖNETİM BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDE KAMU YÖNETİMİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Birgül Ayman Güler

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

.....
.....
.....
.....
.....
.....

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi.....

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
İçindekiler	I
Çizelge Listesi ve Ekler	IV
Kısaltmalar	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDE KAMU YÖNETİMİNİN YAPISI

I. YÖNETSEL VE SİYASAL AÇIDAN TARİHSEL GELİŞME	6
A. İslam'dan Önce İran'da Devlet Yapısı	7
B. İslam'dan Sonra İran'da Devlet Yapısı	12
1. Meşrutiyet'ten Önceki Dönem	12
2. Meşrutiyet dönemi	22
3. Pehlevi Dönemi	24
II. SİYASAL YAPI	38
A. 1979 Anayasası	41
B. Merkezi İktidar Organları	46
1. Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hubregan-e Rahbari)	46
2. Önderlik Makamı	46
3. Yasama	50
a. İslami Danışma Meclisi (Meclis-i Şuraye Eslami)	50
b. Korucu Şura (Şuraye Nigehban)	54
4. Yürütme	56
5. Yargı	59
C. Şura Sistemi	61
III. YÖNETSEL YAPI	62
A. İdari Sistemde devrimden Sonra Meydana Gelen Değişiklikler	63
1. Hükümet Şeklinde Yapılan Değişiklik	63
2. Devlet Teşkilatında Yapılan Değişiklik	63
3. Kamu Personel Yapısında Yapılan Değişiklik	65
B. Merkezi Hükümet	65
1. Cumhurbaşkanı	68
2. Bakanlıklar ve Bakanlar Kurulu	72
C. Merkezi Hükümetin Taşra Örgütlenmesi	75
1. İl Örgütü / Vali (Ostandar)	76

2. İlçe Örgütü/ Kaymakam (Farmandar)	78
3. Bucak Örgütü/ Bucak Müdürü (Bakhsdar)	78
D. Yerel Kuruluşlar	79
1. Yerel İslami Şuralar	79
2. Belediyeler	87
3. Kısa Bir Yorum	90
IV. PLANLAMA SİSTEMİ	91
A. İran'da Planlamanın Tarihçesi	92
B. İran'da Planlama Dönemleri	98
1. İkinci Savaş Sonrası: Ümran Planları (Barnamehaye Umrani)	98
2. İslam Cumhuriyeti Dönemi: Kalkınma Planları (Barnamehaye Tosee)	103
C. Yönetim ve Planlama Teşkilatı	110
1. Plan ve Bütçe Kurumu	110
2. İdari İşler ve İstihdam Kurumu	111
3. Yönetim ve Planlama Teşkilatının Görevleri	111
V. PERSONEL YAPISI	114
A. Tanımlar	116
B. Sayılar	119
C. Kalkınma Planları Çerçevesinde Kamu Personel Rejiminde Öngörülen Değişiklikler (İslam Cumhuriyeti Dönemi)	122
VI. DEĞERLENDİRME	127
İKİNCİ BÖLÜM	
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ KAMU YÖNETİMİNDE	
REFORM ÇALIŞMALARI	
I. KAVRAMLAR VE REFORM ÇALIŞMALARININ TARİHÇESİ	134
A. Kavramlar	135
B. İran'da Reform Çalışmalarının Tarihçesi	138
1. Kaçar Dönemi: Islahat ve Modernleşme Çabalarının Başlaması	139
2. Meşrutiyet Devrimi: İlk Anayasal Sisteme Geçiş	145
3. Pehlevi Dönemi	150
a. Birinci Pehlevi Dönemi (1925- 1941): Modern İran'a Doğru	150
b. İkinci Pehlevi Dönemi (1942- 1979): Beyaz Devrim	155
II. DÖNEMLERE GÖRE KAMU YÖNETİMİ REFORMU	159
A. Kuruluş ve Tespit Dönemi (1979-1988): İslamileşme Reformları	161
B. Rafsancani Dönemi (1989- 1997): Ekonomide Islahat	172
C. Hatemi Dönemi (1997- 2005): Siyasi Islahat	181
D. Ahmedinejad Dönemi (2005-)	192

III. NEOLİBERAL REFORMLARIN İNCELENMESİ	198
A. Reformun Nedenleri ve Amacı	199
B. Reformun Araçları ve Kurumu	201
1. Reformun Araçları	201
a. Kalkınma Planları	203
b. Hükümet Programları	213
2. Reformun Kurumu	219
C. Reformun Sonuçları	222
D. Reformun Aktörleri	227
IV. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ VE KÜRESELLEŞME	229
A. Küreselleşme Kavramı ve Tanımı	230
B. Küreselleşmeye Yönelik Farklı Yaklaşımlar	233
C. Küreselleşmenin Boyutları	237
D. Küreselleşme Sürecinde İran	240
1. Ekonomi Alanında Küreselleşme	245
2. Siyasal ve Kültürel Alanda Küreselleşme	250
3. Dini Çoğulculuk	254
V. DEĞERLENDİRME	256
SONUÇ	259
EKLER	264
KAYNAKÇA	274
ÖZET	290
SUMMARY	291

ÇİZELGE LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. 1818 Yılında Merkezi İdare Teşkilatı	16
Şekil 2. 1836 Yılında Merkezi İdare Teşkilatı	17
Şekil 3. 1868 Yılında Merkezi İdare Teşkilatı	18
Şekil 4. 1878 Yılında Merkezi İdare Teşkilatı	19
Şekil 5. İran İslam Cumhuriyeti Anayasasında Yer Alan Temel Kurum ve Birimlerin Birbirleriyle İlişkileri	44
Şekil 6. Düzene Uygunluğu Teşhis Konseyi	49
Şekil 7. İran İslam Cumhuriyeti Devlet Teşkilatı Şeması	67
Şekil 8. İslami Şuraların Birbirleriyle İlişkisi	87
Şekil 9. Yönetim ve Planlama Teşkilatının Örgütsel Şeması	113
Tablo 1. İstihdam Yasası ve Diğer İstihdam Kuralları Kapsamında Kamu Personel Sayısı	120
Tablo 2. İstihdam Yasası ve Diğer İstihdam Kuralları Kapsamında Kamu Personeli Cinsiyet Dağılımı	120
Tablo 3. İş Yasasına Tabi Kamu Personeli Cinsiyet Dağılımı	121
Tablo 4. İstihdam Yasası ve Diğer İstihdam Kuralları Kapsamında Kamu Personeli Eğitim Durumu	122
Tablo 5. Dördüncü Kalkınma Planı Çerçevesinde Kamu Personel Sayısında Öngörülen Değişiklikler	127
Tablo 6. Dört Ülkede İnsani Gelişmişlik Bakımından Kadınların Durumu	252
Tablo 7. İran’da Küreselleşme Lehine ve Aleyhine Kişiler (Cinsiyet, Yaş ve Meslek Ayrımına Göre)	255
Ekler:	
Ek 1. İran’da Kalkınma ve Planlamanın Takvimi	264
Ek 2. 1957-1974 Yılları Arasında Dünya Bankasının İran’daki Proje Kredileri	265
Ek 3. 1991-2005 Yılları Arasında Dünya Bankasının İran’daki Proje Kredileri	267
Ek 4. Devlet Teşkilatının Yapısı Konusunda Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Hükümleri	268
Ek 5. İran İslam Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler	272
Ek 6. Yararlı Olabilecek Adresler	273

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.k.	: aynı kaynak
a.g.m.	: adı geçen makale
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.B.	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devleti
AİD	: Amme İdare Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
DB	: Dünya Bankası
Der.	: Derleyen
IMF	: Uluslar arası Para Fonu
İRİB	: İran İslam Cumhuriyeti Devlet Radyo ve TV Kurumu
İRNA	: İran İslam Cumhuriyeti Resmi Haber Ajansı
No.	: Number
SAVAK	: Pehlevi Dönemi Gizli İstihbarat Örgütü
s.	: sayfa
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti

GİRİŞ

Çok eski bir medeniyete sahip olan İran'ın yönetim ve idari yapısı da oldukça eski sayılmaktadır. İslam öncesi dönemde bile İran'da güçlü bir idari yapı mevcut olmuştur. 1979 yılında gerçekleşen bir halk ayaklanmasıyla şahlık dönemi sona ermiştir. 1979 devriminde rol alan aktörlerin, siyasi ve ideolojik görüşleri birbirinden oldukça farklı bulunmaktaydı. Yeni siyasal sistemin adı 'İslam Cumhuriyeti' olana kadar oldukça sancılı ve karmaşık bir süreçten geçilmiştir. Bu süreçte, çeşitli ideolojilere mensup örgüt ve gruplar arasında ciddi bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır.

1979 devriminden sonra kamu yönetiminin siyasal ve örgütsel yapısında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Tez'de öncelikle devrim sonraki yaklaşık on yıllık bir süreçte bu değişiklikler ve onları meydana getiren nedenler araştırılmıştır. Bu dönem İslam cumhuriyetinin kuruluşu ve tespiti dönemidir. Yürütülen çalışmalar tamamen yeni ve İslami sistemin yerleştirilmesini amaçlamaktadır. Bu tezin iki amacı bulunmaktadır. İslam cumhuriyeti anayasası 'Velayet'i Fakih' ilkesinden esinlenerek hazırlanmış bir anayasadır ve cumhuriyet, meşruluğunu İslam dininden almaktadır. Bu özellik kamu yönetimi alanında kendisini nasıl göstermektedir sorusuna cevap aramak tezin birinci amacını teşkil etmektedir. İkinci amaç, 1990'lı yılların sonundan itibaren dünyayı etkisi altına alan küreselleşme sürecine paralel olarak, İran İslam cumhuriyetinde yavaş yavaş izole durumundan çıkarak reform/ıslahat adı altında bazı faaliyetler ve değişiklikler yapılmaktadır. Bu faaliyetlerin şekli, önemi, amacı, iç ve dış dinamikleri nelerdir sorusunu açıklamak tezin ikinci amacını teşkil etmektedir.

İran İslam Cumhuriyeti kamu yönetimi ve buradaki reform/ıslahat süreci çağdaş genel kamu yönetimi örgütlenmesi ile farklılıkları, bu çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Tez Batı dünyası dışında kaldığı kabul edilen bir sistemde, Batı dünyası kaynaklı küreselleşme sürecinin neden ve nasıl etki yarattığı sorununu anlamaya odaklanmıştır. İran İslam Cumhuriyeti siyasal ve yönetsel yapı açısından kendine özgü özelliklere sahip bir ülkedir ve tüm meşruluğunu siyasi düşünceye hakim İslam ve din kültüründen almaktadır. Bunun yanında özellikle 2000'lı yılların başından itibaren iç ve dış etkenlerin baskısıyla küresel gelişmelerin içerisinde yer alma ve olanaklardan faydalanma, uzun yıllar münzevi kalmış durumdan kurtulma çabaları içinde yer almıştır. Bu çabalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

İran İslam Cumhuriyetinin bugünkü yapısı ve yürütülen reform/ıslahat hareketleri, özgün bir tarihsel ve toplumsal zemin üzerinde yükselmektedir. Var olan tarihsel ve toplumsal zemin bilinmedikçe, günümüzün İran İslam Cumhuriyeti kamu yönetimi reformlarını analiz etmek mümkün olmamaktadır. Dünya genelinde az sayıdaki uygulamalardan ve özel bir örnek olan İran devletinde, değişme konusunda bilgiler çok az ve sınırlıdır. İran'da tarih boyunca reform kavramı çok az kullanılmış veya hiç kullanılmamıştır. Kullanılan kavramlar devrim ve ıslahat olmuştur. Görüldüğü gibi İran kendi sisteminde yaşanan değişim süreçlerine farklı adlar verme ve farklı kavramlarla irdeleme arayışı içinde bulunmaktadır. İran'da yürütülen ve ıslahat ile anılan değişiklikler Batı'da yürütülen ve reform ile anılan değişimlerden farklı mıdır? Yoksa aynı içerik farklı kavramlarla mı anlatılmaktadır? Bu bakımdan tezin kavramsal çerçevesi de farklılık göstermektedir.

Tez iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle tarihsel süreç içerisinde yönetsel ve siyasal yapı incelenmiştir. İncelemeye tabi tutulan dönemlerde

bazı önemli kırılma noktaları göz önünde bulundurarak dönemselleştirme yoluna gidilmiştir. Bu şekilde yapılan bir inceleme, her dönemin kendine özgü özelliklerini ortaya çıkarmış ve üstünde vurgu yapılmıştır. Böylelikle İslam cumhuriyeti öncesi dönem (1979’a kadar) incelenmiş ve özellikle 1979 devrimine zemin hazırlayan faktörler üzerinde durulmuştur. Bu dönemi anlamak İslam Cumhuriyeti dönemini anlamamız için önemli bir malzeme teşkil etmektedir. İran İslam Cumhuriyetinin siyasal, yönetsel, planlama ve personel yapısı birinci bölümün diğer başlıklarını teşkil etmektedir. Özellikle devrimin ilk yıllarında bu yapılarda yeni düzene uygun köklü değişimler meydana gelmiştir. Zaman içerisinde de bu değişimler devam etmiştir. Genel olarak İran İslam Cumhuriyetinin yönetim yapısının tarihsel gelişme süreci içinde ‘İslam Cumhuriyeti’ kuruluşu ve özellikleri bu bölümün ana amacını teşkil etmektedir.

İkinci bölümde İran İslam Cumhuriyeti kamu yönetiminde yürütülen reform çalışmaları ele alınmıştır. Bu bölümde de önceki bölümde olduğu gibi, öncelikle İran’da reform çalışmalarının tarihçesi devrime kadar olan süre için ele alınmıştır. Reformun iç ve dış faktörleri, reformları gerekli kılan nedenler ve reform sonuçları incelenmiştir. İslam Cumhuriyeti döneminde yapılan reformlar iki ayrı başlıkta incelenmiştir. ‘Dönemlere Göre Kamu Yönetimi Reformu’ adı altında incelenen bölümde öncelikle devrimin ilk on yılında (1979-1988) İslamileşme reformları detaylı olarak anlatılmıştır. Bu bölümün diğer başlıkları altında savaş sonrası yeniden yapılanma faaliyetleri biraz da neoliberal reformların kavramları ile beraber açıklanmaya ve uygulanmaya çalışılmıştır. İkinci başlık ‘‘Neoliberal Reformların İncelenmesi’’ adını taşımakta ve 2000’li yıllardan itibaren küreselleşme söylemlerine paralel olarak yapılan reform/ıslahat hareketleridir. Bu iki süreç

arasında zaman zaman çatışma yaşanmış ve yaşanmaktadır. Bazen de bir noktada kesişip birlikte ve paralel olarak sürdürülmüştür. Bu bölümde ayrıca Batı/emperyalizme karşıtlık konumunda bir ülkede küreselleşme reformun anlayışı, nasıl yapıldığı, araçları, kurumları ve işleyişi ayrıca reformu destekleyenler ve karşı çıkanlar, eleştiri konuları ile beraber ele alınmıştır. İran'da küreselleşme tartışmaları çok kısa belki bir iki yıllık bir geçmişe sahiptir. Bu nedenle bu bölümü hazırlarken Farsça literatüre özgü kaynak bakımından biraz zorluk yaşanmıştır.

İran İslam Cumhuriyeti kamu yönetiminin üzerinde çalışılması, dinsel düşünce ve kültüre dayanan ve kendine özgü başka örneği bulunmayan bir kamu yönetimi incelenmesi yapmak demektir. Diğer çağdaş kamu yönetimleriyle olan benzerlik ve farklılıkları tespit etmek adına günümüz kamu yönetimi alanı çalışmaları içerisinde kendi başına önemli sayılmaktadır. Böyle bir çalışma farklı siyasal temellere sahip kamu yönetimlerinin karşılaştırılmasına hizmet edecektir. Öte yandan tüm siyasal savları ile Batılı siyasal değerlerden farklılığını vurgulayan bir sistemin, genel dünya sistemi ile ilişkilerini bilimsel bir analize tabi tutmak öğretici bir çaba olacaktır. Tezin bu iki yönüyle Türkçe bilimsel literatüre katkı sağlayacağı umut edilmektedir.

Tezdeki konuları araştırmak ve soruları cevaplandırmak için yoğun bir kütüphane çalışması yapılmıştır. Bu amaçla konuyla ilgili kitaplar, raporlar, süreli yayınlar, çalışma notları, kalkınma planları, hükümet programları, kanun tasarı ve taslakları, ders notları, günlük gazete ve yayınlar dikkatlice taranmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDE KAMU YÖNETİMİNİN

YAPISI

İran çok eski bir medeniyete sahip bir ülkedir. Bu nedenden dolayı devlet yapısı ve idari kurumlarının tarihi de oldukça eski sayılmaktadır. İslam'dan önceki dönemde İran'da kamu yönetimi alanı oldukça gelişme göstermiştir ve o dönemde bile güçlü idari yapı mevcudiyeti göze çarpmaktadır. Ancak Batılı anlamda gelişmiş kurumlara ve anayasaya 1900'lu yıllarda kavuşmuştur. Bu dönemde Batı ile iletişim sonucunda hızlı bir modernleşme sürecine girilmiştir. Ancak modernleşmenin bedeli de sömürgeleşme olmuştur.

İran tarihini incelerken iki önemli devrim ile karşılaşırız. Birincisi meşrutiyet devrimi yani ilk anayasal sisteme geçiş ve diğeri 1979 devrimidir. 1979 yılında bir halk ayaklanması gerçekleşmiş ve şahlık dönemi sona ermiştir. Her ne kadar devrimde rol alan aktörler tüm kesimleri kapsamış olsa da siyasi güç devrimden sonraki ilk yıllar din adamları ve liberallerin eline, sonraki yıllar da tamamen din adamlarının eline geçmiştir.

1979 Anayasası Vilayet-i Fakih ilkesine dayanan bir düzeni öngörüyor ve bu dönemden itibaren dinin düzenleyici etkisi devletin egemenlik araçları olan yasama, yürütme ve yargıda göze çarpmaktadır.

Birinci bölümde, İran İslam Cumhuriyetinin kamu yönetimi yapısı incelenirken öncelikle tarihsel gelişme süreci 1979 devrimine kadar olan dönemin tüm özellikleri göz önünde bulundurularak anlatılacaktır. İslam cumhuriyetinin yönetsel, siyasal, personel ve planlama yapısı İslam cumhuriyetinden sonra meydana gelen değişikliklerle beraber anlatılmaya çalışılacaktır.

I. YÖNETSEL VE SİYASAL AÇIDAN TARİHSEL GELİŞME

Bugün İran olarak bildiğimiz yer aslında ilk medeniyetlerin ortaya çıktığı geniş bir bölgenin bir parçasıdır. İran tarihini incelerken genelde 2500 yıllık bir devlet geleneğinden söz edilir. Ancak bazı tarihçilere göre 2500 yıl sadece büyük İran imparatorluklarının ortaya çıktığı tarih olarak bilinmelidir.

İnsanlık tarihinin en büyük ve en eski yerleşim bölgelerinden biri olan ‘Şuş’, M.Ö. 6000 yılında ortaya çıkmıştır ve M.Ö. 3000 yılında (Sümerlerle aynı dönem) eski çağın en eski devletlerinden biri olan ‘İlam’ın başkenti olarak bilinmektedir. Yönetim uygulaması İlamiler ve Sümerler tarafından başlatılmıştır. Ancak Sümerlerin aksine İlamiler büyük gelişme göstermişlerdir¹. Bu, ‘sınıflı toplum’ ya da ‘devletli toplum’ aşamasının da başlangıcıdır.²

Federal bir yapıya sahip olan İlam devleti 3 katlı bir yönetim şeklinde organize olmuştur. Yönetim, Padişah, Nayib-ul Saltanat ve Farmanbardaran’dan oluşmaktaydı. İlamilerin başarılarından bir tanesi ‘yazının’ geliştirilmesi olmuştur. Ayrıca yer altı su kanalları inşası, mimarlık, yeni bir tartı sisteminin geliştirilmesi, gelişmiş idari ve medeni ve ceza kanunu bu dönemde gerçekleşmiştir.³

M.Ö. 2000 yılında (bu tarihte görüş birliği yoktur.) Orta Asya’da yaşayan Aryai veya Aryanlar (Hint ve Avrupalıların bir kolu) kendi topraklarından ayrılarak, İran’a⁴ göç edip burada yaşamaya başlamışlardır. Sonuçta Aryailer ve Persler,

¹ A. Fagihi – H. Danaeifard, **Bürokrasi ve Tosee Dar İran (İran’da Bürokrasi ve Kalkınma)**, Resa Kültür Hizmetleri Yayınları, Tahran 2006, s.141.

² B. A. Güler, **Yönetim Düşünü İçin Araştırma Alanını Belirlemek**, Çalışma Notu, Mart 2005 – Ocak 2006, s. 5.

³ A. Fagihi – H. Danaeifard, **Bürokrasi ve...**, a.g.e., s.142.

⁴ O tarihte İran: bugünkü İran, Afganistan, Türkmenistan ve Beluçistanın (günümüzde Beluçistan’ın bir kısmı İran’da diğer bir kısmı Pakistan’dadır) tamamından oluşuyordu.

Aşuriler ve diğer kabileleri de kendi hakimiyetleri altına alarak dünyanın en eski imparatorluklarından biri olan ‘Mad’ devletini kurmaya doğru yol almışlar.⁵

Aryailerin toplumsal yapısını incelediğimizde, din adamları, askerler ve çiftçilerden oluştuklarını ve ataerkil bir yapıya sahip olduklarını görüyoruz.

İran tarihini incelerken genellikle İslam’dan Önceki Dönem ve İslam’dan Sonraki Dönem olarak ele alınır.

A. İslam’dan Önce İran’da Devlet Yapısı:

İran’da İslam’dan önceki dönemin devletleri, beş dönem olarak sınıflandırılmaktadır.⁶ Bunlar Mad (800- 550 M.Ö.); Hakhameneşiler (559-330 M.Ö.); Sulukiler (330-250 M.Ö.); Aşkaniler (256 M.Ö-224 M.S.); Sasaniler (224 – 652) devletleri olarak bilinir.

İran’ın İslam öncesi yönetim şekli konusunda tarihçiler övgüyle söz etmişlerdir.⁷ Aryailerin ikinci bir kolu olan Madlar M.Ö. 800-550 yılında Mad İmparatorluğunu kurmuşlar. Yaklaşık 250 yıl hükümet eden Mad devleti kabilelerden oluşuyormuş. Bu kabileler birbirlerinden bağımsız olarak yönetiliyormuş. Aslında bir çeşit federal devlet uygulaması varmış. Padişahın yanında halk meclisi ve şeyhlerin (kabile yaşlıları) şuraları da yer alıyormuş. Kabile önderleri bu meclis ve şuralardan seçiliyormuş. Madlar hükümetlerinin son yüz yılında çok güçlü bir merkezi iktidar ve idari teşkilat kurmuşlardır. Madların devlet yapısını incelerken iki özellik göze çarpmaktadır. Birincisi, Federe devlet yapısına benzer bir yapı oluşturarak Mad devleti sınırları içerisinde yaşayan tüm kesimler için

⁵ R. Chrishman, **İran Az Ağaz Ta İslam (İran Başlangıçtan İslam’a Kadar)**, (Çev. Mohammad Moin), Moin yayınları, 2004, s.92.

⁶ H. Naragi, **Çekideye Tarihe İran Az Kuçe Aryayih Ta Payane Selseleye Pahlavi (İran Tarihi Aryailerin Göçünden Pehlevi’nin Sonuna Kadar)**, Tahran, Akhtaran Yayınları, 6.baskı, Tahran 2005.

⁷ M.Vazirniya, **Sazemanhaye Edari Dar İran (İran’ın İdari Kuruluşları)**, Tahran Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayınları, Tahran 1974 s.43.

özgürlük sağlanmış. İkincisi, idare konusunda tecrübe sahibi olan ve halkın saygısını kazanmış kişiler yönetimin başında bulundurulmuştur.

Madların idari yapısı Hakhameneşiler döneminde de aynen devam etmiştir.⁸

Hakhameneşiler döneminde⁹ (M.Ö.559- 330) padişah tüm devlet teşkilatının başıymış. Padişahlık kutsal bir makam olarak görülüyor ve şah tanrının yer yüzündeki temsilcisi olarak büyük takdir ve saygı görüyormuş. Bu dönemin ünlü padişahlarından Kuoroş çalışır bir idari yapı, hızlı iletişim, düzenli bir denetim, merkezi idari yapılarla işlerin doğrudan yapılması ve gerektiğinde hızlı savunabilecek bir ordu ile güçlü bir Pers hükümetinin temellerini atmış. Kuoroş'un liderlik konusunda görüşleri saygıya değer, onun dönemi –günümüz anlamında- insan haklarına saygı, toplumsal gelişme ve düzgün idari yapıların kurulması dönemi olarak bilinmektedir.¹⁰

Bu dönemde ülke 20 (bazı kaynaklara göre 26 veya 30) satrapı'ye (Bölge) ayrılıyor, her strapinin başına bir satrap görevlendiriliyordu. Bu dönemde İran'ın sınırları çok genişledi. Yollar yapıldı ve milli para¹¹ ilk kez bu dönemde kullanılmaya başlandı. Bu dönemde siyasi bakımdan merkezîyetçi, idari bakımdan ademi merkezîyetçi bir politika benimsendi. Önemli konularda ve tüm ülkeyi ilgilendiren konularda merkezden karar alınıp, yerel konular tamamen yerel hükümet ve satrapilere bırakıldı. Yargı konusu merkezi olup padişah bu konuda tam

⁸ T.Feyzi, **Mebaniye Modiriyete Dowleti (Kamu Yönetiminin İlkeleri)**, Tahran Payam-e Nur Üniversitesi Yayınları, Birinci Cilt, Tahran 2004, s.107.

⁹ Bu dönemin ünlü padişahlarından Kuoroş ve Daryouş İran tarihi ile özdeşleşen iki değerli şahsiyet olarak bilinmektedir.

¹⁰ A.k. s. 107- 108.

¹¹ Bu para tüm imparatorluk sınırları içinde geçerli olup o dönemde ticaretin gelişimi konusunda önemli rol oynamıştır., a.k., s.108.

yetkiliydi¹² buna karşın bölgelerin güvenliğini sağlama tamamen o bölgenin valilerine¹³ bırakılmıştı.¹⁴

Yönetim konusunda uzman bazı tarihçilere göre, eski İranlılar yönetim ve idare konusunda kendilerinden o kadar çok başarı gösterdiler ki Makduniler, Araplar ve Moğollar döneminde bile hassas ve önemli görevler onlara verildi.¹⁵

Sulukiler dönemindeki (M.Ö.330-250) siyasi ve idari yapı konusunda tarih kitaplarında pek fazla bilgi mevcut değildir.

İskender Makduni'nin (Büyük İskender) İran'a saldırmasıyla, toplumsal ve ekonomik alanda yeni bir dönem başladı. Bu dönem İran tarihinde Makduni veya Yunani dönemi olarak bilinmektedir. Yunanlılar döneminde satrapiler bölünüp 72 satrapiye dönüşmüştür. Yunan kuralları geçerli olup yargı da Yunanlı yargıçlar tarafından yapılıyordu. Yunanlılar yaklaşık 100 yıla yakın İran'da etkili oldular ve yaklaşık M.Ö. 250 yılında Aşkaniler hükümeti başladı.¹⁶ Aşkaniler döneminde ülke yönetimi soylulardan oluşan 7 aileye bırakılmıştır.¹⁷ Aşkaniler özel bir yönetim şekliyle 500 yıla yakın hüküm sürmüşler. Ülkenin başında büyük padişah olmakla beraber, belli bölgelerin başında oldukça geniş yetkilere sahip bir kişi bulunuyordu. Bu dönem İran tarihinde Mülükül-Tavayif Dönemi (Tayfaların Yönetimi) olarak

¹² Yargı konusunda padişahın yanında 'Müşavire Encümeni' adında ve kanunları iyi bilen, tarafsız ve toplumsal konularda bilgi sahibi olan yedi kişiden oluşan bir encümen de görev yapıyordu. Padişah yargı konusunda bu kişilerin görüşlerine başvuruyordu. Bu kişiler ölene kadar mevkilerini koruyorlardı. T. Feyzi, **Mebaniye...** a.g.e., birinci cilt, s.109.

¹³ Valiler genelde soylulardan ve saltanat mensuplarından ömür boyu bu göreve getiriliyorlardı. Kendi bölgelerinde tam yetkili olup hatta bazı civar devletlerle basit diplomatik ilişkiler kuruyorlardı. Ancak yine de sürekli merkezden görevlendirilen heyetler tarafından sıkı bir şekilde kontrol ediliyorlardı.

¹⁴ M.Vazirniya, **Sazemanhaye ...**, a.g.e., s.44-45.

¹⁵ P.Namegh, **Mebaniye Modiriyete Dowleti (Kamu Yönetiminin İlkeleri)**, Havaye Tehran Yayınları, Tahran 2001, s.89.

¹⁶ T.Feyzi, **Mebaniye ...**, a.g.e., birinci cilt, s.110.

¹⁷ Bazı kaynaklarda yedi alt hükümetten söz ediliyor. Bunlar merkezi hükümete bağlı olmakla beraber oldukça bağımsız bir yapıya sahiptilerdi.

bilinmektedir.¹⁸ Bu dönemde iki meclisten söz edilebilir. Birincisi Aile Meclisi (Şehzadeler Şurası): Saltanata mensup erkek ve yaşlılar, İkincisi, Sena Meclisi (Memleket Şurası): yaşlı ve tecrübeli insanlar ve din adamları'ndan oluşuyorlardı.¹⁹ Bu dönemle ilgili fazla bilgi mevcut değildir. Ancak bu dönemde idari teşkilata gümrük teşkilatı da eklenmiştir. Bu da o dönemde İran – Rum arasında gelişen ticari ilişkiler sonucunda meydana gelmiştir.

En gelişmiş idare yapısı Sasaniler döneminde görülmektedir. Bu dönemde çok geniş olan ülke yönetimi merkeziyetçi özelliklere sahiptir. Sasaniler dönemi İran İslam öncesi devlet tarihinde 'Milli Birlik' dönemi olarak bilinmektedir. Toplum dört sınıfa ayrılmıştır: 1- Askerler 2- Yazışma Yapanlar (Dabiran)²⁰ 3- Din Adamları ve 4- Diğer (çiftçiler, zanaatkarlar ve ...).²¹ Bu sınıfların temsilcileri padişahın ve sadrazam'ın (vezirin) doğrudan denetimi altında ülkenin siyasi ve idari fonksiyonlarını yerine getiriyorlardı. Yargı, vakıfların yönetimi, eğitim ve kültür işleri din adamlarına bırakılmıştı. Bunların başında 'Mobedan-e Mobed' vardı. Devlet evraklarının düzenlenmesi, devlet yazışmaları, gelir giderlerin hesaplanması ve diğer ülkelerle ilişkiler konusu 'Dabiran' sınıfına bırakılmış bunun başında 'Dabir Bod' bulunuyordu. Askeri işlerin başındaki makam 'Reyis'i Cengiyan' (Savaşçıların Başı) idi. Vergi işlerinin yürütülmesi, çiftçiler ve sanat ve ticaret işleriyle ilgilenmek 4.sınıfın görevlerinden sayılıyordu. Bu sınıfın başında 'Vasteryuşan Salar' vardı. Bu kişi hem maliye bakanı hem de ticaret ve tarım bakanı sayılırdı.²² İdari işler ise, 8 kurum tarafından yürütülüyordu. Bu kurumlar, Askeri Divan (Divane Umure Arteş);

¹⁸ M.Vazieniya, **Sazemanhaye ...**, a.g.e., s.45

¹⁹ P.Namegh, **Mebaniye...**, a.g.e., s. 89

²⁰ Carter V.Findley Kalemiyeden Mülkiyeye adlı eserinde bu gruptan kalemiye diye söz etmekte ve Şöyle tanımlamaktadır: Osmanlı İmparatorluğunda ve eski İslam devletlerinde, hükümet yazışmalarını yürüten, malı kayıtları ve toprak mülkiyeti kayıtlarını tutan görevlilerdi.

²¹ M.Gahari, **Edareye Umure Şehr (Şehrin Yönetimi)**, Ramin Yayınları, Tahran 1985, s.61.

²² T.Feyzi, **Mebaniye...**, a.g.e, Birinci Cilt, s.111.

Yollar Divan'ı (Divane Rah-ha); Maskukat Divanı (Divane Maskukat-Darphane); Posta Divanı (Divane Name-ha); Yargı Divanı (Divane Dad-resi); Devlet İmtiyazları Divanı (Divane Emtiyazat-e devleti); Vakıflar ve Medreseler Divanı (Divane Medares ve Mogufat) ve Evlenme ve Boşanma Divanı (Divane Nikah ve Talağ) tarafından yürütülüyordu.²³

Bu dönemde Zerdüşt dini ülkenin resmi dini olarak belirlendi ve din adamlarına bazı görevler verildi. Bu görevlerin başında yargı işleri, vakıf ve medreselerin idaresi ve evlenme boşanma gibi işler geliyordu. Bu dönemde idarenin yapısı ve fonksiyonları oldukça genişledi ve memur dediğimiz sınıfın sayısı arttı. Ayrıca bu dönemde memurların eğitimi (göreve gelmeden önce ve görev süresince) dikkate alınıp yükselme şartlarında memurun liyakati eklenmiştir.²⁴ Sasaniler döneminde İran'ın ilk üniversitesi olan Condi Şapour Üniversitesi²⁵ kurulmuştur.²⁶

İran tarihi İslam öncesi dönemi kısaca gözden geçirildi. Bu döneme ait temel özellikler şu şekilde sıralanabilir: Birincisi, her dönemde ülke yönetimi için kurulan güçlü bir idari yapı mevcuttur. İkincisi, devletler birbirlerinin devamı olup bir çok yönden benzerlikler taşımaktadır. Üçüncüsü, eski toplumlarda devletin oluşumu ve varlığı yasa koyan ve buna uymaya zorlayan sultan, padişah ile gerçekleşir ve ayakta kalır. Birisi kendini padişah ilan ettiği zaman, kendi teşkilatını ve devletini de kurmuş sayılmaktadır. Tüm maddi ve manevi imkanlar genellikle hükümdarın ayakta kalması için kullanılıyordu. Dördüncüsü, devletin görevleri, toplumun ihtiyaçlarını

²³ M. Vezirniya, **Sazemanhaye...**, a.g.e., s.49.

²⁴ P. Namegh, **Mebaniye...**, a.g.e., s.90-91.

²⁵ 1700 yıl önce aynı adı taşıyan Condi Şapour şehrinde (İran'ın güney batısında bulunan) kurulan bu üniversitenin yanında yine aynı adda bir hastane kurulmuştur. O devirde bu üniversite ve hastane oldukça ün kazanarak Hindistan ve Yunanistan'dan birçok tabip istihdam edilerek tıp dersleri verilmeye başlanmıştır. Bu üniversite günümüzde de aynı adla varlığını korumaktadır.

²⁶ M. Gahari, **Edareye...**, a.g.e., s.133.

yerine getirme açısından, geniş olmadığından²⁷ idari kuruluşların yapısında köklü değişiklikler meydana gelmemiştir. Bu kuruluşların var olma nedeni –yukarda da belirttiğimiz gibi- daha çok hükümetlerin ayakta kalma ve devam ettirebilme tezi üzerine kurulmuştur. Beşincisi, yönetim şekli bakımından dönem dönem sıkı bir merkeziyetçi yapıya sahip iken bazı dönemler de oldukça özerk bir yapıya bürünmüşlerdir.

B. İslam’dan Sonra İran’da Devlet Yapısı

İslam’dan sonraki dönemi, İran tarihinde önemli kırılma noktalarından biri olan Meşrutiyet Devrimine göre dönemlere ayırma yoluna gidilmiştir. Bu dönemler sırasıyla incelenmiştir.

1. Meşrutiyet’ten Önceki Dönem

Sasanilerden sonra, ülke bir süreliğine karmaşık bir duruma düştü. Bu dönemde bir çok merkezi hükümet ve yerel hükümetler işbaşına geldiler. İslam’dan sonraki hükümetleri 3 gruba ayırabiliriz.

Birinci grup İslam’ın Başlangıcı ve Hülefaye Raşidin Dönemidir. Bu dönemdeki hükümetler: Emeviler (651-745) ve Abbasiler (749-809) hükümetleridir.

Sasanilerin son döneminde Araplar İran’a saldırarak (yedinci yüzyıl) yavaş yavaş kendi hakimiyetleri altına aldılar. Bu dönemden sonra zaman içerisinde İslam kuralları hayatın her alanına nüfuz ettiği gibi ülke yönetimini de etkiledi. Bu dönemde daha önce kurulan idari yapı ve kurumlar Arapça isimlerle faaliyetlerine devam ettiler. Divan-ul haraç (maliye), divan-ul ziya (tarım) ve divan-ul zimam (muhasabe ve arşiv)²⁸ bunlardan bazılarıdır.

²⁷ C.V. Findley’ye göre 19.yüzyılın sonlarından önce dünyanın hemen hemen hiçbir yerinde tam anlamıyla ‘kamu hizmeti’ mevcut değildi. **Kalemiyeden Mülkiyeye**, s.7

²⁸ M.Vezirniya, **Sazemanheye...**, a.g.e., s.46.

İkinci grup Yerel Hükümetler Dönemidir. Bunlar: Taheriler (785-836); Safariler (840-866); Samaniler (866-968); Ziyariler (840-968); Buyiler (899-1019); Gazneliler (967-1134); Selçuklular (1055-1194); Harezmşahlar (1094-1231)²⁹ Moğollar (1259-1335) ve Teymuriler (1384-1500) dönemleridir. .

Abbasilerden sonra birçok bağımsız yerel hükümetler kuruldu. Bu dönemde de öncekilerde olduğu gibi siyasi ve idari yapının başında emirler ve sultanlar vardı. Onun yanında vezirler görev yapıyorlardı. Bu dönemde her ne kadar Türk, Tatar ve Moğol gibi İranlı olmayan sultanlar hüküm sürseler de genelde İranlı vezirler tarafından devlet işleri yürütüldü. Ancak vezirlerin yetki ve sorumlulukları her zaman aynı değildi. Bu dönemin en önemli olayı Moğolların İran'a saldırmasıdır. Moğollar İran'ı harabeye çevirip tüm idari ve sosyal yapıları tahrip ettiler. Bu dönemin şahları ülke yönetimi konusunda herhangi bir bilgiye sahip değillerdi. Bunların en önemli özellikleri disiplin ve mutlak itaat idi.³⁰

Üçüncü grup Milli Hükümetler Dönemidir. Bunlar: Safeviler (1501- 1732), Afşarlar (1727-1740), Zandlar (1742-1788) ve Kaçarlar (1795-1925) dönemleridir.

İslam'dan sonraki dönemde idari ve siyasi bakımdan en iyi sayılabilecek dönem Safeviler dönemidir. Bu dönemde İran devleti tekrar eski gücüne kavuşarak güçlü bir merkezi hükümet kurulmuştur. Sadrazam veya vezir-e azam sultan'dan sonra en yetkili makam ve yürütmenin başı sayılırdı. Vakanevis emirleri yazılı hale getirir ve arşivleri tutardı. Eşik ağası başı saraydaki törenleri organize eder ve vezir-e biyutat şah'ın fabrikalarını (askeri elbise diken vs.) denetlerdi. Diğer idari kurumlar kısaca divan beygi (adalet bakanlığı), mostofiyol mamalık (maliye bakanlığı), gurçi

²⁹ Gaznaviler, Selçuklular ve Harezmşahlar (Türkçede Harzemşahlar) İran tarih kitaplarında İran'da hüküm sürmüş yerel Türk devletleri olarak adlandırılmaktadır.

³⁰ P. Namegh, **Mebaniye...**, a.g.e., s.100.

başı (harp bakanlığı) idiler.³¹ Bu dönemde ilçeler de (bölgelerin) o bölgenin önemine göre sırasıyla vali, beylerbeyi ve han tarafından yönetiliyordu.

Arapların İran'a saldırmasıyla birçok merkezi ve yerel devlet kuruldu. Başlangıçta çok güçlü bir merkezi hükümet³² ve devlet varken yavaş yavaş bazıları yerel sayılabilecek yönetimlere bölündü ve Safeviler dönemine (1501- 1732) kadar devam etti. 1501 yılında Safevi Hanedanının işbaşına gelmesiyle Şii mezhebi ilk kez Şah İsmail (bu Hanedanlığın ilk şahı) tarafından İran devletinin resmi dini olarak kabul edildi ve günümüze kadar bu özellik korundu. Safevi şahları birçok kurum ve kuruluşu yeniden yapılandırdı.

800 yıllık Arap istilas ve kabileler yönetiminden sonra Safeviler iki güçlü ve karizmatik şahları yani şah İsmail ve Büyük Şah Abbas vasıtasıyla güçlü bir merkezi hükümet kurarak ilk kez devlet kelimesini (nimet anlamında) hanedanlık yerine kullanmaya başladılar. Ayrıca Şiiliğin resmi devlet dini olarak kabul edilmesiyle, bunu ideolojik çerçeveye oturtarak İranlılık kimliğiyle birleştirdiler.³³ Safeviler döneminde din işleriyle uğraşan idari bir kurum olan Sadr kuruldu. Sadr dini işler bakanlığı olarak görev yapıyordu. Ayrıca vakıfları da yönetiyordu. Bu da ulemaya ekonomik açıdan devletten bağımsız olma özelliği tanıyordu. Bu şekilde Safeviler döneminde din adamlarından oluşan güçlü bir grup kurularak dönem dönem hakim güç haline geldiler.³⁴

Safevi dönemi ayrıca Batıda sanayi devriminin ilk kıvılcımlarının ortaya çıktığı dönemdir. İran bu dönemde yavaş yavaş İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi

³¹ P.Namegh, **Mebaniye...**, a.g.e., s.102-103.

³² Dönem dönem çok güçlü bir merkezi yönetimden söz edilmektedir. Ancak bu dönemlerde merkezi hükümetlerin gücü her zaman sınırlı olup yerel hükümetler ve valiler yönettikleri bölgenin gerçek hükümdarı sayılır, bazen de oldukça bağımsız bir özellik taşıyorlardı. M.Tabatabayi Motamani, **Huguge Edari (İdare Hukuku)**, Mizan Yayınları, 2005, s.71-72

³³ M. Kemali, **Cameeye Madani, Dowlet ve Nosazi Dar İrane Muaser (İran'da Toplum, Devlet ve Yeniden Yapılanma)**, Çev. Kemal Puladi, 2002, s.50.

³⁴ A.k., s.52.

Batılı ülkelerle iletişim kurmaya başladı.³⁵ Bu dönemle ilgili son önemli nokta, çarşı denilen ticaret merkezlerinin oluşumu ve oldukça gelişmesiydi. Daha sonraki yıllarda da görüleceği gibi çarşılar sadece alışveriş merkezleri olmayıp dini faaliyetlerin merkezleri olan medrese ve mescitlerin de inşa edildiği yerler olarak ortaya çıkmaktaydı. Bu dönemde ulema ve çarşı esnafı arasında çok ciddi boyutlarda işbirliği imkanları gelişti ve ilerdeki dönemler için de sağlam bir zemin oluşturarak Meşrutiyet dönemi, Pehlevi döneminin özellikle son yılları ve İran İslam cumhuriyeti döneminde de devam etti.

Afşarlar ve Zandler döneminde idari ve sosyal yapı değişmedi. Ancak Afganların saldırmasıyla idarenin merkeziyetçiliği ortadan kalktı. Zandlar döneminde toplumun refahı konusunda adımlar atıldı. Ancak bu adımlar fazla etkili değildi³⁶ Kaçar Hanedanlığı döneminin (1795- 1924) ilk yıllarında siyasal ve yönetsel yapı hemen hemen Safeviler dönemiyle aynıydı.

19.yüzyıl Avrupa'sında eğitim, yargı ve sosyal hizmetler gibi birçok faaliyet devletin görevi sayılırken, Kaçar Hanedanlığı döneminde (önceki dönemlerde olduğu gibi) bu faaliyetler din adamları (ulema) tarafından yapılıyordu. Kaçar dönemi İran'ın Batı ile buluşması ve Batılı siyasal rejim ve yönetim sisteminin gündeme geldiği, ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarda ıslahat ve yenilikçiliğin gerçekleştirilmeye ve modern kurumların kurulmasının başladığı bir dönem olarak bilinmektedir.

1818 yılında İran'ın ilk modern idari kurumu olan Dış Devletler Bakanlığı (Vezaret-e Dowlet-e Harece) kuruldu. Hemen sonra Maliye, İçişleri ve Kamu

³⁵ T.Feyzi, **Mebaniye...**,a.g.e., Birinci Cilt, s.131.

³⁶ A.k., s. 131.

Hizmeti (Vezaret-e Fevaed-e Amme) Bakanlıkları da kurularak ilk bakanlar kurulu faaliyete başladı. (Şekil 1)

Şekil 1. 1818 Yılında Merkezi İdare Teşkilatı³⁷

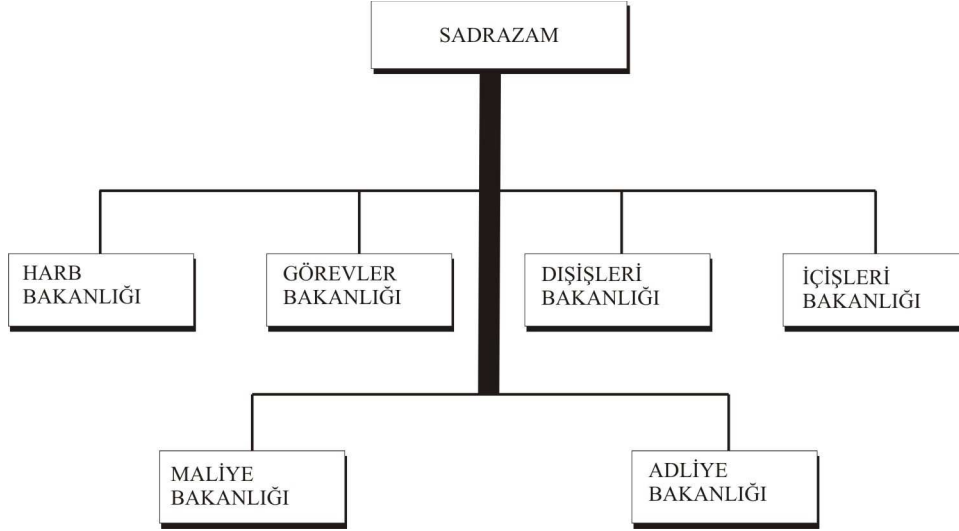

Bu bakanlıkların her biri daha önce geleneksel olarak yürütülen bazı görev ve sorumlulukları üstlendiler. Görüldüğü gibi askeri ve ordu ve yargı işleri ile ilgili henüz bir bakanlık mevcut olmayıp, bunlar sırasıyla padişah ve şer-i hakimlerin görevleri arasında yer almaktaydı.

Kaçar şahlarından Nasirettin Şah Avrupa ülkelerinin idari yapısından esinlenerek ‘Devlet Şurası’ kurarak bakanlıklar sayısını altıya yükseltti.(Şekil 2)

³⁷ F. Fakhimi, *Az Meşrutiyet Ta Be Emrouz Tağyirate Edari Dar İran (İran’da Meşrutiyetten Günümüze Kadar İdarenin Değişimi)*, Zand Yayınevi,1994, s.22.

Şekil 2. 1836 Yılında Merkezi İdare Teşkilatı³⁸

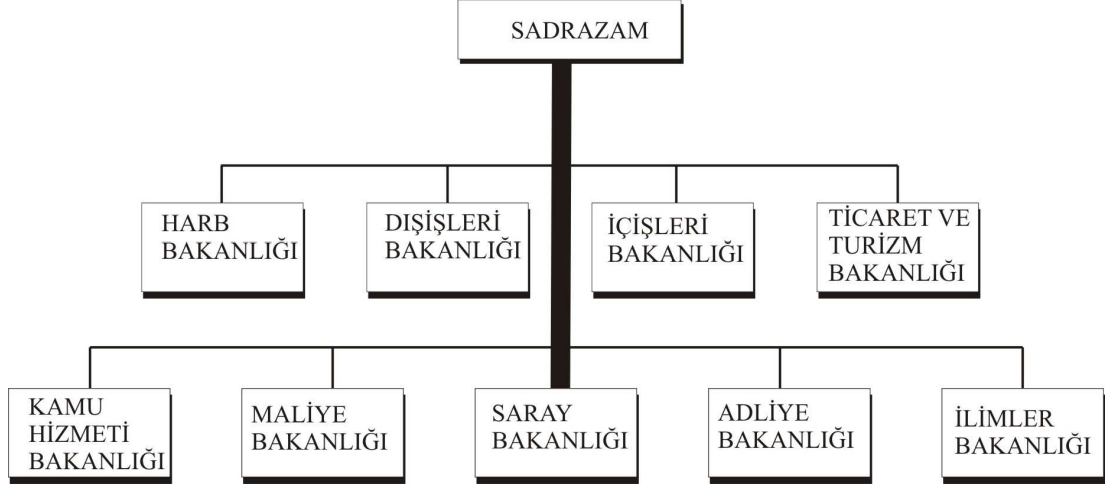

Sanayi devrimi ve İran üzerindeki etkileri ve onun sonucunda orta çıkan değişimler neticesinde toplumun siyasal ve sosyal konularda bilinçlenmesi, dönemin devletlerini yeni görevler üstlenmeye zorluyordu. Bunun sonucunda devlet teşkilatı yeni ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden şekilleniyordu. Daha önce belirttiğimiz gibi, devletin üstlendiği görevler arttıkça, bakanlıkların sayısı da artıyordu. Ancak Ticaret ve Turizm, Sanayi ve İlimler Bakanlıkları gibi bazı bakanlıkların kurulması, dönemin yeni ortaya çıkan ihtiyaçlarına yönelik olup artık devletin görevi sadece vergi toplamak ve savaşmak olmayıp ekonomi ve kültürel alanlarda da müdahalesini zorunlu kılıyordu.³⁹ (Şekil 3)

³⁸ F. Fakhimi, *Az Meşrutiyet...*, a.g.e., s. 23.

³⁹ A.k., s. 26.

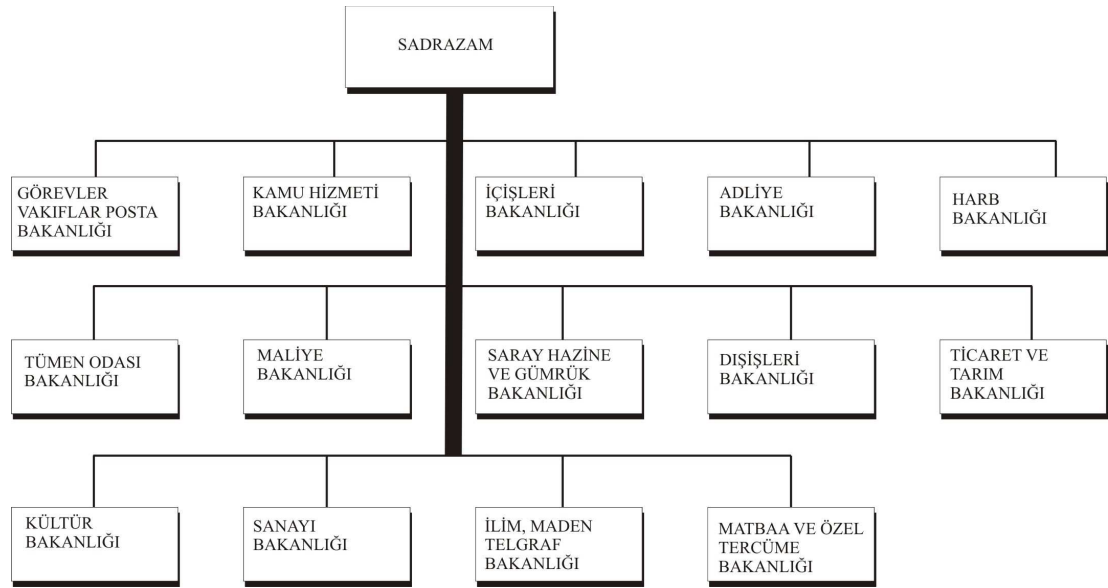
Şekil 3. 1868 Yılında Merkezi İdare Teşkilatı⁴⁰

1878 yılına gelindiğinde bakanlıklar sayısı 14'e yükseldi. (Şekil 4) Bu husus devletin kamu hizmetleri alanında artan nüfuzunu gösteriyordu. Ancak yine de bu dönemde kurulan bakanlıklar daha çok hakim sınıfın menfaati doğrultusunda görev yapıp toplumsal ihtiyaç giderme yönü ve özelliği zayıf kalıyordu. Ayrıca bakanlıklar görev alanı daha çok merkezle sınırlı kalıp taşrada etkinlikten uzak sayılırlardı.

⁴⁰ F. Fakhimi, *Az Meşrutiyet...*, a.g.e., s. 26.

Şekil 4. 1878 Yılında Merkezi İdare Teşkilatı⁴¹

Bu dönemde idari teşkilatta meydana gelen değişiklikler ve yeniliklerle beraber diğer alanlarda da (maliye, ordu, eğitim ve kamu personeli vb. gibi bir çok alanda) ciddi bir değişim (modernleştirme- yenileştirme) ve iyileştirme (ıslahat) yaşanmaya başlandı.

Kaçar şahlarından Fath Ali Şah'ın veliahdı ve Tebriz valisi Abbas Mirza döneminde, birinci İran-Rusya savaşı sırasında, kabile savaşçılarının Rusların karşısında ezik duruma düştükten sonra o dönemin yenilikçi Osmanlı İmparatorluğu Sultanlarından III. Sultan Selim'den esinlenerek 'Nizam-i Cedit' adı altında yeni bir ordu kuruldu. Bunların üniformaları olup, maaş alıyor ve modern teçhizatlara sahiplerdi. Ayrıca Avrupa'dan gelen uzmanlar tarafından eğitiliyorlardı.⁴²

Abbas Mirza'nın ölümünden sonra başlatılan ıslahat programları bir süreliğine rafa kaldırıldı. Nasirettin Şah döneminde (1848- 1895) bu dönemin en

⁴¹ F.Fakhimi, *Az Meşrutiyet...*, a.g.e., s. 27.

⁴² E.Abrahamian, *İran Beyne Do Engelab (İki Devrim Arasında İran)*, Çev: A. Golmohamadi, M. E. Fattahi, Ney yayınları, Tahran 2004, s.68.

parlak simalarından biri olan sadrazam Mirza Takı Amir Kabir tarafından tekrar başlatıldı. Amir Kabir üç yıl gibi kısa bir sadrazamlık döneminde (1848- 1851) çok önemli yeniliklere imza attı. Amir Kabir'in ilk icraatlarından bir tanesi merkezi hükümetin güçlendirilmesi ve ordunun yeniden yapılandırılması oldu.

Abbas Mirza tarafından başlatılan, Emir Kabir döneminde ciddi adımlar atılan ve diğerleri tarafından devam ettirilen yenilikler ve icraatları belli başlıklar altında şu şekilde sıralayabiliriz. Maliye'de yapılan yeniliklerin bazıları: Vergi toplama yöntemlerinin etkin hale getirilmesi, devlet gelir ve giderlerinin hesaplanması için bir komisyonun kurulmasıdır. Kamu personel alanında belli başlı icraatlar: Devlet memurlarına maaş bağlanması, devlet dairelerinde rüşvetin yasaklanması ve ağır cezalar öngörülmesi ve valiler ve devlet memurlarının seçiminde idari, siyasi yetenek ve becerilerin ön plana çıkması gibi maddeler dönemin kamu personeli alanında ciddi bir icraat ve yenilik sayılmaktaydı. Eğitim konusunda da ciddi yenilikler yapılarak yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bunların en önemlileri: 1888 yılında Hac Mirza Hasan Rüşdiye tarafından Avrupa'nın modern okullarından esinlenerek Tebriz kentinde Rüşdiye adında okulun,⁴³ ilk modern lise olan Darül-fünun'un kurulması ve bu lisede Avusturyalı hocalar tarafından tıp, kimya, fizik vs gibi derslerin verilmesi, Avrupa'da eğitim görmeleri için ilk öğrenci grubun yurtdışına gönderilmesi ve ilk Farsça ders kitaplarının basılmasıdır. Diğer icraatlara gelince, ilk Resmi Gazetenin (Vagaye-ye Ettefagiye) çıkması, Almanyalı uzmanların yardımıyla darphanenin kurulması, İran posta işlerinin geliştirilmesi, telgraf-hane kurularak diğer ülkeler ve ülke içinde iletişim imkanları sağlanması, yargı işlerinin merkezileşmesi, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak ve ithalatı

⁴³ Bu uygulama çok ciddi bir şekilde din adamlarının muhalefeti ile karşılaştı. O dönem İran'da iki çeşit okul vardı. Mektepler ve medreseler. Her iki tür okul da din adamları tarafından yönetiliyordu. M. Kemali, **Cameeye Madani...**, a.g.e., s.113.

sınırlandırmak için 15 fabrikanın kurulmasıdır. Bu yeniliklerin uygulanması için hanedanlığın harcamaları kısılarak yeni vergiler işleme konuldu ve vergi memurları sıkı kontrol altına alındı.

Tüm ıslahat ve yeniliklere karşın dönemin diğer İslam ülkelerindeki (Türkiye, Tunus ve Mısır) ıslahat ile karşılaştırıldığında bu icraatın çok yetersiz olduğu görülmektedir.⁴⁴ Abrahamiyan'a göre⁴⁵ bunun nedenlerinden birincisi, Kaçar şahlarının özellikleri (oldukça liyakatsiz oldukları, ülkenin işleri ile ilgilenmedikleri gibi özellikler) ve ikincisi ademi merkeziyetçiliği savunan geleneksel güçlerin varlığıdır. Bu iki nedene ilaveten mali sıkıntı da güçlü ve geniş bir merkezi bürokrasinin oluşumunu engelliyordu.

Kaçar Hanedanlığının son dönemi İran'ın Batı ile buluşması ve verilen imtiyazlar aracılığıyla hızla sömürgeleşme sürecine girmesi⁴⁶ dönemi olarak da nitelenmektedir. Abrahamian 1872'den sonraki dönemi 'İmtiyazlar Avı' dönemi olarak adlandırmaktadır.⁴⁷

Kaçar Şahlarından Nasirettin Şah 1890 yılında İngiltere'yi ziyaretinde tütün imtiyazının bir İngiliz şirketine verilmesi konusunda anlaşma yaptı. Ancak verilen bu imtiyaza toplumun geniş kitleleri tarafından beklenmedik bir şekilde itiraz edildi. Özellikle çarşı esnafı ve tüccar, verilen imtiyazdan ilk zarar görenler arasında yer almaları bakımından, itiraz eden ilk toplumsal grup oldu. Esnaf ve tüccar, ulemanın (din adamları) desteğini almada gecikmedi. Öyle ki dönemin önemli din adamlarından olan Muçtehit Hacı Mirza Hasan Şirazi bir fetva ile tütün kullanımını

⁴⁴ P. Namegh, **Mebaniye...**, a.g.e., s.107

⁴⁵ E. Abrahamian, **İran Beyne...**, a.g.e, s.71. Ervand Abrahamian İran asıllı New York Üniversitesi, Barock Colleg'i tarih bölümü öğretim görevlisi.

⁴⁶ B.A.Güler, **İran İslam Cumhuriyeti 'Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi'** 1990- 1991 Öğretim yılı, Ankara, 1991, s.1.

⁴⁷ E. Abrahamian, **İran Beyne...**, a.g.e., s.71

her ne şekilde olursa olsun yasak ilan etti. İtirazlar arttıkça 1892 yılında fesih etmek zorunda kalındı. Bu olay o güne kadar İran tarihinde devlet politikalarına ulema, aydınlar, tüccar, çarşı, pazar, esnaf ve halk'ın birlik içinde itiraz ederek sonuca ulaştırdığı bir hareket olarak bilinmektedir.⁴⁸ Tütün hareketinde önemli olan bir nokta (sonraki yıllarda birçok hareket ve başkaldırıya ışık tutacak) ulemadan oluşan yeni bir siyasi grubun toplumsal olaylarda liderlik edebilecek bir konuma gelmesidir.⁴⁹ Bu hareket Meşrutiyet Devriminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

2. Meşrutiyet Dönemi

Osmanlıda İkinci Meşrutiyetin, Çarlık Rusya'sında 1905 ayaklanmasının yaşandığı yıllar, İran'da da Meşrutiyet dönemidir (1905- 1909)⁵⁰ ve ülke ilk Anayasasına bu dönemde kavuşmuştur.⁵¹ Meşrutiyet Devriminin amacı – daha önceki başkaldırlardan farklı olarak- sadece diktatör bir monarşiyi ortadan kaldırmak olmayıp, onun yerine Avrupa tecrübesinden esinlenerek yeni anayasal hükümet oluşturmak idi. Bu amaçta başarılı olundu.

Meşrutiyet Devriminin başlangıcı, Aralık 1905 olarak bilinmektedir. Bu tarihte Tahran valisi birkaç tüccarı mallarını pahalıya sattığı için cezalandırdı. Dönemin aydın uleması itiraz ederek bir halk ayaklanmasına önyak olundu. Halkın istekleri arasında meclisin ve adalet hane'nin (adliye) kurulması vardı. Kaçar şahlarından Nasirettin Şah sonunda meşrutiyet fermanını imzalayıp meclis'in⁵² kurulmasına izin verdi. Ancak göstericiler ikna olmayınca yeni bir ferman imzalandı.

⁴⁸ P. Namegh, **Mebaniye...**, a.g.e, s.109

⁴⁹ M.Kemali, **Cameeye Madani...**, a.g.e, s.104

⁵⁰ Birçok kaynak Meşrutiyet Devriminin sonunu ikinci meclisin kapandığı tarih olan 1911 olarak yazmaktadır.

⁵¹ B.A.Güler, a.g.e, s.2

⁵² Bu meclis şehzadeler, ulema, soylular, esnaf, tüccar ve toprak sahiplerinden oluşuyordu.

Buna göre hızlı bir şekilde seçime gidilerek Milli Şura Meclisi (Meclisi Şuraye Melli) kuruldu.⁵³ Bir kaç bin yıllık bir devlet geleneğine sahip olan İran, bu şekilde ilk anayasasına kavuştu. Bu anayasa Belçika ve Fransa anayasalarından esinlenerek tanzim edilmişti ve 2 bölümden oluşuyordu. Birincisi 51 maddelik esas maddeler ve diğeri 107 maddelik tamamlayıcı maddeler. Yani aslında anayasa 158 maddeden oluşuyordu. Ancak Meşrutiyet Devriminin heyecan ve coşkusu uzun sürmedi. Muzafarattin Şah'ın ölümünden sonra yerine geçen Muhammet Şah Rusya ve İngiltere'nin yardımıyla meclise saldırarak birçok kişiyi öldürdü. Böylece büyük ümitlere açılan Birinci Meclis faaliyete geçmeden kapandı. İkinci Meclis 1909 da açıldı. Ancak hem ülke içinde başlayan iç karmaşa, hem de 1911'in son günlerinde İngiliz ve Rus askerlerinin İran topraklarına girmesiyle Meclis kapanarak kısa süren meşrutiyet sona erdi. Meşrutiyet dönemi kısa olmasına rağmen İran siyasal tarihinde önemli bir yere sahiptir ve günümüzde hala büyük törenler ve etkinliklerle anılmaktadır.

Meşrutiyet'in başlangıcı birkaç tüccarın cezalandırılması olarak bilirse de aslında daha derin toplumsal ve siyasal nedenlere bağlanmaktadır. Kaçar Hanedanlığı ülke idaresinde aciz kalmış, çeşitli antlaşmalar ve verilen imtiyazlarla ülkeyi dağılma noktasına getirmiştir. Batı ile yakınlaşma ve etkileşme, yeni aydın kesimin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aydın kesim daha etkili ve hızlı bir değişim istiyordu. Diktatörlüklerde olduğu gibi kaçar şahları toplumu ve ülkeyi dış güçlere karşı koruma yerine sadece devleti topluma karşı koruma yolunu seçmişti. Ayrıca bu dönemde kötüleşen yaşam şartları ve ülkede uygulanmaya konulan yeni vergiler, aydın ulemanın aktif olarak toplumsal olaylarda yer alması ve toplumun

⁵³ F.Mohammadnejad, **Nahadhave Siyasiye Hukumeti Ve Toseeye Siyasi Dar Cumhuriye Eslamiye İran (İran İslam Cumhuriyetinde Devletin Siyasal Yapısı (Yasama, Yürütme) ve Gelişimi)**, Emam Sadeg Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 1993, s.57.

bilgilendirilmesinde önemli rol üstlenmesi, Meşrutiyet Devrimine katkıda bulunan etkenler arasında gösterilmektedir. Meşrutiyet hareketinin başlamasında ve zafere ulaşmasında o dönem yeni yeni yaygınlaşmaya başlayan modern iletişim araçlarından biri olan gazetelerin de rolü büyüktür. Özellikle okuryazar ve aydın kesim için gazeteler büyük önem taşırdı⁵⁴

Meşrutiyet Devriminin sonuçlarına gelince:

- İlk kez ülke yönetiminde anayasal bir sisteme geçilerek, meclis kuruldu demokrasiye geçiş sürecinde önemli bir yere sahip güçler ayrılığı ilkesi kabul edildi .
- Yargıda örf ve şer ayrımı ortadan kaldırıldı.
- Halk demokrasi ile tanıştı. Artık sadece meclisin varlığı yeterli olmayıp, mecliste söz sahibi olanların kendileri tarafından seçilmesini talep etmekteydiler.
- Birçok devlet faaliyetlerini yerine getirmeleri için kurumlar kuruldu. Bakanlıklar (vezaret haneler) ve devlet kuruluşlarının işleyişi için kanunlar düzenlendi.
- Yerel faaliyetlerin yürütülmesi için eyalet-velayet encümenleri kuruldu. Bu encümenlerin üyeleri halk tarafından seçiliyordu ve merkezi hükümetin denetimi altında idi.
- Anayasanın 8-25'inci maddelerine göre sosyal haklar, kanunlarla belirlenip öncelik tanınıyordu.⁵⁵

Meşrutiyet anayasasında öngörülen birçok madde sonraki dönemlerde uygulanmayıp rafa kaldırılsa bile, Meşrutiyet Devrimi demokrasi yolunda ilerlemede atılan önemli bir adımdır. Meşrutiyet Devrimi ayrıca ilk kez İran tarihinde gelenekçi toplumsal kesim ile liberal modern gruplar arasında dayanışmayı gerçekleştirdi. Bu dayanışma 20. yüzyıl modern İran toplumunun inşasında temel olarak görülmektedir.⁵⁶

3. Pehlevi Dönemi

İran devleti tarih boyunca merkezi bürokratik otoriter bir devlet olma çabası ile adem-i merkezi kabile düzeninin egemenliği arasındaki çatışmanın bir ürünü olmuştur. Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, İran devleti uzun tarihsel geçmişe

⁵⁴ Bu dönemin en önemli gazeteleri: Meclis Gazetesi, Hebl-ul Metin, Sobh-e Sadegh, Musavat ve Sur Esrafil gazeteleriydi. Sur Esrafil gazetesinin tirajı 24000 olup bu dönemde önemli bir rol oynadı .M.Kemali, **Cameeye Madani...**,a.g.e., s.143.

⁵⁵ P.Namegh, **Mebaniye...** a.g.e., s.111.

⁵⁶ M.Kemali, **Cameeye Madani...**, a.g.e., s.142.

sahip olmasına rağmen ancak yirminci yüzyılın başlarında güçlü bir merkezi siyasi otorite oturtabilmiştir.

Birinci Dünya Savaşının bitimini takip eden yıllar İran için güçlü merkezi otoriteden yoksun kargaşa dönemi olarak bilinmektedir. Bu dönemde İran'ın siyasi alanında Rusya ve İngiltere önemli rol oynamışlardır. Ama güç dengeleri Rusya Devrimi nedeniyle İngiltere lehine dönüşmüştür.

Meşrutiyet Devrimi süresince yabancı güçlerden ve diktatörlüklerden kurtulmanın tek çaresi olarak görünen meşrutiyete dayalı siyasi sistem, tüm etkinliğini ve inandırıcılığını kaybetmiştir. Yerel güç örgütlerinin varlığı, İngiliz askerlerinin ülkenin her tarafta görülmesi ve ülkenin bağımsızlığının tehlikeye girmesi, milli birlik ve beraberlik duygularının yok olması, siyasi alanda zıt görüşlerin varlığı, ekonomik alanda yoksulluk ve bürokraside kifayetsizlik ve yetersizlik, toplumu yeniden bir diktatörlük sisteminin yerleşmesine destek olmada en önemli etkenler olarak görülmekteydi. Böyle bir dönemin, Rıza Şah'ın yükselmesinde oldukça etkili olmuştur ve İran'ın son monarşisi böyle bir ortamda 1925 yılında Rıza Şah tarafından kurulmuştur.

'Rıza Han'ın' 'Rıza Şah' olması yavaş ama istikrarlı oldu (1921⁵⁷-1941).⁵⁸ Rıza Şah milliyetçi⁵⁹ bir kişi olarak güçlü bir ordunun ülke bağımsızlığının garantisi olduğunu biliyordu. 1920'de İran'da ordu iki bölümden oluşuyordu: jandarma ve kazak güçleri. Rıza Şah bu iki gücü birleştirerek kendi kontrolü altına aldı ve 1921 yılında askeri bir darbe ile sıkı yönetim ilan etti. Askeri darbeden sonra bir bildiri yayınladı. Bu bildiride şöyle yazıyordu: 'bizim amacımız güçlü ordu kurabilecek

⁵⁷ Rıza Han 1925 yılında resmen tahta oturarak Rıza Şah oldu.

⁵⁸ E.Abrahamian, **İran Beyne...**, a.g.e.s.148.

⁵⁹ Rıza Şah'ın milliyetçiliği 'diktatörlüğe dayalı bir milliyetçilik' olduğu konusunda birçok tarihçi aynı fikirdedir.

merkezi bir hükümet kurmaktır. Ancak güçlü bir ordu ile ülkeyi bu vahim durumdan kurtarabiliriz. Öyle bir hükümet kuracağız ki Gilanlı, Tebrizli ve Kermanlı⁶⁰ arasında herhangi bir fark gözetilemesin ve ülke yabancı güçlerin maşası olmasın.’⁶¹

Birinci Pehlevi dönemi (Rıza Şah dönemi) nispi bir siyasi istikrarın yerleşmesi sonucunda tüm ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarında geniş ve güçlü değişimleri beraberinde getirdi. Rıza Şah yeni ve güçlü bir ordu, geniş bir bürokrasi ve saray himayesi gibi önemli destek noktaları ile kendi iktidarını pekiştirmeye çalıştı. Ayrıca Safeviler döneminden sonra ilk kez üç önemli faktör olan kamu kurumları, kanunlar ve yasal güç ile toplumu kontrol altına almayı başardı. Bu şekilde yukardan uygulanan bir ıslahat hareketini başlama olanağı bulabildi.⁶²

Rıza Şah İngiliz ordusundan esinlenerek İran tarihinde en güçlü ve düzenli orduyu kurarak ilk adımı attı. Aynı zamanda zorunlu askerlik uygulamasını başlattı ve genel bütçenin üçte birini⁶³ orduya tahsis etti. İran’ın meşrutiyet döneminden kaynaklanan yeni kanunları bu dönemde genişledi ve yeniden düzenlendi. Medeni Kanunu, Ceza Kanunu, Ticaret Kanunu ve Tapu ve Kadastro Kanunu gibi birçok kanun bu dönemde çıkarıldı.⁶⁴ Ayrıca nüfus idaresi de bu dönemde kuruldu. Rıza Şah dönemi çıkarılan kanunlar ve geliştirilen hukuk açısından İran tarihinde önemli bir yere sahiptir.⁶⁵ 1927 yılında çıkarılan bir kanunla yargıçlar yeni hukuk sistemin eğitimini almış din adamlarından ve hukukçular arasından seçilecekti. Ancak sonradan yargıçlar için üniversite eğitimi zorunlu hale geldi. Böylece din adamlarının

⁶⁰ Gilan İran’ın Kuzeyinde, Tebriz İran’ın Batısında ve Azeri bir bölge ve Kerman İran’ın orta bölgesinde şehirlerdir.

⁶¹ M.Kemali, **Cameeye Madani...**, a.g.e.s.149

⁶² E.Abrahamian, **İran Beyne...**, a.g.e., s.169

⁶³ M. Kemali, **Cameeye Madani...**,a.g.e., s.151

⁶⁴ Bu kanunlar Avrupa ülkeleri özellikle Fransa, Belçika ve İtalya kanunlarından esinlenerek çıkartılmıştır.

⁶⁵ T. Feyzi, **Mebaniye...**, a.g.e. Birinci Cilt, s.151.

%90'i meslekten yoksun kaldılar.⁶⁶

1937- 1938 yıllarında Eyalet Velayet Kanunu fesih olarak yeni bir düzenlemeye gidildi. Yeni düzenlemeye göre İran 10 il ve 42 ilçeye bölündü. Bu dönem ve bundan sonraki dönem kamu yönetimi açısından merkezi gücün pekiştirilmesi, modernizasyon ve yeni kamu kurumlarının kurulması dönemi olarak bilinmektedir. Kamu hizmetlerinin çeşitlenmesi yeni bakanlıkların kurulmasını zorunlu kıldı.1941 yılında merkezi idare başkent örgütü aşağıdaki gibiydi:

- Adalet Bakanlığı (Vezaret-e Dadgostari)
- Maliye Bakanlığı (Vezaret-e Darayi)
- Dışişleri Bakanlığı (Vezaret-e umur-e Harece)
- Posta-Telgraf ve Telefon Bakanlığı (Vezaret-e Post-Telgraf ve Telefon)
- İçişleri Bakanlığı (Vezaret-e Keşvar)
- Ticaret Bakanlığı (Vezaret-e Bazargani)
- Savaş Bakanlığı (Vezaret-e Ceng)
- Yol Bakanlığı (Vezaret-e Rah)
- Sanayi ve Maden Bakanlığı (Vezaret-e Pişe ve Honar)
- Kültür Bakanlığı (Vezaret-e Farhang)
- Tarım Genel Müdürlüğü (Edareye Koll-e Keşavarzi)⁶⁷

Bu dönemde kamu istihdam şartları yeniden düzenlenerek kamu personeliği yeni nesil için cazip bir meslek haline geldi. 1940'lı yıllarda kamu personel sayısı 50000 olarak bilinmektedir.

Eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi⁶⁸ bu dönemde önemli adım sayılmaktadır. Fransız ders kitaplarından esinlenerek hazırlanan kitaplar ve zorunlu ilkokul eğitimi bu düzenlenmenin bazı maddelerini teşkil etmektedir. Yüksek öğrenim konusunda da oldukça ilerleme kaydedildi. 1925 yılında sayıları 6 olan

⁶⁶ A. Movassaghi, **Noszi Va Eslahat Dar İran (Az Andishe Ta Amal) (İran'da Modernleşme ve İslahat (Teoriden Uygulamaya))**, Ghooms Yayınları, Tahran 2006, s.206.

⁶⁷ T.Feyzi, **Mebaniye...**,a.g.e, Birinci Cilt, s.151-152.

⁶⁸ Bu düzenlemelere rağmen sadece gelir düzeyi yüksek aileler eğitimden yararlanabiliyor, kırsal kesimde eğitim imkanları yoktu. Reza Şah saltanatı döneminde genel bütçeden eğitim için ayrılan pay sadece %4 idi.N.R.Keddie, **Rişehaye Engelebe İran (İran Devriminin Kökleri)**, Çev. A.Govahi, 3.Baskı, Tahran 1996, s.173. Keddie Amerikalı, Ortadoğu, İran ve Kadın konularında uzman. Devrim öncesi ve sonrası bir çok kez İran'da bulunmuş ve İran konusunda birçok kitabı bulunmaktadır

modern yüksek okul enstitülerinde⁶⁹ yaklaşık 600 öğrenci eğitim görüyorlardı. 1934 yılında enstitüler birleştirilerek Tahran Üniversitesi kuruldu. Ayrıca eğitim alanlarına dışçılık, eczacılık, veterinerlik, fen ve güzel sanatlar eklendi. 1941 yılında Tahran Üniversitesi öğrencilerinin sayısı 3300 kişiye ulaşmıştır.⁷⁰

Görüldüğü gibi Pehlevi Hanedanlığının hakim güç haline gelmesi, beraberinde bürokrasi ve ordunun gelişmesi, yenilenmesi ve merkezileşmesini getirdi. Bunun sonucu olarak da eğitim, ulaşım, iletişim gibi birçok alanda hızlı yenilikler ve düzenlemeler yapıldı. Rıza Şah'ın kısa bir sürede böyle güçlü bir ordu ve bürokrasi kurma konusunda başarılı olması birkaç nedene bağlanmaktadır. Bu nedenlerin birincisi; petrol gelirlerinin tekelleşmesi sonucunda devlet gelirlerinin artması ve toplumun da zenginleşmesi, ikincisi; önceki dönemlerin aksine, devletin geleneksel devlet yapısından kurtulması ve üçüncüsü; iletişim ve teknolojik alanlarda hızlı gelişim olarak görülmektedir.⁷¹

Rıza Şah ilk saltanat yıllarında tüm toplumsal kesimlerin desteğini kazanarak çok büyük icraatlara imza attı. Ancak zaman içerisinde diktatörlüğe doğru hızla yol almaya başlayınca toplumsal desteğini de yavaş yavaş kaybetmeye başladı. Devlet teşkilatı güçlü bir bürokrasiye sahip olmasına rağmen, şah tek yetkili ve karar verme mercii olarak görünüyordu. Yasama erki olan meclis bile sadece şah'ın istekleri doğrultusunda kanunlar çıkartıyordu. Rıza Şah devlet teşkilatını kendi istekleri doğrultusunda kullanabiliyordu. Kayırmacılık ve rüşvet kol geziyor ve gün geçtikçe saltanat mensuplarına ait servet artıyordu. Bazı kaynaklara⁷² göre o dönemin

⁶⁹ Tıp, Tarım, Hukuk, Edebiyat, Siyasal Bilimler ve öğretmenlik

⁷⁰ E.Abrahamian, **İran Beyne...**, a.g.e.s.180.

⁷¹ M.A.H.Katoziyan, **Egtesade Siyasiye İran Az Meşrutiyet Ta Payane Selseleye Pahlevi (İran'in Siyasal Ekonomisi, Meşrutiyet'ten Pehlevi'nin Sonuna Kadar**, Çev. M.R.Nafisi ve K.Azizi, Merkez yayınları, 11.Baskı, Tahran 2005.s.152.

⁷² P.Namegh, **Mebaniye...**, a.g.e.s.112

ekilmeye müsait tarım topraklarının %15'i Rıza Şah'a aitti. Bu dönemle ilgili son bir konu Batılı güçler konusu olacaktır. İkinci Pehlevi döneminin aksine (1942-1979) Rıza Şah dönemi bir çok kaynağa göre doğrudan Batılı güçlerin etkisinde olmadığı bir dönem olarak bilinmektedir. Ancak tüm milliyetçiliğine rağmen Rıza Şah İran'ın Batılı güçlere bağımlılığını azaltamadı. Ekonomik alanda (özellikle petrol konusunda) galip güç hala Büyük Britanya görünüyordu. 1930'lu yıllardan itibaren Almanya da İran'ın ekonomi pastasından pay almaya başladığı ve bu alana hızlı bir giriş yaptığı gözlenmektedir.

İkinci dünya savaşının başlaması ile Rıza Şah'ın ıslahat programları aniden durma noktasına geldi. 1941 yılında müttefik güçlerinin baskısıyla Rıza Şah istifa ederek yurtdışına gitti. Böylece 16 yıllık birinci Pehlevi dönemi sona erdi. Rıza Şah'ın sürgüne gönderilmesiyle, İran bir yıl gibi kısa bir süreliğine siyasal özgürlükler dönemine girmiştir. İkinci Pehlevi dönemi 1942 yılında Rıza Şah'ın oğlu olan Muhammet Rıza Şah'ın tahta oturmasıyla başlamış ve 37 yıl yani 1979 İran İslam Devrimine kadar devam etmiştir. Bu dönemde sosyal, siyasal ve özellikle ekonomi alanlarında ciddi kargaşa hakimdi. Yabancı güçler İran'ın içişlerine müdahale etme konusunda birbirleriyle yarış içindeydiler. ABD askeri,⁷³ mali, idari ve sağlık konusunda uzman heyetler gönderme yoluyla İran'ın içişlerine müdahalede bulunuyordu. Kasım 1942 yılında İran Meclisinin onayladığı bir yasa ile Amerikalı A.R.Millspaugh 'u⁷⁴ 5 yıllığına Maliye Bakanlığının başına getirildi.

⁷³ 1942 ve 1943 yıllarında birçok ABD heyeti ordu ve jandarma konusunda danışmanlık hizmeti vermek amacıyla İran'a geldiler ve bu güçlerin kontrolünün büyük bir kısmı onlara geçti. Jandarmanın başına Albay H.Norman Schwartzkopf getirildi. Ve jandarmanın yapısı yeniden düzenlendi. İran ve ABD arasında askeri konuda yapılan antlaşmalar tekrar tekrar yenilendi. N.R.Keddie, **Rişehaye...**, a.g.e., s.206.

⁷⁴ A.C.Millspaugh kendi hatıralarında bu konuda şöyle yazmaktadır: 'ABD Dışişleri Bakanlığı ısrarla bu görevi kabul etmemi istedi. Zira savaş sonrası ABD'nin o bölgede petrol, ticaret ve hava ulaştırma konusunda önemli rol oynayacağını ve geniş programlar uygulayacağı bildirilmekteydi.' a.k..s.203

Ancak verilen geniş yetkilere rağmen başarılı olamayıp 1944 yılında görevine son verildi. Bu dönemde İngiltere ve Rusya'nın müdahalesi aynen devam ediyordu.

Abrahamian'a göre 1941-1953 yılları, siyasal gücün 5 ayrı kutup olan saray, meclis, bakanlar kurulu, yabancı büyükelçilikler ve millet arasında sürekli el değiştirdiği yıllar olarak tanımlanmalıdır.⁷⁵ Bu 12 yıllık dönem, kamu yönetimi açısından da oldukça istikrarsız bir dönem olmuştur. 12 yılda 12 başbakan değişmiş ve 23 ayrı bakanlar kurulu kurulmuştur. Ayrıca 23 kez bakanlar kurulu revize edilmiştir.

1949 yılında Meşrutiyet Anayasa'sının 48. maddesi değiştirildi. Bu değişiklik ile şah her durumda iki meclisi⁷⁶ ayrı ayrı veya tek başına fesih edebilme yetkisine sahip oldu. Böylece güç dengeleri millet ve meclisten, şah'a doğru değişti. Aynı yıl ABD'li uzmanların yardımıyla Bütçe ve Planlama Teşkilatı kuruldu ve yine aynı yıl Birinci Yedi Yıllık Kalkınma Planı (1949-1955) Meclis onayında geçti. İran Petrol'ünün millileşmesi (Mart 1951) ile İran Milli Petrol Şirketi (İran-İngiliz Petrol Şirketi Yerine)1952 yılında kuruldu. 1951 -1953 yılları arasında (bir kaç gün hariç) Dr. Musaddık başbakan olarak görev yaptı. Ancak geniş yetkileri elinde bulundurmasına rağmen sürekli iç ve dış güçlerin engellemesi ile karşılaşılıyordu. Bu dönem 'ikili hakimiyet'⁷⁷ dönemi olarak nitelenmiştir. Birinci hakim güç, Musaddık önderliğinde milliler ve ikincisi Muhammed Rıza Şah önderliğinde diktatörlük ve yabancı güçler. Sonuçta yenen güç ikinci grup oldu. İran petrolünün millileşmesinde önemli rol oynayan başbakan ve Milli Cephe (Cebheye Melli) partisinin⁷⁸ başkanı

⁷⁵ E.Abrahamian, **İran Beyne...**, a.g.e. s.208.

⁷⁶ Anayasal monarşi, birisi 220 üyeli (Meclis-e Şuraye Melli ki milletvekilleri tamamen halk tarafından seçiliyordu) ve diğeri 60 üyeli (Meclis-e Sena ki üyelerin yarısı şah tarafından seçiliyordu) bir parlamentoya sahipti.

⁷⁷ M.A.H.Katozian, **Egtesade...**, a.g.e.s.209

⁷⁸ Bu parti milliyetçi bir parti idi ve birçok toplumsal grupların itilafından oluşuyordu.

Dr. Musaddık milliyetçi ve anti- emperyalist bir kişi idi ve temel amacı milli servetin yabancı güçler tarafından kullanılmasını engellemektir. İran petrolünün millileşmesinden sonra İngiliz petrol şirketleri önderliğinde başlatılan petrol ambargosuna ABD’li şirketler de katıldı. Ve İran devleti ciddi bir mali krizle karşı karşıya kaldı. İran halkı nezdinde daha önce var olan ‘İngiliz devleti başka, ABD devleti başka’ görüşü tamamen yok olup, İngiliz devletine beslenen kinin yönü ABD’ye doğru dönmeye başladı.

1950’li yıllardan itibaren İran’ın iç ve dış politikaları dünya düzeninin ABD’nin önderliğinde yeniden düzenlenmesi ve ulus ötesi şirketlerin sermaye aktarımıyla yeniden şekillenmeye başladı. ABD ve diğer gelişmiş ülkelerin mali araçları olan Dünya Bankası ve Uluslar arası Para Fonu (IMF) yardımlarıyla İran Devleti ve ekonomisi gün geçtikçe daha çok uluslar arası tekellerin nüfuzu altına girmeye başladı. Ayrıca kamu yönetimi alanı yeni kamu kurum ve kuruluşların kurulmasıyla oldukça genişledi ve kamu personel sayısı hızla arttı. Hükümet işsizliği ve ona bağlı olarak halkın hoşnutsuzluğunu gidermek amacıyla ihtiyaca bakmadan kamu kurumlarını genişletme ve sürekli yeni meslekler yaratma konusunda oldukça hevesli görünüyordu. Bir araştırmaya göre 1956 yılında mevcut olan kamu personelin (450.000 kişi) %67’si 1941’den sonra istihdam edilmiştir.⁷⁹

İran’da bürokrasi, yapısal gelişmişlik ve büyüklük özelliği taşımakla beraber, doğrudan en üstteki otoriteye karşı sorumlu bir idari yapı özelliği taşımıştır. Şah’ın kendisi tarafından oluşturulan bu bürokrasinin temel amacı, Şah’ın kişisel yönetimini güvence altına almak olmuştur. Ayrıca bürokraside yükselme ve atama kariyere bağlı değil, sadakate göre belirlenmiştir.

⁷⁹ M.Vazirnia, **Sazemanhaye...**, a.g.e. s.51.

1953 yılında ABD ve İngiltere'nin yardımıyla askeri bir darbe ile Dr. Musaddık görevden alındı. Bu olaydan sonra yine ABD'nin yardımıyla içerde muhalefeti susturma görevini yerine getirmesi için SAVAK (Gizli İstihbarat Örgütü) kuruldu. Bu dönemden 1978'e kadar olan süreçte Pehlevi monarşisinin bir diktatörlüğe dönüşmesinin en önemli araçlarından biri ordu ve SAVAK olmuştur. 1954 yılında İran petrolü konusundaki kargaşanın⁸⁰ son bulmasıyla, petrol gelirleri ve ABD'nin mali yardımları hızla arttı ve İkinci Yedi Yıllık İmar Planı (1955- 1962) uygulanmaya konuldu. İkinci Yedi Yıllık Kalkınma Planı birincisinin aksine petrol gelirlerinde görülen artıştan dolayı nispeten başarılı olup kalkınmada önemli rol oynadı.

1954 yılında ABD ve İran Ortak Fonu ve Tahran Üniversitesi'nin yardımıyla, Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesinde 'İdari İlimler Enstitüsü' kuruldu ve yönetim eğitimine ilk kez akademik olarak başlandı. Bu enstitü sonradan 'İdari İlimler ve İşletme' fakültesi olarak adlandırıldı.⁸¹ B.A.Güler 'Yeni Sağ ve Devletin Değişimi' adlı kitabında 'İdarenin Modernizasyonu' konusu Birleşmiş Milletler tarafından yürütülen yardım programlarının bir alt başlığı olarak, yardımın ana faaliyet alanlarından birisini teşkil ettiğini vurgulamakta ve şöyle açıklamaktadır:

“İdari teknik yardım çeşitli araçlar ile gerçekleştirilmiştir. El kitapları ve ders kitapları hazırlanmış, bunlar yaygın şekilde dağıtılmıştır. Uzman ve profesörlerden oluşan ekipler az gelişmiş ülkelere kurucu danışman olarak gönderilmiştir. Bu ülkelerden gençlere çeşitli burslar verilerek yurtdışında eğitimleri sağlanmıştır. Çalışmaları kurumsal boyutu da ihmal edilmemiştir. Azgelişmiş ülkelerin en köklü ve saygın fakültelerinde 'Amme İdaresi Kürsüleri' kurulmuştur. Yine hemen hemen aynı tarihlerde, 1950- 1955 yılları arasında dünyanın belirlenen birkaç bölgesel merkezinde birbirinin aynısı tüzüklere ve yapılara sahip 'Amme İdaresi Enstitüleri' kurulmuştur.”⁸²

⁸⁰ 1954 yılında İran ve uluslar arası bir konsorsiyum (İngiliz Petrol Şirketi %40, Hollanda Shell Şirketi %14, Fransa Petrol Şirketi %6 ve %40 ABD'li petrol şirketlerinden) arasında petrol konusunda anlaşmaya varıldı. Bu anlaşmaya göre petrol üretim ve arzı 25 yıllığına konsorsiyuma verildi. Karşılığında petrol gelirleri 50-50 (%50 İran ve %50 konsorsiyum) taraflar arasında paylaşılacaktı . Bu antlaşma ile petrol ambargosu sona erdi ve petrol satışları arttı. N.R.keddie, **Rişehaye...**, a.g.e.s.260

⁸¹ T. Feyzi , **Mebaniye...**, a.g.e. birinci cilt, s.153.

1958-1960 yılları arasında devlet yeni ekonomik sorunlarla karşı karşıya geldi. Yüksek enflasyon, bütçe açığı ve tarımsal ürünlerinde rekolte düşüklüğü ekonomik sorunları daha da artırıyordu. Ayrıca ABD bölgede konumunu güçlendirmek ve Rusya tehdidine son vermek amacıyla sürekli baskı yapıp yeni ekonomik ve toplumsal ıslahat programlarının uygulanmasını talep ediyordu. Böyle bir şartlar Muhammed Rıza Şah'ı yeni önlemler almaya zorluyordu. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1962-1966) toprak reformuyla beraber uygulamaya konulan bir dizi ıslahat programlarını beraberinde getirdi. 3 aşamada yapılan ve 1962'den 1978'e kadar devam eden ıslahat 'Beyaz Devrim'⁸³ olarak adlandırıldı. Toprak reformunun amacı büyük toprak sahiplerinin gücünün azaltılması ve küçük toprak sahiplerinin ortaya çıkarılması idi. Ancak en iyi tahminlerle toprak reformunun birinci aşaması bittiğinde çiftçilerin sadece %9'u toprak sahibi olmuştu. 1972 yılına gelindiğinde (toprak reformunun başlamasından on yıl sonra) 3.5 milyon köylü aileden, sadece 690.466 aile (yani beşte bir) toprak sahibi olabilmisti.⁸⁴ Sonuç olarak toprak reformu ile toprak sahibi köylülerin sayısında artış olsa bile hayat şartlarında pek fazla bir iyileşme görünmedi ve tarım ürünlerindeki artış miktarı tatmin edici olmadı.

Beyaz Devrimin birinci aşamasında uygulanmaya konulan maddeler:

- Toprak reformu
- Devlet fabrikalarının özelleştirilmesi
- Ormanların millileştirilmesi
- İşçilerin fabrika karlarında ortak olması
- Eğitim ordusunun kurulması
- Seçim kanununun gözden geçirilmesi ve kadınlara oy hakkı verilmesi

⁸² B.A.Güler **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, Yapısal Uyarılama Politikaları 1980-1995, İmge kitapevi, 2.Baskı Mayıs 2005, s. 36-37.

⁸³ Sonradan 'Şah ve Millet Devrimi' olarak da adlandırıldı.

⁸⁴ M.Movassaghi, **Nosazi ve ...**,a.g.e., s.240

Muhammed Rıza Şah, Beyaz Devrim adı altında uygulamak istediği ıslahat programına meşruluk kazandırmak ve halkın desteğini sağlamak amacıyla halk oylamasına gitti. Devlet raporlarına göre Şubat 1962 yapılan oylamada, halk oylarının %99.9'unu Beyaz Devrimden yana kullandı.⁸⁵ Şah programlarının başarısının idari yapının yeniden düzenlenmesinden geçtiğini biliyordu. 1962'de başlayan ve 1978'e kadar 16 yıllık bir süreci kapsayan ıslahat programının ikinci aşamasında birkaç madde daha uygulanmaya konuldu. Bunlar :

- Sağlık ordusunun kurulması
- İmar ordusunun kurulması
- Adalet evleri (Khaneye Ensaf)⁸⁶
- Suların Millileşmesi
- Milli Kalkınma
- İdari ve Eğitim devrimci

1977 yılında ıslahat programının son aşamasında 5 madde daha uygulanmaya konuldu. Bunlar:

- Üretim ve sanayi birimlerinin mülkiyetinin geliştirilmesi
- Mal ve servet birikimin önleme ve fiyat tespiti
- Parasız eğitim
- Çocukların okullarda parasız beslenmesi ve bakımı
- Genel sağlık sigortası

Islahat Programı özellikle çiftçiler, sanayi işçileri, gençler, kadınlar hatta aydın ve uzmanlar tarafından büyük ilgi ve destekle karşılanırsa bile bu destek iktidarın meşruluğunu ve devamını sağlayamadığı gibi birçok toplumsal grupların muhalefetleri ile de karşılaştı. Özellikle bazı din adamları toprak reformu ve kadınların oy verme haklarına karşı çıkıyorlardı.

Bu dönemin din adamlarından bir tanesi Ayetullah Humeyni idi. Ayetullah Humeyni rejim ile muhalefetini 1962 yılında başlatmış, ancak özellikle 1963 yılında

⁸⁵ Bu oran konusunda tarihçiler aynı fikirde değiller. E.Abrahamian, **İran Beyne...**, a.g.e.,s.522

⁸⁶ House of Equity

rejim karşıtı konuşmalarıyla halk tarafından tanınmaya başlanmıştı. 5 Haziran 1964 ayaklanması din adamlarının önderliğinde (özellikle Ayetullah Humeyni), tüm kesimlerin iştirak ettiği bir başkaldırı olmuştur. Bu dönem bazı din adamlarının tersine, Ayetullah Humeyni doğrudan uygulanan ıslahat programlarına saldırmak yerine toplumun hemen hemen her kesiminin hem fikir olduğu konular olan anayasanın ihlali, ahlaksızlığın yaygınlaştırılması, siyasi grupların ve gazetelerin susturulması, üniversitelerin bağımsızlığının sağlanamaması, milletin dini inançlarının hiçe sayılması, Batılılaşmanın teşvik edilmesi, yabancılara kapitülasyonların verilmesi, petrolün İsrail'e satılması ve uygulanan programlar sayesinde toplumsal kesimlerin ekonomik güçlerinin zayıflatılması üzerinden rejim ile muhalefet etmeye başladı. Üç gün süren başkaldırı sonucunda yüzlerce kişi rejim tarafından öldürüldü. Ayetullah Humeyni Türkiye'ye sürgüne gönderildi. Bir süre sonra da Irak'a gitti.

Monarşi diktatörlük, muhalifleri susturdu ve iktidarda kalmasını bir süreliğine daha devam ettirebildi. Ancak nasıl ki bütün ayaklanması meşrutiyet için zemin hazırladı. Haziran 1964 ayaklanması da 1979 devrimi için zemin oluşturdu.⁸⁷

Muhammed Rıza Şah Beyaz Devrimi Batılılaşma yolunda önemli bir adım olarak görüyordu. Ancak Batılılaşmayı da diğer ülkelerden farklı olarak şöyle yorumluyordu: “İran'daki şartlar diğer ülkelerden farklı olduğu için Batılılaşmayı kendi kültürümüzle özdeşleştirmemiz lazım. Benim ülkem, Batı ile doğu ve yeni ile eski arasında bir sentezin öncülüğünü yapması lazım.”⁸⁸

Muhammed Rıza Şah'ın İran'ı modernleştirme çabaları oldukça olumlu sonuçlar verse bile yeni toplumsal ve siyasal sorunları da beraberinde getirmiştir.

⁸⁷ E.Abrahamian , **İran Beyne...**, a.g.e.s.524.

⁸⁸ A.Faghihi ve H.Danaeifard, **Bürokrasi ve...**, a.g.e., s.261.

İletişim araçlarındaki hızlı gelişme toplumun aydınlanması ve siyasi alanda daha fazla söz sahibi olma istemini beraberinde getiriyordu. Ancak şah başarısını, güç kaynaklarını kendi tekelinde bulundurmada görüyor ve siyasi alanda toplumsal katılımı engelliyordu. Bu da uzun vadede iktidarın siyasi meşruluğunu azaltıyor ve sona doğru yaklaşıyordu. Gizli İstihbarat Örgütü (SAVAK) ile baskı, yoksulluk ve toplumsal kesimler arasındaki uçurum, meşruiyet krizi, idari yozlaşma ve rüşvet, işsizlik ve enflasyon ve dışa bağımlı bir ekonomik gelişme, 1979 yılındaki devrime maddi zemin oluşturmuştur. Şah'ın modernleştirme çabaları daha çok toplumsal ve ekonomik alanlarda gerçekleştirildi. Ancak siyasi alanda modernleşme yapılmadı. Bunun sonucunda siyasi rejim ile toplum arasındaki bağlar zayıflayıp daha önce az çok var olan iletişim kanalları da tıkanılarak aradaki köprüler yıkılma noktasına geldiler. Özellikle iki geleneksel toplumsal güç olan çarşı esnafı ve ulema (din adamları) ile kopukluk rejimin sonunun hazırlanmasında önemli rol oynadı.

Abrahamian'a göre⁸⁹ 'İran'ın 1979 devrimi, ne fazla gelişmişlikten ve ne fazla geri kalmışlıktan meydana geldi. Ona göre neden sadece çarpık ve dengesiz gelişme idi.' Bashiriye'ye göre⁹⁰ toplumsal katmanların zayıflığı ve geleneksel güç odaklarının devamı ve özel mülkiyet'in azlığı, yeni bir modern gücün oluşumunu engelledi ve toplumsal değişimler askeri, kültürel, mali ve eğitim konularında yüzeysel olarak gerçekleşti. Islahat ve modernleşmenin yukardan aşağıya doğru ve yüzeysel olduğundan geleneksel kültürel ve toplumsal yapı fazla değişmedi ve geleneksel gruplar kendi toplumsal nüfuz alanlarını ve dini görüş ve sosyal bağlarını

⁸⁹ E. Abrahamian , **İran Beyne...**, a.g.e.s.390

⁹⁰ H. Bashiriye, **Dibaçe-i Bar Cameeşenası Siyasiye İran (İran'ın Siyasal Sosyolojisi) (İslam Cumhuriyeti Dönemi)**, Nehah-e Muaser Yayınları, Tahran 2005. s.120. H.Bashiriye İranlı, Tahran Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi, (üniversitede ders vermesi yasaklanınca 2007 yılında yurtdışına gitti.)

korudular. N.R.Keddie'ye göre⁹¹ ABD bu dönemde İran'da petrol, bankacılık ve askeri teçhizat konusunda oldukça önemli yere sahip olmuş ve büyük menfaatler kazanmıştır. Yapılan modernleşme ve ıslahat çalışmaları, alınan ekonomik ve stratejik kararların birçoğu ABD menfaatlerini gözetliyor olması nedeniyle ülkeyi bağımsızlığa doğru götürmekten ve milli yararları gözetlemekten yoksun idiler. S.Üşür'e göre⁹² İran'da Monarşinin, halkın desteğine dayanan, çeşitli sosyal katmanları karar alma mekanizmalarına katılabildiği demokratik bir temelde meşruiyet arayışı hemen hiçbir dönemde söz konusu olmamıştır. Gerek Rıza Şah döneminde gerekse oğlu Muhammet Rıza Şah döneminde 'demokrasi' yerine, bastırılıp susturulmuş çoğunluk ile 'kayıрма' sistemiyle bağlı tutulan küçük bir azınlık yaratılmaya yönelik baskı, 'Böl-yönet' ve kayırma (patronaj) politikaları sistemli olarak uygulandı. Ayrıca Pehlevi devletinin 'rantiye devlet'⁹³ olma özelliği de sosyal politikaların başarısızlığının nedeni olarak gösterilmektedir.

1970'lı yılların ortasında monarşi sistemin güçlü ve ayakta olduğu görünüyordu. Nasıl olsa güçlü bir ordu ve Şah'a bağlı geniş bürokrasi ile çözülmeyecek ekonomik ve toplumsal sorun olmayacaktı. Ancak rejimi tehdit edebilecek en küçük bir ihtimal yokken, iki önemli kriz ortaya çıktı. Birincisi ciddi boyutlara ulaşan ekonomik kriz ve diğeri uluslararası kuruluşlar tarafından insan hakları konusunda uygulanan baskıların artması oldu. Bunlara, gün geçtikçe artan, içerideki tüm toplumsal kesimler tarafından yükselen, muhalif sesler de eklenince

⁹¹ N. R. Keddie, **Rişehaye...**, a.g.e. 1996, s. 307-308..

⁹² S.Üşür, **Din, Siyaset, Kadın, İran Devrimi**, Alan Yayıncılık, Birinci Baskı, Ocak 1991. s.122.

⁹³ Rantiye Devlet kavramı özellikle petrol gelirlerine sahip Orta Doğu ülkeleri üzerine yapılan araştırmaların siyaset bilimine getirdiği bir katkıdır. Rantiye devletin temel özelliği, gelirlerinin önemli bir kısmını petrolden elde eden bir devletin, sosyal sınıflara destek-talep ilişkisi içinde bakmasını gerektirecek düzeyde vergi gelirlerine gereksinme duymamasıdır. Rantiye Devlet, vergi politikası yerine harcama politikaları çerçevesinde 'dağıtımçı' bir nitelik kazanmakta, büyük ölçüde sosyal grup ve tabakalardan bağımsız işleyişe kavuşarak devletin önemli ölçüde sosyal popülaritesinin azalmasına yol açmaktadır. A.k., s. 128.

kaçınılmaz sona bir adım daha yaklaşıldı. Kasım 1977'ye kadar olan sürede rejime muhalefet gizli bir şekilde ve daha çok yazı, gazete ve bildiri şeklinde yürütülürken, bu tarihten sonra sokak çatışmalarına dönüştü. 11 Şubat 1979 da ordu çatışmalara katılamayacağı ve tarafsız kalacağını bildirdi. Öğleden sonra saat 18'de radyonun şu anonsu: 'Burası Tahran, İran'ın gerçek sesi, devrim sesi', yeni bir dönemin başlamasını haber veriyordu.

II. SİYASAL YAPI

İran'da 1979 yılında gerçekleşen bir halk ayaklanması ile şahlık dönemi sona ermiştir. İran devriminde rol alan aktörlerin siyasi ve ideolojik görüşlerine göre bir sınıflandırmaya tabi tutacak olursak çok sayıda ve birbirinden farklı siyasi muhalefetin işbirliği içinde olduğunu görmekteyiz. İslamcı örgüt ve partiler, sol örgüt ve partiler, liberal ve milliyetçi örgüt ve partiler bu aktörlerin belli başlılarını teşkil etmektedir. Bu grupları ideolojik tercihlerini de göz önünde bulundurarak aşağıdaki şekilde gösterebiliriz.⁹⁴

	DİNCİ	LAİK
SAĞ	Köktendinci ⁹⁵ Parti ve Örgütler	Liberal Demokrat Partiler
SOL	Radikal İslamcı Parti ve Örgütler	Sosyalizm Yanlısı Parti ve Örgütler

⁹⁴ H. Bashiriye , **Dibaçe-i...**, a.g.e., s. 27.

⁹⁵ Fundamentalist

Şah rejiminin yıkılmasından sonra siyasal güçler arasında iktidar mücadelesi başlamıştır. Bu mücadele sonucunda yeni iktidarın yapısı ve özellikleri ortaya çıkmıştır. Devrim ertesinde devrim sürecine katılan siyasal gruplarının büyük bir kısmı kurulacak düzenin ne olması gerektiği konusunda tutarlı bir programdan yoksun idiler. Birçok görüşe göre bunun nedeni, ABD'nin Orta Doğu Bölgesindeki en güvenilir müttefiklerinden biri olan ve dünyanın en büyük beşinci ordusuna sahip Pehlevi rejiminin bir yıla yakın gibi kısa bir süre içerisinde yıkılmasına ihtimal verilmemesi idi. Devrimci güçlerin önemli bir kısmı (sol gruplar hariç) kurulacak yeni düzenin İslam'ın temel ilkelerine ters düşmemesi konusunda anlaşıyorlardı. Devrime yol açan ayaklanmalar boyunca ve daha sonra kurulacak yeni düzen konusunda bir modele sahip en önemli siyasal örgütlenme Ayetullah Humeyni ve onun arkasındaki İslamcı militanlardı. Bunun nedeni 1960'lı yıllara dayanmaktadır. Pehlevi döneminde Batı eksenli modernleşme çabaları, din ve devlet arasında ayrılığa yeni bir boyut getirmiş ve bu yıllarda Ayetullah Humeyni tarafından toplumsal düzenin şeriat olması gerekliliği savunulmaya başlanmıştır. 1970'li yıllarda Ayetullah Humeyni tarafından 'Velayet-i Fakih'⁹⁶ görüşü ortaya konulmuştur.

Devrimden sonra siyasi güç liberal partiler ve İslamcı ve din adamlarının (ruhanilerin) eline geçti. İslam Cumhuriyet'inin ilk geçici hükümeti liberal demokrat partilerin temsilcisi olarak bilinen Mühendis Mehdi Bazargan tarafından kuruldu.⁹⁷

Bu iki grubun toplumsal destekleri birbirinden tamamen farklı idi. Yüksek rütbeli

⁹⁶ Bu görüşe göre, Peygamber ve İmam'ın olmadığı 'gaiplik' döneminde ulemanın bu misyonu devralarak Şeriat'ın uygulanmasını sağlayacak kişiler olarak öngörülmektedir.

⁹⁷ H.Bashiriye'ye göre geçici hükümet eski rejimden kalan resmi yönetim aygıtlarını elinde bulunduruyordu. Ancak bunun yanında devrimci kitle örgütleri de gerçek gücü elde etmeye çalışıyordu. Her ne kadar geçici hükümet mensupları, devrimin önde gelenlerinden ve Ayetullah Humeyni tarafından atanmışlar olsalar da, devrim süresince şekillenen 'Devrim Komiteleri' ve 'İslam Şuraları' tüm yönetsel alanlarda özellikle devlet daireleri, fabrikalar ve diğer kuruluşlarda gerçek gücü elde tuttular. H.Bashiriye, **Dibâce-i...**, a.g.e., s.34.

memurlar (bürokratlar), hakimler, hukukçular, büyük sermaye sahipleri ve tüccarlar ve serbest meslek sahipleri çoğunlukla liberal partileri destekliyor ancak devrimin kırılgan ve hassas döneminden çekinerek siyasi kutuplaşmalarda ciddi destek vermekten kaçınıyordu. Öbür taraftan çarşı, esnaf ve kentsel nüfusun büyük bir kısmı ve toplumsal alt tabakalar İslamcı ve din adamlarını destekliyordu. Bu iki grup arasında özellikle oluşacak yeni hükümet ve iç ve dış siyaset konusunda görüş ayrılığı, işbirliği imkanlarını ortadan kaldırdı. Sonuçta, güç dengesi İslamcı gruplar lehine sonuçlandı. İslamcılar başlangıçta azınlıkta olmalarına rağmen, örgütlenmelerinin güçlülüğü, Ayetullah Humeyni'nin güçlü ve karizmatik liderliği sayesinde muhalefetin diğer ortakları saf dışı bırakıldı. Ve Ayetullah Humeyni İran'daki yeni düzenin mimarı oldu. 'Cumhuriyet' ve 'İslam Cumhuriyeti' arasındaki fark Ayetullah Humeyni tarafından şu şekilde açıklandı:⁹⁸ "Ancak cumhuriyet her yerde geçerli olan cumhuriyet anlamındadır. Lakin bizim cumhuriyet, İslam kurallarına dayalı bir anayasaya dayanmaktadır. İslami cumhuriyet dediğimizde, İran'da geçerli olan şartlar ve hükümler, İslam'a dayalıdır. Ancak seçme millete aittir ve cumhuriyet şekli de her yerde yaygın olan cumhuriyet şeklidir."

Yeni düzenin 'İslami Cumhuriyet' olması konusunda tüm kesimler hemfikir olmalarına rağmen bunun ne anlama geldiği konusunda ayrı düşünce ve yorumlara sahip idiler. Mart 1979 'da bir halk oylaması ile ve tüm muhaliflerin katılımıyla (yaklaşık %98,2) yeni siyasi düzenin adı resmi olarak 'İran İslam Cumhuriyeti' oldu. Ancak henüz yeni anayasa'nın içeriği konusunda kesin bir görüş birliği yoktu.

⁹⁸ Y.FOOZİ, *Tahavolate Siyasi Ectemai Baad Az Engelabe Eslami Dar İran (İran İslam Cumhuriyetinden Sonra Siyasal ve Sosyal Değişimler)*, Birinci Cilt, Çap ve Neşr-e Arouc Yayınları, Tahrân 2005, s.244.

A. 1979 Anayasası⁹⁹

Liberal gruplar ve İslamcılar arasında en ciddi görüş ayrılığı anayasa konusunda yaşandı. İlk anayasa taslağı, geçici hükümet tarafından hazırlandı. Bu anayasa genelde laik özelliğe sahip idi ve Meşrutiyet anayasasına oldukça benziyordu. Geçici devlet, anayasanın incelenmesi ve onaylanması için bir kurucular meclisinin kurulmasını öngörüyordu.¹⁰⁰ Ayrıca meclisten geçen kanunların İslam kurallarına aykırı olmamasını denetlemesi amacıyla ‘Korucu Şurası’¹⁰⁰ nı öngörüyordu. Bu şura 5 din adamı ve 6 hukukçudan oluşuyordu. Ancak bu öneriler İslamcılar tarafından kabul edilmedi. Aynı günlerde anayasayı tartışmak amacıyla ‘Devrim Şurası’ ve ‘Cumhuri İslami Partisi’ tarafından, Tahran Üniversitesinde düzenlenen bir seminer’de ilk kez Ayetullah Humeyni’nin Velayet-i Fakih ilkesi ortaya atılarak yeni anayasanın bu ilkeye göre düzenlenmesi istendi. Yeni anayasa (ve Velayet-i Fakih İlkesine dayanan düzen) halk oylamasına konuldu ve Aralık 1979’da onaylandı.

İran İslam Cumhuriyeti konusunda araştırma yapanların pek çoğunun hemfikir olduğu bir konu Ayetullah Humeyni’nin devrimin rehberi ve İslam cumhuriyetin kurucusu olarak siyaset arenasının merkezinde yer alması ve toplumsal kitleler üzerinde oldukça etkili rol oynamasıydı. Bu etkin rolün kaynağı da karizmatik ve kişisel özelliklere bağlanıyordu. Bu dönemde kitlesel örgütlenmelerin Ayetullah Humeyni ekseninde gerçekleşmesi diğer birçok hareket ve örgütlenmeyi gölgede bırakıyordu.

İran İslam Cumhuriyetinin Anayasası 14 bölüm ve 177 maddeden oluşmaktadır.

⁹⁹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası Fransa’nın Beşinci Cumhuriyet Anayasasından esinlenerek hazırlanmıştır.

¹⁰⁰ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hubregan) tarafından hazırlandı.

1. Bölüm: Genel Esaslar (1-14. madde)
 2. Bölüm: Ülkenin dil, yazı, takvim ve bayrağı (15-18. madde)
 3. Bölüm: Temel Haklar (19-42.madde)
 4. Bölüm: Ekonomi ve Mali İşler (43-55. madde)
 5. Bölüm: Millet Egemenliği (56-61.madde)
 6. Bölüm: Yasama (62-99.madde)
 7. Bölüm: Şuralar (100-109. madde)
 8. Bölüm: Rehber veya Rehberlik Şurası (107-112. madde)
 9. Bölüm: Yürütme (113-151.madde)
 10. Bölüm: Dış Politika (152-155. madde)
 11. Bölüm: Yargı (156-174. madde)
 12. Bölüm: İletişim Araçları (175.madde)
- 1989 yılında Anayasanın gözden geçirilmesi ile 2 madde daha eklendi.
13. Bölüm: Milli Emniyet Yüksek Şurası (176. madde)
 14. Bölüm: Anayasanın Gözden Geçirilmesi (177. madde)¹⁰¹

Anayasanın 2.bölümü, 4 madde ile din, dil, tarih ve bayrak konularına ayrılmıştır. Dil konusunda anayasanın 15. maddesi şöyledir: ‘İran halkının resmi ve müşterek dili ve yazısı Farsçadır. Tüm resmi evrak ve yazışmalar ve ders kitapları bu dil ve yazı ile olmalıdır. Ancak yerel dillerin konuşulması, basında kullanılması ve bu dillerin edebiyatının okullarda öğretilmesi Farsça dili ile beraber serbesttir’. Etnik gruplara ait kesimler devrimden önce olduğu gibi devrimden sonra da hem radyo televizyonda kendi dillerinde programlar yapabilir, hem de kendi dillerinde gazete çıkartabilirler. İran’ın resmi yazısı Farsçadır. Bu yazı sağdan sola ve Farsça alfabe ile yazılmaktadır. Anayasanın İslam ilkelerine dayanması, İslam ilkeleri de Kuran’a dayanması ve Kuran dilinin de Arapça olması bakımından Arapça öğrenimine önem verilmiştir. Arapça dili ve edebiyatı ortaokuldan lise sona kadar ders programlarında zorunlu olarak yer almaktadır. İran’ın resmi tarihi ‘Hicri Şemsi’ dir. Resmi tatil günü Cumadır. İran bayrağı 3 renkten oluşmaktadır. Yeşil, beyaz ve kırmızı. İslam Cumhuriyeti özel amblemi ve ‘Allah-u Ekbar’ sloganı bayrak üzerinde yer almaktadır.

¹⁰¹ C.Mansur, **Ganune Esasiye Cumhuriye Eslamiye İran (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası)**, Devran Yayıncılık, Tahran 2006, s. 5-6.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası egemenliğin ve yasama yetkisinin Allah'a ait olduğunu ve Anayasanın temelini Kuran olduğunu açıkça belirtmiştir (2.Madde). Fakat Tanrıya ait olan egemenliğin millet tarafından Anayasada belirtilen yollarla kullanılacağı da 56. maddede yer alan 'Millet Egemenliği' ilkesiyle benimsemiştir. Daha öncede belirttiğimiz gibi 1906 Meşrutiyet Anayasası ile karşılaştırıldığında bir çok benzerlik görülmektedir. Her iki Anayasada da karma bir egemenlik anlayışına yer verilmiştir. Ancak 1979 Anayasasında dinin düzenleyici özelliği daha çok göze çarpmaktadır.¹⁰² Anayasanın 57. maddesine göre merkezi iktidar organları yasama, yürütme ve yargıdır. Bunların 'Velayet-e Emr' ve 'İmamet-i Ümmet' denetiminde olacağı belirtilmiştir ve bu güçlerin birbirinden bağımsız olacağı benimsenmiştir.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının temel özellikleri kısaca aşağıda belirtilmiştir:

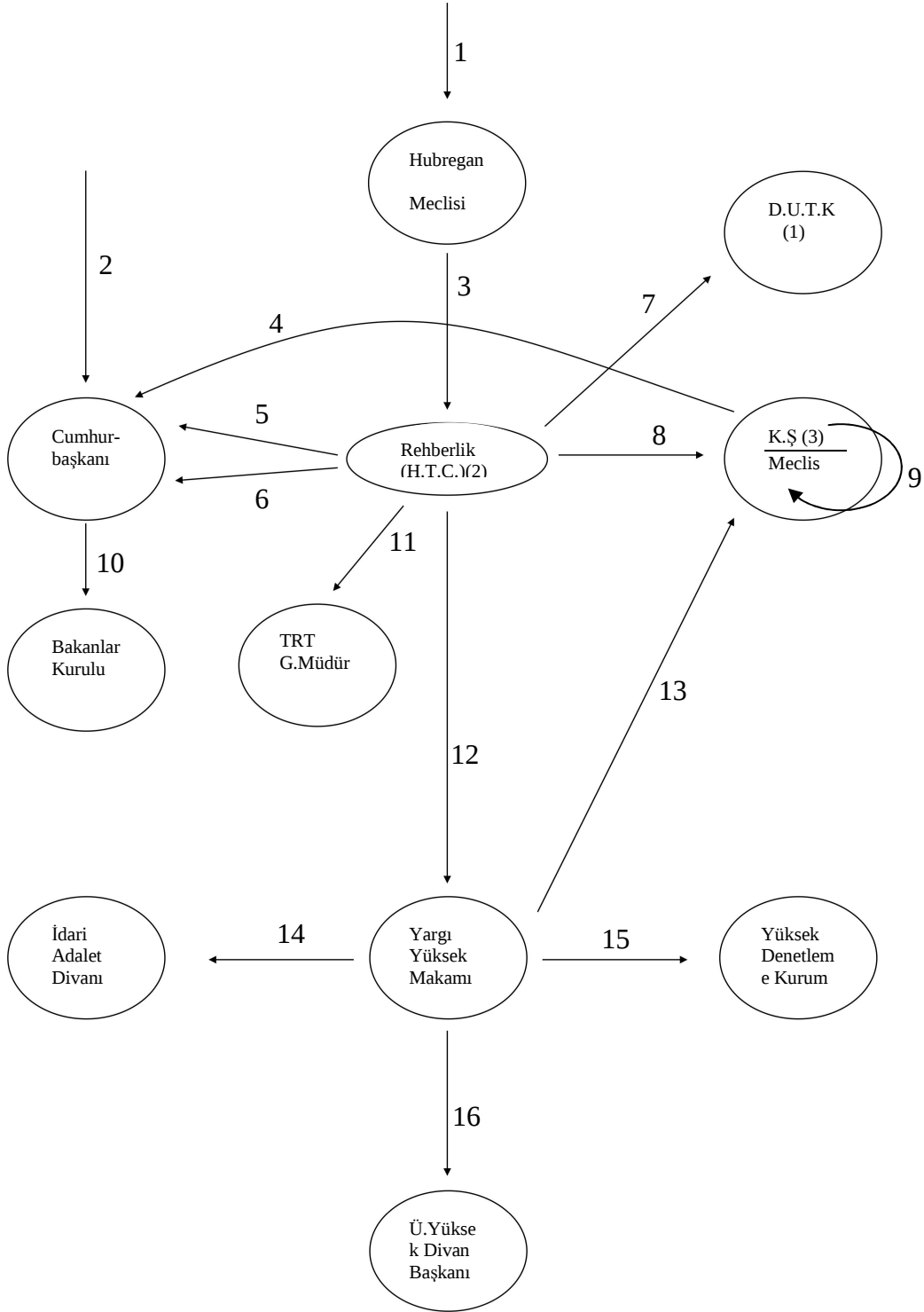
- İran İslam Cumhuriyetinin meşruluğu, seçime ve hak ve adalet mektebine dayanma ilkesi
- Kanunların İslam kurallarına göre belirlenme zorunluluğu ilkesi
- Millet tarafından seçilmiş 'Vali-ye Fakih' ilkesi
- Oylara dayalı bir sistemin mevcudiyeti
- Şurular sistemi
- Genel denetim ve sorumluluk
- Ülke bütünlüğü ve bağımsızlık ve özgürlük ilkelerinin ayrılmazlığı
- Temel birim olarak ailenin önemi ve rolü
- Tüm İslam aleminin birliğine dayalı politika benimseme
- Azınlık ve laik kesimin özgürlüğü
- Milletin hak ve özgürlüğü
- İslam Cumhuriyetinde Allah'ın ve milletin egemenliği ve bunların ayrılmazlığı¹⁰³.

İran İslam Cumhuriyeti anayasasında yer alan temel siyasal kurum ve birimlerin ilişkilerinin akış şeması Şekil-5'de gösterilmiştir.

¹⁰² S.Üşür, a.g.e., s.131.

¹⁰³ M.Halili, **Barrasiye Tasire Tahavolate Pas az Pirouziye Engelabe Eslami Bar Ganune Esasiye Cumhuriye Eslamiye İran Ve Çegunegiye Baznegariye An (İran İslam Cumhuriyetinin Kuruluşu ile Gerçekleşen Değişimlerin Anayasaya Etkisi)**, Tahrân Üniversitesi Hukuk ve Siyaset Bilimi Fakültesi Yüksek Lisans Tezi (Siyaset Bilimi), Şubat 1993, s.89-90

Şekil 5. İran İslam Cumhuriyeti Anayasasında Yer Alan Temel Kurum ve Birimlerin
Birbirleriyle İlişkileri¹⁰⁴

¹⁰⁴ H.Bashiriye, **Dibaçe-i...**, a.g.e., s.59.

Şekil 1 ile ilgili açıklamalar:

- (1) Düzene Uygunluğu Teşhis Konseyi
- (2) Rehberlik (Hakimiyetin Temel Çekirdeği)
- (3) Korucu Şura

- 1- Halk Tarafından Doğrudan Seçim
- 2- Halk Tarafından Doğrudan Seçim
- 3- Rehberin Seçimi ve Azl'ı
- 4- Uygunluğunun Onaylanması
- 5- Onaylama
- 6- Azil (Meclis'in Onayı ile)
- 7- Sabit ve Değişken Üyelerin Seçimi
- 8- Din Adamlarının (Fukeyha) atanması
- 9- Meclis Seçimlerinde İstisvabi Denetim¹⁰⁵
- 10- -----
- 11- Atama ve Azil Etme
- 12- Atama ve Azil Etme
- 13- -----
- 14- -----
- 15- -----
- 16- Atama

Bu karmaşık yapıda

1- Velayet-i Fakih ve Önderlik makamının temel ve esas olması, 2- Korucu ve Uzmanlar Şuraları ve yargıda din adamlarının (Ruhanilerin) ağırlıklı rolü ve 3- Önderlik Makamının ve Korucu Şuranın cumhurbaşkanını onaylaması bakımından, milletin hakimiyeti, dolaylı olarak uygulanmaktadır ve demokratik bir siyasal sistemin oluşmasında bazı engeller teşkil etmektedir. Ayrıca Önderlik Makamının, siyasal sistemin ağır topu olarak, doğrudan ve dolaylı olarak iktidarın tüm kurumlarında (Meclis, Düzene Uygunluğu Teşhis Konseyi, Korucu Şura, yargı ve Cumhurbaşkanı) ağırlığı ve etkisi göze çarpmaktadır. Tüm bunların sonucunda İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda bilinen ve günümüz toplumlarında uygulanmakta olan millet hakimiyeti ilkesi sınırlı uygulanmaktadır.¹⁰⁶

1989 yılında Anayasa gözden geçirildi. Bu gözden geçirilmede en önemli değişiklik, başbakanlık makamının kaldırılması ve yürütmenin başına cumhurbaşkanının getirilmesiydi.

¹⁰⁵ İstisvabi Denetim: yasal açıdan herhangi bir aykırılık olmamasına rağmen, yetkili kişinin uygun görüp görmemesine karar vermesi durumu.

¹⁰⁶ H. Bashiriye, **Dibaçe-i...**, a.g.e.s. 60-62.

B. Merkezi İktidar Organları

İran’da merkezi iktidar organları yasama, yürütme ve yargıya ilaveten, Uzmanlar Meclisi ve Önderlik Makamını da kapsamaktadır.

1. Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hubregan-e Rahbari)¹⁰⁷

Uzmanlar Meclisi ilk kez 1982 yılında kuruldu. Bu meclisin kuruluş amacı, Ayetullah Humeyni’nin ölümünden sonra onun yerine geçecek önderi tayin etmek idi. 1989 yılında Ayetullah Humeyni’nin ölümünden sonra bu meclis toplanarak Ayetullah Hamaney’i önder olarak seçti. Meclis üyeleri halk tarafından 8 yıllığına seçilmekte ve seçmenler oy vereceği gün 15 yaşını tamamlamış kişilerden oluşmaktadırlar. Seçilenler için genel şartlar şöyledir: 1- Dindarlık ve ahlak kurallarına bağlılık konusunda tam olması, 2- Tanınmış ilmiyelerde (din adamlarını yetiştiren okullar) eğitim görmüş olması ve içtihat ilkelerini bilmesi, 3- Siyasal ve toplumsal olaylara ve güncel konulara vakıf olması, 4- İran İslam Cumhuriyetine bağlılığı ve 5- Siyasi ve toplumsal herhangi bir suç teşkil edebilecek olaylara karışmaması.

Üyelerin sayısı bugüne kadar hep farklı olmuştur. İlk dönem 69 kişi ve son dönem (Aralık 2006) 87 kişisi meclis üyeliğine seçilmiştir. Meclisin ana görevi, daha önce de belirttiğimiz gibi, Anayasanın 107. maddesine göre rehberin seçimi veya azil edilmesidir. Azil edilme şartları Anayasanın 111. maddesinde belirtilmiştir.

2. Önderlik Makamı

İslami devletin egemenlik araçları olarak kabul edilen yasama, yürütme ve yargı güçlerinin üzerinde, ‘Velayet-i Emr’(İslami İlkelere bağlı iktidar) ve ‘İmamet-i Ummat’ (Ümmetin Önderi) ilkeleri gereğince önderlik makamı vardır. Bu makam

¹⁰⁷ İran muasır tarihinde bu adda iki meclis bulunmaktadır. Birincisi; Anayasanın Uzmanlar Meclisi ki İran İslam Cumhuriyeti Anayasası bu meclis tarafından hazırlandı. İkincisi; Önderlik Makamı Uzmanlar Meclisi ki önderlik makamı bu meclis tarafından seçilmektedir.

İran İslam Cumhuriyet'inin kurucusu olan Ayetullah Humeyni tarafından ölümüne kadar doldurulmuştur. Şu anda önderlik görevi Ayetullah Hameney tarafından yürütülmektedir. Anayasanın 107. maddesine¹⁰⁸ göre önder, halk tarafından seçilen Uzmanlar (Hubregan) Meclisi tarafından seçilmelidir. Rehber niteliğinde tek bir kişi benimsenmiyorsa, herhangi bir nedenden dolayı görevini yürütemiyorsa 3- 5 kişiden oluşan bir 'Rehberler Şurası' (bu şura Cumhurbaşkanı, Yargı Yüksek Makamı ve Korucu Şura'dan bir fakih'ten oluşmaktadır.) bu görevi üstlenecektir.

Anayasanın 109.maddesine¹⁰⁹ göre önderlik makamı için gerekli şart ve özellikler: 1- Fıkıh konusunda yeterli bilimsel özelliklere sahip olması, 2- İslam Ümmetine rehberlik edebilecek gerekli adalet ve takvaya sahip olması ve 3- Sosyal ve Siyasal alanlarda doğru görüş, yiğit ve yöneticilik yeteneğine sahip olmasıdır.

Anayasanın 110. maddesine göre önderin görev ve yetkileri şöyledir:¹¹⁰ İran İslam Cumhuriyetinin genel politikalarını belirlemek (Düzene Uygunluğu Teşhis Konseyi'ne danışarak), rejimin genel politikalarının uygulanmasının denetimini yapmak, gerekli gördüğü durumlarda referandum'a karar vermek, Silahlı Kuvvetler Kumandanlığı, savaş ve barış ilanı ve güçlerin seferberliği, Korucu Şura'nın fakihleri, yargı yüksek makamı, İRİB'in (İran İslam Cumhuriyetinin resmi Radyo ve Televizyon Kurumu) genel müdürü,¹¹¹ İslam Cumhuriyeti Korucuları Ordusunun (Sepah-e Pasdaran-e Cumhuriyet-e Eslami) genel başkanı, Emniyet ve

¹⁰⁸ C. Mansur , **Ganune Esasiye...**,a.g.e., s.74.

¹⁰⁹ A.k., s.75.

¹¹⁰ A.k., s.76.

¹¹¹ Devrim sırasında İRİB'in büyük ve önemli rol oynaması, devrimden sonra da gözleri bu kuruma çevirdi. İlk başta bir şura tarafından yönetilen kurum, 1989 Anayasanın gözden geçirilmesi ile yönetim şekli değişti. Buna göre şura yerine genel müdür, kurumun yönetimini üstlendi. Genel müdür önder tarafından istediği şartlarda ve istediği sürece atanmaktadır.. Önder istediği zaman bu kişiyi azil edebilir, yerine başka birini atayabilir. Yasama, yürütme ve yargının bu konuda herhangi bir yetkiye sahip değiller. S.J.Madani, **Huguge Esasi ve Nehadhye Siyasi Cumhuriyet Eslamiye İran (Temel Hukuk ve İran'da Siyasi Kurumlar**, Paydar Yayınları, Yedinci Baskı, Tahran 2005, s.374- 375.

asayiş yüksek komutanları'nın istifalarını kabul etme, atama ve azil etme, yasama, yürütme ve yargı arasında eşgüdüm sağlama ve varsa ihtilafları çözmek, düzenin ihtilaflarını (normal yollarla çözülüyorsa) düzene uygunluğu teşhis konseyi vasıtasıyla çözmek, millet tarafından seçilen cumhurbaşkanını onaylamak, cumhurbaşkanının azli ve yargının önerisi doğrultusunda mahkumların cezalarını hafifletmek (İslami kuralları elverdikçe). Önder bazı görev ve sorumluluklarını üçüncü kişiye devredebilir.

1987 yılında, İslami Danışma Meclisi (Meclis-i Şuraye İslami) ile Korucu Şurası arasında çıkan ihtilafları çözmek amacıyla tamamen önderlik makamına bağlı 'Düzene Uygunluğu Teşhis Konseyi'¹¹² kuruldu. Bu konsey önder talimatıyla kurulup, üyeleri de bu makam tarafından atanmaktaydı. 1989 yılında Anayasanın gözden geçirilmesi ile bu kurum resmi olarak siyasi kurumlar arasında yerini aldı. 2005 yılında İran İslam Cumhuriyeti'nin önderi olan Ayetullah Hamaney anayasa tarafından kendisine verilen yasama, yürütme ve yargı üzerindeki denetim yetkisini bu kuruma devretti.

Bazı gözlemciler tarafından bu yetki devri, 2005 yılında şu anki İran cumhurbaşkanı olan Ahmedinejad tarafından yenilgiye uğrayan, konseyin fiili başkanı Rafsancani'nin siyasi konumunun güçlendirilmesi anlamına gelmektedir. Bazı hukukçulara göre, İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasal ve yönetsel yapısının

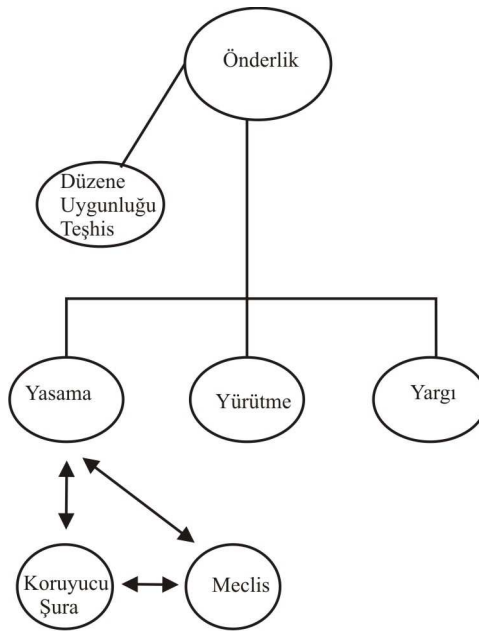
¹¹² Fransa'da bu konseye benzer olarak 'Anayasa Şurası' mevcuttur. Şura 9 sene için 9 kişiden oluşmaktadır. 9 üyenin 3'ü cumhurbaşkanı, 3'ü Milli Meclis Başkanı ve kalan diğer 3 üye de Sena Meclisi Başkanı tarafından atanıyor. Daha fazla bilgi için bakınız:

A. Ahmedî, **Mecme-e Taşhise Maslahate Nezam (Düzene Uygunluğu Teşhis Konseyi)**, İslam Devrimi Dokümanlar Merkezi Yayınları, Tahran 2004 ve S.M.Mirhosseyni Mirzavare, **Aşenayi Ba Teşkilate Cumhuriye Eslamiye İran (İran İslam Cumhuriyeti Devlet Teşkilatı ile Tanışma)**, Kamu Yönetimi Eğitim Merkezi Yayınları, Tahran 2001, s. 16 ve F. Mohammed Nejad, **Nahadhave Siyasiye Hukumeti va Toseeye Siyasi Dar Cumhuriye Eslamiye İran (İran'da Siyasal Yapı (Yasama, Yürütme) ve Siyasal Gelişme)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Tahran 1993, s. 73.

yeterince karmaşık olduğundan, bu yetki devrinin karmaşıklığı artıracağını dile getirmektedirler.

Düzene Uygunluğu Teşhis Konseyi'nin İslam Cumhuriyeti'nin siyasi düzeni içerisindeki yeri, Şekil 6'da gösterilmiştir.¹¹³

Şekil 6. Düzene Uygunluğu Teşhis Konseyi¹¹⁴

Konsey'in anayasa'nın 112. maddesine göre 3 temel ve önemli görevi vardır: 1- Meclis ile Korucu Şura arasındaki sorunları çözmek, 2- Önderin istediği konularda danışmanlık yapmak ve 3- Anayasa ile belirlenen diğer görevler.

¹¹³ A.Ahmedi, **Mecme-e...**, a.g.e. , s. 93.

¹¹⁴ Bu şekil, önder tarafından, konseye, yasama, yürütme ve yargı üzerindeki denetim yetkisi devir olmadan önceki döneme aittir.

Konseyin yetkileri artırıldıktan sonra düzen içerisinde nasıl bir denge kuracağı, nasıl bir zorluk veya kolaylık getireceği zaman içerisinde tecrübe edilecektir.

3. Yasama

İran İslam Cumhuriyetinde yasamayı iki kurum temsil etmektedir. Bunlardan ilki İslami Danışma Meclisi ve diğeri Korucu Şura'dır.

a. İslami Danışma Meclisi (Meclis-i Şuraye Eslami)¹¹⁵

1979 yılında referandumla kabul edilen ve halen yürürlükte olan İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 57. maddesine göre devletin yönetim dizgesi yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrılığına dayanmaktadır.¹¹⁶ Ancak bunlar 'Velayet-e Emr' ve 'İmamet-i Ümmet' denetiminde olacağı belirtilmiştir.

İran Meşrutiyet dönemi Anayasası iki meclisli bir parlamentoyu ön görmüştür. Ancak 1979 Anayasası tek meclisli bir parlamentoyu benimsedi.

Anayasanın 58. maddesine göre meclis üyeleri 270 kişiden oluşmakta ve 4 yıllığına halk tarafından seçilmektedir. Meclisin üye sayısına 1989 referandumundan itibaren her 10 yılda bir, toplumsal, coğrafi, siyasi ve diğerk faktörler göz önünde bulundurarak en fazla 20 kişi eklenebilmektedir. Dini azınlıklar da (daha önceden de

¹¹⁵ 1979 Anayasasında 'Meclis-i Şuraye Eslami' yerine 'Meclis-i Şuraye Melli' adı kullanılmıştı. Ancak Ayetullah Humeyni'nin görüşü doğrultusunda meclisten geçen ilk kanun 'Meclis-i Şuraye Eslami' adı konusu oldu. Ve 1989 yılında anayasanın gözden geçirilmesi ile değişen ve referanduma konulan ilk madde oldu. Bu madde şöyleydi: 'Anayasanın başlangıç kısmında, tüm başlık ve maddelerde Meclis-i Şuraye Melli yerine Meclis-i Şuraye Eslami kullanılacaktır'. S.J.Madani, **Huguge Esasi...**, s. 163.

¹¹⁶ Her ne kadar anayasa güçler ayrılığı ilkesini benimsemiş ise de, uygulamada bir çok konuda birbirlerine müdahale söz konusudur. Özellikle hem yargının hem de yasamanın yürütme üzerindeki geniş denetimi ve müdahalesi mevcuttur. Yargının yürütmeye karıştığı konusunda Adalet Bakanı örneği verilebilir. Adalet Bakanı, Yargı Yüksek Makamı tarafından önerilen adaylar içerisinde cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir. Tüm bakanlar işe başlamadan meclisten güven oyu almaları gerekiyor. Bazı konularda üç gücün yüksek makamları birlikte karar veriyorlar bunlar anayasanın gözden geçirilmesi, ulusal güvenlik şurası veAyrıca tüm güçlerin başında önderlik makamı vardır. Bu makam istediği zaman bu güçlerin birinin işleyişini hızlandırıp, yavaşlatabilir. Anayasanın 110. maddesine göre önder geniş yetkilere sahiptir. Dünyanın hiçbir anayasasında bir makam için bu kadar geniş yetkiler öngörülmemiştir. a.k., s.159.

olduğu gibi) toplam 5 üye ile temsil edilmektedirler. Zerdüştler bir, Aşuri ve Keldani Hristiyanlar bir, Kalımilar bir ve Ermeni Hristiyanlar iki temsilciye sahiplerdir.

Yasama iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi ve yaygın şekli İslami Danışma Meclisi tarafından yapılan ve Korucu Şura tarafından onayladıktan sonra yürürlüğe giren kanunlar ve ikinci ve istisnai olan durumlarda ise, halk oylaması öngörülmüştür. Anayasanın 59. maddesine göre çok önemli ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel konularda yasama konusunda halkoylamasına gidilebilir. Ancak bu konu meclis üyelerinin üçte ikisinin onayı ile gerçekleşir. Meclis'in yasam görevi dışında, ikinci görevi kanunları yorumlamak ve açıklamaktır (Anayasanın 73. maddesi). Bazen kanun maddeleri çok kısa ve sıkıştırılmış olduğundan yeterince anlaşılmamaktadır. Bu durumda bu kanun maddelerini açıklığa kavuşturmak ve yorumlamak meclisin görevi sayılmaktadır.¹¹⁷

Meclis seçimlerine geçmeden, kısaca Divan-i Muhasebat teşkilatı görevlerine değineceğiz. Bu teşkilat doğrudan meclis gözetiminde çalışmakta ve genel bütçeden yararlanan tüm bakanlıklar, devlet kurum ve kuruluşlarının hesaplarını denetlemektedir. Denetleme iki yönde yapılmaktadır. Tahsis edilen bütçenin dışına çıkılmaması, ve harcamaların amaç dışı yapılmaması.¹¹⁸

Birinci meclis seçimleri 1980 Mart ayında yapıldı. Bu mecliste çeşitli grup, örgüt ve siyasi partiler yer aldılar. Meclisin 4 yıllık faaliyet döneminde (1980-1983) birçok önemli olay gerçekleşti. Amerikalı rehinelere konusu ve İslam Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olan Bani Sadr'a meclis tarafından kifayetsizlik oyu verilmesi bu dönemin önemli olaylarını teşkil etmektedir. İkinci meclis seçimleri yapılırken

¹¹⁷ S. J. Madani, **Huguge Esasi...**, a.g.e. s. 197.

¹¹⁸ S. M. Mirhosseyni Mirzavare, **Aşenayi Ba...**, a.g.e., s.13.

(1984- 1987) şartlar birincisinden çok farklı idi. Bu dönemde artık liberal ve sol gruplar rekabet sahnesinden silinip, onların yerine İslamcı gruplar birbirleriyle rekabet etmeye başladılar. Bu dönem meclis çoğunluğu din adamları (ruhaniler) ve Cumhuriyet İslami Partisi yandaşları eline geçti. İkinci meclisin faaliyet dönemi içerisinde en önemli olay Ayetullah Humeyni tarafından ‘Düzene Uygunluğu Teşhis Konseyi’nin’ kurulmasıydı. İkinci mecliste İslamcılar arasında bazı devlet politikaları konusunda ihtilaf meydana geldi ve bu grupların kendi aralarında bölünmelerine neden oldu. Bu bölünme ile beraber örgüt ve gruplar iki önemli ayrı düşünce ekseninde toplanmaya başladılar.¹¹⁹ Birinci düşünceye mensup gruplar (birey eksenli) (sonradan sağ gruplar olarak ünlendiler) devletin ekonomideki müdahalesine karşı çıkıyor, iç ve dış ticaretin serbest bırakılmasını istiyor ve özel mülkiyeti savunuyorlardı. İkinci grup (toplum eksenli) (sonradan sol gruplar olarak adlandırıldılar) devletin ekonomideki tüm alanlarında müdahalesini, dış ticaretin millileştirilmesini, özel mülkiyetin sınırlandırılmasını ve bu konuda yeni kanunlar düzenlenmesini savunuyorlardı. Ancak bu dönemin özel şartlarından dolayı (sekiz yıl süren İran Irak savaşı,¹²⁰ devrime karşı gelenlerle mücadele konusu gibi) kamu sektörü inanılmaz ölçüde genişledi.¹²¹ Bu dönemde tüm kurumlarda her iki düşünce yandaşları yer alıyordu. Ancak yürütme ve yasama da sol düşünce hakimdi. Bu dönemde Ayetullah Humeyni’nin fetvaları sol düşünceyi güçlendirdi. Üçüncü meclis döneminde (1988- 1991) en önemli olay Birinci Kalkınma Planı’nın onaylanması ve bu anlamda yeniden planlama dönemine geçmekti. Üçüncü meclis

¹¹⁹ Her ne kadar bu gruplardan sağ ve sol diye söz edersek bunlar yine Ayetullah Humeyni’ye, İslami anayasa ve İslami devrimci ilkelerine bağlı grup, örgüt ve partiler idiler.

¹²⁰ İran ile Irak arasında savaş Eylül 1980 yılında Irak güçlerinin İran topraklarına saldırmasıyla başladı ve 8 yıl sonra 1988 yılında sona erdi. Tarihçilere göre bu savaş Vietnam savaşından sonra 20.yüzyılın en uzun ve kanlı savaşlarından biriydi.

¹²¹ Y. Foozi , **Tahavolate ...**,a.g.e., Birinci Cilt, s. 109

seçimleri yoğun füze ve bombalar altında yapıldı. Bu meclisin analizi de sol'un ağırlıkta olduğunu göstermektedir. Dördüncü meclis dönemi (1992- 1995) yine İslami gruplar arasında çekişme ve rekabetin son hızıyla devam ettiğı bir dönem oldu. İran- Irak savaşının sona ermesi (1988) ile ülke şartları yavaş yavaş değışmeye başlamış ve öncelikler yer değıştirmişti. Savaştan sonraki yeniden yapılanma, toplumsal ve ekonomik sorunlar ülke gündemini teşkil etmekteydi. Bu dönem tamamen bir önceki dönemin tersine dönerek mecliste çoğunluk sağ'ın eline geçti. Beşinci meclis 1996- 1999 arasında faaliyet gösterdi. Bu dönem seçimlerinde sol kanat kendi adaylarının yeterliliğı Korucu Şura tarafından onaylanmadığı için seçimleri boykot edip herhangi bir aday göstermedi. Ancak halk'ı seçimlere katılmaları konusunda teşvik ettiler. Bu dönemde sağ gruplar tekrar bölünüp geleneksel sağ ve modern sağ diye iki gruba ayrıldılar. Meclis oğunluğı beşinci dönemde geleneksel sağcı gruplardan oluşuyordu. Altıncı meclis 2000- 2003 arasında faaliyet gösterdi. Bu dönemde Hatemi'nin cumhurbaşkanlığına seçiminin de etkisiyle sol kanat 'İslahatılar' diye bir şemsiye altında birleşti. Ve bu grup meclis çoğunluğunu ele geçirdi. Bu grup önemli yenilikleri vaat ediyordu. Ancak vaat edilenlerin neredeyse biroğı yerine getirilmedi.

Altıncı meclis üyelerini incelemeye tabii tutacak olursak sadece 35 kişi veya %13 din adamlarından oluşmaktadır. Daha önce hiç mecliste bulunmayanların oranı %62'dır. Eğıtim düzeylerine bakacak olursak %27 doktora, %31 yüksek lisans ve %31 lisans diplomasına sahip idiler. Yani yelerin %89'u niversite diplomasına sahip kişilerden oluşuyorlardı.¹²²

¹²² Y. Foozi , **Tahavolate...**,a.g.e., Birinci Cilt, s. 331.

Yedinci meclis (2004- 2007) seçimleri sol'un yenilgisi ile sonuçlandı. Altıncı mecliste çoğunluğu elinde bulunduran solun önemli itilaflarından olan 'ıslahatçıların' adayları Korucu Şura tarafından onay alamadılar. Meclise giren sağ grupların en yenisi 'Abadgaran-e İran-e Eslami' (İslami İran'ı Aabad Edenler) adında bir örgüt idi. Bu örgütte yer alanların çoğu, siyaset sahnesinde yeni olup daha önce ne yönetsel ve ne de siyasal alanda herhangi bir tecrübeye sahip değillerdi. Daha sonra bu grubun cumhurbaşkanlığı seçimlerinde öne çıkardığı aday Mahmut Ahmedinejad cumhurbaşkanlığı seçimlerini ezici çoğunluk ile kazandı. Bu grubun ana sloganı 'ADALET' idi.

Yedi dönem meclis seçimlerine halkın katılım oranlarına bakacak olursak birinci dönem %52.14, ikinci dönem %64.64, üçüncü dönem %59.72, dördüncü dönem %57.81, beşinci dönem %71.10, altıncı dönem %67.35 ve yedinci dönem %51.21 olarak görmekteyiz.¹²³ Yapılan bir araştırma, İran İslam Cumhuriyeti'nde yapılan tüm seçimleri (Şura Meclisi seçimleri, cumhurbaşkanlığı seçimleri, İslami Şuralar seçimleri ve Uzmanlar Meclisi seçimleri) göz önünde bulundurarak, halkın siyasal iktidarı değerlendirme açısından 3 gruba ayırmaktadır. Birinci grup siyasal iktidara karşı tarafsız kalmaktadır. Bu grubun oranı yaklaşık %49.3'dür. İkinci grup siyasal iktidara muhalif olup negatif bir görüşe sahipler. Bu grubun oranı yaklaşık %33.3'dür ve son grup siyasal iktidarın yanında yer alan, onların değerlerine ve görüşlerine saygı duyan gruptur. Bu grubun oranı %17.4'dür.¹²⁴

b. Korucu Şura (Şuraye Nigehban)

İran İslam Cumhuriyeti'nde yasamanın iki ayağı vardır. Birincisi yukarda da belirtildiği gibi İslami Danışma Meclisi ve ikincisi Korucu Şura'dır.

¹²³ E. Alizad, "Farhange Siyasi ve Celvehaye An Dar Entekhabate Sarasari" ("İran'da Siyasal Kültür ve Genel Oylamalarda İzleri"), **Siyasi –Ekonomi Aylık Dergi**, Sayı 215-216, s.141.

¹²⁴ A.k. s.140.

İran muasır tarihinde ‘yasama üzerinde denetim’ konusu belli bir geçmişe sahiptir. Meşrutiyet Anayasası’nın ikinci maddesinin tamamlayıcı hükmü bu önemli konuya ayrılmıştır ki ‘TARAZ’ ilkesi olarak bilinmektedir. Bu ilkeye göre yasamanın çıkardığı kanunların şer-i yönü ‘Birincil Din Adamlarına’ (Müçtehitler) verilmiştir. Korucu Şura bu ilkeye dayanılarak ancak daha fazla yetkilerle kurulmuştur.¹²⁵

Bazı ülkelerde anayasa üzerinde denetim konusu uzun geçmişe sahiptir. Fransa’da ‘Anayasa Şurası’ ve Almanya’da ‘Anayasa Mahkemesi’ bunlardan bazılarıdır.¹²⁶

Korucu Şura bir denetleme ve koruma kurumudur. Çıkarılan kanunları Anayasa’ya ve İslami kurallara uygunluğunu denetler. Korucu Şura Anayasa’nın 91.maddesine göre on iki kişiden oluşmaktadır. Altı kişi önder tarafından İslam bilginleri (Fakih) arasından altı yıllığına atanmaktadır. Diğer altı kişi yargı yüksek makamı tarafından Müslüman hukukçular arasından meclise önerilip meclis üyeleri tarafından seçilmektedirler. Korucu Şura’nın esas görevi mecliste çıkarılan yasaların Anayasa ve İslami kurallarına uygunluğunu denetlemektir. Diğer görevleri: 1- Cumhurbaşkanı adayların yasal şartları taşımaları açısından incelemek ve onaylamak, 2- Anayasanın yorumu, 3- Cumhurbaşkanı seçimlerini denetlemek, referandumu denetlemek, 5- Meclis seçimlerini denetlemek, 6- Öncelikli ve acil konuların tartışıldığı meclis oturumlarında zorunlu bulunması, 7- Mecliste cumhurbaşkanının ant içme töreninde zorunlu bulunması, 8- Uzmanlar Meclisi Seçimlerini denetlemesi, 9- Düzene Uygunluğu Teşhis Konseyi toplantılarına

¹²⁵ Y. Foozi, **Tahavolate...**, a.g.e., Birinci Cilt, s. 117.

¹²⁶ A.k., s. 117-118.

katılması ve¹²⁷

Meclis çıkardığı tüm yasaları Korucu Şura'ya göndermek zorundadır. Korucu Şura on gün (yirmi güne de çıkabilir) içerisinde görüş bildirmek zorundadır. Görüş bildirmediği herhangi bir durumda kanun, yürürlüğe girecektir. Meclis ile Korucu Şura arasında çıkarılan yasalar konusundaki ihtilaf bazen bir yasanın uzun süre çıkmamasına veya tamamen geri çevrilmesine neden olmaktadır.

4. Yürütme

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası tarafından yürütme görevi, önder, cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna vermiştir. Anayasanın 60. maddesine göre 'yürütme görevi bu kanunla doğrudan öndere verilen konular dışında, cumhurbaşkanı ve bakanlar tarafından yürütülecektir.' Anayasanın 113. maddesinde göre önder'den sonra en yüksek makam cumhurbaşkanıdır. Bu iki anayasa maddesinden de anlaşıldığı gibi cumhurbaşkanı yürütmenin başı olmasına rağmen, tüm yetkiler elinde olmayıp bazı yetkiler doğrudan önderlik makamına verilmiştir.

Madani'ye göre¹²⁸ İran Kanunlarında yürütme erki ile ilgili birçok terim, Batı kaynaklı olmasına rağmen, anlam bakımından farklılık taşımaktadırlar. Aynı görüşe göre İran'da yürütme sistemi ne Başkanlık Sistemine¹²⁹ ne de Parlamenter Sisteme¹³⁰

¹²⁷ S. J. Madani, **Huguge Esasi...**, a.g.e. 220-221

¹²⁸ İranlı Hukukçu

¹²⁹ Başkanlık Sisteme göre milli hakimiyet yasama ile yürütme arasında eşit bölünmüş durumdadır. Bakanlar sadece cumhurbaşkanına karşı sorumlu olup atamaları ve azil edilmeleri cumhurbaşkanı tarafından yapılmaktadır. Yürütmenin kaderi parlamentonun elinde değildir. Meclis, devleti görevden alamaz, cumhurbaşkanı da meclisi fesih edemez. Herkesin görevleri ayrıdır. Ancak ülkeden ülkeye değişerek bu iki güç bazı durumlarda birbirleri üzerinde etkili olabilirler. Örneğin ABD'de Sena Meclisi Dış siyaset konusunda ve yüksek makamların ,büyükelçilerin seçiminde etkilidir. Buna karşın da cumhurbaşkanı bazı özel şartlarda meclisin geçenleri veto etme yetkisine sahiptir. A.k.s. 285.

¹³⁰ Parlamenter Sistemin başında iki kişi yer almaktadır. Birincisi Şah veya cumhurbaşkanı diğeri sadrazam veya başbakandır. Birinci makam genelde formalite ve yetkisiz ve diğeri parlamentoya karşı sorumlu kişilerdir. Meclis devleti görevden alabilir ve yürütme de meclisi fesih edebilir. A.k., s. 285.

benzemektedir. Önderlik makamının gücü, tüm güçlerin üstünde yer almaktadır.¹³¹

1979 Anayasa taslağında ilk başta ‘önder’ makamından söz edilmemiştir. Cumhurbaşkanı sistemin en yüksek makamı olarak başbakan ile beraber yürütme görevini üstlenmişlerdir. Ancak anayasanın son şeklinde ve meclisten geçmiş halinde Önder makamı anayasada yerini aldı.

Şubat 1979 yılında İran devriminin zaferiyle beraber ilk cumhurbaşkanı seçimine kadar geçen süre içerisinde geçici hükümet Devrim Şurası denetiminde, ülke yönetimini ele aldı. İlk cumhurbaşkanlığı seçimleri¹³² Şubat 1979 yılında yapıldı. Ancak bu dönemde ülkenin devrim sonrası kargaşadan kaynaklanan sorunlara ilaveten, birçok özel faaliyet alanının devletleştirilmesi, karar verme mekanizmalarının çokluğu ve yeni ortaya çıkan birçok kurum ve kuruluşların etkisi, cumhurbaşkanı ve başbakan arasındaki uyumlu çalışmayı olumsuz yönde etkilemiştir. Buna 1980 yılında başlayan İran-İrak savaşını ve tüm faaliyetlerin savaş ekseninde yapılmasını da eklersek ülke yönetimi özellikle yürütmenin büyük sorunlarla karşı karşıya olduğunu görmekteyiz. Ayrıca kamu kurum ve kuruluşlarında resmi görevliler dışında birçok gayri resmi kurum ve kişilerin etkili olduğu, birey ve grup çıkar ve önceliklerin ön plana çıkması ayrıca yeni yöneticilerin deneyimsiz olması kamuda sorunları daha da artırıyor, çalışma alanını daraltıyordu. 1988 yılında savaşın bitmesiyle, ülkenin hızlı bir şekilde savaşın etkilerini yok etmeye ve onarılmaya ihtiyacı vardı. Hızlı bir yapılanmayı mümkün kılacak ilk adım anayasanın gözden geçirilmesi görünüyordu. 1989 yılında anayasa gözden geçirilerek

¹³¹ S.J.Madani, **Huguge Esasi...**, s.285.

¹³² Bu dönemde cumhurbaşkanı seçimlerinde din adamlarının (ruhanilerin) seçime katılıp katılmama konusu oldukça tartışma konusuydu. Ayetullah Humeyni din adamlarının cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmalarına karşıydı. Bu yüzden birinci ve ikinci cumhurbaşkanlığı seçimlerinde din adamlarından aday mevcut değildi. Ancak üçüncü cumhurbaşkanı seçimlerinde ‘Cumhuriye İslami’ partisi gerekli şartları taşıyan adayların bulunmamasını neden göstererek Ayetullah Humeyni’den din adamlarının cumhurbaşkanına aday olmaları konusunda onay verilmesini istedi ve kabul gördü. Y. Foozi, **Tahavolate...**, Birinci Cilt, s.99.

uygulamaya konuldu. Bu değişikliğin en önemli maddesi başbakanlık makamının kaldırılması oldu. Bu değişiklik ile üç başlılıktan (önder, Cumhurbaşkanı ve başbakan) doğan kargaşa çözümlenmeye çalışılmıştır.¹³³

Anayasa gözden geçirilmeden evvel yürütme alanında baş gösteren sorunların bazıları aşağıda sıralanmıştır.

1- Anayasanın 113– 115. maddelerine göre cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmesine rağmen ve bu anlamda halkın temsilcisi olmasına rağmen, yürütmede pek etkin görünmüyordu.

2- Anayasanın 134. maddesine göre bakanlar kuruluna başbakan başkanlık ediyordu ve bakanlar kurulu çalışmaları başbakan denetiminde yapılıyordu. Ve cumhurbaşkanından bağımsız olarak çalışıyorlardı. Öbür taraftan başbakan ile bakanlar arasında bir uyumsuzluk söz konusu olduğunda, başbakan tek taraflı bakanı görevden alma yetkisine sahip değildi ve cumhurbaşkanının onayı gerekiyordu. Bu da uygulamada pek çok sorunu beraberinde getiriyordu.

3- Anayasanın 134 ve 137. maddelerine göre yürütme erkanları sadece meclise karşı sorumlu idiler ve meclis 87 -88 ve 89.maddelere göre onlar üzerinde denetim yetkisine sahip idi. Cumhurbaşkanı bu konuda herhangi bir yetkiye sahip değildi.¹³⁴

Anayasanın gözden geçirilmesi ile kamu yönetimi alanında baş gösteren ve yukarda bazılarına değindiğimiz sorunlar çözülmeye çalışıldı. Anayasa'nın 114. maddesine göre cumhurbaşkanı halk tarafından 4 yıllığına salt çoğunlukla seçilmektedir. Cumhurbaşkanı olabilme şartları arasında siyaset ve din alanında önde

¹³³ T. Feyzi, **Mebaniye...**, Birinci Cilt, s. 186-187.

¹³⁴ F. Moghari, **Barrasiye Tağire Sakhtare Govveye Mocriye Dar Ganune Esasiye İran Asare An Dar Ravabete Beyne Gova (İran Anayasasında Yürütme Erki ve Diğer Erklerle İlişkisi)**, Şiraz Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Şiraz 2000, s. 39- 40.

gelenlerden olması, İran asıllı, İran vatandaşı, İslam Cumhuriyeti İlkelerine ve İran'ın resmi dinine bağlı olması, iyi geçmişe ve yönetme yeteneklerine sahip olması gibi şartlar aranmaktadır.

5. Yargı

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının giriş bölümünde 'Anayasada Yargı' adlı bölümde şöyle denilmektedir: Yargı konusu İslam ideolojisi doğrultusunda hareket eden milletin haklarını korumak ve olası sapmaları önlemek açısından oldukça önemlidir. Bu yüzden yargı sisteminin oluşumu için, İslami adalet ilkesi ve adil ve ilkeleri iyi bilen hakimlerin mevcudiyeti ön görülmüştür.¹³⁵

Yargı konusuna anayasada oldukça geniş yer verilmiştir. 1989 yılında anayasanın gözden geçirilmesi ile beraber, yargı sisteminin başına 'Yargı Yüksek Makamı'(Reyis-e Govveye Gazaiye) getirildi.¹³⁶ Yargı Yüksek Makamı'nın taşıdığı özellikler arasında müçtehit (din adamları arasında en yüksek makam) olması, adaletli, iyi yönetici ve yargı işlerinde ehil olması vardır. Bu şartları taşıyıp taşıyamama konusunda önder karar vermektedir. Yargı Yüksek Makamının görev ve sorumlulukları meşrutiyet dönemindeki adalet bakanının görev ve sorumluluklarıyla kıyaslanmayacak kadar geniştir. Ayrıca anayasada Yargı Yüksek Makamı konusunda bazı konuları açık bırakmıştır. Görevlerinde herhangi bir hatanın söz konusu olduğu konusunda herhangi bir hüküm mevcut değildir.¹³⁷ Yargı Yüksek Makamı önder tarafından 5 yıllığına yukarıda saydığımız şartlara haiz olan kişiler içerisinde seçilip atanmaktadır.

¹³⁵ C. Mansur, **Ganune Esasiye...** a.g.e., s.23.

¹³⁶ Bu tarihten önce yaklaşık 10 yıl Yüksek Yargı Şurası (Şuraye Ali-ye Gazayi) yargı sisteminin en Üstünde yer almaktaydı. 1989 yılında şura sisteminin yetersizliği ve işlevsel olmayışı düşünüldükçe yerini tek bir kişiye bıraktı.

¹³⁷ S. J. Madani, **Huguge Esasi...**,a.g.e., s.361.

Anayasanın 158.maddesine göre Yargı Yüksek Makamı'nın görevleri şöyledir: 1- Adliye'de gerekli organizasyonu oluşturmak, 2- İslami ilkelere uygun yargı layihaları oluşturmak, 3- Adil ve layık hakimleri istihdam etmek, atamak ve azil etmek, görev yerlerini belirlemek, terfi ettirmek ve¹³⁸

Ayrıca Yargı Yüksek Makamının yargı dışı konularda da görevleri vardır. Bunlar: 1- Ulusal Yüksek Emniyet Şurasında (Şuraye Ali-ye Emniyete Melli) sabit üyelik, 2- Anayasayı Gözden Geçirme Şurasında üyelik, 3- Düzene Uygunluğu Teşhis Konseyine üyelik, 4- Geçici Önderlik Şurasında üyelik,¹³⁹ 5- İran Radyo ve Televizyon Denetleme Şurasında temsilci atama, 6- Cumhurbaşkanı yemin töreninde bulunma, 7- Yasaların düzgün bir şekilde uygulanmasının denetimi ve 8- Korucu Şura üyelerinin bir kısmı olan hukukçuların önerilmesi.¹⁴⁰

Meşrutiyet Anayasasında yargı işleri Adalet Bakanlığının görevleri arasında yer almaktaydı. Ancak İran İslam Cumhuriyetinde, daha önce de belirttiğimiz gibi önce yargı işleri bir kişiye verilmedi ve yargı danışmanı (Yargı Yüksek Şurası) kurulu öngörüldü. Ancak anayasanın gözden geçirilmesi ile Yargı Yüksek Makamı yargı erkinin başına getirildi. Ancak bu değişikliklerle beraber Adalet Bakanı yerinde kaldı. Bu bakanın görevi yargı ile yürütme ve yasama arasında ilişkileri sağlamaktır ve Yargı Yüksek Makamının cumhurbaşkanına önerdiği kişiler arasından seçilmektedir. Yargı Yüksek Makamı kendi yetkisinde olan mali ve idari işleri tamamen adalet bakanlığına devredebilir. Bu durumda Adalet Bakanını yetkileri de diğer bakanların yetkileri (yürütmenin en yetkili kişileri olarak) kadar olur. Bu

¹³⁸ C.Mansur, **Ganune Esasiye...**, a.g.e., s.98.

¹³⁹ Önderin görev yapamaması durumunda ve yeni önderin seçimine kadar olan süre içerisinde üç kişiden oluşan bir danışma kurulu.

¹⁴⁰ S. J. Madani , **Huguge Esasi...**, a.g.e., s.362-363-364.

durumdan anlaşıldığı gibi bakanlıklar arasında Adalet Bakanlığı diye bir bakanlık mevcut olmamasına rağmen adalet bakanı mevcuttur.¹⁴¹

Anayasanın 161. maddesine göre ‘Ülke Yüksek Divanı’ (Divan-i Ali-ye Keşvar) Yargı Yüksek Makamının belirttiği şartlar doğrultusunda oluşur ve mahkemelerde kanunların tam uygulandığını denetlemek ayrıca yasalar ile verilen görevleri yerine getirmek amacıyla kurulur. Bu kurumun istisnai görevleri arasında cumhurbaşkanının görevlerini kötüye kullanma konusunu incelemektir.

Yargı Yüksek Makamı gözetiminde çalışan ‘İdari Adalet Divanı’ (Divan-i Adalet-e İdari) yönetimin yargısal denetim organıdır. Bu organ idari kararlar ve devlet memurları konusunda halkın şikayetlerini inceler ve karara bağlar. Bu kurum Meşrutiyet anayasasında mevcut değildi. Ancak 1960 yılında ‘Devlet Şurası’ adı altında kurulması için yasa çıkarıldı. Ancak hiçbir zaman yürürlüğe konulmadı. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası bu konu üzerinde durarak 173.maddeyi bu konuya ayırdı ve 1981 yılında meclisten onay aldı.

C. Şura Sistemi

İran kamu yönetimi alanında ve devlet teşkilatında şuralar uzun bir geçmişe sahiptirler. Danışma kurulu ilk kez Kaçar Hanedanlığı döneminde kuruldu. Bu kurulda danışılacak konular daha önceden belirleniyor ve Pazar günleri sadece bakanların katıldığı bir toplantı ile tartışmaya açılıyordu.¹⁴²

İslam Cumhuriyeti Anayasasının hazırlanma aşamasında, şuralar konusu oldukça tartışılan bir konu oldu. Bazı görüşler halk tarafından doğrudan seçilen şuraların önemine işaret ederek her alanda ve her konuda şuraların kurulmasına destek veriyorlardı. Ancak diğer bir kısım şuraların karar verme mekanizmasında

¹⁴¹ S.J.Madani, **Huguge Esasi...**, a.g.e.,s.365.

¹⁴² İdare ve İstihdam Teşkilatı, **Negşe Şuraha Dar Sakhtare Edariye İran (İran İslam Cumhuriyeti Devlet Yapısında Şuraların Yeri)**, Tahran 1981, s. 5.

merkeziyetçiliği azaltacağını vurgulayarak, şura konusuna oldukça kuşkuyla yaklaşıyorlardı. Ancak çeşitli nedenlerden dolayı şuralar anayasada öngörülen şekilde ya tam kurulamadı veya işlevsel açıdan etkinlik kazanamadılar. Ayrıca 1989 yılında anayasanın gözden geçirilmesi ile beraber kurulan bazı yüksek şuralar da ortadan kaldırıldı.¹⁴³

Anayasa iki şekilde şuralar konusunu ele almıştır.

1- Genel Amaçlı Şuralar: bunlar resmi kurumlarla beraber çalışan şuralardır. Genel amaçlı şuralar eğitim, sağlık, bayındırlık, tarım, sanayi ve üretim konusunda halkın işbirliğini toplamak ve bu konuda programların çabuk yürütülmesi amacıyla özellikle yerel öncelikler ve gereklilikler göz önünde bulundurularak kurulmuştur. Bu kapsamda yer alan köy, bucak, ilçe, il ve 'İllerin Yüksek İslami Şurası' şuralarını detaylı olarak yerel yönetim başlığı altında inceleyeceğiz.

2- Şuralar özel teşekküller olarak özel ve belli görevler için kurulur. Bunlar Korucu Şura, Yüksek Savunma Şurası (Şuraye Ali-ye Defa) ve Yargı Yüksek Şurası gibi. Bu şekilde şuralar bazı özel görevleri yerine getirmek veya sorunları çözmek amacıyla kurulmuştur.¹⁴⁴

Anayasanın 105. maddesine göre şuraların kararları İslam kurallarına ve ülke yasalarına aykırı olmaması gerekiyor. Bu maddenin ihlali halinde şuralar fesih olacaktır.

III. YÖNETSEL YAPI

İran İslam Cumhuriyetinde yönetsel yapıyı incelerken, öncelikle 1979 devriminden sonra hükümet şeklinde, devlet teşkilatında ve kamu personel yapısında ortaya çıkan değişiklikler ve onları meydana getiren nedenler araştırılmıştır. Daha

¹⁴³ Bunlar daha önceki bölümlerde işaret ettiğimiz gibi: Yüksek Yargı Şurası, Rehberlik Şurası vb. dır.

¹⁴⁴ T.Feyzi, **Mebaniye...**, a.g.e., Birinci Cilt, s. 191.

sonra merkezi hükümet, merkezi hükümetin taşra örgütlenmesi ve yerel kuruluşlar incelenmiştir.

A. İdari Sistemde Devrimden Sonra Meydana Gelen Değişiklikler

1979 yılında gerçekleşen devrim ile İran'ın idari sisteminde üç yönlü bir değişiklik gerçekleşmiştir. Bunlar: hükümet şeklinde yapılan değişiklik, devlet teşkilatında yapılan değişiklik ve kamu personel yapısında meydana gelen değişikliklerdir.

1. Hükümet Şeklinde Yapılan Değişiklik

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasına göre hükümet şekli İslami Cumhuriyet olarak benimsendi. Her şeyin üstünde, 'Velayet-i Fakih' ilkesi yer aldı. Egemenliği kullanma araçları olan yasama, yürütme ve yargı birbirlerinden bağımsızdır. Önderden sonra cumhurbaşkanı yürütmenin başında yer almaktadır. Ayrıca yargının, yürütmenin nüfuz alanından çıkması da yapılan değişikliklerden idi. Bu amaçla adalet bakanının görevi sadece diğer erklerle uyumu sağlamak olup, adalet bakanlığı Yargı Yüksek Makamı gözetiminde olacaktır.

Siyasal yapıyı incelerken, detaylı olarak İran'ın yeni hükümet şekline değinmiştik.

2. Devlet Teşkilatında yapılan değişiklik

1- Devrimci Kurumların Kurulması: Bu kurumlar o dönemin özel şartlarından kaynaklanarak zorunlu kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla, kendiliğinden veya devrim önderinin talimatıyla kurulmuştur. Bunlar: İslam devrimi Komiteleri, Devrim Muhafızları (Sepah-e Pasdaran-e Engelab-e Eslami),¹⁴⁵ Fakirler ve İslam devrimi

¹⁴⁵ Bu örgüt Ayetullah Humeyni'nin emriyle Mayıs 1979 yılında kurulmuştur. 1983 yılında bakanlığa dönüşmüştür. Daha sonra Savunma Bakanlığı ile birleşmiştir.

Gazileri Vakfı (Bonyad-e Müstezefan¹⁴⁶ ve Canbazan-e Engelabe Eslami), Savaş Göçmenleri Vakfı (Bonyad-e Umur-e Mohaceran-e Ceng-e Tahmili), 15 Khordad Vakfı, İmam Humeyni Yardım Komitesi, İslam devrimi Şehitleri Vakfı, Kültür Devrimi Kurumu, Eğitim Seferberliği Örgütü, İslam Devrimi İskan Vakfı (Bonyad-e Mesken)¹⁴⁷ ve Cihadı Sazendegi Örgütü.¹⁴⁸

2- Saray Bakanlığının ortadan kaldırılması, monarşi sistemin gizli örgütü olan SAVAK'ın dağıtılması ve saltanat mensuplarına ait olan kurum ve kuruluşların ortadan kaldırılması

3- Tüm bankaların ve mali kuruluşlarının yönetiminin devlete geçmesi (devletleştirilmesi).¹⁴⁹ Bu kapsamda onlarca özel banka ve mali kuruluş, kamu bankaları ile birleşerek, devlet tekeline geçti. Anayasanın 44. maddesinde belirtilen ana ekonomik faaliyet alanlarında özel sektör faaliyetleri sınırlandı veya tamamen yasaklandı. Günümüzde bu madde (44. madde) tekrar gündemde olup, bu sefer ters bir yönde uygulanmaya konulmaktadır. İkinci bölümde bu konu detaylı olarak incelenecektir.

4- Bakanlıkların iç teşkilatında meydana gelen değişiklikler

¹⁴⁶ Bu kavram Farsça dilinde var olmasına rağmen Ayetullah Humeyni tarafından özellikle devrim sonrası fakir, zayıf ve mazlum insanlar için sık sık kullanıldı.

¹⁴⁷ Evsiz ailelere ucuz konut temin etmeyi amaçlayan bir örgüt.

¹⁴⁸ Bu örgüt hemen devrimtan sonra Haziran 1979 yılında Ayetullah Humeyni'nin isteği doğrultusunda kuruldu. 'Yeniden İnşa Seferberliği' anlamına gelen bu örgüt ilk yıllardan itibaren kırsal alanda faaliyet göstermekteydi. Üyeleri genç ve gönüllülerden oluşuyordu ve halk tarafından oldukça seviliyorlardı. Özellikle kırsal alanların en ücra köşelerine su ve elektrik götürmek, tarım ve hayvancılık konularında köylü ve çiftçilere yardımda bulunmak, madencilik, küçük el sanayi gelişimine katkıda bulunmak ve sağlık ve kültürel faaliyetleri bu bölgelere götürmek bu örgütün görevleri arasında yer almaktaydı. Sonraki yıllar bu örgüt oldukça genişledi. 1983 yılında bakanlık oldu ve 2000 yılında Tarım Bakanlığı ile birleşerek 'Tarım Seferberliği' (Cihad-i Keşavarzi) Bakanlığı adı altında faaliyetlerini sürdürdü.

¹⁴⁹ Bu devletleşme kapsamında yer alan birçok vaka zorunlu olarak gerçekleşmiştir. Bu kurumların yöneticileri devrimtan sonra ülkeden kaçınca devlet bunların yönetimine el koymuştur.

3. Kamu Personel Yapısında Yapılan Değişiklik

Eski rejimin özellikle üst düzey bürokratlarının çoğu yurt dışına kaçtı veya işten atıldı, onların yerine daha genç ama devrim ilkelerine bağlı yöneticiler seçildi. Bu yöneticilerin birçoğunun tecrübesizliği ve yönetimin temel ilkelerinden sayılan planlama, yönetme ve karar verme gibi ilkelere yabancı olmaları, kamu yönetimi alanında birçok sorunu beraberinde getirdi. Bu dönem yöneticilerin atanmasında ve seçiminde hatta kamu personel seçiminde ve işe alımında ideolojik öncelikler liyakat ilkesinin önüne geçmiştir. Bu amaçla bakanlıklar bünyesinde personel seçimi ve yerleştirilmesi için yeni seçme kurumları oluşmuştur. Bunlar seçilenlerin yeterliliğini ve liyakatini araştırıyor ve onaylıyordu.

B. Merkezi Hükümet

İran İslam Cumhuriyeti döneminde (daha önceden olduğu gibi), merkezi planlama ilkesi doğrultusunda merkeziyetçiliğin ön planda olduğu görülmektedir. Bu kapsamda kamu hizmetlerinin sağlanmasında devlet işletmelerinin önemli bir yeri olduğu gibi bakanlık örgütlenmeleri de büyük önem taşımaktadır. 1989 yılında anayasanın gözden geçirilmesi ile merkezi yönetim yeniden yapılanmıştır. 1979 devriminden sonra dönemin koşullarına uygun olarak bazı bakanlıklar kaldırılmış, bazı yeni bakanlıklar kurulmuş ve bazıları da birleştirilmiştir. Devrimden sonra siyasal elit ile beraber bazı bürokratik elitler de yurt dışına kaçtığından, birçok alanda, zorunlu devletleştirme gerçekleşmiştir. Buna ilaveten dönemin özel şartlarından kaynaklanarak bazı yeni kurum ve kuruluşlar devrim amaçlarını yerine getirmek ve korumak adına ya kendiliğinden halk hareketi çerçevesinde gönüllü kitle örgütleri olarak oluşmuş veya devrim önderinin talimatı doğrultusunda kurulmuştur.

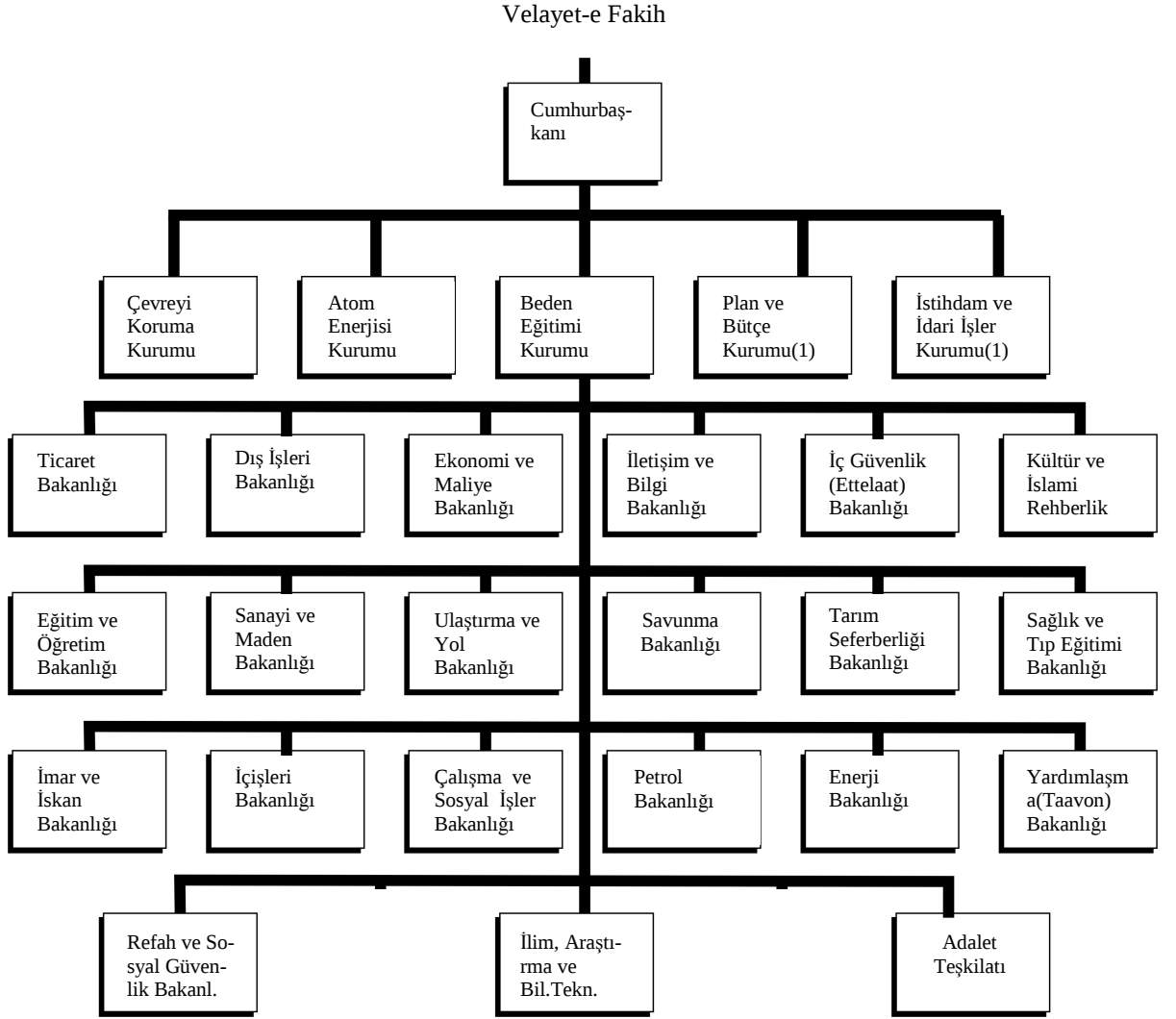
Bu da devrimden sonra İran kamu yönetimi alanının oldukça genişlemesine neden olmuştur.

Piramit biçiminde algılanan kamu yönetimi aygıtının doruğunda seçilmiş siyasal temsilciler yer almaktadır. Anayasanın 60. maddesine göre ‘Yürütme görevi bu yasa ile doğrudan önderlik makamına verilenler dışında, cumhurbaşkanı ve bakanlar tarafından yürütülecektir. Buradan çıkarılan sonuç yürütmenin erkanları Önderlik makamı, cumhurbaşkanı ve bakanlardır. Önderin siyasi bir kimlik taşıması, rejimin en geniş yetkilere sahip kişisi olması, ayrıca anayasanın yürütmenin bazı görevlerini bu kişiye vermesi açısından oldukça önemli bir şahsiyettir. Önceki bölümde detaylı olarak anlatılmıştı.

İran İslam Cumhuriyetindeki rejim, parlamenter bir rejim değildir. Ancak başkanlık sistemine de tam uymamaktadır. (önderlik makamından dolayı).

İran İslam Cumhuriyeti Devlet Teşkilatı Şeması Şekil 7’de verilmiştir.

Şekil 7. İran İslam Cumhuriyeti Devlet Teşkilatı Şeması ¹⁵⁰

(1) Yüksek İdari Şura, Mart 2000 yılında Plan ve Bütçe Kurumu ile İstihdam ve İdari İşler Kurumuna birleştirdi ve adını Yönetim ve Planlama Teşkilatı olarak değiştirdi.

¹⁵⁰ T. Feyzi, **Mebaniye...**, a.g.e., Birinci Cilt, s.173.

1. Cumhurbaşkanı

Anayasanın 113.maddesine göre ‘Önder’den sonra cumhurbaşkanı en yüksek makamdır ve anayasa ile doğrudan öndere verilen görevler dışında yürütmenin başı sayılmaktadır’. 1989 yılından önce yani anayasa gözden geçirilmeden evvel, İran’ ın yürütme erkinin yapısı, Fransa’nın Beşinci Cumhuriyeti Yürütmesine oldukça benziyordu. Bu dönemde cumhurbaşkanı sadece halka karşı sorumlu idi. Ancak anayasada yapılan değişiklikten sonra ve başbakanlık makamının ortadan kalkması ile cumhurbaşkanının yetki ve sorumlulukları arttı. Buna karşın millete, meclise ve öndere karşı bazı sorumlulukları ortaya çıktı.

Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından 4 yıllığına seçilmektedir. Ancak Önder, cumhurbaşkanı hükmünü onayladıktan sonra cumhurbaşkanı görevine başlayabilmektedir. Cumhurbaşkanı sadece iki dönem arka arkaya seçilebilmektedir. 1979 Anayasa taslağının 75. maddesinde, cumhurbaşkanı rejimin en yüksek makamı olarak belirlenmişti. Ancak anayasanın onaylanması sırasında cumhurbaşkanı önderden sonra en yüksek makam olarak belirlendi.

Cumhurbaşkanı görevlerine gelince:

1- Anayasanın uygulanması sorumluluğu: Önderin yetkisinde olan konular dışında anayasanın doğru uygulanmasından millet, rehber ve meclis karşısında sorumludur.¹⁵¹ Cumhurbaşkanı millet tarafından seçildiğinden, seçim esnasında millete vaatlerde bulunmaktadır. Bu vaatlerini halka karşı yerine getirmek zorundadır. Öndere karşı sorumluluk konusuna gelince, önder hem siyasal hem yönetsel yapının en etkin mercilerinden sayılmaktadır. Önder cumhurbaşkanını himaye ediyorsa, meclis tüm yetkilerine karşın, cumhurbaşkanını azil edemez.

¹⁵¹ Anayasanın 122. maddesi.

Cumhurbaşkanının meclise karşı sorumluluğu ise tüm bakanlardan sorumluluğu ile özdeşleşmektedir. Bakanlar cumhurbaşkanı tarafından seçildiklerinden dolayı meclise karşı cumhurbaşkanının sorumlulukları vardır. Cumhurbaşkanı tüm bu sorumluluklarını gözetim, gerekli bilgilerin edinmesi, denetim, inceleme ve diğer araçlarla yerine getirmektedir.¹⁵²

2- Bakanların seçimi ve görevden alması: bakanlar cumhurbaşkanı tarafından seçilir ve güvenoyu almaları için meclise önerilir.¹⁵³

3- Bakanlar kuruluna başkanlık etmesi

4- Dışişleri Bakanının önerisi ile büyükelçilerin atanması

5- Bazı kurumlar doğrudan cumhurbaşkanının gözetimi ve denetimi altında bulunmaktadır. Bu kurumlar ‘Yönetim ve Planlama Teşkilatı Kurumu’, ‘Çevreyi Koruma Kurumu’, ‘Atom Enerjisi Kurumu’ ve ‘Beden Eğitimi Kurumu’dur. İran İslam Cumhuriyeti Devlet Teşkilatı Şemasında bu kurumlar belirlenmiştir.¹⁵⁴

6- Resmi törenlerde bulunması ve devlet nişanlarını takması

7- Kararname düzenleme ve uygulama: bakanlar ve bakanlıklar yasal görevlerini yerine getirebilmek amacıyla kararname yayımlayabilirler. Ancak bu kararnameler ülke yasalarına aykırı olmaması gerekir.

8- Meclis’in açık oturumlarına katılması

9- Milli Güvenlik Yüksek Şurasının Başkanlığı (Şuraye Ali-ye Emniyete Milli). Bu şura milli hakimiyeti ve ülke bütünlüğünü sağlamak amacıyla kurulmuştur.

¹⁵² S. J. Madani , **Huguge Esasi...**, a.g.e., s.315-316.

¹⁵³ Adalet Bakanının seçimi de cumhurbaşkanı tarafından yapılmaktadır. Ancak yargının tepesinde bulunan yargı yüksek makamı adayları cumhurbaşkanına önerir. Önerilenler arasında cumhurbaşkanı, Adalet Bakanını seçer. M. Tabatabayi Motamani, **Huguge Edari (İdare Hukuku)**, Mizan Yayınları, Onuncu Baskı, Tahran 2005, s.22

¹⁵⁴ ‘Yönetim ve Planlama Teşkilatı’ daha önceden faaliyet gösteren ‘Plan ve Bütçe Kurumu’ ve ‘İdare ve İstihdam İşleri Kurumu’nun birleşmesi (Mart 1989) ile oluşmuştur.

10- Meclis tarafından kabul edilmiş kanunları ve referandum sonuçlarını onaylamak ve uygulamaya koymak¹⁵⁵ vb.

İran İslam Cumhuriyetinde, cumhurbaşkanının askeri, güvenlik ve asayiş konusunda gözetimi ve denetimi söz konusu değildir. (bu görevler anayasa tarafından doğrudan öndere verilmiştir.) Cumhurbaşkanının yemin töreninde ‘İslam cumhuriyeti rejimini ve resmi mezhebini koruyacağına, anayasada millete öngörülen hak ve adalet ve bireysel özgürlüğü ve milli sınırları koruyacağına ve siyasi ve ekonomik bağımsızlığı sağlayacağına’ yemin etmesine rağmen bu konuda yetkileri anayasa tarafından sınırlandırılmıştır. Ayrıca anayasa ile doğrudan öndere verilen görevlerde de cumhurbaşkanının gözetimi ve denetimi söz konusu değildir.

Bu bölümü bitirmeden evvel İran İslam Cumhuriyeti cumhurbaşkanlarına da kısaca değineceğiz.

Devrimden sonra İran’ın ilk cumhurbaşkanı olan Bani Sadr, siyasi kargaşalar sonucunda meclis tarafından 1981 yılında kifayetsizlik sonucunda görevden alındı. Bu dönem devrim sonrası kargaşa ve terör olayları açısından en istikrarsız dönem olarak bilinmektedir. Aynı yıl, İran’ın ikinci cumhurbaşkanı olan Recayi iki ay sonra bir terör saldırısında hayatını kaybedince, üçüncü cumhurbaşkanlığı seçimleri için hızla hazırlıklar başladı ve aynı yıl Ayetullah Hamaney üçüncü cumhurbaşkanı olarak göreve başladı. Başbakan olarak bu dönemde Musevi görev yaptı. Musevi kabinesinde İslami sol görüş hakimdi. Bu görüşü benimseyenler, merkezi planlama, geniş bir devlet ekonomisi, toplumsal adalet ve devletin ekonomik alanlarında geniş etkisini, özel sektör faaliyetlerinin sınırlandırılmasını, yabancı sermayenin

¹⁵⁵ Burada cumhurbaşkanının imzası tamamen formalite gereği olup, kanunların yürürlüğe koyma açısından herhangi bir etkinliğe sahip değildir. Cumhurbaşkanı meclisten geçen kanunları 5 gün içinde imzalamak, resmi gazetede yayımlamak ve yürürlüğe koymak zorundadır. İmzalamadığı durumlarda, meclis başkanının emri ile 72 saat içerisinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe konmaktadır. M. T. Motamani, **Huguge...**a.g.e.,s.24.

yasaklanmasını veya şiddetle sınırlandırılmasını öngörüyorlardı. Bu dönemde birçok sorun – savaş, petrol gelirlerinin azalması ve ambargolar gibi- devletin sosyal ve ekonomik alanlardaki politikalarını sekteye uğrattı.

Hamaney iki yıl üst üste cumhurbaşkanlığı görevini yürüttü.

1989 yılında beşinci cumhurbaşkanı seçimleri yapıldı. Bu dönemi önceki dönemlerden ayıran pek çok özellik vardı. Bunlar: Savaşın bitmesi, Ayetullah Humeyni'nin ölümü, Ayetullah Hamaney'in önderlik makamına seçilmesi, anayasanın gözden geçirilmesi ile beraber başbakanlık mevkiinin ortadan kalkması ve cumhurbaşkanı yetkilerinin genişlemesi idi. 1989 cumhurbaşkanı seçimlerinde Hashemi Rafsancani oyların %94.5'ünü alarak İran'ın beşinci cumhurbaşkanı oldu. Bu dönemde Rafsancani savaşın da etkilerini yok etmek ve yeniden yapılanmak için dış ilişkileri geliştirmek amacıyla 'Dış İlişkilerde Gerginliği Azaltma' sloganını benimsedi.

1993 seçimlerinde yine Rafsancani altıncı cumhurbaşkanı olarak göreve devam etti. Bu dönemde Rafsancani'ni izlediği politikaların bir çoğu, kabine ve meclis içinde muhalifler tarafından sekteye uğratıldı.

Yedinci cumhurbaşkanlığı seçimleri 1997 yapıldı ve Hatemi ezici çoğunlukla cumhurbaşkanı seçildi. Hatemi ekonomik, teknolojik ve sanayi gelişmenin anahtarını, siyasal ve kültürel gelişmede görüyordu. ve seçim propagandasını bu yönde yaptı, ve çağdaş toplumun önemine, dış ilişkiler konusunda her hangi bir sürtünmeden uzak durulmasına, kanunların üstünlüğüne ve kadınların ve gençlerin haklarına saygı gösterilmesine vurgu yaptı. Hatemi'ye muhalif gruplar bu dönem faaliyetlerini artırdılar. Bunlar liberal düşüncenin siyasi alanda tekrar hakim olacağını ve İslam değerlerinden ödün vereceğini savunarak Hatemi'yi yıpratmaya

çalıştılar ancak bu hususlar tam ters tepki vererek oyların Hatemi lehine çoğalmasına neden oldu.

Hatemi dönemi siyasi gelişme açısından oldukça önemli sayılmaktadır. Yeni gazete ve dergilerin yayına başlaması, birçok konu serbestçe iletişim araçlarında dile getirilmesi, yeni örgüt ve grupların faaliyet göstermesi belirgin değişimlerden sayılırdı. Bu dönem ekonomik yapılanmalar siyasi ve kültürel etkinliklerden daha az olmasına rağmen bu alanda da birçok icraat yapıldı. Sonraki bölümde bu konuda daha fazla ve detaylı bilgi verilecektir. 2001 sekizinci cumhurbaşkanı seçimlerinde yine Hatemi seçildi.

2005 seçimlerinde oldukça sürpriz bir isim olan Ahmedinejad İran İslam Cumhuriyetinin dokuzuncu cumhurbaşkanı olarak seçildi. Ahmedinejad'ın seçim sloganı 'ADALET' idi.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde halkın katılım oranlarına bakacak olursak, birinci dönem %67.09, ikinci dönem %64.76, üçüncü dönem %73.78, dördüncü dönem %54.20, beşinci dönem %54.44, altıncı dönem %50.33, yedinci dönem %79.74, sekizinci dönem %66.77 ve dokuzuncu dönem %62.66 dır.¹⁵⁶

2. Bakanlar ve Bakanlar Kurulu

Devlet faaliyetlerinin farklı bakanlıklar arasında dağılması yöntemi, ya da bakanlık biçiminde örgütlenme, her ülkede kamu yönetiminin temel yapısıdır.

İran İslam Cumhuriyetinde Cumhurbaşkanı, bakanlar kurulunun başkanı olarak bakanlıklar arasında işbirliğini sağlamakta ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetlemektedir. Bazen kanunen kendisine verilen görevleri yerine getirmek amacıyla yardımcılar edinebilmektedir. Cumhurbaşkanı birinci

¹⁵⁶ E. Alizad, **Farhange...**, a.g.e., s. 142.

yardımcısının görevi cumhurbaşkanının da onayı ile diğer yardımcıları arasında eşgüdüm sağlamak ve bakanlıklar arasında işbirliği sağlamaktır. Ayrıca anayasaya göre cumhurbaşkanının ölümü, azli, istifası ve iki aydan fazla süren hastalığı nedeniyle birinci yardımcı önderin onayı ile onun görevlerini yürütebilmektedir.

İran İslam Cumhuriyeti anayasasına göre bakanlıkların sayısı meclis tarafından belirlenmektedir. Ancak uygulamada, bakanlıkların sayısı ve görev dağılımı konusunda karar verme hükümete verilmiştir. Yani hükümet istediği takdirde bakanlıkların sayısını artırabilir veya azaltabilir. Ancak meclisin onayını almak zorundadır.¹⁵⁷

Genellikle bakanlık sayısı devletçe yüklenilen işlerin önemi ile bağlantılıdır. Pek çok ülkede sosyal ve ekonomik yaşamda kamu müdahalesinin genişlemesi, bakanlık sayısının çoğalması ve çeşitlenmesi sonucunu doğurmuştur. Ulusal ekonominin merkezileşmiş olması nedeniyle eski sosyalist ülkelerde bakanlık sayısı 50'den fazla idi. Bakanlık sayısı ülkelerin çoğunluğunda 20 civarındadır.¹⁵⁸ İran devlet teşkilatında da, bakanlık sayısı şartlar doğrultusunda artırılmış veya azaltılmıştır. En son bazı bakanlıkların (Tarım Bakanlığı ile Yeniden İnşa Seferberliği Bakanlığı¹⁵⁹, Sanayi Bakanlığı ile Ağır Sanayi Bakanlığının) birleşmesi ile bakanlık sayısı 21'e indirilmiştir. Şekil 3'te bakanlıkların sayısı ve adları ayrıca doğrudan cumhurbaşkanına bağlı kurumları görmekteyiz.

Her bakan ona verilen yetkiler doğrultusunda, cumhurbaşkanı ve meclise karşı sorumludur. Ayrıca kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden de sorumludur. Anayasanın 137. maddesine göre 'bakanların her biri meclise ve cumhurbaşkanına karşı kendi yetkileri içerisinde sorumludur, ancak

¹⁵⁷ M. T. Motamani, **Huguge...**, a.g.e., s.28.

¹⁵⁸ A. Örnek, **Kamu Yönetimi**, Meram Yayın Dağıtım, İstanbul 1998, s. 86.

¹⁵⁹ Daha sonra bakanlık olan bu kurum hakkında önceki bölümlerde detaylı bilgi verilmiştir.

bakanlar kurulunun onayladıklarından hep beraber sorumlular.’ Anayasanın 134. maddesine göre cumhurbaşkanı bakanlar kurulunun icraatlarından, meclise karşı sorumludur.

Sonuç olarak İran İslam Cumhuriyetinde, yasama, yürütme ve yargı erklerinin, anayasa ile ayrımı öngörülmüş ise de, bazı konularda birbirlerine müdahaleleri söz konusudur. Özellikle yürütme’de bu müdahaleler daha çok göze çarpmaktadır. Bazı yetkilerin doğrudan önderlik makamına verilmesi, birçok alanda cumhurbaşkanının meclise karşı sorumlu tutulması, cumhurbaşkanının yetki alanını daraltmaktadır.

İran İslam Cumhuriyetinde yasama, yürütme ve yargı erklerinin güç ve yetki kaynakları farklıdır. Önderlik makamının bazı yetkileri Velayet-i Fakih ilkesinden ve İslam ideolojisinden, diğer bazıları da millet tarafından seçilmiş Uzmanlar Meclisi’nden kaynaklanmaktadır. Cumhurbaşkanı ve meclisin yetkilerinin kaynağı, doğrudan halk tarafından seçildiklerinden, halktır. Ancak ‘Düzene Uygunluğu Teşhis Konseyi’ ve ‘Korucu Şura’ gibi doğrudan öndere bağlı kurumlardan dolayı meşruluk kaynakları karmaşıktır. Milletvekilleri ve cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmesine karşın birbirleri üzerindeki denetleme konusunda eşit haklara sahip değiller. Meclis cumhurbaşkanının kifayetsizliğine karar verebilir ve Önderden azlini isteyebilir veya Ülke Yüksek Divani (Divan-i Ali-ye Keşvar) yasal görevlerinin kötüye kullanmasından dolayı cumhurbaşkanını muhakeme edebilir.. Ancak cumhurbaşkanı meclisin feshinde, Yargı yüksek makamının seçiminde herhangi bir yetkiye sahip değildir.

İran İslam Cumhuriyeti rejiminin meşruluk kaynağı Velayet-i Fakih ilkesi ve onu uygulayan önderlik makamında toplanmıştır. Son karar verme mercii olarak, önderin tüm güçler üzerinde sıkı kontrol ve denetimi göze çarpmaktadır.

C. Merkezi Hükümetin Taşra Örgütlenmesi

Merkezi idare, üstlendiği kamu hizmetlerini tüm ülke düzeyinde yürütebilmek için taşrada da örgütlenmiş bulunmaktadır. Taşra teşkilatı, merkezi idarenin taşradaki uzantısından başka bir şey değildir. Bu nedenle; taşra örgütleri, sayıları ne kadar çok ve çeşitli olursa olsunlar, tek bir bütünün parçasıdır ve devlet tüzelkişiliği içinde yer almaktadırlar.

İran’da yerleşim birimlerine göre yeni idari yapıların ortaya çıkması yeni bir mevzu sayılmaktadır. Meşrutiyet anayasasında ilk kez bu konuya değinilmiştir. ‘Eyalet ve Velayet Encümenleri Kanunu’ ve ‘Belediye Kanunu’ ilk kez 1904 yılında çıkmıştır. Ancak bu kanunlar hiçbir zaman uygulanmamıştır.¹⁶⁰

İran’ın ilk yerleşim birimleri ile ilgili kanunu (İllerin Oluşumu Kanunu – 1904), İran’ı 4 büyük eyalete bölüyordu. Bunlar: Azerbaycan, Fars, Khorasan ve Kerman-Beluçistan idi.¹⁶¹ 1937 yılında ‘Yerleşim Birimleri ve Kaymakamlar (Farmandaran) ve Bucak Müdürlerinin (Bakhsdaran) Görevleri Kanunu’ onaylandı. Bu kanuna göre İran 10 ile ve 49 ilçeye bölünmektedir.¹⁶² Bu konuda en son çıkan kanun ‘Yerleşim Birimlerinin Tanımı ve Nitelikleri Kanunu’dur. Bu kanun 1983 yılında mecliste onaylandı. Bu kanun bir önceki ile beraber yürürlüktedir. Bu kanuna göre yerleşim birimleri Mezra (Rusta), Köy (Dehestan), Şehir (Şahr), Bucak

¹⁶⁰ R. Musazadeh, **Huguge Edari 1-2 (Kolliyat ve İran) (İdare Hukuku 1-2 (Genel ve İran))**, Mizan Yayınları, Tahran 2005, s. 109.

¹⁶¹ A.k., s.109.

¹⁶² A.k., s.109.

(Bakış), İlçe (Şehristan) ve İl (Otsan)'dır.¹⁶³ İran'da merkezi idarenin taşra örgütleri İl – Valilik (Otsan- Ostandari), İlçe-Kaymakamlık (Şehristan- Farmandari) ve Bucak- Bucak Müdürlüğü (Bakış- Bakışdar) dır.

1. İl Örgütü /Vali (Ostandar)

İran İslam Cumhuriyetinde valiler kendi bölgelerinde devletin yüksek temsilcileri olarak görev yapmaktadırlar ve oldukça geniş yetkilere sahipler.

1980 yılında çıkarılan 'Valilerin Görevleri' kanunu ile valiler içişleri bakanı tarafından bakanlar kuruluna önerilir ve kabul görürse, görev hükmü içişleri bakanı ve cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak bu göreve atanır. Valiler illerde merkezi hükümetin temsilcisi olduklarından, devletin genel politikalarını görev bölgelerinde uygulamak ve gözetlemek zorundalar.¹⁶⁴ İçişleri bakanı gerekli gördüğü durumlarda devlet memuru statüsünde olmayan kişiler arasından da vali ve kaymakam ve bucak müdürü atayabilir. Valinin siyasal bir kimlik taşıdığından, azli ve görev süresi de tamamen merkezi hükümetin iradesine bağlıdır. Uygun görüldüğü sürece vali makamında görevine devam edebilir veya azil edilebilir.

Valilerin görev ve yetkileri oldukça geniştir. Bunları 4 grupta toplayabiliriz.

- 1- Valinin siyasi görev ve sorumlulukları
- 2- Valinin idari görev ve sorumlulukları
- 3- Valinin yargı konusunda görev ve sorumlulukları
- 4- Valinin imar konusunda görev ve yetkileri.

1- Valinin siyasi görev ve sorumlulukları: İl idaresinin başı olan vali, devletin o ilde temsilcisi sayılmaktadır. Bu nedenle devlet tüzelkişiliği adına her türlü işlemi yapmaya yetkilidir. Vali, devlet ve hükümetin ildeki temsilcisi olması nedeniyle,

¹⁶³ R. Musazadeh, **Huguge...**, a.g.e. s.109.

¹⁶⁴ A.k., s.110-111.

ildeki tüm merkezi idari örgütlerinin ve personelinin başıdır. Devlet memurları ile ilgili ulaşılan şikayetleri incelemek ve gereğini yapmak zorundadır. Valiler radyo ve televizyon programlarını tam denetleyebilmek amacıyla, ildeki radyo ve televizyon kurumuna bir temsilci atayabilirler. Bu kişi aynı anda devlet temsilcisi sayılmaktadır. Yabancı uyrukluların ve ayrıca yabancı temsilciliklerin bölgedeki ikametlerinin gözetimi valilerin görevlerinden sayılmaktadır. Son olarak vali merkezi idarenin temsilcisi olarak, yerel yönetimler (yerel şuralar) üzerinde idari vesayet denetimini yürütür.

2- Valinin İdari Görev ve Sorumlulukları: bölge halkının genel asayiş ve refahını sağlamak valinin görevidir. Ayrıca kendi bölgesinde bulunan ilçe ve onların kaymakamlarının da başı sayılmaktadır. Bölgenin genel durumunu sürekli ve düzenli raporlarla merkeze bildirmesi gerekiyor.

3- Valinin Yargı Konusunda Görev ve Sorumlulukları: emniyet görevlileri, yerel hadiseleri zaman kaybetmeden bir üst birime bildirmek zorundalar. Suç ve suçluların ortaya çıkarılması, uyuşturucu suçlarının takibini sağlamak ve yangın çıkaranların (özellikle tarım ve tarla ve köy evlerin yangını) takibi ve yakalanmaları konusunda gerekli talimatların verilmesi.

4- İmar Konusunda Valinin Görev ve Sorumlulukları: Bölgenin imar ve yapılanma işlerinde ayrıca genel erzak ve ihtiyaçların temininde valinin gözetimi söz konusudur. Ayrıca bölgedeki vergi mükelleflerinin şikayetlerini incelemek, il genelinde yol yapımında öncelikleri değerlendirmek ve tahsis edilen bütçe harcamalarını kontrol etmek vb. valinin görevleri arasında yer almaktadır.

Herhangi bir konuda, valilikler ile bakanlıklar arasında oluşacak ihtilafların çözümünde, cumhurbaşkanının kararı geçerli olacaktır.

2. İlçe Örgütü/ Kaymakam (Farmandar)

Devlet yönetiminin taşra örgütünün il altındaki birimi ilçedir. İlçe örgütü, il örgütüne paralel bir örgütlenme gösterir. İlçe yönetiminin başı olan kaymakam, görevini valinin hiyerarşik denetimi altında, onun emir ve direktiflerine göre yürütür.

Kaymakam resmi devlet memurları arasından, İçişleri Bakanı tarafından ve valinin de görüşü alınarak atanır. Gerekli görüldüğü durumlarda, devlet memuru olmayanlar arasından da atabilir. Kaymakam, ilçede devletin siyasi temsilcisidir ve devletin genel politikalarını uygulamakla yükümlüdür. İlçedeki asayiş ve emniyeti sağlamak kaymakamın görevleri arasında yer almaktadır. İçişleri bakanlığına bağlı emniyet görevlileri, her türlü yerel olay ve hadiseleri kaymakama bildirmek zorundadırlar. Kaymakam ilçede devletin temsilcisi olarak tüm kanun ve kuralları bölgeye duyurmakla görevlidir. Ayrıca bu kanun ve kuralların yerine getirilmesini denetlemekle de yükümlüdür. Kaymakam en az yılda iki kere görev bölgesini ziyaret etmek zorundadır. Kaymakam milli eserlerin ve kamu mallarının korunması adına ayrıca sosyal ve tarım konularında genelge yayınlayabilir. Ancak valiyi bu konuda bilgilendirmek zorundadır.

3. Bucak Örgütü/Bucak Müdürü (Bakışdar)

Bucak müdürünün görevi, valiler ve kaymakamların görevlerine benzemektedir.

1983 yılında çıkarılan ‘Yerleşim Birimlerinin Tanımı ve Nitelikleri’ kanunu ile, göçbeleri himaye amacıyla ‘Seyyar Bucak’ adı altında yeni bir yerleşim birimini tanımlanmıştır. Buna göre göçbeler seyyar bucak müdürü aracılığı ile kamu hizmeti alabilecek ve gerekli idari birimlerden yararlanabilecek. Göçebelere,

yerleştikleri bölgeye göre, o bucağın müdürü ve seyyar müdürün işbirliğı ile gerekli hizmetler verilecek.

D. Yerel Kuruluşlar

İran İslam Cumhuriyetinde yerel kuruluşların iki ayağı vardır. Bunların ilki Yerel İslami Şuralar ve diğeri belediyelerdir. Yerel İslami Şuralar İslam Cumhuriyeti döneminde kurulmuşlardır ve önceki dönemlerde mevcut değillerdi.

1. Yerel İslami Şuralar

Kamu işleri devlet ve yerel yönetimler arasında bölüşülür. Ulusal nitelikte olan faaliyetler merkezi hükümetçe, yerel nitelikte olanlar yerel yönetimlerce yerine getirilir. Hangi faaliyetlerin yerel ve hangilerinin ulusal olduğunu ancak o ülkenin yasaları belirler. Bu yüzden bir kamu işi ve hizmeti bazı ülkelerde yerel yönetimler tarafından yerine getirilirken, diğeri bazı ülkelerde, aynı faaliyetler merkezi idarece yerine getirilir. Bir devletin zaman içinde de, farklı anlayış ve tutumlar benimseyerek daha önce merkezce yapılan faaliyetleri, yerel yönetimlere bırakabilir veya tersini de uygulayabilir.

Yerinden yönetim, kendilerini doğrudan ilgilendiren kamu hizmetlerine ilişkin kararlara, yerel halkın katılmasına olanak veren demokratik bir yönetim tekniğidir. Ve yerel yönetimler demokratik yaşamın zorunlu ve doğal bir parçasıdır.

İran'da meşrutiyet'ten önce, yerel yönetimlerden bahsetmek mümkün değildir. Ancak meşrutiyetten sonra, yabancı ülkelerin -özellikle Fransa- yönetim şekillerinden esinlenerek nispi bir ademi merkeziyetçilik sağlanmaya çalışılmıştır. Meşrutiyet Anayasasından sonra, ilk Milli Meclis döneminde, yerel yönetimler konusunda ilk kanunlar çıkarıldı. Bu kanunlar: 1- Eyalet ve Velayet Encümenleri Kanunu (1904), 2- Eyalet ve Velayet adı altında yerleşim birimlerinin Kurulması

Kanunu (1904) ve 3- Belediye Kanunu (1904)¹⁶⁵ dır. Bu kanunlara göre, yerleşim birimleri olarak, ülke eyalet, velayet, bloklar ve nahiyelere bölünmüştür. Her eyalette devletin temsilcisi bulunmaktaydı. Bu temsilciye vali veya farmanfarma deniliyordu. Bu kişiler padişahın fermanıyla ve İçişleri Bakanının önerisi ile atanıyorlardı.¹⁶⁶

Eyalet ve Velayet kanununda her velayette, Danışma Meclisi'nin kuruluşu öngörülmüştür. Danışma Meclisi o bölgenin hakimi ve yardımcısı, iki müsteşar, bir mühendis, bir hekim, bir mimar ve bir masah¹⁶⁷ ve bir yedek üyeden oluşuyordu. Bunun yanında halk tarafından seçilen 'Velayet Encümen'i de görev yapıyordu. Her eyalet merkezinde bir Eyalet Encümen'i, her velayet merkezinde bir velayet encümeni ve her köyde bir köy encümeni kurulması zorunluydu. Tüm yerel konu ve sorunlar konusunda bu encümenler yetkili sayılırlardı. Ancak 1937'ye kadar ülkeye hakim olan şartlar bu kanunun uygulanmasına izin vermedi. 1937 yılında yerleşim birimleri, kanun ile yeniden düzenlendi. Bu kanun ile eyalet ve velayet encümenleri, il ve ilçe encümenleri olarak değişti.¹⁶⁸ Encümenlerin kuruluş amacı, ademi merkeziyet ilkesinin uygulamaya koymak ve yerel faaliyetlerinin bir kısmını o bölgenin halkına bırakmaktır.

İran İslam Cumhuriyeti devlet örgütlenmesinde 2 tür şura mevcuttur. Birincisi yerel şuralar, ikincisi işlevsel şuralar. Önceki bölümlerde, devlet teşkilatı içinde yer alan bazı önemli şuralara değinmiştik. Yerel şuralar toplumsal, ekonomik, bayındırlık, sağlık ve diğer faaliyetlere ilişkin programların halkın işbirliği ile çabuk yürütülmesi amacıyla yerel ihtiyaçlar ve öncelikler göz önünde tutularak kurulmuşlardır. 1979 devriminden sonra, yerel halka yerel konularda daha fazla yetki

¹⁶⁵ A. Nouruzifar, **Edareye Umure Sazemanhaye Mahalli ve Şehrdariha (Yerel Kuruluşların Yönetimi ve Belediyeler)**, Baztab Yayınları, Tahran 2001, s.183-184.

¹⁶⁶ A.k.,184.

¹⁶⁷ Farsça sözlük olan Moin'e göre: mesleği araziyi ölçmek olan kişi.

¹⁶⁸ A. Nouruzifar, **Edareye...**, a.g.e., s.186.

ve sorumluluk vermek amacıyla, henüz İslam Cumhuriyeti Anayasası onaylanmadan, ‘Devrim Şurası’ tarafından yerel şuraların kuruluşu kanunu onaylandı. İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının 7. bölümünün tamamı (100, 101, 102, 103, 104, 105, 106 ve 107. maddeleri) yerel şuralar konusuna yer vermiştir.

Şuralar, İran yerel yönetiminde yeni sayılmaktadırlar. İran İslam Cumhuriyetinde, şuralar daha ilk günden itibaren tartışma ve ilgi alanı olmuştur. Şuralar ile ilgili kanunlar 1979 yılından itibaren sürekli değiştirildi. 1982 (şuraların seçimi ile ilgili), 1986 (şura teşkilatlarının ıslahı ve seçimleri), 1990 (şuralarla ilgili tüm kanunların yeniden gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi ile ilgili kanun), 1991 (şuralar kanununa bazı maddelerin eklenmesi) ve en son 1996’da (Şuraların teşkilatı, görevleri ve seçimi ve Belediye Başkanlarının Seçimi Kanunu) çıkarılan ve şuraların oluşumu, ve seçimini konu alan kanunlar hiçbir zaman uygulanmaya konulmadı. 1996 yılında beş bölüm ve doksan dört maddeden oluşan şuralar kanunu, en geç bir sene içerisinde şura seçimlerini öngörüyordu. Ancak yerel şuralar seçimi ilk kez 1999 yılında yapıldı.¹⁶⁹ Bu kanun altı düzeyde şuraları öngörüyordu. Bunlar: 1- Köy Şuraları, 2- Bucak Şuraları, 3- Şehir Şuraları, 4- İlçe Şuraları, 5- İl¹⁷⁰ Şuraları ve 6- İller Yüksek Şurası¹⁷¹ dır.

a. Yerel İslami Şuraların Seçimi

Şuralar seçimi 1999 yılına kadar çeşitli nedenlerden dolayı yapılamadı. İlk seçimler 1999 yılında Şubat ayında yapıldı. Şuralar seçimi İçişleri Bakanlığı

¹⁶⁹ A. Nouruzifar, **Edareye...**, a.g.e., s.190-191.

¹⁷⁰ İl İran’da Türkiye’den farklı bir yerleşim birimidir. Türkiye’deki bölgeler ile aynı kavram olarak açıklanabilir. Türkiye’de Marmara bölgesi denildiğinde o bölgede var olan tüm şehir, ilçe, bucak ve köyleri kastediyoruz. Türkiye 7 bölgeye bölünmektedir. İran’da il de aynı bölge anlamında kullanılmaktadır. İl denildiğinde o ili kapsayan tüm şehir, ilçe, bucak ve köyleri kastediyoruz. İran’da il sayısı 30, ilçe sayısı 336, bucak sayısı 889, şehir sayısı 1016 ve köy sayısı 2400’ dur. **İran İstatistik Merkezi 2006 Raporu**, İstatistik Merkezi Yayınları, Tahran 2007.

¹⁷¹ C. Mansur, **Ganune Şehr ve Şehrdariha (Şehir ve Belediye Kanunu)**, Didar Yayınları, on ikinci Baskı, Tahran 2006, s. 24.

tarafından dört yılda bir yapılmaktadır. Seçenler için İranlı, 15 yaşı tamamlamış ve en az bir seneden evvel aynı yerleşim biriminde ikamet etmek şartları aranmaktadır. Seçilenler için aranan şartlar: İranlı, 25 yaşı tamamlamış, en az bir yıl aynı yerleşim biriminde ikamet etme, İslam ve Velayet-i Fakih ilkesine ve anayasaya bağlı olması ve okuma yazma bilmesi şartlarıdır.¹⁷²

Şuralar tüzel kişiliğe sahipler ve gelirlerini yerel faaliyetlerden elde etmektedirler.

Koy şuraların üyeleri halk tarafından doğrudan seçilir. Nüfus sayısına bağlı olarak 3 veya 5 kişidir. Bucak şuraları üyeleri köy şuraları üyeleri arasından seçilmektedir. Her köyden sadece bir kişi bucak şurasına seçilebilir. Şehir şuraları üyeleri şehir nüfusuna göre 5 ile 25 asıl üye ve 2 ile 10 yedekten oluşmaktadır. Tahran şehri için bu sayı 31 asıl üye ve 12 yedek üye olmaktadır. Şehir şuraları belediye başkanlarını seçmektedir. İlçe şuraları üyeleri şehir ve bucak üyeleri arasından seçilmektedir. İl şuraları üyeleri ise en az 5 kişi olup ilçe şuraları arasından seçilmektedir.

İller Yüksek Şurası üyeleri her il şura üyeleri arasından, iki milyon nüfusa sahip illerden 2 kişi, iki milyondan fazla nüfusa sahip illerden 3 kişi ve Tahran ilinden 4 kişi seçilerek belirlenmektedir.

Görüldüğü gibi en küçük yerleşim biriminden başlayarak seçimler aralıklarla yapılmaktadır.

Şuralarda üyelik meslek sayılmamakta, tamamen gönüllü olarak üstlenilmektedir.

¹⁷² M.T. Motamani, **Huguge...**, a.g.e., s. 104.

b. Yerel İslami Şuraların Görev ve Sorumlulukları

Genel olarak şuraların görevlerini dört başlık altında toplayabiliriz.

Danışmanlık: şuralar kendi bölgeleri konusundaki sorunlar hakkında araştırma yapabilir ve bu konuda yetkili makamlara veya bir üst şuralara çözüm önerileri sunabilir.

Denetim: Kamuya bağlı yerel kurum ve kuruluşların faaliyetlerini denetleyebilir ve yetkili makamlara veya bir üst şuralara bu konuda rapor gönderebilir.

Planlama: sosyal, ekonomi ve imar programları konusunda halkın desteğini ve katılımını sağlamak adına planlama yapabilir.

Uygulama: yakıt ürünlerinin dağıtımını yapabilir, bölgesel ve yerel araştırma ve istatistik veri toplama faaliyetlerinde bulunabilir.¹⁷³

Her şuranın ayrı ayrı görevlerine bakacak olursak:

Köy şuralarının görevleri ‘İslami Şuraların Teşkilatı Kanunu’nda detaylı belirtilmiştir. Bu kanuna göre şuraların görevi: 1- Sosyal, kültürel, imar ve ekonomi ve sağlık alanlarında idarecilere ve devrimci örgütlere yardımcı olmak ve denetlemek, ayrıca çevre sağlığını sağlamak, 2- Kullanılmaz dere ve nehirleri yeniden kazanmak, 3- Köy halkını el sanatlarını geliştirmeye ve yaşatmaya teşvik etmek, 4- Köy halkını mescit, medrese ve tarihi eser niteliği taşıyan binaların korumasını teşvik etmek, 5- Okuma- yazma kursları açma, 6- Köy kooperatiflerin oluşturulması ve denetimi ve 7- Tarım bakanlığının köy ile ilgili çalışan birimleri ile işbirliği¹⁷⁴ dir.

¹⁷³ P. Namegh, **Mebaniye...**, a.g.e., s. 316.

¹⁷⁴ R. Musazadeh, **Huguge...**, a.g.e., s.124.

Bucak şuralarını gelince: 1- Bucak bölgesinde yıllık imar programları hazırlamak ve ilçe şuralarına önermek, 2- İlçe kooperatiflerinin kurulması için gerekli araştırma ve inceleme yapmak, 3- Kütüphane açmak, 4- Posta gönderilerinin ulaşımında kolaylık sağlama ve bölge ulaşım faaliyetleri için gerekli araç ve gereçlerin sağlanması, 5- Köyler için nüfus kağıdı çıkaran kurumlarla işbirliği yapmak, 6- Ortak kullanılan binaların, yolların ve otlakların korunması için gerekli çalışmalar yapmak ve 7- Bölgeye ihtisas edilen imar projelerinin uygulanmasının gözetimi ve denetimi gibi görevleri vardır.

Şehir Şuralarının görevleri oldukça geniştir. En önemli görevi belediye başkanının seçimidir. Belediye başkanları dört yıllığına seçilmektedirler. İki yüz binden fazla nüfuslu şehirlerde ve il merkezlerinde belediye başkanı şehir şurasının önerisi ve işleri bakanının hükmü ile seçilir. Başka şehirlerde şehir şuralarının önerisi ve valinin hükmü ile seçilir. İşleri Bakanı ve vali seçilen belediye başkanının hükmünü 10 gün içerisinde çıkarmak zorundadırlar.¹⁷⁵

Şehir şurası belediyenin yasama gücü olarak, belediyenin önerdiği genelgeleri ve belediyeye bağlı şirket ve kurumların sözleşmelerinin onaylar. Ayrıca vergi, resim, harç ve öteki mali yükümlülüklerin miktar, oran ve tarifelerini belirler ve şehir şurası bütçesini onaylar.¹⁷⁶ Diğer görevlere gelince, seçildikleri bölge ile ilgili sosyal, kültürel, eğitim, sağlık, ekonomi ve refah konusunda proje üretmek ve ilgililere sunmak, belediye tarafından hazırlanan belediye bütçesini onaylamak, yapılacak işlere ait yıllık programları onaylamak vb. yer almaktadır.

¹⁷⁵ C. Mansur, **Ganune Şehr...**, a.g.e., s.58-59.

¹⁷⁶ A. Nouruzifar, **Edareye...**, a.g.e., s. 193

İlçe şuralarının görevleri, diğer şuraların görevleri paralelinde olmaktadır. Ayrıca şehir ve bucak şuraların arasındaki anlaşmazlıklar çözmek ve şehir ve bucak şuralarının faaliyetlerini gözetmek.

İl şuralarının görevine gelince, İlçe şuralarının önerdiği projeleri incelemek ve öncelikleri belirleyerek ilgili makamlara sunmak, il bütçesinin uygulanmasına nezaret etmek, ve il imar projelerini uygulayan müteahhitleri onaylamak bu şuraların görevleri arasında yer almaktadır.

İller yüksek şurasının görevleri ise; il şuralarından gelen önerileri incelemek ve öncelikleri belirleyerek ilgili makamlara sunmak, kendi yetkileri sınırları içerisinde idari kurumlarda, eksiklikleri ve sorunları belirlemek ve ilgililere iletmek, iller yüksek şurasının bütçesini onaylamak, gerekirse gerekli düzeltmeleri yapmak, önerileri incelemek ve önerge şeklinde meclise veya devlete sunmak ve şuralar arasında eşgüdüm sağlamak, meclis ve devlet ile alt şuralar arasında bağlantı kurmaktır. Ayrıca Yönetim ve Planlama Teşkilatı kalkınma programlarından onaylanmadan bir nüsha iller yüksek şurasına göndermek zorundadır. Şura program ile ilgili kendi görüş ve önerilerini Yönetim ve Planlama Teşkilatına iletecektir.

c. Merkezi Hükümetin Şuralar Üzerinde Denetimi

Anayasanın 103. maddesine göre valiler, kaymakamlar, bucak müdürleri ve diğer merkezi hükümetin temsilcileri, şuraların yetkileri içinde, kararlarını riayet etmek zorundadırlar. Şura kararlarına itiraz söz konusu ise 10 gün içerisinde yazılı olarak şuraya bildirilir.

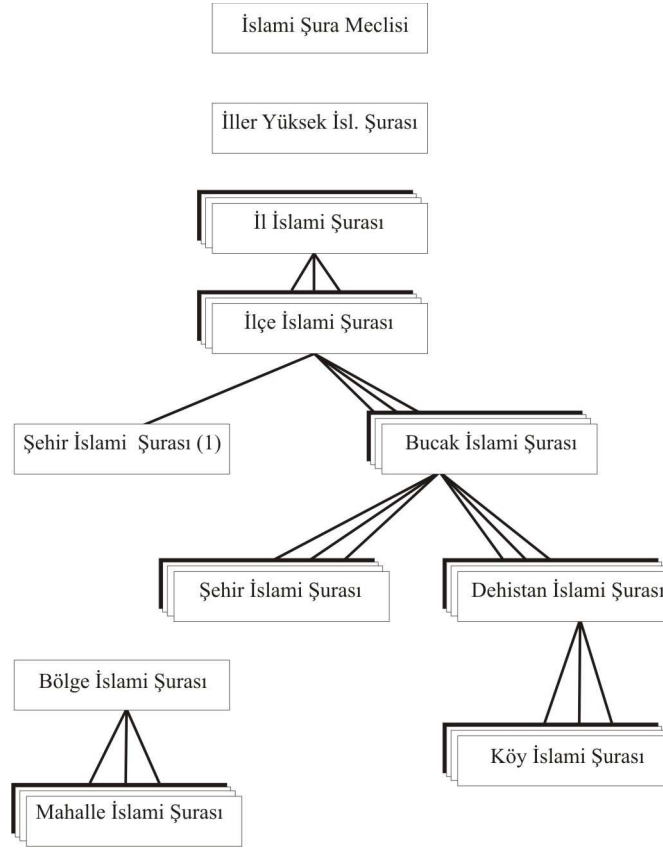
İslami Şuraların Teşkilatı Kanunu'nun 21. maddesine göre şuraların icraatlarını denetlemek amacıyla (ülkede yürürlükte olan yasalarla aykırılığı ve kendi yetkilerinin sınırları içerisinde olma açısından) il merkezlerinde bir İhtilaf

Komisyonu kurulacaktır. Komisyon Yargı Yüksek Makamı'nın bir temsilcisi, İçişleri Bakanlığının bir temsilcisi ve iller yüksek şurası üyelerinden bir temsilciden oluşmaktadır.¹⁷⁷ Komisyon anlaşmazlıkları inceleyerek, şuranın onayladıklarını fesih edebilir, şurayı fesih edebilir ve şura üyeliğinden çıkartabilir. Fesih edilen şuralar veya üyelikten çıkartılan şura üyeleri, komisyonun kararlarına itiraz adına mahkemelere başvurabilir. Mahkeme öncelikli olarak bu konuyu inceleyerek kesin ve son kararı verecektir.

Şekil 8'de yerel İslami şuraların birbirleri ile ilişkisi yer almaktadır.

¹⁷⁷ R.Musazadeh, **Huguge...**, a.g.e. , s.127.

Şekil 8. Yerel İslami Şuraların Birbirleriyle İlişkisi¹⁷⁸

(1) İl Merkezi

2. Belediyeler

Meşrutiyet devriminden sonra belediyeler konusunda ilk kez 1904 yılında ‘Belediye Kanunu’ onaylandı ve yürürlüğe konuldu. Bu kanun çok kısa bir süreliğine yürürlükte kaldı. 1908 yılında ülkeye hakim olan kargaşa ortamından dolayı bu kanun feshedildi. Bu tarihten itibaren 1930 yılına kadar (Belediye Kanunun onaylandığı yıl) İçişleri Bakanlığı bu görevi üstlendi. 1930 Belediye Kanunu’na göre belediye kurumunu, belediye encümeni ve belediye dairesinden oluşuyordu.

¹⁷⁸ T.Feyzi, **Mebaniye...**, a.g.e., İkinci Cilt, s.158.

Belediye encümeni 6-12 kişiden oluşuyordu. Encümen üyeleri seçimi şu şekilde oluyordu: oy verenler üyelerin 5 katı kadar kişi seçiyorlardı. Bu kişiler arasından gerekli sayıda kişi İçişlerinin önerisi ve hükümetin onayı ile iki yıllığına encümen üyeliğine seçiliyorlardı.¹⁷⁹

Her ne kadar bu kanun belediyelere tüzel kişilik veriyor ise de, belediye encümeni sadece danışmanlık görevi yapıyor, birçok karar işleri tarafından veriliyordu. Bu kanun belediyelere yeterince özerklik tanımıyordu. Ancak yine de o dönem şehirlerin imar ve gelişmesinde önemli katkısı oldu. Sonraki yıllar bu kanun değişikliğe uğradı. En son çıkan 1996 ‘Şuralar Kanunu’ da belediyeler konusunda birçok madde içermektedir. Şu an yürürlükte olan ‘Belediye Kanunu’ ülkenin önemli idari kanunlarından biri sayılmaktadır.

Belediye Kanunun 1. maddesine göre nüfusu en az beş bin kişi olan yerde belediye örgütü kurulmalıdır. Öneme ve durumuna göre beş bin nüfus altında olan bazı yerlerde işleri bakanlığını talimatı ile belediye kurulabilir. Belediye örgütünü kurma yetkisi ve kararı işlerine aittir. Belediye örgütü tüzel kişiliğe sahiptir ve iki ayaktan oluşmaktadır. Birinci ayak şehir şurası ve ikinci ayak belediye dairesidir. Birincisi karar verme ve denetleme gücünü elinde bulundurur. İkincisi yürütme organıdır. Yani şehir idaresinde genel politikaları belirleyen şura, uygulayan belediyede çalışan belediye başkanıdır.

Belediyenin karar verme organı olan şuraları bir önceki bölümde incelemiştik.

¹⁷⁹ M. Motamani, **Huguge...**, a.g.e., s. 115.

Belediye başkanına¹⁸⁰ gelince, şehir şurası tarafından, şehir şurası oluşmadığı yerlerde, İçişleri Bakanı tarafından bu göreve dört yıllığına atanır. Tahran ve il merkezlerinin belediye başkanları, şehir şurası tarafından önerilir ve İçişleri tarafından onaylanır. Belediye başkanları sadece iki dönem arka arkaya atanabilirler.

Belediye başkanları kendilerine bir yardımcı seçebilir, görevlerinin bir kısmını şehir şurasının onayı ile yardımcısına devredebilir. Belediye başkanının azlı ve henüz yeni belediye başkanı seçilmediği durumlarda başkan yardımcısı şura denetiminde işleri yürütebilir. İki yüz bin kişiden fazla nüfusa sahip şehirlerde, belediye başkanı şehir şurası tarafından seçilir ve içişleri bakanı tarafından hükmü imzalanır. İki yüz bin kişiden az nüfusa sahip şehirlerde, belediye başkanı şehir şurası tarafından seçilir ve vali tarafından hükmü imzalanır. Belediye başkanı aynı anda şuralara üye olamaz. Belediye başkanının aşağıdaki durumlarda görevi sona erer.

- 1- Belediye başkanının yazılı istifası (şuranın onayı ile)
- 2- Şehir şurası tarafından görevden alınması ile
- 3- Yasal kurallara göre belediye başkanının düşmesi
- 4- Şuranın teşhisi ile belediye başkanının, gereken başkanlık sıfatlarının herhangi birinden yoksun olması.

Belediyenin görevleri, Belediye Kanununun 55. maddesine göre detaylı anlatılmıştır. Belediyeler, belde ve belde halkının sağlık, selamet ve refahını sağlamak ve düzeni korumak amacı ile çeşitli faaliyet ve hizmetleri yapmakla görevlidirler.

¹⁸⁰ Bu bölümde C. Mansur tarafından yazılan **Ganune Şehr ve Şehrdariha (Şehir ve Belediye Kanunları** kitabı s. 85- 95'ten yararlanılmıştır.

1956 yılında ilk kez Belediyeler Birliği Kurumu kuruldu. Ülkedeki belediyeler arasında işbirliği ve eşgüdüm sağlamak, ayrıca uluslar arası belediyeler birliği ile işbirliği imkanlarını geliştirmek amacıyla kurulan kurum, 1979 devriminden sonra faaliyetlerini durdurdu. Ancak 1986 yılında ‘Ülke Belediyeler Kurumu’ adı altında yeniden faaliyete başladı. Bu kurum İçişleri Bakanlığına bağlı olup, tüzel kişiliği olan ve özerk bir kurumdur.¹⁸¹

3. Kısa Bir Yorum

İran’da yerel yönetim konusu, meşrutiyet ile beraber gündeme gelmiştir. Bu dönemde dış ülkelerle ilişkilerin gelişmesinin sonucu olarak 1904 yılında yerel yönetimlerle ilgili bazı yasalar çıkartılmıştır. ‘Belediye Yasası’ ve ‘Eyalet-Velayet’ yasası bunların en önemlileridir. Ancak bu kanunlar hiçbir zaman tam olarak uygulanmamışlardır.

1979 devriminden sonra, İslami ilkelerden esinlenerek, şuralar sistemi üzerinde durulmuştur. İlk günden bu konu ile ilgili olumlu ve olumsuz yorumlar yapılmıştır. 1979 anayasası ‘Şuralar’ başlığı altında bu konuya oldukça geniş yer vermiştir. Ancak 1998 yılına kadar şuralar birçok nedenden dolayı oluşamamıştır.

İran İslam Cumhuriyetinde şuralar demokratikleşme adına oldukça önemli sayılan bir adımdır. Ancak etkin bir şura sisteminden bahsetmek, oldukça zor görünmektedir. İran İslam Cumhuriyetinde şuraların kaderi ve hikayesi, şuralar kanununun sürekli değişimi (ve her seferinde yetkilerin azaltılması), ancak bunların bile uygulanmadığından ibarettir. Ayrıca her dönemde yerel şuralar siyasi kutuplaşmadan da nasibini almıştır.

¹⁸¹ M. Motamani, **Huguge ...**, a.g.e., s.122.

Demokratik ülkelerde halkın siyasal kültürü (her ne kadar seçime katılma oranları tek başına siyasal kültür göstergesi olmasa da) oldukça gelişmiştir. Bu ülkelerde toplumsal konularda halk oldukça duyarlı davranmaktadır. İran İslam Cumhuriyetinde şura seçimlerine katılım oranları oldukça düşüktür. 1998 yılında yapılan ilk şura seçime katılım oranı %64.42 olmuştur. Bir sonraki seçim 2002 yılında yapılmıştır. Bu seçime katılım oranı %49.96'ya düşmüştür. Siyasi rejimde kutuplaşma, şuralara da yansıdığına göre seçim sonuçlarının yorumunda siyasal iktidara tepkiyi de görebiliriz. Ayrıca şuraların birinci dönemde halkın ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığını görmekteyiz.

İran'da demokrasi olgusu her zaman zayıf olmuştur. Şu anda merkezde demokrasi konusunda sorunlar yaşadığımız bir dönemde, yerel demokrasi konusunda oldukça vahim bir kaderi paylaşıyoruz.

Son olarak, şuraların toplumsal birikimleri (halkın genel konularda bilgisi, birbirlerine ve kurumlara güven, katılım) ne kadar artarsa, etkileme ve etkinleşme yolları bir o kadar güçlü olacaktır.

IV. PLANLAMA SİSTEMİ

Gerek bilimsel ve teknolojik ilerlemeler, gerekse insan hakları konusundaki gelişme ve yayılmanın etkisi, hızlı bir değişme sürecine girmiş bulunan çağdaş toplumlarda, devletin yalnız geleneksel görevlerle yetinmesini olanaksız kılmaktadır. Toplumun sosyal ve ekonomik gereksinmelerinin giderek artması, devleti yeni hizmetler yüklenmeye ve toplumsal yaşamın düzenlenmesinde müdahale alanını sürekli genişletmeye zorlamaktadır. Hele kalkınma ve gelişme yarışı içindeki bir dünyaya ayak uydurabilme gereksinmesi, ülkenin doğal ve ekonomik tüm kaynaklarının, insan gücünün, toplumun bütün yönleriyle kalkındırılması ve

geliştirilmesi yönünde, akıcı bir biçimde kullanılmasını gerektirmektedir. Artık günümüzde, en zengininden en fakirine kadar her toplum, kaynak ve olanakların, gereksinmelere oranla çok kıt ve sınırlı olduğunu anlamış ve bu olanakların en etkin ve verimli bir biçimde değerlendirilmesi gerektiğinin bilincine varmıştır. İşte bu bilinçlenme sonucunda, özellikle kalkınmakta olan ülkelerin gündeminde planlama konusu önemli bir yer tutmuş, bir çok ülke, sosyal ve ekonomik planlama tekniklerini uygulamak ve geliştirmek gereğini duymuştur. Gerçekten planlama, çağımızda, özellikle İkinci Dünya Savaşından beri en çok kullanılan kavramlardan biri olmuştur. Bir yandan savaşın yarattığı yıkımların hızla giderilerek ülkelerin bayındır edilmesi zorunluluğu, öte yandan geri kalmış ülke ve bölgelerin kalkındırılması ve genel olarak da devletlere düşen yeni görevlerin yerine getirilebilmesi için ekonomik planlama bir umut kaynağı oluşturmuş, çeşitli sorunları çözümleyeceği konusunda yaygın bir inanç yaratmıştır. İran da bu durumdan istisna sayılmayıp, planlama konusunda oldukça çaba sarf etmiştir.

A. İran’da Planlamanın Tarihçesi

İran’da, Meşrutiyet devriminden, Pehlevi monarşisinin yerleşmesine kadar olan sürede (1906- 1925), ciddi bir kargaşa hakimdi. Birinci Dünya Savaşı, iç kargaşa ve başkaldırıları, bazı bölgelerin dış güçler tarafından işgal edilmesi, ayrıca 1917 Rusya Devriminden sonra sosyalist düşüncelerin İran’a girmesi ve bazı kesimleri etkilemesi ve görüş ayrılıklarını ile ortaya çıkan huzursuzluklar, modernleşme çabalarını, bir süreliğine sekteye uğratmıştır. Ancak Rıza Han’ın (Henüz Şah olmamıştır.) bu dönemde nispi bir güvenliğin sağlaması, ülke sorunlarını çözümü ve ekonomik bazı önlemler alma adına bazı adımlar atılmasına imkan vermiştir.

1924 yılında ve Beşinci Milli Danışma Meclisinin başlamasıyla, ekonomi ve kalkınma planlarının hazırlanması amacıyla ‘İktisadiyat Komisyonu’ adı altında bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun ilk görevi uzun vadeli plan hazırlamak oldu. Bu planın ana maddesini, yolların yapımı ve bu iş için gerekli mali kaynak sağlamak adına yeni vergilerin düzenlenmesi oluştuyordu. Bu hareket İran’da ‘Kalkınmanın Planlaması’ için ilk adım sayılmaktadır.¹⁸²

Bu dönemde İran’ın gelişmesine önem veren bazı aydınlar da sanayi ve ekonomik kalkınma için bazı planlar hazırladı. Bunlardan bir tanesi Mühendis Ali Zahedi idi. 1931 yılında ilk kez Yedi Yıllık Kalkınma Planı (1931-1937) hazırlayarak, ‘Sanayi Planlamanın Gerekliliği’ (Lüzüme Programe Sanati) adı altında birçok makale yayınladı.¹⁸³ Bu plan birçok önemli sanayi ve altyapı projelerini kapsıyordu. Bu dönemde yanı 1931 yılında, Rusya başta olmak üzere bugünkü anlamıyla dünyanın çok az yerinde kalkınma programları mevcut idi.¹⁸⁴ Zahedi tarafından hazırlanan bu kalkınma planı, resmi makamların ilgisini çekmeyip hiçbir zaman uygulanmadı.

İran muasır tarihinin resmi belgelerinde ‘Planlama’ kavramı ile ilk kez 1937 yılında karşılaşıyoruz. Mart 1937 yılında Ticaret Genel Müdürlüğü’nün (Edare-ye Koll-e Ticaret) önerisi ve bakanlar kurulu onayı ile ‘Ekonomi Şurası’ (Şuraye Egtesad) kurulur. Şuranın görevleri arasında ekonomi ile ilgili programlar hazırlamak ve nasıl uygulanacağını belirlemek,¹⁸⁵ ülkenin tarım sektörünün durumunu tespit ederek gerekli düzenlemeleri yapmak, köylerden şehirlere göç

¹⁸² S. M. Musavi Shahroudi, **Barnamerizi (Planlama)**, Tahran 2006, s.17.

¹⁸³ F. Tofigh, **Barnamerizi Dar İran (İran’da Planlama)**, Yönetim ve Planlama Eğitim ve Araştırma Yüksek Kurumu Yayınları, Tahran 2006, s. 23.

¹⁸⁴ A. Tabesh **Andişeye Tosee ve Barnamerizi Dar İran ve Çegunegiye Teşkil Sazemane Barname (İran’da Kalkınma ve Planlama Düşüncesi ve Planlama Teşkilatının Oluşma Şekli)**, Yönetim ve Planlama Teşkilatı Yayınları, Tahran 2004, s.19.

¹⁸⁵ F. Tofigh, **Barnamerizi...a.g.e.**, s.23.

konusunda idari sistem ile ilgili düzenlemeler yapmak¹⁸⁶ yer almaktaydı. Şuranın Nisan 1937 yılında yapılan ilk toplantısında, planlamanın önemi ve zorunluluğu üzerinde duruldu. Ancak planlamanın önemi konusunda herkes aynı fikirde değildi. Hatta bu toplantıların bir tanesinde, dönemin maliye bakanının toplantıya katılan temsilcisi kendi görüşünü şöyle açıklamaktadır: “siz İran’ı ve İranlıyı tanımıyorsunuz. Ancak ben tanıyorum. Uzun vadeli plan da ne demek? Bana göre İran’da günlük yaşamak lazım. Yarını da düşünemem. Buna rağmen siz beş yıl sonra ne yapacağınız konusunda plan yapmak istiyorsunuz.”¹⁸⁷

Aslında 1937 yılında kurulan Ekonomi Şurası ve bu Şuranın yaptığı birçok toplantıya rağmen, teoride bir planlamadan söz edilse bile, hiçbir zaman bu dönemde gerçek ve fiziki bir plandan bahsetmek mümkün olmamıştır. Resmi planlama dönemine geçiş ancak İkinci Dünya Savaşı’nın bitimi ile mümkün olmuştur. Savaşın özellikle ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri birçok ülkede olduğu gibi İran’da da planlamanın önemi üzerinde daha ciddi bir şekilde durulmasını zorunlu kılmıştır. İkinci dünya savaşının bir diğer sonucu da, gelişmekte olan ülkeler özellikle İran için ABD’nin günden güne artan müdahaleci politikaları olmuştur.

B.A.Güler’e göre, “İkinci Dünya Savaşı sonrasında azgelişmiş ülkelerde her şey ‘Ulusal Kalkınma’ hedefine endekslenmiştir. 1945-80 arasında geçerli olan inanca göre ekonomik kalkınma her şeyin başıdır. Kalkınma bir kez gerçekleşince kültürel, kurumsal siyasal Batılılaşma da kendiliğinden gelecektir. Ancak yaklaşık yarım yüzyıl geçmesine karşın azgelişmiş ülkelerde kalkınma gerçekleşmemiştir. Birkaç iyi örnekte ise olumlu gelişmelere karşın Batı tipi demokrasi gelmemiştir.

¹⁸⁶ S. M. Musavi Shahroudi, **Barnamerizi...**, a.g.e., s.83.

¹⁸⁷ A. Ebtehaj, **Khaterate Abolhasan Ebtehaj (Abolhasan Ebtehaj’in Anıları)**, 2 cilt, Tahran, İlmi Yayınlar, Tahran 1992, s.303.

Bunun anlamı İkinci Dünya Savaşı sonrası kalkınma stratejilerinin iflasıdır.”¹⁸⁸ İran’da yaklaşık 60 yıllık bir planlama serüvenini göz önünde bulundurarak, geldiğimiz noktanın analizini yapacak olursak bu değerlendirmenin oldukça yerinde bir tespit olduğunu göreceğiz.

1946 yılında ‘Ülkenin Islah ve Ümran Planını Hazırlama Komisyonu’ (Heyet-e Tahiyye Nagşeye Eslahi ve Omraniye Keşvar) kuruldu. Bu komisyon Ekonomi Şurası ile beraber, ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarından kapsamlı bir rapor hazırladı. Bu rapor İran’da ilk planlama taslağı olarak kabul edilmektedir.¹⁸⁹ Aynı yıl ‘Planlama Yüksek Komisyonu’ (Heyyet-e Ali-ye Barname) kuruldu. Bu komisyonun görevi hazırlanan raporu inceleyerek ülkenin kalkınması için program hazırlamaktı. Rapor iki yıl sonra 1948’de ‘Birinci Yedi Yıllık İmar Planı’ olarak meclise sunuldu. Bu plan ile beraber ülkenin, planın uygulaması için yetersiz kaynağa sahip olunması nedeniyle, uluslararası para kuruluşlarından dış borç gündeme gelmiştir. Ancak öncelikle hazırlanan planlar, Batılı uzmanlar tarafından incelenmeli ve yeni raporlar hazırlanarak Dünya Bankasına sunularak dış borç talep edilmelidir. Bu amaçla ‘Morrisson Knudson’ adında Amerikalı bir firma ile anlaşma yapılarak on kişilik bir uzman İran’a gönderilmiştir. Bu uzmanların hazırlayacağı rapor sonucunda nihai ve uygulanabilir bir plan hazırlanacaktır.¹⁹⁰ Yabancı uzmanlar birkaç ay İran’ın çeşitli bölgelerinde inceleme yaparak ve Planlama Yüksek Komisyonu’ndan elde ettiği bilgi ve istatistiklere dayanarak 320 sayfalık bir rapor ve ayrıca iki ayrı ümran planı hazırladı.

Planın uygulanması için Dünya Bankasından yaklaşık 200 milyon dolar dış borç alınması öngörülmüştür. Banka planın uygulanabilirliğine kanaat getirmesi için

¹⁸⁸ B. A. Güler, a.g.e., s. 25.

¹⁸⁹ S. M. Musavi Shahroudi, **Barnamerizi...**, a.g.e., s. 84.

¹⁹⁰ F.Tofigh, **Barnamerizi...**, a.g.e., s. 42.

bu planın yeni bir ABD’li uzman şirket tarafından incelenmesini talep etti. 1948 yılında bu amaçla ve Dünya Bankasının önerisi üzerine Amerikan şirketi olan ‘Deniz Ötesi Danışmanlık’¹⁹¹ firması ile bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşma ile 5 uzman İran’a gönderildi. Bunların görevi İran’ın genel durumunu inceleyerek planın uygulanabilirliğini tespit etmek, öncelikli olan programları belirlemek ve planın uygulanması için gerekli uzmanların tayinini¹⁹² sağlamak idi.

A.Somel ve C.Ekiz tarafından hazırlanan ‘Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi’ adlı makalede, planlamanın kapitalist dünyada hem ideolojik hem de iktisadi bir manivela olarak kullanıldığından söz edilmektedir. Onlara göre ‘’gelişmiş kapitalist ülkelerin, kredi, borç yahut hibe halinde ihraç ettikleri sermayeyi kullandıkları ülkeler üzerindeki denetimlerinin aracı olarak planlama yaygın bir işlev üstlenmiştir. Planlama, azgelişmiş ülkelerin bağımsızlık ve kalkınma yönelimlerine hitap eden bir açılım olmakla birlikte, bu ülkelerin içinde bulunduğu iktisadi bağımlılık ilişkilerini ‘sürdürülebilir’ kılmaya da hizmet etmiştir.’’¹⁹³

Birinci Yedi Yıllık Kalkınma Planının hazırlama aşaması tam üç yıl (1946-1948) sürdü. Bu aşamada en etkili rol oynayanlar Dünya Bankası, ABD’nin İran Büyükelçiliği, özel ABD’li danışmanlık firmaları ve bir Amerikan vatandaşı olan Max Weston Thornburg (Bağımsız Danışman -Denizler Ötesi Danışmanlık firmasıyla yapılan antlaşmada önemli rol oynayan kişi)¹⁹⁴ idiler.

¹⁹¹ Overseas Consultants Incorporated

¹⁹² F. Tofigh , **Barnamerizi...**, a.g.e., s.44.

¹⁹³ A.Somel, C.Ekiz, ‘‘Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi’’, Kamu Yönetimi Çalışmaları 2003-2004 (Kamu Yönetimi ve Değişim), Çoğaltma, AÜ SBF, Ankara 2003, s.5.

¹⁹⁴ A.Tabesh, **Andişeye...**,a.g.e., s.51.

Daha öncede belirttiğimiz gibi İran’da planlama atmış yıllık bir geçmişe sahiptir (Ek-1’de İran’da kalkınma ve planlama takvimi verilmiştir.) Bu süre zarfında çeşitli planlamalar uygulanmıştır.¹⁹⁵

Ulusal Planlama: Devrimden önceki iki yedi yıllık kalkınma planı dışında, günümüze kadar uygulanan beş yıllık ümran ve kalkınma planları bu gruba dahil olmaktadır. **Sektörel Planlama:** Bu çeşit planlama Üçüncü Beş Yıllık Ümran Planından sonra yaygınlaştı. Bu planlar genellikle orta vadeli olup, bakanlıklarda ve Yönetim ve Planlama Teşkilatında hazırlanıyordu. **Proje Planlaması:** İran’da uygulanan ilk planlar olan Birinci ve İkinci Yedi Yıllık Ümran Planları bu kapsama dahil olmaktadır. İlk iki ümran planı, projeler toplamından oluşuyordu ve bütüncül ve kapsamlı bir ulusal plan özelliğinden yoksun idiler. **Yıllık Program:** Yıllık programlar ulusal programların denetimi ve gelişimini gözlemlemek açısından oldukça yararlı sayılmaktadır. Bazı ülkelerde yaygın bir şekilde uygulanan yıllık program, İran’da hiçbir zaman tam olarak uygulanamamıştır. Ancak geçmişte Yönetim ve Planlama Teşkilatı bu programların hazırlanması için bazı çalışmalarda bulunmuştur. **Bölgesel Planlama:** bölgesel planlama, ilk planlama döneminden itibaren yaygın bir şekilde yapılmaktadır. İlk bölgesel plan 1949 yılında yapıldı. Bölgesel planlar bazen orta vadeli ama genellikle uzun vadeli yapılmaktadır. **Amayeş-e Sarzamin**¹⁹⁶: bu planlama şekli 1967 yılından itibaren uygulanmaktadır. Bu planlamada amaç, çeşitli bölgelerin imkan, kaynak ve yeteneklerinden akıllıca yararlanmaktır. Dördüncü Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planında altıncı bölüm bu konuya ayrılmıştır. Bir çeşit bölgesel planlama sayılmaktadır. **Uzun Vadeli Stratejik Plan:** İran’da bu çeşit planlama eskiden beri

¹⁹⁵ F.Tofigh, **Barnamerizi...**, a.g.e. 16-20 sayfalarından yararlanarak yazılmıştır.

¹⁹⁶ National Spatial Planning

enerji, demir elik ve ulaştırma gibi bazı sektörler için yapılıyordu. Ayrıca Yönetim ve Planlama Teşkilatı tarafından da tüm ekonomi için yapılan bir planlama şeklidir. Bunlardan bir tanesi 1997-2016 yılını kapsayan ‘Petrol Gelirlerine Dayanmayan Bir Ekonomi’ planıdır. Bir diğeri, İran 2021 Projesi (Tarhe İran 1400) adını taşımaktadır. Son rneği de ‘İran 2025 Perspektifi’ adı altında yapılmıştır.

B. İran’da Planlama Dönemleri

İran’da iki planlama döneminden söz etmek mümkün olmaktadır. Birinci dönem İkinci Dünya Savaşından sonra başlamakta ve 1979 devrimine kadar devam etmektedir. Bu dönemdeki planlar mran Planları adını taşımaktadır. İkinci dönem İşlam cumhuriyeti döneminin kapsamakta ve Kalkınma Planları adı altında incelenmiştir.

1. İkinci Savaş Sonrası: Ümran Planları (Barnamehaye Umrani)

İkinci Dünya Savaşından sonraki dönem gelişmekte olan ülkeler için savaşın etkilerinden kurtulmak ayrıca kalkınmak amacıyla kalkınma planlarının uygulanması gündeme gelmiştir. İran bu dönem ilk kez kalkınma planlarını ‘mran Planları’ adı altında uygulamaya koymuştur. Bu planlar ilk iki dönemde yedi yıllık olup projeler toplamından ibaretti. Ancak nc plandan itibaren bütüncül bir plan özelliğine kavuşmuştur. Bu planların ortak özellikleri petrol gelirlerine aşırı bağımlılık, montaj sanayinin hızla yaygınlaşması, dış kredilere yönelme gibi hususlar olmuş ve sosyal adaleti sağlama yönleri oldukça zayıf kalmıştır.

Birinci Yedi Yıllık Ümran Planı¹⁹⁷ (Barname-ye Evvel-e Umrani) 1948-1954 yılları için hazırlanmıştır.

1948 yılında Planlama Yüksek Komisyonu birinci raporunda Birinci Yedi Yıllık Ümran Planının (bundan sonra 1948 planı denilecektir.) amaçlarını şu şekilde açıklamaktadır: “İhracatın ve üretimin artışı sağlamak, halkın ihtiyaçlarını iç piyasadan temin etmek, tarım ve sanayi sektörlerinin gelişimini, yeraltı kaynakların – özellikle petrol- işlenilmesi ve kullanımını sağlamak, iletişim ağlarını iyileştirmek, genel sağlık hizmetlerinin ıslahı, ülkenin ümran ve genel refah düzeyinin artışı sağlamak” için hükümet bu kanunun onaylandığı tarihten itibaren yedi yıl süreyle ‘Yedi Yıllık Ümran Planını’ uygulamakla görevlidir.¹⁹⁸ Ayrıca planın uygulanmasını gözetlemek ve denetlemek amacıyla ‘Planlama Kurumu’ (Sazeman-e Barname) kurulacaktır. Planın uygulanması için gerekli kaynaklar: petrol gelirleri, Milli Bankadan kredi, Dünya Bankasından Kredi ve İç veya dış özel kuruluşlardan kredi olarak gösterilmiştir. Ancak büyük ümitlerle hazırlanan planın uygulanması sadece iki yıl sürdü ve başarısızlıkla sonuçlandı. Başarısızlık nedenlerini arasında, siyasal ve sosyal istikrarsızlık (1947 ile 1953 yılları arasında 7 hükümet değişikliği yapıldı ve çok kez revize edildi), planın uygulanması için gerekli personel, araç gereç, iletişim ve teknik ekipmanın yokluğu, petrolün millileşmesi ile petrol gelirlerinin büyük ölçüde azalması ve dış ülkelere gereğinden fazla bel bağlanması¹⁹⁹ yer almaktadır.

¹⁹⁷ Bu dönemde bazı Avrupa ülkelerinde uygulanmaya konulan planlar 5 yıllık olarak öngörülmüştür. Ancak İran’da bu süre 7 yıl belirlenmiştir. Bu farkı dönemin maliye bakanı, Planlama Yüksek Komisyonu Başkanı ve dönemin Dünya Bankasındaki Yönetim Kurulu yedek üyelerinden olan ve planın hazırlanmasında rol alan İranlı Hasan Moshref Nafisi şöyle açıklamaktadır: “bizim için 5 yıl yeterli değildir. Bu ülkelerin 5 yılda yapacaklarını, biz gerekli araç gereç ve tecrübe yokluğundan 7 yıldan evvel yapamayız. Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Sazemane Modiriyet ve Barnamerizi Keşvar ve Pişineye Tarikhiye An (Yönetim ve Planlama Teşkilatı ve Örgütsel Yapısının Tarihçesi)** Yönetim ve Planlama Teşkilatı Yayınları, Tahran 2003, s. 19.

¹⁹⁸ A.k., s.29.

¹⁹⁹ S. M. Musavi Shahroudi, **Barnamerizi...**, a.g.e., s. 86.

İkinci Yedi Yıllık Ümran Planı (Barname-ye Dovvom-e Umrani), 1955-1961 dönemine aittir. 1953 askeri darbeden sonra ve buna bağlı petrol ihracatının yeniden başlamasıyla, İkinci Yedi Yıllık Ümran Planının hazırlanmasına imkan sağlandı. Bu plan da yedi yıllık olup, birinci planla aynı amaçları taşıyordu. Ayrıca 1948 planında olduğu gibi kapsamlı bir plan olma özelliğinden yoksun sayılırdı. Planın amacı petrol gelirlerini Plan Kurumu ve Maliye Bakanlığı arasında bölüştürerek, ülkede yeni yatırımlara kaynak sağlamak ve mali politikaları sürdürebilmek idi. Bu dönemde devlet serbest piyasa ekonomi politikasını benimsedi. Bu plan çerçevesinde yapılan yatırımlar, ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda olmayıp, yabancı firmaların istekleri doğrultusunda yapıyordu. Bu dönemde en fazla ulaştırma ve iletişim alanlarında yatırım yapıldı. 1955 planı döneminde bazı olumlu sayılabilecek faaliyetler gerçekleşti. Bunlar: sanayi ve tarım sektörlerinin altyapısı oluşturulmaya başlanması, ‘Ümran Kurumları’nın (Sazemanhaye Umrani) kurulmasına olanak tanınması, Arak, Tebriz ve Tahran sanayi bölgeleri ayrıca Tahran, Tebriz ve Şiraz rafinelerinin kurulması için çalışmalara başlanması ve Abadan rafinelerinin temeli(1955) atılması idi. (bu tarihten evvel sadece bu istasyondan petrol çıkartılıp ihraç ediliyordu). Hem 1948 ve hem 1955 Ümran planı, tüm sektörleri içine alabilecek bütüncül nitelikten yoksun birer entegre yatırım projelerinden ibaretti.

Üçüncü Beş Yıllık Ümran Planı (Barname-ye Sevvom-e Umrani) 1962-1966 yılları arasını kaplamıştır. Üçüncü Ümran Planı ilk bütüncül ve kapsamlı plan olma niteliğini taşıyıp, beş yıllık bir süre için hazırlanmıştı. Bu planda özellikle iletişim ve telekomünikasyon alanlarında yatırımlara öncelik tanınmıştı. 1962 Planı bu dönemde gerçekleşen ‘Toprak Reformu’ ile aynı zamanda uygulanmaya konuldu. Bu yüzden

tarım sektörü sanayi sektörünün önüne geçerek, bu sektöre büyük rakamlar tahsis edildi. Toprak reformu kırsal kesimlerden milyonlarca kişinin şehirlere akın etmesine neden olarak, özel sektörün gelişimini sağladı. Şehirlerde ucuz emek gücü bolluğu yaşandı. Ayrıca köy dışındaki piyasalara daha az bağımlı olan köy ve kasaba pazarının, özel sermaye tarafından üretilen veya ithal edilen ürünlere açarak bağımlı hale getirildi. Bu planın uygulanması için dış kredi alındı. Ancak bu plan da gerçek bir kalkınma sağlayamadı.²⁰⁰

Dördüncü Beş Yıllık Ümran Planı (Barname-ye Çaharom-e Umrani) 1967-1971 dönemine aittir. Dördüncü Beş Yıllık Ümran Planının (1967 planı) hedefleri arasında; ekonomik büyümeyi hızlandırmak, sanayi sektörünü ve üretimi destekleyerek milli geliri artırmak, iç üretimi destekleyerek dışa bağımlılığı azaltmak, ihraç ürün çeşitliliğini sağlamak, ihraç ürünler için mevcut piyasaları geliştirmek ve yeni piyasalar bulmak ve kamu sektörünü iyileştirmek yer almaktaydı. 1962 planın aksine, 1967 planı, sanayi eksenli bir kalkınmayı öngörüyordu. Ancak sanayileşme serüveni sadece montaj sanayi ile sınırlı kaldı. Ülke, gelişmiş ülkelerin montaj ürünlerin pazarına dönüşerek, ithal ikameci büyüme modeli şiddetle benimsendi. Planın başladığı yıl, 1,300 milyon dolar olan ithalat, planın sonunda 2,800 milyon dolar bir ithalat rakamına ulaştı. Beş yıllık bir süre sonunda gelinen nokta, petrol gelirlerine şiddetle bağımlılık, kırsal kesimden şehirlere kontrolsüz göç, köylerde büyük toprak sahiplerinin, büyük şehirlerde fabrika sahiplerine dönüşmeleri ve orta sınıfın hızla gelişmesinden ibarettir. Ancak diğer planlarla kıyaslandığında en başarılı planlardan biri sayılmaktadır. Bu dönemde özellikle demir çelik sektöründe, büyük barajların yapılmasında ve diğer sanayi

²⁰⁰ T. Feyzi, **Mebaniye...**,a.g.e., İkinci Cilt, s. 43-44.

alanlarında yapılan yatırımlar tamamlandı. Ayrıca bu plan tamamen İranlı uzmanlar tarafından hazırlanıp uygulandı. Bir diğer önemli uygulama, Plan ve Bütçe Kurumuna bağlı olarak bölgesel planlama büroları²⁰¹ kuruldu. Bu uygulama ile aşağıdan yukarıya doğru bir planlama sistemine olanak tanındı.²⁰²

Dönemin son planı yani Beşinci Beş Yıllık Ümran Planı (1972-1976) (Barname-ye Pancom-e Umranı) 1972-1976 yıllarını kapsamaktadır. Beşinci Beş Yıllık Ümran Planı (1972 Planı) amaçları arasında hayat standartlarını ve toplumsal refahı yükseltmek, ödemeler dengesini sağlamak, ileri teknoloji ithalatı ile sanayileşmeye doğru ilerlemek, ekonomideki kapasiteleri kullanarak gerçek iş alanları sağlamak ve sürekli bir ekonomik büyümeyi sağlamak yer almaktaydı.

1972 Planı da 1967 Plan ile aynı amacı yani sanayileşmeyi taşıyordu. 1974 yılında petrol fiyatlarının artması ile (varil başına 17 dolardan 33 dolara) Plan revize edilerek, yeni hedefler belirlenerek bütçesi artırıldı. 1972 Planı dönemindeki uygulamalara bakacak olursak amaçlardan çok uzak kaldığını göreceğiz. Planın getirdikleri arasında: petrol gelirlerine aşırı bağımlılık, montaj sanayinin yaygınlaşması, uluslararası tekellerle ilişkilerin geliştirilmesi ve iç piyasada söz sahibi olması, ülkenin hızla silahlanması (petrol gelirlerinin artmasıyla silah ithalatı büyük ölçüde arttı.), toplumsal adaletten uzaklaşılması, ülkenin gerçek ihtiyaçları ile stratejik hedefleri arasında uyumsuzluğun ortaya çıkması, toplumun hızla tüketim toplumuna dönüşmesi ve toplumsal kesimlerin kalkınma stratejilerinin içinde yer almaması görülmektedir.

²⁰¹ Bu bürolar önce bölge merkezlerinde sonra da tüm il merkezlerinde kuruldu. S. M. Musavi Shahrudi, **Barnamerizi...**, a.g.e., s. 95.

²⁰² A.k., s. 90-91.

Altıncı Beş Yıllık Ümran Planı (1977-1981) uygulanmaya geçilmeden 1979 yılında gerçekleşen devrim ile tarihe karıştı. Böylece İkinci Savaş dönemi kapanmış oldu.

Devrim öncesinde uygulanan planların genel ve ortak özelliklerine bakacak olursak; tüm planlarda ekonomik büyüme temel amaç olarak görülmekte ve ithal ikameci model, temel ve baskın sanayileşme stratejisi olarak benimsenmektedir. İthal ikameci modelin uygulanması sonucunda, işsizlik artmış ve yerel imkan ve kaynaklardan daha az yararlanmaya başlanmıştır. Ayrıca gelir dağılımında denge bozulmuş ve el sanatları da yok olma ile karşı karşıya kalmış. Yerel işgücünü hesaba katmayarak, ileri teknoloji ithal edilmişti. Petrol gelirlerine ana gelir kaynağı olarak bel bağlanmış, ayrıca uluslararası mali kuruluşlara artarak bağımlı hale gelinmiş ve son olarak tarım sektörü ya tamamen unutulmuş veya yeteri kadar ilgi gösterilmemiştir.

2. İslam Cumhuriyeti Dönemi: Kalkınma Planları (Barnamehaye Tosee)

1979 yılında gerçekleşen İslam devriminden sonraki dönemi, iki döneme ayırabiliriz. Birinci dönem 1979- 1989 yılları arasını yani on yıllık bir dönemi kapsamaktadır. İkinci dönem 1989 yılından sonraki yıllardır. İlk ön yıllık dönemde yeni şekillenmeye başlayan rejim, birçok sorunla karşı karşıya kaldı. Siyasal ve yönetsel yapının tam olarak şekillenememesi, ülkeden hızlı bir şekilde sermaye kaçışı, beyin göçü, sanayi kuruluşların ve bankaların devletleştirilmesi, sekiz yıl süren İran-İrak savaşı bu sorunların en önemlilerini teşkil etmektedir. 1981 yılından itibaren siyasal istikrar nispi olarak sağlanmıştır. Ancak ekonomik istikrarın sağlanması kolay olmamıştır. Devlet yatırımlarının tamamen durması, özel sektörün de yatırımların geleceğinden emin olmaması, petrol gelirlerinde neredeyse %20'lik

bir azalma meydana gelmesi, işsizliğin %14'e ulaşması bu dönemin en önemli ekonomik sorunlarını teşkil etmekteydi.

1980 yılında İran İslam Cumhuriyetinde ilk kez planlama konusu tartışmaya başlandı. Ancak plan ve planlama konusunda iki ayrı düşünce karşı karşıya geldiler. Birinci düşünce planlamayı insanoğlunun ilahi takdire müdahalesi olarak gördüğünden,²⁰³ bu uygulamayı ret ediyordu. İkinci düşünce, planlama fikrinin toplum için gerekli olduğunu benimseyip, anayasada öngörülen esasların yerine getirilebilmesi için planlamanın gerekli olduğunu savunuyordu. Sonunda Ayetullah Humeyni'nin 'planlama ülkenin en önemli ihtiyaçlarından biridir. Planlama yapmadan ülkeyi uzun süre idare etmek mümkün değil' sözleriyle bu sorun çözüldü.²⁰⁴

Devrimden sonra ilk planlama faaliyetleri 1981 yılı 'Planlama Yılı' ilan edilerek, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının (1983- 1987) hazırlanmasıyla başlandı. Bu dönemde 'Ülkenin Planlama Sistemi' adı altında yeni bir uygulamaya başlandı. Bu sistemin başında Rehber ve İslami Danışma Meclisi ve aşağıda il, ilçe ve bucak planlama şuraları yer aldı. Ancak bu sistemin hazırladığı plan meclis tarafından kanunlaşamadı. Planın onaylanmamasının nedenlerini arasında; karar verme mekanizmasının kalkınma planlarını hazırlayan uzmanlara karşı güvensizliği, devrimin ilk yıllarında devlet aygıtı içerisinde planlama kültürünün gelişmemesi, rakamların tahmini olarak hesaplanması ve verilen kaynakların güvenilir olmaması, kamu giderlerinin tam olarak hesaplanamaması (savaşın ağır faturasından dolayı),

²⁰³ Planlama ilk kez eski Sovyetler Birliğinde uygulandı. İkinci Dünya Savaşına kadar plan ve planlamadan bahseden herkes komünist olarak adlandırılıyordu. Devrimden sonrak planlamaya karşı olan akım da aynı düşünceden besleniyordu. M. B .Beheshti, **Toseeye Egtesadiye İran (İran'ın Ekonomik Kalkınması)**, Tebriz Üniversitesi Yayınları, Tebriz 2004, s.148.

²⁰⁴ A.k., s.149.

sektörler bazında bilgi ve istatistiklerin net olmaması ve sektörler arası planlarda uyumun olmaması²⁰⁵ yer almaktaydı.

İran İslam Cumhuriyetinin Birinci Kalkınma Planı 10 yıl plansız geçen bir dönemin ardından Şubat 1990 yılında meclis onayından geçti. Plan ‘Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı’ (Barname-ye Evvel-e Tosee Eghtesadi, Ectemaii ve Farhangi) adı taşımakta ve 1989-1993 yıllarını kapsamaktaydı. Bu planın genel amaçları şu şekilde sıralanabilir: 1- Savaştan dolayı milli savunma sistemindeki hasar ve eksiklikleri tespit ederek bunları onarmak veya yenilemek, 2- Sekiz yıllık savaş süresince üretim kaynakları ve yerleşim birimlerinde meydana gelen hasarları öncelikli olarak onarmak ve yenilemek, 3- Genel kültürü artırmak, 4- Yargı emniyetini sağlamak ve bireysel ve toplumsal özgürlükleri desteklemek, 5- Toplumsal temel ihtiyaçları sağlamak ayrıca İslami sosyal adaleti yerine getirmek için çaba göstermek, 6- Yargı ve yürütmenin idari ve kurumsal yapısında iyileştirme yoluna gitmek (ıslah) ve 7- Ekonomik kalkınmayı sağlamak, iş alanları yaratmak, enflasyonu azaltarak ve tarım ürünlerinde yeterli hale gelerek ekonomik bağımlılığı azaltmak.

1989 Kalkınma Planı dönemi, gelişmekte olan ülkelerde kalkınma adına Dünya Bankası tarafından uyarlanan iktisadi liberalleşme politikalarının uygulandığı bir dönemdir. Dönemin hükümeti Birinci Planda öngörülen liberalleşme politikaları doğrultusunda ticaretin serbestleşmesi ve yatırımlarda özel sektörün teşvikini uygulamaya koydu. Ancak bu politikaların uygulanması için gerekli yasal düzenlemeler konusunda yetersiz kaldı. Ayrıca ekonomideki büyük sorunlar –

²⁰⁵ Plan ve Bütçe Kurumu, **Sabegye Barnamerizi Dar İran (İran’da Planlamanın Geçmişi)**, Plan ve Bütçe Kurumu Yayınları, Tahrân, 1998, s. 39.

yüksek enflasyon, dövizde darboğaz gibi (petrol gelirlerinin azalması sonucu)- hükümeti tekrar ekonomide istikrar paketine yönlendirdi.

İkinci planlama dönemi plansız geçen bir yıldan (1994 yılı) sonra 1995-1999 yılları için İkinci Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (Barname-ye Dovvom-e Tosee Egtesadi, Ectemaii ve Farhangi) adı altında uygulanmaya başlandı. Bu planda da 1989 planında olduğu gibi temel strateji, ekonomide serbestleşme ve özelleştirme politikalarıydı. Ancak uygulamada bu husus gerçekleşemedi. İkinci Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planının temel amaç, ilke ve politikaları kısaca aşağıda anlatılmıştır.²⁰⁶

- Toplumsal adaleti sağlamak ve toplumun genel kültürünü arttırmak için çabalamak
- Gerekli insan gücünü yetiştirmek
- Ekonomik kalkınmayı tarım ekseninde gerçekleştirmek
- Petrol dışı ihracatı artırmak
- Verimliliği artırmak
- Çevreyi korumak ve ülkenin tabii kaynaklarından etkin yararlanmak
- Demokrasiyi ve toplumsal katılımı sağlamak
- Araştırma ve geliştirme alanlarını güçlendirmek
- Ekonomideki özel ve kamu sektörleri arasında dengeyi sağlamak.

1995 Kalkınma Planı döneminde makro ekonomik politikaların temel hedefi enflasyonu ve para arzını kontrol altına almak oldu. Bu hedefleri gerçekleştirme araçları sıkı para politikaları uygulamak, ayrıca altyapı ve imar projelerini durdurmak idi. Ancak bu politikaların uygulanması uzun vadede artan işsizliği, milli paranın hızla değer kaybetmesi ve üretimin azalmasını beraberinde getirdi.

Üçüncü Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (Barname-ye Sevvom-e Teseegtesadi, Ectemaii ve Farhangi) 2000-2004 yılları için hazırlanmış ve önceki iki plandan daha kapsamlı ve bütüncül bir özellik taşımaktadır.

²⁰⁶ M. B. Beheshti, **Toseeye...**, a.g.e., s.150.

Bu planın hazırlanmasında hükümet, kamuda çalışan uzmanların, üniversitelerin ve özel sektör uzmanların görüşlerinden yararlanmıştır.²⁰⁷

2000-2004 dönemini kapsayan Üçüncü Plan, değişimin çok boyutlu ve hızlı bir şekilde yaşandığı, rekabetin yoğunlaştığı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişip yaygınlaştığı bir döneme rastlamaktadır. 2000 Planı bu doğrultuda ve değişen iç ve dış koşullara paralel olarak önemli yapısal değişiklikleri içermektedir. Bu anlamda Üçüncü Plan ‘Yapıyı İyileştirme Planı (Barname-ye Eslah-e Sakhtar)’²⁰⁸ olarak adlandırılmaktadır.

Planın temel amaç ve politikaları aşağıda sıralanmıştır:

- Ekonomik yapının ıslahı. Bunu gerçekleştirmek için tekellerin yeniden düzenlenmesi ve KİT’lerin özelleştirilmesi öngörülmüştür.
- Kamu yönetiminin ıslahı, Devletin ekonomik faaliyetlerini azaltılması ve idari yapının ıslahı. Bu doğrultuda yapılan faaliyetler arasında yer almaktadır.
- Ekonomik kalkınmayı hızlandırmak amacıyla, mali politikalarda uygun yol izlemek
- Gelir dağılımının iyileştirilmesi ve sübvansiyonların etkinleştirilmesi
- Ademi merkeziyetçilik ve yerel yönetimlere yetki devri ve yerel şuraların ülke yönetiminde daha etkin hale getirilmesi.

Bu planın uygulanması ile ekonominin güçlenmesi ve gelir dağılımının iyileştirilmesi amaçlanmış ve bu planda enflasyonun kontrol altına alınması ve milli paranın güçlendirilmesi, petrol dışı ihracatın artışı, vergi sisteminin ıslahı ve bütçenin petrol gelirlerine bağıllığını azaltmak temel makro ekonomik hedefler olarak belirlenmiştir. Bu dönemde petrol fiyatlarının artması ve Döviz Rezerv Fon’unun (Sandug-e Zakhire-ye Arzı) oluşumuyla bazı makro ekonomik hedeflere ulaşılmıştır.

Dördüncü Beş yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (Barname-ye Çaharom-e Tosee Egtesadi, Ectemaii ve Farhangi) 2005-2009 dönemi

²⁰⁷ Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Gozareşe Faaliyete Dowlet (1376-1380) (Hükümetin İcraatı Raporu (1997-2001))**, Yönetim ve Planlama Teşkilatı Yayınları, Tahran 2001, s.127.

²⁰⁸ M.B. Beheshti, **Toseeye...**, a.g.e., s.150.

için ve ‘Ülkenin Yirmi Yıllık Uzun Vadeli Strateji Perspektifi (2005-2025)’²⁰⁹ çerçevesinde hazırlanmıştır. Bu amaçla 20 yıllık perspektif, dört planlama dönemini kapsamaktadır. Her plan dönemi belli bir başlık ile adlandırılmaktadır.

Dördüncü Plan	:Bilimsel temelli, adalet eksenli kalkınma ve dünya ile entegrasyon
Beşinci Plan	:Ekonomik kalkınmayı, adaleti ve sosyal refahı sağlamak
Altıncı ve Yedinci Plan	:Sürekli ve istikrarlı kalkınma, ve sosyal adaleti sağlamak. ²¹⁰

Uzmanlara göre, İran’da planlama sisteminin zaaflarından bir tanesi bu planların hiçbirinin uzun vadeli stratejiler çerçevesinde olmamasıdır. Bu nedendendir ki planlar birbirlerinin devamı niteliğinde değildirler. Dördüncü planda göze çarpan olumlu nokta, öncelikle, ülkenin yirmi yıllık perspektifi çizilerek bu çerçevede dört tane beş yıllık plan hazırlanmıştır. Bu da İran’da planlama tarihinde bir yenilik sayılmaktadır.

‘İran 2025 Perspektif Belgesi’nde, İran Güney Batı Asya bölgesinde ekonomik, bilimsel ve teknoloji bakımından birinci sıraya yükselecektir denilmektedir. Ancak bu söylemde bellidir ki, ülkedeki geçmiş kalkınma planlarının başarı oranları ve diğer ülke kalkınma serüvenleri göz önünde bulundurulmamıştır. Ayrıca bunun nasıl gerçekleşeceğine de işaret edilmediğinden, inandırıcılıktan uzak görülmektedir. Ülkenin 2025 yılında gelişmiş ülkeler kervanına katılacağı iddia edilmektedir. Ancak bunun nasıl gerçekleşeceği belirtilmemiştir. Dördüncü planda hedeflenen amaçlar ulaşılmaz ve yirmi yıllık perspektifte tasvir edilen İran manzarası oldukça uzak görülmektedir.²¹¹ Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı ‘Yirmi Yıllık Strateji Planı’ planlamanın temel ilkelerinden biri olan tutarlılık özelliğinden yoksun

²⁰⁹ Cheshm Andaz-e Boland Moddat-e Bist Sale-ye Keshvar (1384- 1404)

²¹⁰ M. B. Beheshti, ‘ İran’da Kalkınma Plan ve Politikalarını İncelemek’, **İran’da Kalkınma ve Gelişme Planlarının Politikaları ve Yönetimi** adlı Konferansta Sunulan Makaleler (2003), **Beşinci Cilt: Modiriyet ve Barnameriziye Tosee (Kalkınma Yönetimi ve Planlaması)**, Yönetim ve Planlama Eğitim ve Araştırma Yüksek Kurumu Yayınları, Tahrân, 2005, s.122.

²¹¹ A.k., s.129.

sayılmaktadır. Her ne kadar ‘İran 2024 Perspektifi’ belgesinde İran’dan güzel bir manzara çizilmiş ise de, bunun nasıl ve hangi stratejiler ile gerçekleşeceği belirtilmemiştir. Öyle görünüyor ki Planı hazırlayanlar temennilerini ve her İranlının idealinde olan bir manzarayı göstermek istemişlerdir.

Devrimden sonra uygulanan beş yıllık kalkınma planlarında, izlenen strateji ve politikalara bakacak olursak; devrimden sonraki ilk yıllar ekonomi alanda hızlı bir devletleşme ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulanmasıyla beraber özelleştirme çabaları başlamıştır. Ekonomik büyümenin kalkınma planlarında temel hedef olma özelliği korunmuş ayrıca ithal ikameci modelinin uygulanması sürdürülmüş ve onun paralelinde ihracatı artırma politikaları uygulanmıştır. Petrol gelir kaynaklarına ana gelir kaynağı olarak bel bağlamayı sürdürülmüş ve dış borca (özellikle Birinci Planda) yönelmiştir. (Aslında tüm kalkınma planlarında, petrol gelirlerine bağımlılığını azaltma konusuna önem verilmiş ise de uygulamada bu pek mümkün olmamıştır.) Tarım sektörüne önem verilmiş ve özellikle İkinci Kalkınma Planında tarım eksenli bir ekonomik büyüme öngörülmüştür. Son olarak kamu yönetiminde ve ülkenin idari yapısında değişimin gerekliliği vurgulanmıştır.

60 yıllık planlama dönemini kısaca gözden geçirecek olursak, İran’da planlamacıların da her dönemde dünyada yaygın ve baskın planlama stratejilerinden yararlanmışlardır. İkinci Dünya Savaşından 1970’lere kadar, geçerli olan görüşe göre, ekonomik büyüme, kalkınmanın temeli sayılmakta idi. İran’da Beşinci Ümrân Planına kadar bu görüş doğrultusunda kalkınma planları hazırlanmıştır. 1970’li yıllardan itibaren, özellikle petrol gelirlerinin ciddi bir şekilde artmasıyla, toplumsal refah ve sosyal işler de ön plana çıkmıştır. Devrimden sonraki kalkınma planları

artık yapısal uyarlama, özelleştirme, dünya ile entegrasyon kavramları ile süslenmiştir.

C. Yönetim ve Planlama Teşkilatı

İran’da Yönetim ve Planlama Teşkilatı iki eski kurum olan ‘İdari İşler ve İstihdam Kurumu’ (Sazeman-e Umur-e Edari ve Estekhdami-ye Keşvar) ve ‘Plan ve Bütçe Kurumu’nun (Sazeman-e Barname ve Bütçe) birleşmesiyle oluşmuştur.

Yüksek İdari Şura, Mart 2000 yılında kamu yönetiminde birlik ve beraberliğin sağlanması ve planlama ile ilgili faaliyetlerin tek merkezde toplanması amacıyla yukarıda adı geçen iki kurumu görev, yetki ve sorumluluklarını, insan gücü ve tüm maddi olanaklarıyla birleştirerek, adının da ‘Yönetim ve Planlama Teşkilatı’ olarak değişmesini onayladı.²¹²

Yukarıda adı geçen iki kurumun kuruluş tarihi ve görevlerine kısaca değineceğiz.

1. Plan ve Bütçe Kurumu

1937 yılında imar faaliyetlerini koordine etme, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamak için plan hazırlamak amacıyla ‘Ekonomi Şurası’ kuruldu. 1946 yılında aynı amaç doğrultusunda ‘Yüksek Planlama Kurulu’(Heyet-e Ali-ye Barname) oluşturuldu. Yüksek Planlama Kurulu 1948 yılında Birinci Yedi Yıllık Ümran Planını hazırlayıp meclise sundu. Aynı yıl planlama faaliyetlerinin tek elden yapılması amacıyla ‘Planlama Genel Müdürlüğü’ sonra ‘Geçici Planlama Kurumu’ ve nihayet 1949 yılında ‘Planlama Kurumu’ kuruldu. Üçüncü Beş yıllık Ümran Planının mecliste onaylanmasıyla beraber, Planlama Kurumunun yapısı değişerek başbakanlığa bağlandı. Ayrıca bütçenin hazırlanması da bu kurumun görevleri

²¹² Yönetim ve Planlama Teşkilatı, *Sazemane*, s.241.

arasında yer aldı. Bu tarihten itibaren kurumun adı Plan ve Bütçe Kurumu (Sazeman-e Barname ve Bütçe) olarak değişti.

İllerde Plan ve Bütçe Bürolarının kurulması devrimden önceye ve Beşinci Beş Yıllık Ümran Planının başlaması ve çeşitli bölgelerde bayındırlık faaliyetlerinin uygulamaya konulması ile aynı tarihe denk gelmektedir. Beşinci Beş Yıllık Ümran Planında, her ilin ve bölgenin imkan ve olanaklarını araştırmak ve tespit etmek amacıyla her il için beş yıllık ümran planları ‘İlin Kalkınma Planı’ adı altında hazırlanmaya başlandı. Bu adım bölgesel planlama adına yapılan ilk faaliyettir. 1973 yılına gelindiğinde hemen hemen tüm bölgelerde Plan ve Bütçe Büroları kurulmuştur.

2. İdari İşler ve İstihdam Kurumu

1955 yılında Personel Kurumu Maliye Bakanlığına bağlı olarak kuruldu. 1958 yılında Hizmetler Kurumu olarak ad değiştirdi ve Maliye Bakanlığından ayrılarak başbakanlığa bağlandı. Bu kurum sonradan ‘Yüksek İdari Şura’²¹³ (Şuray-e Ali-ye Edari) ile birleştirildi. Hem devrimden önce hem de devrimden sonra kurumsal yapısı ve görevleri sürekli değişikliğe uğradı.

3. Yönetim ve Planlama Teşkilatı Görevleri

Yönetim ve Planlama Teşkilatının birçok görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bunların en önemlileri aşağıda verilmiştir.

1- Planlama: Hükümet tarafından belirlenen amaçlar doğrultusunda kalkınma planlar ve yıllık programlar hazırlamak

2- Bütçeleme: Bütçeleme konusunda genel strateji ve politikaları Ekonomi Şura’sına önermek ve ilgili kurumlar ile beraber yıllık bütçeyi hazırlamak

²¹³ Yüksek İdari Şura Bakanlar Kurulunun 30600 no ve 1961 tarihli kararnamesi ile kuruldu. Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Sazemane ...**, a.g.e., s. 167.

3- Gözetim ve Denetim: Kalkınma planlarının ve yıllık programların uygulanmasını izlemek ve denetlemek,

4- Teknik İşler

5- İstihdam ile ilgili faaliyetler

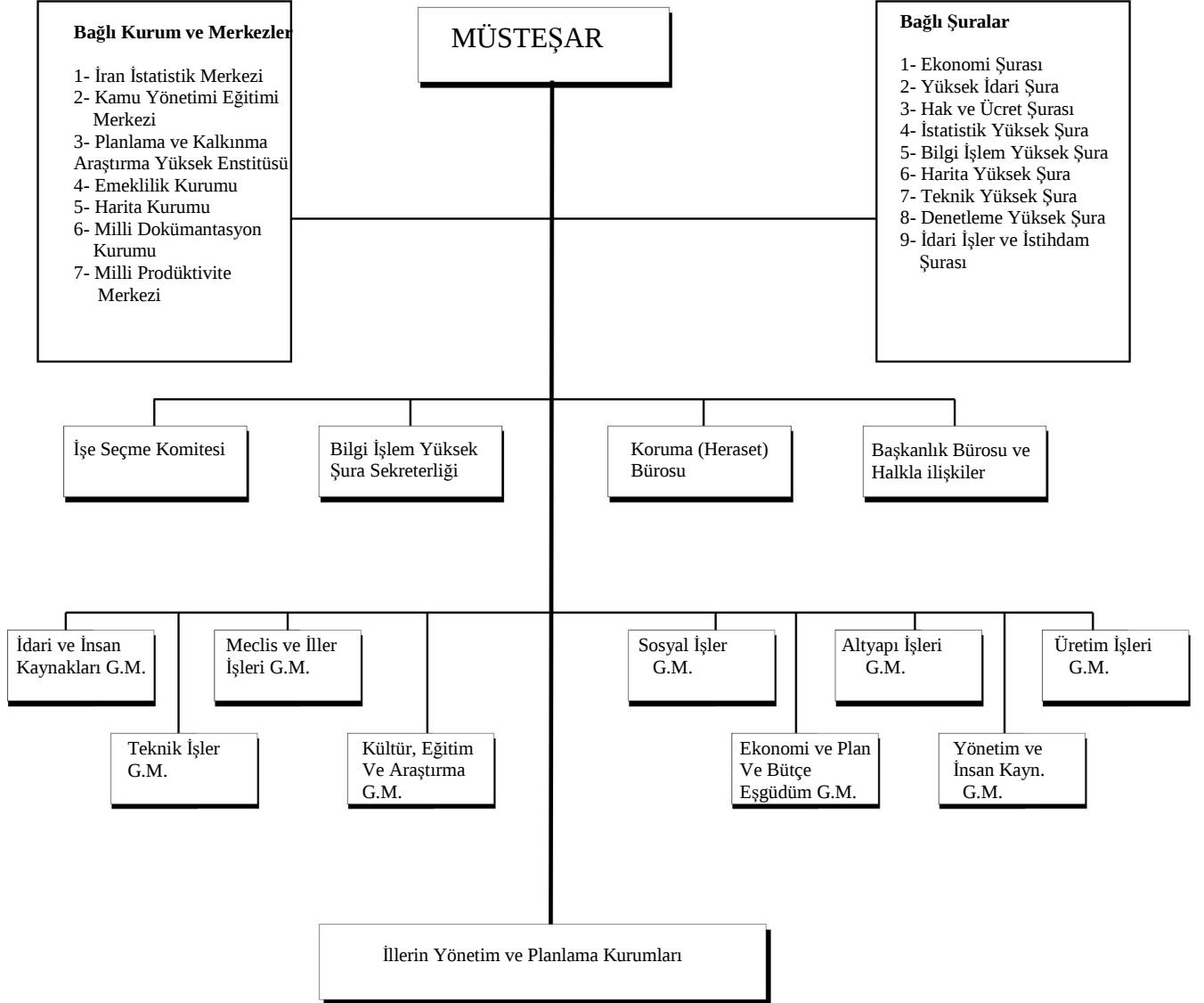
6- Devlet Teşkilatı ile ilgili faaliyetler: ademi merkeziyetçilik ilkesi ve devlet teşkilatının ıslahı ile ilgili faaliyetleri.

Yönetim ve Planlama Teşkilatı Temmuz 2007’de cumhurbaşkanı Ahmedinejad tarafından fesh edilmiştir. Bu konuda ikinci bölümde ‘Reformun Kurumu’ başlığı altında detaylı bilgi verilmiştir.

Yönetim ve Planlama Teşkilatının örgütsel yapısını, ona bağlı kurum, merkez ve şuraları bütünsel olarak görebilmemiz için şekil 9’da teşkilat şeması verilmiştir.²¹⁴

²¹⁴ Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Sazemane...**, s.245.

Şekil 9. Yönetim ve Planlama Teşkilatının Örgütsel Şeması

V. PERSONEL YAPISI

İran’da kamu istihdamı konusu oldukça eski olmasına rağmen, ülke ilk kez 1922 yılında İstihdam Yasası ile tanışmıştır. Daha sonra 1966 yılında bu yasa gözden geçirilmiş ve geliştirilmiştir ve günümüze kadar geçerliliğini korumuştur.

Dünyadaki devletlerin meydana geldikleri tarihi tespit edebilecek olursak herhalde kamu istihdamını da aynı tarihten dikkate almak gerekecektir. Çeşitli devlet tarihlerine göz atacak olursak, devletler tarafından üstlenmiş görevler zaman içerisinde inanılmaz gelişme göstermiştir. Bu görevler önceden sadece ülkeyi savunmayken, sonradan ekonomik ve toplumsal ve kültürel boyut kazanarak oldukça geniş faaliyet alanı bulmuştur. Kamu hizmetleri alanı genişledikçe bu faaliyetleri yürütecek insan gücü sayısı ve niteliği de değişmiş ve gelişmiştir.

İran’da kamu istihdamı konusu oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Hakhameneşiler döneminde ülke ‘Satrapi’ adı verilen bölgelere bölünmüştür. Bu bölgelerin başına ‘Satrap’ denilen kişiler (günümüzün valileri konumunda) atanıyordu. Sasaniler döneminde idari yapı biraz daha gelişmişti ve personel vergileri tahsil etmek amacıyla işe alınıyordu. Safeviler döneminde önemli kişilere bazı lakaplar veriliyordu. Bu lakaplar kişinin mesleğinden esinlenerek takılıyordu. Safeviler döneminde aslında bir çeşit meslekler sınıflandırılması mevcut idi.

Bu konudaki önemli eserlerin biri Mirza Samiaa tarafından yazılan ‘Tezkeret-ul Muluk (1758- 1763)²¹⁵ adlı kitaptır. Bu kitapta ilk kez kamu hizmeti alanındaki meslekler sınıflandırılmış ve her biri için görev tanımı ve mesleki şartlar açıklanmıştır. Kitap beş bölümden oluşmakta ve her bölüm bir meslek grubuna ayrılmıştır. Örneğin birinci bölüm din adamlarının görevleri ve dördüncü bölüm mali

²¹⁵ Yaklaşık bir tarihtir ve tarih konusunda görüş birliği yoktur.

işleri yürütenler konusuna açıklık getirmiştir.²¹⁶ Meşrutiyetten sonra kamu hizmetleri konusu kanunlarla düzenlenmeye başlanmış ülkenin ilk İstihdam Yasası Kasım 1922 yılında Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır. Bazılarına göre bu yasa Batı Avrupa yasalarından yararlanarak, diğer bazılarına göre Amerikalı danışmanların önerileri doğrultusunda hazırlanmıştır.²¹⁷

1922 İstihdam Yasası, beş bölüm ve 74 maddeden oluşuyordu ve o dönemin imkan ve ihtiyaçları doğrultusunda oldukça kapsamlı sayılıyordu.

Yasanın bölüm başlıkları aşağıdaki gibidir:²¹⁸

1. Bölüm: hizmete alma
2. Bölüm: hizmet dereceleri ve kadro yükselmeler
3. Bölüm: idari yargı ve cezalandırma
4. Bölüm: emeklilik
5. Bölüm: özel maddeler

Bu yasa da istihdam ilkeleri, işe alımdan emekliliğe kadar öngörülmüştür. Bu ilkeler günümüzde de bazı değişikliklerle halen kullanılmaktadır. Ayrıca 1922 İstihdam Yasası ilk kez ‘kariyer’ ve ‘liyakat’ sistemini uygulamaya koyuyor ve yasanın 4. maddesi bu konuya değiniyordu.²¹⁹ Dönemin şartlarında oldukça kapsamlı sayılan bu yasa 1946 yılına kadar uygulanıyordu. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası şartlardan dolayı ve yeni kurulan birçok kurumlarla beraber, ülkeye akın eden yabancı uzmanların ve onlar için her gün çıkarılan yeni kanunlar²²⁰ ile artık 1922 yasa etkinliğini kaybetmiştir. Öyle ki bazı devlet kurum ve kuruluşları kendilerine özgü istihdam ilkeleri benimseyerek uygulamaya koymuşlardır. Bu

²¹⁶ Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Sazemane...**, a.g.e. s. 157-158.

²¹⁷ A.k., s. 158.

²¹⁸ G. Abolfathi , **Devlet Personel Kurumu**, TODAİE öğrencisi tezi, Haziran 1980, s. 9.

²¹⁹ F.Fakhimi, **Az Meşrutiyet...**, a.g.e., s.43.

²²⁰ Bu kanunların bazıları: 5 Amerikalının maliyeye istihdam kanunu, 8 Belçikalının gümrüğe istihdam kanunu, Mosyo Haze’nin istihdamı kanunu, Mosyo Liyo’nun istihdamı kanunu ... A.k., s.48.

dönemde 1966 ikinci İstihdam Yasasının onaylamasına kadar geçen sürede bu konuda yapılan faaliyetler kısaca şöyledir:²²¹

1922	Ülkenin ilk İstihdam Yasasının onaylanması
1954	Meslekleri Sınıflandırma Genel Müdürlüğü kurulması
1958	Hizmet Kurumunun kurulması
1961	Yüksek İdari Şuranın Kurulması
1966	İstihdam Yasası ve ona istinaden İdari İşler ve İstihdam Kurumunun kurulması.

İran’da ikinci İstihdam Yasası Haziran 1966 yılında kabul edilmiştir. Bu yasa 11 bölüm ve 151 maddeden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları aşağıda sıralanmıştır:²²²

1. Bölüm:	külliyyat
2. Bölüm:	hizmete alma, atama
3. Bölüm:	resmi personelin ücret ve ücret dışı hakları
4. Bölüm:	eğitim programlarının oluşturulması ve uygulanması
5. Bölüm:	resmi personelin refahı ve sağlığı
6. Bölüm:	personelin genel durumları
7. bölüm	personel ücretlerinin korunması
8. Bölüm:	emeklilik
9. Bölüm:	İdari İşler ve Personel Kurumunun kurulması
10.Bölüm:	diğer kurallar
11.Bölüm:	genel istihdam durumunun bu kanun maddeleri ile uyumu

İran’da personel ile ilgili düzenlemeler 1966 yılından (1966 İkinci İstihdam Yasası ile) 2007 yılına kadar İdari İşler ve İstihdam Kurumu tarafından yapılmakta idi. Bu kurum (önceki bölümde detaylı anlatılmıştır) daha sonra Plan ve Bütçe Kurumu ile birleşerek Yönetim ve Planlama Teşkilatını oluşturdular.

A. Tanımlar

Kamu personeli kavramının Farsça karşılığı ‘Personel-e Dowleti’, ‘Müstahdemin-e Dowleti’ ve ‘Karkonan-e Dowleti’ dir.

İran idare hukukunda kamu görevlisi oldukça geniş bir anlam taşımakta ve oldukça büyük bir alanı kapsamaktadır. Kamu personeli, kamu görevlilerinin en

²²¹ P. Namegh, **Mebaniye...**, a.g.e. s. 193-195.

²²² F.Fakhimi, **Az Meşrutiyet...**, a.g.e., s. 78.

büyük halkasını oluşturmaktadır. İran’da kamu personelinin tanımlanması karmaşıktır. İstihdam Yasasının birinci maddesinin A bendine göre:

“Devlet istihdamı: kişinin bir bakanlık veya kamu şirketleri veya devlet kurumlarında devlet hizmetine alınmasıdır.”²²³ Bu tanım öncelikle oldukça genel bir tanım sayılmaktadır. Ayrıca kamu personelinin tanımı yerine kamu istihdamını tanımlamaktadır. İran’da kamu personeli iki gruba ayrılmaktadır. Bunlardan ilki İstihdam Yasası kapsamında olan personel ve ikincisi İstihdam Yasası kapsamında olmayan personeldir. Aslında İstihdam Yasasını hazırlayanların amacı bu kanun ile tüm kamu personeli kapsama almak idi. Ancak bazı teknik ve siyasi nedenlerden dolayı istisnalar ortaya çıkmıştır. İstihdam Yasasının 2. maddesine göre bu yasanın kapsamı dışında olanlar (bunların kendilerine has istihdam yasaları vardır) aşağıda sıralanmıştır: ²²⁴

- 1- Dışişleri, İç Güvenlik (Ettelaat), Savunma Bakanlıkları ve silahlı kuvvetler
- 2- KİT’ler (1973 yılı KİT’ler İstihdam Yasası kapsamında olanlar)
- 3- Başkent belediyesi ve ona bağlı kurum ve kuruluşlar, yerel özellik taşıyan ve giderleri yerel gelirlerden karşılanan yerel kuruluşlar
- 4- Rütbeli yargı görevlileri ve üniversitelerde ve enstitülerde görevli resmi akademisyenler
- 5- İslami Şura Meclisinin çalışanları
- 6- Sosyal Güvenlik Kurumu, İran Milli Petrol Kuruluşu, İran Radyo ve Televizyonu Kurumu, Limanlar ve Deniz Taşımacılık Kurumu, İran Hava Yolları, Sanayi ve Maden Bakanlığına bağlı şirketler (demir çelik şirketleri) ve devlet bankaları

²²³ M.Tabatabayi Motamani, **Huguge...**,a.g.e. s.143.

²²⁴ A.k., s. 153.

7- İş Kanunu kapsamında olanlar

Ayrıca bazı üst düzey devlet görevlileri de İstihdam Yasası kapsamı dışındalar. Cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanı birinci yardımcısı, bakanlar ve bakan yardımcıları, büyükelçiler, valiler, Yönetim ve Planlama Teşkilatının Müsteşarı, cumhurbaşkanı ve bakanların özel kalem müdürleri bu grup içinde yer almaktadırlar.

İstihdam Yasası kapsamı içinde olan kamu personelini 5 grupta toplayabiliriz. Bunlar resmi personel (memur)²²⁵, sözleşmeli personel (Müstahdem Peymani), geçici personel (kharid khedmati) , günlükçü (ruzmozd) ve hükme bağlı (hükmi).

Memur(Resmi Personel): Memur veya resmi personel tanımı Türkiye’deki tanımlama ile hemen hemen aynı olmaktadır. Bu tanıma göre ‘memur, devlet ve diğer kamu tüzelkişilerinde görev yapan, genel idare esaslarına göre yürütülmesi gereken hizmetlerde çalışan, asli ve sürekli görevleri üstlenmiş olanlardır. Memur olan kişi kamu görevine bir kadro ile yaşam boyu bağlanmış, hiyerarşik düzen içinde tanımlanmış bir konuma sahip, devlet bütçesinden düzenli bir gelir elde eden, kendisine görevi temelinde kamu yetkisini kullanma hakkı verilmiş kişidir.²²⁶

Sözleşmeli Personel (Müstahdem-e Peymani): İstihdam Yasasının 6. maddesi sözleşmeli personelin tanımını şu şekilde yapmıştır: ‘Sözleşmeli personel, bir sözleşme ile geçici olarak belli bir süre ve belli bir iş için işe alınan kişilerdir.’²²⁷ Sözleşme süresi genelde bir yıldır. Ancak en fazla on yıla kadar uzatılabilir.

Geçici Personel (Kharid Khedmati): Sözleşme ile bir yıldan az süreli, belli görevleri belli süreler içerisinde yapan kimselerdir. Diğer işe alma şekilleri mümkün

²²⁵ Memurun Farsça karşılığı ‘Karmand’dır.

²²⁶ B.A.Güler, **Kamu Personeli Sistem ve Yöntem**, İmge yayınları, Ankara 2005, s. 87.

²²⁷ R. Musazadeh, **Huguge...**, a.g.e. s. 187.

olmayan durumlarda bu istihdam şekli kullanılmaktadır. Bu istihdam şekli az bir farkla²²⁸ sözleşmeli istihdam türüne benzemektedir.²²⁹

Günlükçü (Ruzmozd): Günlükçü, bir veya birkaç gün için istihdam edilen kişilere denilmektedir. Bunlar kendi aralarında geçici ve sabit günlükçülere ayrılmaktadırlar. Geçici günlükçüler geçici işler için ve günlük ücret karşılığı çalışmaktadırlar. Sabit günlükçüler idari ve teknik işler (sekreter, mali müşavir gibi gün sayısı belli olmayan) için istihdam edilmektedirler.²³⁰

Hükme Bağlı (Hükmi): Özel kanun maddeleri ile bazı bakan ve kurum müsteşarlarına verilen yetkiler doğrultusunda işe alınan kişilerdir. Genelde kritik görevleri vardır.

B. Sayılar

İran’da 1991’den 2006 yılına kadar olan süre zarfında kamu personel sayısı (İstihdam Yasası ve diğer istihdam kurallarına göre) Tablo 1’de verilmiştir. Bu tabloya göre 1991- 2001 yılları arasında yani on yıllık bir süre zarfında kamu personel sayısı yaklaşık %25 artmıştır. Bu rakam oldukça hızlı bir artış sayılmaktadır. Ancak göze çarpan diğer bir husus resmi olmayan personel sayısında bu süre zarfında azalma meydana gelirken resmi personelde yani memur sayısında artış meydana gelmiştir. Bunun önemli nedenlerinden biri devrimden sonraki dönem içerisinde resmi memur istihdamına ara verilmesi ancak 1991 yılından itibaren tekrar memur istihdamına başlanmasıdır.

²²⁸ Sözleşmeli personel herhangi bir durumda iş göremez hale geldiğinde, iş göremezlik maaşı almaktadır. Geçici personel için böyle bir maaş söz konusu değildir. R.Musazadeh, **Huguge...**, a.g.e. s.193. Ayrıca sözleşmeli personelin görevine genelde süre dolmadan son verilmez. Ancak geçici personel için bu geçerli değil. M.T. Motamani, **Huguge...**, a.g.e., s. 151.

²²⁹ M. T. Motamani, a.k., s.149.

²³⁰ R. Musazadeh, **Huguge...**, a.g.e., 194.

Tablo 1. İstihdam Yasası ve Diğer İstihdam Kuralları Kapsamında Kamu Personel Sayısı²³¹

Yıllar	Resmi	Resmi olmayan(1)	Toplam
1991	1.370.731	304.205	1.783.114 (2)
2001(3)	1.997.849	215.454	2.213.303
2004(3)	1.970.889	185.485	2.156.374
2006(3)	1.890.422	256.773	2.147.195

- (1) Sözleşmeli, Geçici Personel, Günlükçi
(2) Toplamda farklılık bazı kurumlarda resmi ve resmi olmayanların sayısı ayrı verilmediğinden kaynaklanmaktadır.
(3) Veriler sene başına ait bilgilerdir.

Tablo 2’de görüldüğü gibi kamuda çalışan kadın personel sayısı 1991 yılından itibaren artmaktadır. 1991’den itibaren 2001 yılına kadar hem erkek ve hem de kadın personel sayısı artmıştır. Ancak 2001’den sonraki yıllar toplam çalışan sayısı ile beraber erkek çalışan sayısı da azalmaya başlamıştır. Buna karşın kadın çalışan sayısı artmıştır.

Tablo 2. İstihdam Yasası ve Diğer İstihdam Kuralları(1) Kapsamında Kamu Personeli Cinsiyet Dağılımı²³²

Yıllar	Kadın	%	Erkek	%	Toplam
1991	514.820	28.9	1.160.116	71.1	1.783.114(2)
1997	675.423	31.7	1.454.025	68.3	2.129.448
2001	700.448	31.6	1.512.855	68.4	2.213.303
2004(3)	703.151	32.6	1.453.223	67.4	2.156.374

- (1) Diğer İstihdam Kuralları, KİT’lerin İstihdam kuralları ve özel istihdam kurallarını kapsamaktadır.
(2) Toplamda farklılık bazı kurumlarda resmi ve resmi olmayanların sayısı ayrı verilmediğinden kaynaklanmaktadır.
(3) Veriler sene başına ait bilgilerdir.

²³¹ Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Yıllık İstatistik Verileri CD’si**, 2006.

²³² Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Yıllık İstatistik Verileri CD’si**, 2004.

Tablo 3’de görüldüğü gibi kadın işçi sayısı toplam işçi sayısının azalmasına rağmen 1991 yılından 2004 yılına kadar (1997 hariç) sürekli artmıştır.

Tablo 3. İş Yasasına Tabi Kamu Personeli Cinsiyet Dağılımı²³³

Yıllar	Kadın	%	Erkek	%	Toplam
1991	10.139	3.7	319.558	96.3	329.697
1997	12.998	5.6	217.874	94.4	230.872
2001	13.620	11.8	101.712	88.2	115.332
2004(1)	11.296	10.0	102.065	90.0	113.361

(1) Veriler sene başına ait bilgilerdir

Kamu personeli eğitim durumuna bakacak olursak 1991’den itibaren lise altı ve lise mezunu eğitim düzeyinde olan personel sayısında azalma meydana gelmiştir. Buna karşın yüksek okul ve üniversite mezunu personel sayısında önemli artışlar göze çarpmaktadır. 1991’den 2005 yılına kadar olan süre zarfında yani yaklaşık 14 yılda yüksek okul mezunu kamu personel sayısı 1.6 kata, lisans 4.3 kata, yüksek lisans 4 kata ve doktora 2.3 kata çıkmıştır. (tablo- 4)

²³³ Yönetim ve Planlama Teşkilatı, a.g.cd (2004)

Tablo 4. İstihdam Yasası ve Diğer İstihdam Kuralları Kapsamında Kamu Personeli
Eğitim Durumu²³⁴

Yıllar	Lise Altı	Lise Mezunu	Y.Okul
1991	458.829	749.865	279.554
1997	499.850	735.383	471.626
2001	448.569	645.964	460.484
2004(1)	352.529	612.597	439.021

Tablo 4'un Devamı

Yıllar	Lisans	Y.Lisans	Doktora	Toplam
1991	150.831	15.886	18.020	1.783.114 (1)
1997	365.028	30.565	26.996	2.129.448
2001	567.659	54.455	36.172	2.213.303
2004(3)	647.557	62.741	41.929	2.156.374

(1) Veriler sene başına ait bilgilerdir.

D. Kalkınma Planları Çerçevesinde, Kamu Personel Rejiminde Öngörülen

Değişiklikler (İslam Cumhuriyeti Dönemi)

Pehlevi dönemi özellikle İkinci Pehlevi dönemi kamu hizmetlerinin ve ona bağlı kamu bürokrasisinin hızla büyüdüğü bir dönem olmuştur. Kısaca rakamlarla kamu personel sayısına bakacak olursak, 1956 yılında 450.000 olan kamu personel sayısı 1971 yılında 774.000 kişiye çıkmıştır. Bu rakam 1975 yılında 900.000 kişi olmuştur. Özellikle 1971- 1975 arasındaki hızlı artış petrol gelirlerindeki artışa bağlanmaktadır.²³⁵

²³⁴ A.g.cd. (2004)

²³⁵ S. A. Asghandi, *Tarikhe Tağyirate Ectemai ve Siyasiye İran (1320-1357)(İran'ın Sosyal ve Siyasal Gelişiminin Tarihçesi (1941-1979))*, Samt Yayınları, Üçüncü Baskı, Tahran 2004, s. 255.

Ancak 1980'lı yıllardan itibaren dünyada ülkelerin sosyal ekonomik yapıları küresel dünya düzenine göre yeniden şekillenmektedir. Yeni küresel dünya düzeninde, devletin küçültülmesi ve kamusal hizmet alanlarının daraltılması öngörülmektedir. Bu konu devrimden sonra ancak 1990'lı yıllardan itibaren kalkınma planlarında yer almaya başlandı.

İran'da 1979 yılında gerçekleşen devrim ile, ilk önce yeni düzene bağlı görülmeyen kamu personelinin tasfiyesi yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda devrimin ilk yıllarında kamu personelinin %5'i işten atılmış veya emekli olunmuştur. Bazı bakanlıklar (Dışişleri gibi) personelinin %70'ini kaybetmiştir.²³⁶ Daha sonra ciddi boyutta bir devletleştirme sürecine girilmiştir. Devletleştirme, devrim sonrası genel politikaların bir parçası olduğu gibi, bazen zorunlu (büyük patronların yurt dışına kaçtığı için) olarak da gerçekleşmiştir. Ayrıca yeni düzenin ve devrimin genel amaçları doğrultusunda ve ihtiyaçlarına cevap verebilmesi amacıyla birçok kurum ve kuruluş kurulmuştur. Bu kurumların bazıları zaman içerisinde diğer resmi kurum ve kuruluşlarla birleştiği gibi (Yeniden İnşa Seferberliği Örgütü gibi. Bu örgüt sonradan Tarım Bakanlığı ile birleşerek Tarım Seferberliği Bakanlığını oluşturdu) bazıları da kamu kurumlarına paralel bir şekilde faaliyetlerine devam etmişlerdir. (Bonyad-e Mostazafin- ekonomik bakımdan zayıf ve güçsüz olanlara yardım kurumu gibi.)

Gelinen durumda, kamu personel sisteminin özellikleri şu şekilde sıralanabilir: aşırı ve dengesiz personel sayısı, performansa dayalı olmayan ücret ve çalışma sistemi, kamu personel sisteminin gerçekte liyakat sistemine dayandırılmaması, hizmet içi eğitime gereken önemin verilmemesi, kamu kurum ve

²³⁶ A. Faghihi- H .Danaeifard, **Bürokrasi ve...**, a.g.e, s. 285.

kuruluşlarındaki denetim organlarının ve bu alanlarda çalışanların yetersiz olması ve oldukça verimsiz çalışması.

Devrimden sonraki kalkınma planlarında, bu sorunlara çözüm bulma amacı güdülmüştür. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1989-1993) personel konusuna 8. maddede değinilmiştir. ‘8. Madde: Yönetmel yapının ve yargının çeşitli boyutlarda ıslahı.’ ve bu amacı gerçekleştirmek için yapılması gerekenler: 1- Kamu kurum ve kuruluşlarında kalitesiz işgücü sayısını azaltma ve 2- Kamudaki yöneticilerin verimliliklerini artırmak ve yetki ve sorumluluk sınırlarını yeniden tanımlamak. Ayrıca hizmet içi eğitime önem vererek daha verimli bir kamu personeli yetiştirmek²³⁷

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında kamu personeli ile ilgili herhangi bir madde mevcut değildir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Birinci Bölümü ‘Yönetim ve İdari Yapının Islahı’ adını taşımaktadır. Bu bölümün 3. maddesi²³⁸ şu şekildedir:

Madde 3:

A- Yönetmel yapıdaki insan gücünün verimliliğini artırmak, bu insan gücünü çeşitli bölgelerde dengeli dağıtmak ve kamu hizmetleri sunumunda kaliteyi artırmak amacıyla İdari İşler ve İstihdam Kurumu 2000 yılının Mart-Eylül²³⁹ dönemi içerisinde bütünsel bir kamu personel rejimi aşağıdaki maddeler çerçevesinde hazırlayarak bakanlar kuruluna sunmalıdır.

²³⁷ Plan ve Bütçe Kurumu, **Ganune Barnameye Evvele Toseeye Egtesadi, Ectemai ve Farhangiye Cumhuriye Eslamiye İran (1368-1372) (Birinci Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı) (1989- 1993) Kanunu**, Tahran 1994, s. 26-27.

²³⁸ Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Ganune Barnameye Sevome Toseeye Egtesadi, Ectemai ve Farhangiye Cumhuriye Eslamiye İran (1379-1383) (Üçüncü Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (2000- 2004) Kanunu**, Tahran 2005, s. 6.

²³⁹ İran takviminde 1379 yılının birinci yarısı.

1- Kamu personel sayısı Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının başlangıcından sonuna kadar süre zarfında yüzde beş (%5) azaltılmalıdır. 2- Özellikle uzmanlık gerektiren kamu hizmetlerinde, nitelikli personel sayısını toplam personel sayısı oranına artırmak, kamu personelinin eğitim düzeylerini yükseltmeye çalışmak, 3- Kamu sektöründe yeni işe alımların, işten çıkanların (emeklilik vb) yarısını (%50) geçmemelidir.

Dördüncü Beş yıllık Kalkınma Planının Yedinci Bölümü bu konuya değinmiştir. ‘Devletin Yenilenmesi ve Etkinliğinin Artması’ adını taşıyan bu bölümün 141., 143., 147., 148., 150. ve 151. maddelerin tamamı ve 145. maddenin V bendi ve 146. maddenin A bendi kamu personeli konusunda yapılan değişiklikleri içermektedir. 141. Madde²⁴⁰: Hükümet ‘liyakate dayalı sistemin’²⁴¹ yerleştirilmesi amacıyla aşağıdaki konularda gerekli düzenlemeleri yaparak meclise sunmalıdır.

A- Yöneticilik mesleğini iki başlık olan ‘Siyasi Yöneticilik’ ve ‘Mesleki Yöneticilik’ adı altında toplayarak yeniden tanımlamalıdır. B- Mesleki Yöneticilik konusunda, seçimler ve atamalar için gerekli uzmanlık şartlarını belirleyerek bireylerin liyakat sistemine göre yükselmelerini sağlamak, bu yolla seçim gerçekleşmiyorsa gerekli mesleki ve yöneticilik değerlendirilmeleri yapılarak adaylar arasından seçim yapılmalıdır. C- Siyasi Yöneticilik konusundaki atamalar ve işten çıkarmalar için atamaları yapan yetkililere gerekli yetkilerin verilmesi.

²⁴⁰ Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Ganune Barnameye Çahharome Toseeye Egtesadi, Ectemai ve Farhangiye Cumhuriye Eslamiye İran (1384-1388) (Dördüncü Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (2005-2009))**, Altıncı Baskı, Tahran 2005, s. 184.

²⁴¹ Şayeste Salari - Meritocracy

143. Madde²⁴²: Kamu personel yönetiminin iyileştirilmesi ve ıslahı amacıyla, Yönetim ve Planlama Teşkilatı ile 160. maddede belirtilen kurumlar aşağıdaki hususları yerine getirmek zorundadırlar.

A- Kamudaki mevcut mesleklerin incelenmesi ve yeniden tanımlanması, B- Kamuda gerçekleşen her türlü işe alımın rekabetçi bir ortamda gerçekleşmesi, C- Kamu personel ücretlerinin ödenmesinde ‘Sonuç ve Randıman’ ikilisinin ‘Zaman Eksenli Ödemenin’ yerine kullanılması için gerekli düzenlemelerin öngörülmesi ve yapılması, D- Yöneticilik niteliklerinin artırılması, ayrıca yöneticilik mesleklerinde en az %20 azalış gerçekleştirilmesi ve E- Hizmet içi kısa dönem mesleki ve uzmanlık eğitimlerinin genişletilmesi ve uzun dönem devlet imkanları ile yapılan üniversite eğitimleri gibi eğitimlerin kaldırılması.

145. Madde:²⁴³ Devletin küçültülmesi ve halkın yönetime katılımının artırılması amacıyla yapılması gerekenler:

V-

1- Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı sonunda kamu personeli sayısı planın başlangıç tarihine göre %5 azaltılmalıdır, 2- Kamu sektöründe yeni işe alımlar işten çıkanların %50’sini geçmemelidir. (silahlı kuvvetler hariç)

146. Madde:²⁴⁴ Kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan personel sayısı kurumun görevi ve amaçları ile orantılı olmalıdır. Bunun için: A- Kamu kurum ve kuruluşların azami personel sayısı Dördüncü Planın Birinci yılının sonuna kadar tespit edilerek belirlenen zaman dilimi içerisinde gerekenleri yapmak ve B- Kamu kurum ve kuruluşlarında fazladan personeli diğer kurumlara göndermek (aynı şehirde

²⁴² Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Ganune... (Dördüncü Kalkınma...)**, a.g.e., s. 185.

²⁴³ A.k., s. 187.

²⁴⁴ A.k., s. 189.

kurumlar arası geçişlerde personelin onayı olmadan, diğer şehirlere göndermek için personel onayı alınmalıdır).

Tablo 5. Dördüncü Kalkınma Planı Çerçevesinde Kamu Personel²⁴⁵ Sayısında Öngörülen Değişiklikler²⁴⁶

Yıllar	Kamu Personel Sayısı Sene Başlangıcında	Sene Süresince Normal Azalış	Sene Süresince İşe Alımlar
2005	2.021.820	40.446	22.320
2006	2.001.597	39.900	19.950
2007	1.981.648	39.370	19.685
2008	1.961.962	38.840	19.420
2009	1.942.542	38.320	19.160

VI. DEĞERLENDİRME

Birinci bölümde İran İslam cumhuriyetinin kamu yönetimi yapısı incelenmiştir. 2500 yıllık bir devlet geleneğine sahip olan İran'ın öncelikle tarihi süreç içerisinde yönetsel ve siyasal yapısı araştırmaya tabi tutulmuştur. Araştırma yapılırken belli kırılma noktaları göz önünde bulundurarak dönemsel inceleme ve araştırma yoluna gidilmiştir ve her dönemin kamu yönetimi üzerinde bıraktığı önemli izler üzerinde durulmuştur. Bu dönemin incelenmesi İslam Cumhuriyeti dönemini analiz etmek ve anlamak açısından oldukça önemli sayılmaktadır.

İslam öncesi dönemin en belirgin özelliği ülke yönetimi için kurulan güçlü idare yapısının mevcudiyetidir. Her ne kadar bu zaman dilimi içerisinde dönem dönem sıkı merkezi sistem ve bazen federal yapıya benzer bir idari ve siyasi sistem oluşmuşsa da, her dönemin idari ve yönetsel yapısı biraz daha gelişme göstermiştir.

²⁴⁵ Memur(resmi personel), Sözleşmeli Personel, Geçici Personel, İşçiler vb.

²⁴⁶ Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Ganune...(Dördüncü Kalkınma...)** a.g.e., s. 212.

Arapların yedinci yüzyılda İran'a saldırmasıyla yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemden itibaren zaman içerisinde İslam kuralları hayatın her alanına nüfuz ettiği gibi ülke yönetimini de etkilemiştir ve var olan idari yapı ve kurumlar Arapça isimlerle faaliyetlerine devam etmişler.

İslam sonrası dönemde meşrutiyete kadar olan süre içerisinde Safeviler dönemi (1501-1732) oldukça önemli sayılmaktadır. Bu dönemi önemli kılan, güçlü ve merkezi bir siyasi ve idari yapının mevcudiyeti, Şiiğin resmi devlet dini olarak kabul edilmesiyle ideolojik çerçeveye oturarak İranlılık kimliği ile birleştirilmesi, Batıda sanayi devriminin ilk kıvılcımlarının ortaya çıkmasıyla İran'ın yavaş yavaş İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi Batılı ülkelerle iletişim kurmaya başlaması ve son olarak çarşı denilen (sonraki dönemlerde günümüze kadar olan süre zarfında önemli olaylarda kilit rol oynayan) ticaret merkezlerinin oluşumu ve oldukça gelişmesi gibi özelliklerdir.

Kaçar dönemi (1795- 1924) İran'ın Batı ile buluşması ve Batılı siyasi rejim ve yönetim sisteminin gündeme geldiği ve ekonomik, toplumsal ve siyasi alanlarda yenilikçiliğin gerçekleştirilmeye ve modern kurumların kurulmasının başladığı bir dönem olarak bilinmektedir. Ayrıca Batılı bakanlık örgütlenmeleri ilk kez bu dönemde yapılmış, ancak imtiyazlar da aynı dönemde belirmiştir. Bu dönem yabancı ülkelere verilen imtiyazlar nedeniyle, hızlı bir sömürgeleşme dönemi olarak da bilinmektedir. Meşrutiyet dönemi (1905-1909) çarlık Rusya'sında 1905 ayaklanmasının yaşandığı yıllar ve İran'ın ilk anayasa ve meclisine kavuştuğu dönemdir. Meşrutiyet dönemi oldukça kısa olmasına rağmen İran tarihinde önemli bir yer almaktadır. Birinci Pehlevi dönemi, Birinci Dünya Savaşının bitimine denk gelmiştir. Bu kargaşalı dönemin özellikleri yeniden bir diktatörlük sisteminin

yerleşmesine olanak tanımıştır. İran'ın son monarşisi böyle bir ortamda 1925 yılında Rıza Şah tarafından kurulmuştur. Rıza Şah dönemi, çıkarılan kanunlar ve geliştirilen hukuk açısından İran tarihinde önemli bir yere sahiptir. Rıza Şah ilk saltanat yıllarında her ne kadar toplumsal kesimlerin desteğini kazanarak bu düzenlemeleri yapsa da zaman içerisinde diktatörlüğe doğru yol almaya başlamış ve toplumsal desteğini kaybetmeye mahkum olmuştur. İkinci Pehlevi dönemi (1942-1979), Dr. Mussadık önderliğinde İran petrolünün millileştirilmesi olayı, yeni dünya düzeninin ABD'nin önderliğinde yeniden düzenlenmesi ve bunun sonucunda İran devletinin ve ekonomisinin gün geçtikçe uluslararası tekellerin nüfuzu altına girmesi, 'Beyaz Devrim' adı altında, sosyal ve ekonomi alanlarında birçok ıslahat, toprak reformuyla beraber uygulanmaya konulması gibi olaylara şahit olmuştur.

Rıza Şah'ın İran'ı modernleştirme çabaları birçok toplumsal ve siyasal sorunları da beraberinde getirmiş ve sona doğru hızla yaklaşmıştır. Pehlevi devletinin sosyal politikalarda başarısızlığı ve toplum ile devlet arasındaki uçurumun açılmasının birçok nedeni vardır. Bunlar arasında dengesiz ve çarpık gelişme, toplumsal katmanların zayıflığı ve geleneksel güç odaklarının devamı, ve 'rantiye devlet' olma özelliği en önemli nedenler arasında gösterilmektedir.

İran'da 1979 devriminin başarıya ulaşması konusunda var olan görüşlere kısaca değinecek olursak, birinci görüş siyasi-ekonomi nedenlere öncelik vererek siyasal gelişmelerin ekonomik gelişmelere paralel gitmediğini savunan görüştür. İkinci grup devrimin ideolojik ve dini boyutuna değinerek, Şah'ın dine karşı tutumunun bir tepkisi olarak İslami devrimin gerçekleştiğini savunmaktadır. Üçüncü grup bu iki grubun görüşlerinin birlikte geçerli olduğunu savunmaktadırlar. Ancak son bir görüşe göre, devrimin nedenlerini birkaç etken ile açıklayamayacağını

savunmakta ve birçok faktörü hem devrimin başlaması hem de sonraki oluşumlarda etkili görmektedir.

1979 yılında bir halk ayaklanması ile şahlık dönemi sona ermiştir. Devrimde rol alan aktörler, tüm toplumsal kesimler olmasına rağmen devrimden sonra siyasi güç liberal partiler ve din adamlarının eline geçmiştir. Ancak izleyen aylarda hatta yıllarda toplumsal katmanlar devrimin kırılğan ve hassas döneminden çekinerek siyasi kutuplaşmalarda liberal partilere destek vermekten kaçınmıştır.

Mart 1979’da gerçekleşen bir halk oylaması ile ve tüm muhaliflerin katılımıyla (yaklaşık %98.2) yeni siyasi düzenin adı resmi olarak ‘İran İslam Cumhuriyeti’ olmuş. İlginç bir nokta yeni düzenin ‘İslami Cumhuriyet’ olması konusunda tüm kesimler hemfikir olmalarına rağmen bunun ne anlama geldiği konusunda ayrı düşünce ve yorumlara sahip idiler. Aralık 1979 Anayasası Vilayet-i Fakih ilkesine dayanan yeni bir düzeni öngörüyordu. Dinin düzenleyici özelliği devletin egemenlik araçları olarak kabul edilen yasama, yürütme ve yargı erkinde göze çarpıyor ve bunların başında önderlik makamını öngörüyordu. Önderlik makamı oldukça geniş yetkilere sahip bir makamdır ve dünyanın hiçbir anayasasında bir makam için bu kadar geniş yetkiler öngörülmemiştir.

Önderlik makamı, koruyucu Şura, Düzenin Yararını Koruma Konseyi, Şuralar sistemi ve buna benzer birçok siyasal ve yönetsel yapı, İslami Cumhuriyet modelinin benimsenmesi, başkanlık sistemine benzer bir sistemin yerleşmesi, ayrıca birçok devrimci kurumların kurulması son dönemin ürünleri olmaktadır.

İran İslam Cumhuriyetinin kuruluşu ile beraber yukarda kısaca anlattığımız yönetsel ve siyasal yapıda meydana gelen değişikliklerin dışında siyasal kültürde de bir çok değişiklik yaşanmıştır. Rejim’in görünüşte demokratik yönetsel ve siyasal

(meclis, yasama, yürütme ve yargı erkleri, şuralar) kurumlara sahip olmasına rağmen siyasi sistem ve kültürün özelliği bakımından pek demokratik bir nitelik taşıyamadı. Devrimin ana sloganı olan 'İstibdat' a karşı olma niteliği özellikle devrimin ilk yıllarında iç ve dış düşmanlara birlik olma bahanesi ile unutuldu. Bunun yanında sonraki yıllar siyasi rakiplerin ortadan kaldırılması ve hakim güce muhalif kişi ve partilerin tasfiyesi ile devam edildi.

Ancak geçen 30 yıla yakın bir süre zarfında devrimin ilk yıllarına göre siyasi kültürün oldukça değiştiğini görmekteyiz. Devrimin ilk yıllarında dini önderden mutlak itaat (bu itaat toplumun dini inançlarının bir parçasıydı) ve toplumun o dönemdeki devrime katılma coşkusu ile birleşerek, talepler sadece adaleti sağlama, güvenlik, yoksulluk ile savaş ve güçsüzlere yardım ile sınırlıydı. Ancak sonraki yıllar toplumsal değerler ve inançlarda birçok değişiklik meydana getirdi. Artık toplum şehit olma isteği yerine zengin olma, refaha ulaşma gibi taleplerle ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında yarı demokratik sayılan bir siyasi sistemde, çağdaş toplum düzeyine ulaşma talebi ağır basmaktadır. Bu da ancak kanun, yasa ve yapıda değişikliklerle meydana gelebilmektedir. Toplumun talep ve beklentileri çağdaş toplumun gerekli ve zaruri maddeleri içerisinde yer alan, parti ve grupların serbestçe faaliyetleri, katılım, kendi kaderini tayin etme ve demokrasi yönünde olmaktadır ve öyle görünüyor ki toplum tarafından uygulanan bu baskılar, gelişen teknoloji ve küreselleşme ile daha da artmakta ve sistem de bazı durumlarda bu isteklere boyun eğmeye mecbur kalmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ KAMU YÖNETİMİNDE

REFORM ÇALIŞMALARI

Oldukça eski bir medeniyet sayılan İran'ın, devlet yapısı ve idari kurumları da uzun bir geçmişe sahiptir. Devletin ve idarenin ortaya çıktığı tarihten itibaren reformlardan da bahsetmek mümkündür. Reform için kullanılan kavramlar ülkeden ülkeye farklılık gösterse de hepsi kamu yönetiminde değişimi anlatmaktadır.

İkinci bölümü anlatırken, önceki bölümde olduğu gibi, dönemselleştirme yöntemine başvurulmuştur. Çok büyük farklılıklar gösteren devrim öncesi ve İslam Cumhuriyeti dönemi, 1979 devrimi baz alınarak birbirinden ayrılmıştır. Devrim öncesi dönemin reform veya tezde sıkça kullanacağım ıslahat anlayışı, devrim sonrası ile oldukça farklılık göstermektedir. Devrim öncesi ıslahat, Batı ile etkileşim sonucunda ortaya çıkmış ve bir bakıma Batılılaşma ile aynı anlamı taşımaktaydı. İslam cumhuriyeti döneminde zaman içerisinde reformların anlamı ve içeriği farklılık göstermeye başlamıştır. Yaklaşık ilk on yıllık bir süre zarfında yapılan reformlar, İslamileşme reformları olmuştur. Bu dönem sonunda artık İslami ideoloji ve ilkeler kamu yönetiminin her alanında kendini göstermektedir. Rafsancani dönemi (1989-1997) yapılan reformlar, uzun geçen savaş sonrası yeniden inşa ve savaş ekonomisinden kurtulma reformları olmuştur. Savaş sonrası iflas etmiş bir ekonomiyi toparlama çabaları ekonomik öncelikleri, ideolojik önceliklerin önüne geçirmiştir. Belki de bu nedenden dolayı bu dönemde ilk kez uygulamaya geçilen kalkınma planlarında neoliberal reformlarının izlerine rastlamak mümkün olacaktır. Ancak ne ülkenin ekonomik şartları buna izin vermekte ve ne de siyasal doruktaki karar verenler bu konuya sıcak bakmaktadırlar. Hatemi döneminde (1997-2005)

yapılan reformların içeriği yine de değişmektedir. Artık toplum, ekonomik konular dışında siyasal alanda da bazı istekler ile ortaya çıkmaktaydılar. Bu yüzdendir ki Hatemi'nin 'siyasi ıslahat' söylemi halk özellikle genç nüfus tarafından büyük coşkuyla karşılanmıştır. Bu dönemde uygulamaya konulan kalkınma planlarında neoliberal reform söylemlerine daha fazla yer verilmiş ve belirgin hale gelmiştir. 2000'li yıllardan itibaren artık İran'da yapılan reformların içeriği devrimin ilk yıllarına göre tamamen değişmekte ve ekonomide tamamen neoliberal reformların uygulanması şeklinde gerçekleşmektedir. Ayrıca küreselleşme kavramı hem siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomi alanında hem de Farsça literatürde sıkça kullanılmaya başlanmıştır.

Ancak tüm bunlara rağmen İslam cumhuriyeti rejimi bazı kavram ve olaylara kuşku ve tereddüt ile yaklaşmaktadır. Reform konusu, Batı ve küreselleşme bu kavramların en önemlilerini teşkil etmektedir. Bu konularda ilerdeki bölümlerde göreceğimiz gibi hükümetler bazında ileri geri adımlar şeklinde bir politika izlenmiştir. Uzun bir dönem yeni bir model (ne Batı, ne Doğu şeklinde) bulunmaya çalışılmıştır. Yeni model tüm modellerin üstünlüklerini taşıyacak, ayrıca İran İslam cumhuriyetinin resmi devlet ideolojisiyle ters düşmeyecektir. Böyle bir model oluşturulamadığından sonunda orta bir noktada bulunmaya karar verilmiştir. Ekonomi alanında Batılı modeller uygulanacak, ancak kültürel ve siyasal alanlarda İslami ilkelerden vazgeçilmeyecek. Çok hızlı bir değişim içerisinde olduğumuz günümüzde, İran toplumunda, siyasal rejimde ve ekonomi alanında bazı değişimler meydana gelmiştir. Toplum bazında meydana gelen değişimler daha fazla siyasal ve kültürel özgürlük istemi, Siyasal rejim bazında ise katı bir rejimden daha esnek bir rejim şeklinde ve ekonomi alanında neoliberal ekonomi ilkeleri şeklinde olmaktadır.

Bu bölümde öncelikle kavramsal çerçeve incelenerek, Farsça literatürde kamu yönetiminde reformu anlatan kavramlar açıklanmaya çalışılacaktır. İran'ın Batı ile tanışması yani 1800'lü yıllar ıslahat çabalarının başlaması dönemi olmaktadır. Bu yıllardan itibaren ıslahat çabaları, öncüleri, başarılı, başarısız nedenleri dönemler itibarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. İslam Cumhuriyeti döneminde, yapılan reform çalışmaları ve küreselleşme sürecinde İran konuları üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, Batı dünyası dışında kabul edilen bir sistemde, Batı kaynaklı neoliberal reformların uygulanması ve küreselleşme sürecinin İran İslam cumhuriyeti yönetimi üzerinde nasıl bir etki yarattığı sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Ayrıca İran İslam Cumhuriyeti bu süreç ile nasıl bir ilişki içinde olduğu konusu araştırılmaya çalışılmıştır.

I. KAVRAMLAR VE REFORM ÇALIŞMALARININ TARİHÇESİ

1980'li yıllardan itibaren birçok ülkede etkili olan liberal düşünce kamu yönetimi reformlarını da gündeme getirmiştir. Bu reformlar 'idari reform', 'kamu yönetimi reformu' ve 'kamu sektörü reformu' gibi terimlerle adlandırılrsa da aslında hepsi aynı olayı yani kamu yönetiminde değişimi adlandırmak için kullanılmıştır. İran'da da 1990'ların ikinci yarısından itibaren kamu yönetimi değişimi yönünde bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak kavramlar farklılık göstermektedir. İran'da kamu yönetimi alanında (dar anlamda kamu yönetimi- genel idare) yapılan değişimler 'tahavvole idari' ve 'ıslahı idari' olarak adlandırılmıştır.

Görüldüğü gibi reformu anlatan kavramlar takımı ülkeden ülkeye değişik olsa da sonuçta aynı anlamı taşımaktadır. İran'da yönetimde değişimi anlatan kavramlar *Devrim*, *Islahat*, *Tahavvol*, *Nosazi* ve *Tosee* olmuştur. Yönetimde değişim kavramı oldukça eski sayılsa da İran'da modernleşme ve ıslahat çabaları diğer gelişmekte

olan ülkelerde olduğu gibi Batı ile iletişim ve etkileşim sonucunda meydana gelmiştir.

A. Kavramlar

İran İslam Cumhuriyeti siyasal ve yönetsel yapı açısından kendine özgü özelliklere sahip bir ülkedir. İslam cumhuriyeti olduğundan, tüm meşruluğunu öncelikle siyasi düşünceye hakim İslam ve din kültüründen almaktadır.

Bilindiği gibi, İran 1979 devriminin temel amaç ve öncelikleri içerisinde emperyalizme karşı olma niteliği bulunmakta idi ve bu kural İslam cumhuriyeti kurulduktan sonra da devam etti. Ancak küreselleşme sürecinde, küresel gelişmelerin içerisinde yer alma, olanaklardan faydalanma ve sürecin dışında kalmama gerekçesiyle ‘devletin yeniden yapılandırılması’ şeklinde bir ıslahat (reform) programı uygulanmaktadır. Farsça literatürde reform sözcüğü hiçbir zaman yaygın olarak yer almamıştır. Sıkça kullanılan kavram ISLAHAT olmuştur.

Reform İngilizce bir kelime olarak İran dilinde (Farsça) de aynen kullanılmaktadır. Ancak İranlı yazar ve akademisyenler bunun yerine ıslahat kelimesini kullanmayı tercih etmektedirler. Reform bir İngilizce sözcük olarak Farsça karşılığı ıslah etmek ve düzeltmektir.²⁴⁷ Türkiye’de reform türleri 18.yüzyıldan başlayarak çeşitli adlarla anılmıştır.²⁴⁸ Ancak İran’da reform düşüncesinin ortaya çıktığı tarih olan 18.yüzyıldan beri kavram değişikliği yaşanmamıştır ve en sık kullanılan kavramlar Devrim, Islahat, Tahavvol, Nosazi ve Tosee olmuştur.

²⁴⁷ M.Nowruzzi, **Farhange Jamee Logat ve Estelahate Siyasi (Siyasi Terimler Sözlüğü)**, İngilizce-Farsça, Ney Yayınları, Tahran 2005, s.423.

²⁴⁸ Bunlar: Lale devri reformları 1700’lu yıllar, Nizamı Cedid reformları 1789-1838, Tanzimat reformları 1839-1856, Islahat reformları 1856-1920, İnkılap(lar) 1923-1939, İdari reform 1945-1980 ve Yapısal reform 1980 sonrası. B.A.Güler, **Kamu Yönetiminde Değişme Nasıl İncelenebilir?**, Çalışma notu, 10 mart 2004, s. 2.

Devrim, tümüyle değişim anlamında kullanılmaktadır. Meşrutiyet devrimi (anayasal ve parlamenter sisteme geçiş) ve İran 1979 devrimi gibi. Bir Farsça sözlük olan ‘Siyasal Bilimler Sözlüğü’²⁴⁹ nde devrim şöyle açıklanmıştır.

“Sosyal, kurumsal ve siyasal yerleşik düzenlerde, düzeni koruyan güçlerden daha üstün ve genelde örgütlenmiş güçler tarafından meydana gelen ani değişikliklerdir ve genelde kişileri değiştirme hedefi olmayıp, yeni düzen kurma ve oluşturma hedefi taşımaktadır.”

Aynı sözlükte diğer bir tanıma göre devrim

“Eski ve yetersiz bir sosyal sistemi yıkmak, yerine yeni ve modern bir sistemi yerleştirmek” olarak nitelenmektedir.

Islahat aksaklıkları ve hataları giderme, düzeltme ve iyileştirme anlamında kullanılmaktadır. Ancak bu kelime devrimden önce sıkça çok boyutlu değişiklikler için kullanılsa da 1979 devriminden sonra uzun süre kullanılmamıştır. Cumhurbaşkanı Hatemi döneminden (Hatemi 1997 cumhurbaşkanı seçimlerini kazanarak iki dönem arka arkaya cumhurbaşkanlığı yaptı) itibaren biraz daha siyasi anlam yüklenerek tüm siyasal, sosyal ve kültürel alanları kapsayan bir değişikliği ifade etmeye başladı. Öyle ki tüm siyasal alanlarda (meclis, seçimler ve siyasi gruplar) ıslahatçı olanlar ve olmayanlar diye bir kutuplaşma gerçekleşti ve halen devam etmektedir. Yani ıslahat kavramı değişikliği, düzeltmeyi ve iyileştirmeyi içermektedir.

Tahavvol kelimesi, “dönüşüm” ve “köklü” değişim anlamı taşımaktadır. Devrimden sonra sıkça kamu yönetimi ve idari alanda değişimler için kullanıldı. Şu anda kamu yönetimi alanında (Tahavvol-e Edari) gerçekleştirilen bir değişim dalgası için kullanılmaktadır.

²⁴⁹ A.Agabakhshi, M.Afshari Rad, **Farhange Ulume Siyasi (Siyasal Bilimler Sözlüğü)**, Çapar Yayınları, Tahran 2004, s.589.

Nosazi kavramı ise, yenileştirme ve modernleştirme (Batılılaştırma) anlamında kullanılmakta ve bazen diğer kavramlarla yan yana ve aynı anlamda kullanılmaktadır. Kısaca özetleyecek olursak:

İran literatüründe kullanılan reform kavramları topluca şöyle gösterilebilir:²⁵⁰

Farsça	Türkçe	İngilizce
Engelab (انقلاب)	Devrim	Revolution
Eslahat (اصلاحات)	Islahat	Reforms
Tahavvol (تحول)	Dönüşüm Köklü Değişim	Transformation Changing Evolution
Nosazi (نوسازی)	Modernleştirme Yenileştirme	Modernization
Tosee (توسعه)	Kalkınma	Development

İran’da tümüyle değişim devrim, kısmı değişim ıslahat ve köklü ve kapsamlı değişim tahavvol kavramları ile adlandırılmış ve günümüze dek aynı anlamı korumuştur.

Devletin ve idarenin ortaya çıktığı tarihten itibaren reformdan da bahsetmek mümkündür. Her ne kadar kullanılan kavramlar takımı dünyanın çeşitli bölgelerinde değişik olsa da sonuçta yönetimde değişimi anlatmaktadır. Bu kavramların bazılarını şöyle sıralayabiliriz: ihtilal, inkılap, devrim, isyan, ayaklanma, tanzimat, meşrutiyet, kamulaştırma, kalkınma, özelleştirme, yeniden yapılanma gibi. Ayrıca değişim çabalarını anlatan önemli tarihi belge ve senetler de mevcuttur. Bunlar:

²⁵⁰ S. M.Nourbakhsh, **Vajegane Ulume Ectemai (Sosyal Bilimler Sözlüğü)**, İngilizce-Farsça, Farsça- İngilizce, Behine Yayınları 2001, M.Nowruzi, **Farhange Camee Logat ve Estelahate Siyasi (Siyasal Kavramlar Sözlüğü)**, İngilizce- Farsça, Ney Yayınları 2005, N.Arıkan ve ..., **The Golden Dictionary**, Türkçe- İngilizce, İngilizce- Türkçe, Milliyet Yayınları 1990.

Siyasetnameler,²⁵¹ sefer nameler²⁵² (seyahatname) ve risalelerdir.²⁵³ Bunların da birçok örneğine Farsça literatürde rastlamak mümkündür. Bu tür çalışmalar yönetimin ve onun değişim düşüncesinin yeni olmadığına bir kanıttır.

B. İran'da Reform Çalışmalarının Tarihçesi

İran'da da diğer gelişmekte olan ülkeler gibi ıslahat ve modernleşme çabaları Batı ile iletişim ve etkileşim sonucu meydana gelmiştir. Ancak tam olarak hangi olayın, hangi gün ve kimin bu hareketin başlanmasına neden olduğu konusunda fikir birliği yoktur.

İran'da reform düşüncesinin ortaya çıktığı tarihi 18. yüzyılın başları olarak ele alırsak, 21.yüzyıla kadar olan süreyi (günümüze kadar) kırılma noktalarını göz önünde bulundurarak dört döneme ayırabiliriz. Birinci dönem 18 yüzyılın başlarında Batı ile tanışma ve ıslahat düşüncesinin ortaya çıktığı dönemdir. İkinci dönem meşrutiyet devrimi ile başlayan ıslahat hareketleridir. Üçüncü dönem birinci ve ikinci Pehlevi hükümetleri tarafından gerçekleştirilen geniş kapsamlı ıslahat hareketlerini kapsamaktadır. Dördüncü dönem İslam cumhuriyeti döneminde yani 1979'dan sonraki dönemi içermektedir. Islahat hareketleri bazı dönemler çok kapsamlı olup

²⁵¹ Siyasetnamenin Farsçada sözlük anlamı politika ve siyaset konusunda yazılan mektuplardır. Siyasetname Fars edebiyatında devlet adamlarına yöneticilik konusunda bilgiler veren yapıtların genel adıdır. Ayrıca 'Siyasetname' Selçuklu şahlarından biri olan Melik Şah'ın veziri Nizamülmülk (1017-1096) tarafından yazılan ve Farsça edebiyatının en önemli eserlerinden biridir. Bu kitap ülke yönetimi ve dini ve dünyevi konularda elli bölümde yazılmıştır. Yazar her bölümün başlangıcında padişahlara nasihat, öğüt ve danışmanlık anlamında yazılar yazmakta ve ayrıca bu konularla ilgili tarihi hikayelere yer vermektedir. Her ne kadar yazarın amacı tarihi bilgileri toplamak değilse de, siyasi teşkilat ve Moğollardan önceki İran hakkında yazdığı bilgiler oldukça önemli sayılmaktadır. www.persian-language.org-02.09.2008. (Farsça Dil ve Edebiyatını Geliştirme Şurası web sitesi).

²⁵² Sefer nameler Avrupa'da yaşam koşulları konusunda ülkeye birçok bilgi aktarıyordu. Sefer namelere örnek olarak Abutaleb Esfehane tarafından 1779 yılında yazılan 'Masire Talebi Fi Belade Afranci' (Fransa Devrimini haber veriyor) ve Mirza Saleh Şirazi tarafından 1815-1819 yılları arasında İngiltere seferini anlatıyor. Bu sefer namede İngiltere'de 'beyan özgürlüğü', Parlamento, seçimler ve yargının bağımsızlığı gibi konulara değinilmiştir. A. Movassaghi, **Nosazi ve...** a.g.e., s.106.

²⁵³ Bu risalelerin en önemli özellikleri hükümeti eleştirirken, kalkınma ve ıslah amaçlı yol gösterici oldukları idi. İlerdeki sayfalarda bu risalelere kısaca değineceğiz.

tüm siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarını kapsamaktadır. İlk üç dönem burada ayrıntılı incelenecek, İslam cumhuriyeti dönemi hükümetler ve uygulanan kalkınma programları çerçevesinde, tezin ana konusunu teşkil ettiğinden, ayrı başlıklarda ele alınacaktır.

1. Kaçar Dönemi: İslahat ve Modernleşme Çabalarının Başlaması

İran tarihinde Kaçar dönemi (1795-1924) İran'ın Batı ile tanışması, ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal ve askeri alanlarda ıslahat ve modernleşme (Batılılaşma²⁵⁴) çabalarının başladığı bir dönem olarak bilinmektedir. Bu dönem aynı zamanda laikleşme sürecinin başladığı, Batılı siyasal rejim ve yönetim sisteminin gündeme geldiği, düşünsel-siyasal alanda Batıcı, İslamcı, ulusçu düşüncelerin çeşitlenmeye başladığı zaman dilimidir.²⁵⁵

1800'lü yıllarda İran'ın askeri alanda yenilgisi diplomatik imtiyazları, diplomatik imtiyazlar da ticari imtiyazları beraberinde getirdi. Ticari imtiyazlar sonucunda Batının İran ekonomisinde nüfuzu arttı ve bunun sonucunda milli sanayinin hızla yok olması, toplumsal kargaşa ve hoşnutsuzluğu beraberinde getirdi. Kaçar şahları bu hoşnutsuzluğu gidermek amacıyla iki yol izlediler. Öncelikle yüzyılın ilk yarısında ciddi ve kapsamlı ıslahat hareketleri uygulamaya çalıştılar. Ancak bu harekette başarılı olamayınca 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren ciddi ve kapsamlı ıslahat yerine küçük çaplı değişiklikleri seçerek, dış güçlerle savaşmak yerine onlarla elbirliği yapmayı tercih ettiler.

Kaçar Hanedanlığı döneminde (1795- 1924) yapılan ıslahat hareketlerini üç dönemde toplayabiliriz. Birinci dönem Abbas Mirza tarafından yapıldı ve daha çok askeri alanı kapsıyordu. İkinci ıslahat hareketi Mirza Takı Amir Kabir (1848- 1851)

²⁵⁴ Bu dönem ıslahat hareketi Batıdan ilham alınarak yapıldığı için Batılılaştırma olarak da adlandırılmıştır.

²⁵⁵ B.A.Güler, İran İslam Cumhuriyeti "Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi"..., s. 1

tarafından başlatıldı ve çok kısa süreli olmasına rağmen ciddi ilerlemeler kaydedildi. Amir Kabir tarafından uygulanan ıslahat geniş kapsamlı olup askeri, eğitim, basın ve maliye gibi alanları kapsıyordu. Üçüncü ve son ıslahat hareketi Mirza Hüseyin Han Moşiroldole Sepahsalar Azam (1870-1880) tarafından başlatıldı. Bu dönemde yapılan kapsamlı ıslahat hareketinin en önemli özelliği, İran'ın siyasi literatürüne eklediği yeni kavramlar idi.

İlk ıslahat hareketi dönemin Tebriz Valisi Abbas Mirza (1789- 1833) ve onun veziri Büyük Mirza Birinci Kaim Makam tarafından Osmanlı padişahlarından III. Sultan Selim'den esinlenerek askeri alanda 'Nizam-i Cedit' adı altında yapıldı. Bazı yazarlara²⁵⁶ göre İran'da ıslahat ve modernleşme hareketleri Batının etkisi ile ortaya çıksa bile, Batının sömürgecilik politikalarına bir tepki olarak gerçekleşti. Bu nedenle iç dinamik ve ihtiyaçlardan uzak ve bütüncül bir çerçeveden yoksun sayılırlardı. Bu çabalar her zaman toplumun belli bir kesimi tarafından destekleniyor ve genel olarak gelenekselci hakim güçler tarafından engelleniyordu. Bu husus sonraki dönemlerde aynen devam etti ve sonuç olarak devlet ve toplum yavaş yavaş geleneksel yapısından çıksa bile modernleşemedi. Bu husus günümüze kadar devam etti.

Abbas Mirza ıslahat hareketlerini idari yapıda da sürdürdü. Saray harcamalarını kısıtladı ve devlet memurlarına ödenen ücretlere düzenleme getirdi. İç sanayiye ve tüccarı desteklemek amacıyla gümrük tarifelerini yükseltti ve yabancı malların ithalatına sınırlama getirdi. Ayrıca idarenin yönetimi konusunda bazı Avrupa menşeli kitapları tercüme ettirme yoluna gitti. İran'da ilk basımevi²⁵⁷ bu

²⁵⁶ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. A.Movassagi, **Nosazi ve ...**, a.g.e., s.105.

²⁵⁷ Bu basımevi Mirza Salih Shirazi (Avrupa'ya giden ilk öğrenci grubunda yer alıyordu.) tarafından kuruldu. Ayrıca bu kışı yazdığı sefer name de ilk kez meşrutiyet devletlerini anlattı. E.Abrahamian, **İran Beyne...**a.g.e., s.68.

dönemde (1812) kuruldu. Bu dönemde ıslahat hareketine muhalif sesler de yükselmeye başladı. Saray mensupları kaybettikleri prim ve imkanlardan dolayı, din adamları dinsizliğin yayıldığı endişesiyle ve Avrupalılar gümrük duvarlarının yükseltilmesi ve uygulanan ithal sınırlayıcı önlemlerden dolayı ıslahata muhalif grupların başında yer almaktaydılar. Abbas Mirza'nın 1833 yılında erken ölümü ıslahat hareketlerini bir süreliğine sekteye uğrattı.

Kaçar Hanedanlığı döneminde ikinci ıslahat hareketi, Naserettin Şah'ın sadrazamı olan Mirza Takı Amir Kabir tarafından başlatıldı. Amir Kabir üç yıl gibi kısa bir sadrazamlık döneminde (1848-1851) çok önemli ıslahat ve yeniliklere imza attı. Bazı tarihçilere göre üç yıllık sadrazamlık döneminde 'fırtınalı bir İran alıp, düzenli bir ülke geri verdi'.²⁵⁸ Amir Kabir'in başlattığı ıslahatın öncelikli amacı merkezi iktidarı güçlendirerek, devletin siyasi, sosyal ve ekonomik faaliyetlerde güçlü ve etkili rol almasını sağlamak idi.

Amir Kabir güçlü bir merkezi iktidar oluşturma yolunun güçlü bir ordudan geçtiğini biliyordu. Bu doğrultuda öncelikle orduyu yeniden düzenledi. Bu amaçla ilk kez askeri rütbelere düzenleme ve tanımlama yoluna gitti. Tek tip üniforma belirledi ve orduda atamalarda en layık kişileri seçmeye çalıştı. Ayrıca dış ülkelere bağımlılığı azaltmak amacıyla, ordu ihtiyaçlarını karşılamak için birçok fabrikanın tesisi yoluna gitti. Vergi sistemini yeniden düzenleyerek ve devlet memurlarına düzenli maaş bağlayarak, hem merkezi hükümetin gelirlerini artırdı, hem de keyfi vergi tahsilatının önüne geçti. Ayrıca saray mensuplarına ve din adamlarına hesapsız ve keyfi ödemeleri durdurdu ve devletin geliri ile gideri arasında denge kurmaya çalıştı.

²⁵⁸ H.Makki, **Amir Kabir (Amir Kabir)**, Beşinci Baskı, Tercüme Yayınevi, Tahran 1981, adlı kitaba Mahmut Mahmut tarafından yazılan önsöz.

Amir Kabir serbest ekonomi politikalarına, Avrupalıların lehine olduğu için karşı çıkıyordu. Bu politikanın uzun vadede milli ekonomiyi tahrip edeceğine inanıyordu. Bu amaçla ithalat için yeni tarifeler koydu ve özellikle İngiltere'den²⁵⁹ gerçekleşen ithalatı sınırladı. Amir Kabir'in temel ekonomi politikası milli sanayinin teşviki ve kalkındırılması idi. İngiltere İran'da sanayi fabrikaların kurulmasına karşı çıkıyor ve uzman ekip göndermekten kaçınıyordu.

Nikki Keddie'ye göre tüm çabalarına rağmen Amir Kabir'in modern sanayi kurma çabaları sonuçsuz kaldı. Yazar bunun nedenlerini devletin yeni fabrika kurma isteğinden yoksun olması, yabancılar ile önceden yapılan antlaşmalar sonucunda iç piyasayı koruyucu önlemlerin alınamaması, kalifiye bir işgücünün yoksunluğu ve ulaşım alanındaki yetersizlikler olarak sıralamaktadır.²⁶⁰

Amir Kabir sosyal ve kültürel alanlarda da birçok yenilik yaptı. Modern anlamda eğitim veren ilk modern lise olan Darül-Fünun bu dönemde (1851) kuruldu. Ayrıca ilk yerli gazete olan Vagaye-ye Ettefagiye (Türkçesi: Gerçekleşen Olaylar) da basılmaya başlandı. Yargı alanında da yaptıkları din adamlarının muhalefeti ile karşılaştı. Öncelikle cezaların suçlarla orantılı olmasını istedi ve işkencenin önüne geçti. Örfi yargının şeri yargının yerine geçmesini sağladı. Bir anlamda din adamlarının nüfuzunu azaltmak ve devlet ile ilişkilerini sınırlandırmak istiyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Amir Kabir tarafından başlatılan ıslahat hareketi saray mensupları, yabancılar ve din adamları tarafından desteklenmiyor hatta karşı çıkılıyordu. Özellikle din adamları iktidar sahnesinde güçlerini azaltacak her türlü ıslahata muhalif oluyorlardı. Kemali'ye göre yapılan ıslahat hareketlerinin gün

²⁵⁹ O dönemde İran'ın ticari ortakları Osmanlı imparatorluğu, Rusya ve İngiltere idi. Rusya ve Osmanlı ile az çok bir ticari denge mevcut idi. Ancak İngiltere ile durum aynı değildi, gün geçtikçe bu ülkeden daha çok ithalat yapıyordu. M.Kemali, **Cameeye Madani...** a.g.e. s.96.

²⁶⁰ N.R.Keddie, **Rişehaye...** a.g.e.,1996, s. 101

ışığına çıkardığı bir gerçek şu ki, ıslahat toplum yapısında ve din adamlarının toplumda rehberliği konusunda bir değişiklik içermediği sürece din adamları tarafından kabullenebilirliktir.²⁶¹

Amir Kabir'in ıslahat programlarını devam ettirmek için genç aydın insanlara ihtiyacı vardı. Ancak böyle bir sınıf mevcut olmadığı gibi sayıları çok azdı. Ayrıca ıslahat hareketlerini destekleyenlerin sayısı çok azdı, olanlar da sosyal ve toplumsal alt tabandan yoksun idiler.

Tarihçilere göre Amir Kabir tarafından başlatılan ıslahat hareketleri kısa süreli ve oldukça kırılgan idi. Bunun en önemli nedeni sadece kendisi tarafından uygulanmasıydı ve tüm iktidarın ıslahata destek vermemesiydi. Ancak her şeye rağmen Amir Kabir tarafından başlatılan ıslahat programları İran muasır tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Amir Kabir sonuçta menfaatleri tehlikeye düşen muhalif güçlerden oluşan koalisyon tarafından bir komploya kurban gitti. Önce şah tarafından azledilerek sürgüne gönderildi ve sonra da 1852 yılında öldürüldü.

Abrahamian'a göre Amir Kabir'in ölümü ile ıslahat ve yenilikçi hareket bir kenara bırakıldı ancak hiçbir zaman başlatılan sürecin önüne geçilemedi. Ancak Amir Kabir'den sonra ıslahat adı altında yapılan uygulamalarda ülkeyi dış güçlere karşı korumak yerine iç muhaliflere karşı koruma yoluna gidildi. Ayrıca milli ekonomiyi koruma yerine, Batılıları ekonomide daha fazla müdahaleye teşvik etti.²⁶²

Amir Kabir'den sonra ıslahat söylemleri bitmedi. 1851 yılında Darülfünun'un tesisinden itibaren orada mütercim olarak çalışan, Fransa'da eğitim görmüş Mirza Melkom Han tarafından idari ıslahat konusunda oldukça ısrar edildi ancak uygulamaya geçilemedi.

²⁶¹ M.Kemali, **Cameeye Madani...**, a.g.e., s. 93.

²⁶² E.Abrahamian, **İran Beyne...**, a.g.e., s. 71.

1858 yılında Nasirettin Şah tarafından Avrupa ülkelerinden esinlenerek ‘Devlet Şurası’ adı altında bir kabine kuruldu. Aslında kabine üyelerinin herhangi bir görevi ve sorumluluğu yoktu ve tüm yetkiler Şah’a aitti. İran tarihinde ilk anayasa hazırlama düşüncesi de bu dönemde ortaya çıktı. Ayrıca sosyal, siyasal ve ekonomi alanlarında birçok yeni yasa Devlet Şurası tarafından düzenlenerek Şah’a gönderildi. Maslahat Haneye Umumi ve ilk siyasi parti olan ‘Faramuşhane Konseyi’ kuruldu. Sanayi ve ticaretin gelişimi için bir heyet oluşturuldu. Birçok kitap yayınlandı, telgraf hizmeti her tarafa yayıldı. Bu dönem (Bu yıllarda sadrazamlık makamının ortadan kaldırılması ve Batılı anlamda ilk kabinenin kurulmasıyla kısa süreli hızlı bir modernleşme sürecine girilmiştir) siyasal, sosyal ve yönetsel durumu açıklamak ve eleştirmek amacıyla birçok risale yazıldı.²⁶³ Risaleler dönemin yönetim şekline oldukça eleştirisel yaklaşarak bazen çözüm yollarını da içeriyorlardı. Bu dönemin en ünlü risalelerinden biri ‘Daftar-e Tanzimat’ (Tanzimat Defteri) idi. Bu risale dönemin tüm yönetim alanlarını kapsayacak bir değişimi öngörüyordu.²⁶⁴

N.Keddie’ye göre bazıları bu dönemde yapılan ithalat ve ihracat rakamlarına bakarak İran’ın hızlı bir gelişme ve kalkınma sürecine girdiğini düşünüyorlardı. Halbuki biraz daha derinden inceleme, toplumsal sınıflar arasındaki uçurumun hızla arttığını, birkaç Batılı ülkeye bağımlılığın tehlikeli ölçülerde yükseldiğini ve milli ekonominin hızla zayıfladığını göstermektedir.²⁶⁵

Kaçar Hanedanlığı döneminde son ıslahat hareketi Mirza Hüseyin Han Moşiroldole Sepahsalar Azam (1870-1880) tarafından başlatıldı. Sepahsalar Fransa’da eğitim görmüş, yıllarca yabancı ülkelerde elçilik yapmış ve Amir Kabir’den ıslahat konusunda ilham almış biriydi. Bu kişi o dönem İran’ın siyasal

²⁶³ Risaleler konusunda daha fazla bilgi için bkz. A.Movassagi, **Nosazi ve...**a.g.e., s.128-133.

²⁶⁴ A.k., s.130-131

²⁶⁵ N.R.Keddie, **Rişehaye...**, a.g.e.,1996, s. 133.

literatürüne *meşrutiyet, bireysel hürriyet, düşünce özgürlüğü, amme menfaati, bireysel siyasi haklar* gibi yeni kavramlar ekledi. Sepahsalar geniş çapta ıslahat hareketi başlattı. Islahatın kapsadığı alanlar ekonomi, askeri ve devlet teşkilatı idi. Bu dönemde on maddeden oluşan ilk anayasa hazırlandı. Bu anayasanın en önemli iki özelliği örfi hukukun üstünlüğü ve güçler ayrılığı ilkesi idi. Ancak şah tarafından onaylanmadı. Yani milli bir öncelik ve gereklilik olarak benimsenmedi. Halbuki Sepahsaların amacı ‘kanuna dayalı bir hükümet’ idi. Sepahsalar devlet bürokrasisinde de değişiklikler yaptı. İşe almada aydın ve okumuş insanlara öncelik tanıyarak, yükselmede liyakat sistemini uygulamaya koydu. F.Adamiyet’e göre millet ve vatan kavramlarını en fazla kullanan siyaset adamlarından bir tanesi Sepahsalar idi ve milliyetçiliği kalkınma ideolojisi ile birleştiren bir kişiydi.²⁶⁶

Bu dönemde de ıslahata karşı çıkan birçok kişi ve toplumsal sınıf vardı. Bunların başında din adamları yer alıyordu. Her ne kadar aydın din adamları ıslahata destek veriyor ise de genelde karşı çıkıyorlardı. Özgürlüğü din ve devlete karşı düşmanlık sayıyorlardı. Hatta demiryolunun ihdasına karşı çıkarak yabancının ülkeye nüfuz yolu ve sonucunda İslami hayatta değişikliğe neden olacağına inanıyorlardı.²⁶⁷ Sonuçta Sepahsalar’ın azlı ile bir ıslahat dönemi daha sona erdi.

2. Meşrutiyet Devrimi (1905-1909): İlk Anayasal Sisteme Geçiş

Önceki bölümde anlattığımız ıslahat hareketlerinin sınırlı kalması hatta bazı durumlarda başarısız olması ve ülkenin artan sorunlarına çözüm olamamasına ek olarak Batılı ülkelere verilen imtiyazlar ile gün geçtikçe bu ülkelere artan bağımlılık, geleneksel toplum yapısının ortadan kalkması, ekonomik ve sosyal alanlarda kriz ve

²⁶⁶ F. Adamiyet, **Andişeye Taraggi ve Hukumete Ganun Dar Asre Sepahsalar (Sepahsalar Döneminde İlerleme Düşüncesi ve Kanun Hükümeti)**, Harezmi Yayınları, Tahran 1972, s. 161.

²⁶⁷ A. Movassagi, **Nosazi ve...**, a.g.e., s. 145-146.

yoksulluk yavaş yavaş toplumsal sınıflar arasında genel bir hoşnutsuzluğa neden oldu.

1890 yılında Kaçar Şahlarından Nasirettin Şah'ın İngiltere ziyaretinde tütün imtiyazını bir İngiliz şirketine vermesi, toplumsal kitleler tarafından inanılmaz tepkilerle karşılandı. Öncelikle çarşı esnafı ve tüccar verilen bu imtiyazdan ilk zarar görenler olacaklarından, bu konuya itiraz ettiler ve kısa süre sonra da din adamlarının desteğini aldılar. Dönemin aydın din adamlarından olan Hacı Mirza Hasan Shirazi, bir fetva ile tütün kullanımını her ne şekilde olursa olsun yasak ilan etti ve herkes tarafından desteklendi. Aslında başkaldırı ve isyan tütün boykotu şeklinde kendini gösterse de ana amacı yabancı sömürgesine gösterilen bir tepkiydi.

İki yıl sonra artan itirazlar sonucunda, verilen imtiyaz geri alınsa da, bu olay İran siyasal tarihinde iki önemli hususu ortaya çıkardı. Birincisi, bu hareket o güne kadar devlet politikalarına karşı ulema, aydın, tüccar, çarşı ve pazar esnafının ve halkın birlikte itiraz ettiği ve sonuca ulaştırdığı bir hareket olarak bilinmektedir. İkinci husus, yeni bir siyasal grubun, yani din adamlarının, toplumsal olaylarda liderlik edebilecek bir konuma gelmesiydi. Ayrıca Şii din adamlarının nüfuz ve itibarı hızla arttı ve bunlar ile aydın ve okumuş sınıf (ki sayıları gün geçtikçe hızla artıyordu) arasında bir ittifak oluştu. Böylece bu olay 1905 yılına yaklaşırken siyasi bir devrim için zemin oluşturdu.

Meşrutiyet devrimini daha iyi anlamak için 20.yüzyılın başlarında İran'da toplumsal taban oluşturan kitle ve sınıflara kısaca göz atalım. 1- Saltanat mensupları ve eşraf, 2- Din adamları 3- Toprak sahipleri 4- Çarşı esnafı, 5- Kentli yeni sınıflar 6- Çiftçiler, 7- Aşiretler.

1- Saltanat mensupları: Kaçar Hanedanlığının aile fertleri ve onlara mensup kişilerden oluşuyorlardı. Siyasal güç bu grubun tekelinde yer alıyor, tüm idari ve siyasi makam ve mevkileri ellerinde bulunduruyorlardı.

2- Din adamları (ulema): Din adamları Safevi döneminden itibaren toplumsal sınıfların en nüfuzlu ve önemli grupları arasında yer almaya başladı. Ancak bu grup da kendi içinde homojen bir yapıya sahip değildi. Birinci grup din adamları oldukça geleneksel düşüncelere sahip ve onların toplumsal durum ve mevkilerini etkileyecek herhangi bir değişikliğe ve ıslahata karşı çıkan grup idi. İkinci grup çarşı ve esnaf ile yakın ilişkileri olan, medrese ve vakıfları ellerinden tutan ılımlılar idi. Bunlar meclis ve anayasal sisteme karşı olmayıp ancak kültürel yeniliklere karşı çıkan gruptu. Üçüncü grup şehirde yaşayan, hükümet ile ilişki halinde olan din adamları idi. Bunların bazıları devletten aylık alıyordu.

3- Toprak sahipleri: Bu dönemde bunların sayısı ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Ancak toprakların yarısını ellerinde bulunduruyorlardı. Bu grup oldukça muhafazakar ve toplumsal değişimlere karşı çıkıyordu. Bazı istatistiklere göre 1891 yılında İran'ın toplam 9 milyon nüfusunun yarısı kırsal kesimde yaşıyordu.²⁶⁸

4- Çarşı esnafı: Bu dönemde devlet tarafından yabancılara verilen imtiyazlar vasıtasıyla, hızla artan ithalat rakamları milli ekonomiyi olumsuz yönde etkiliyordu ve bu da çarşı esnafının durumlarının kötüye gitmesine neden oluyordu. Ancak bazı tüccarlar da bu durumdan oldukça büyük kazançlar elde ettiler.

5- Kentli yeni sınıflar: Batının her yönüyle İran'a nüfuz etmesi, milliyetçilik ve liberalizm ideolojisinden beslenen birçok aydın grup ve akımları da ortaya

²⁶⁸ M.Kemali, **Cameeye Madani...**, a.g.e., s. 106.

çıkardı. Bu sınıf Batılı düşünce ve ideolojilerinin etkisi ile modern bir toplum yaratma amacıyla hareket ediyorlardı.

6- Çiftçiler: Bu grup da kendi arasında homojen bir yapıya sahip olmayıp dört gruba ayrılıyorlardı. Birinci grup toprak sahipleri, ikincisi arazisi olmayan fakir çiftçiler (çoğunluk bu grupta yer alıyorlardı), üçüncüsü orta düzey kendilerine yetecek kadar toprak sahibi olanlar ve dördüncü grup toprak sahibi olmayıp ekim hakkını ellerinde bulunduran gruptu.

7- Aşiretler: İran’da aşiret tarihi oldukça eskidir. Aşiretler tarih boyunca siyasal alanda önemli rol oynamışlardır. Kemali’ye göre²⁶⁹ neredeyse tüm Şii devletlerinin menşesi aşiretlerdir ve aşiretler meşrutiyet devriminde da oldukça önemli yer aldılar.

Meşrutiyet devriminin temel amacı, seçilmiş bir meclis yolu ile Şah’ın yetkilerini sınırlandırmak ve anayasal sistem ile temel hak ve özgürlükleri güvence altına almak idi.

Meşrutiyet devriminde gelenekselci bilinen din adamları ile Batı ideolojisini benimseyen yeni aydın kesim karşı karşıya geldiler. Din adamları anayasal sistemin Batı kaynaklı olduğunu çok iyi biliyorlardı. Özellikle anayasanın hazırlanması sırasında bazı kavramların dini kural ve kavramlarla bağdaşmayacağını üstüne basıyorlardı. Ancak o dönemde monarşi yerine geçebilecek herhangi bir önerileri yoktu. Aydın kesimin laikliği ve modern Batılı sistemlerin kurumlarını mutlak bir şekilde benimsemesi bu iki grubu karşı karşıya getiriyordu. Ayrıca aydın kesim ıslahatı sadece Fransa ve Belçika gibi bazı ülkelerin anayasalarının tercümesi ve

²⁶⁹ İranlı, İsveç Upsala Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

bunların uygulaması olarak görüyordu. Ancak A.Movassagi'ye göre²⁷⁰ bu kanunlar dönemin eski ve uyumsuz toplumsal ve ekonomik yapısıyla bağdaşmıyordu.

Siyasal alanda karar verme merkezi olan meclisin oluşumu (Meclisi Şuraye Milli) meşrutiyet devriminin bir sonucu olarak geleneksel toplumdan çağdaş topluma geçiş olarak görülmektedir. Bu hareketin temel amacı ıslahat, gelişme ve kalkınma, merkezi ve güçlü bir hükümetin oluşumu, kanun hakimiyeti, sanayileşme ve milli istikrar idi. Ancak devrim daha önce belirttiğimiz toplumsal kesimler arasında, sürekli ve güçlü bir koalisyon oluşumuna olanak vermedi.

Meşrutiyet hareketi kısa sürdü. Ancak birinci ve ikinci meclis döneminde siyasal alanda büyük ıslahat ve yenilikler yapıldı.²⁷¹ Bunların bazıları aşağıda sıralanmıştır: Sena ve Şuraye Milli Meclisleri karşısında kabinenin sorumlu olması, örfi mahkemelerin kurulmasını onaylanması ve mahkemelerin adliye sarayında yapılması, dini azınlıklara eşit haklar tanınması, tımar sisteminin kalkması, saltanat mensuplarına tahsis edilen imtiyaz ve ödeneklerin kalkması, dış ülkelerden borçlanmaya karşı çıkılması ve milli bankanın kuruluşunun önerilmesi, yazılı basının özgürlüğü kanunun çıkarılması, eyalet- velayet kanununun onayı, belediyenin kuruluş kanununun onayı, yeni talim ve terbiye kanunu çıkarılması, ilkokulun bedava olması, devlet bütçesinin denetimi amacıyla muhasebat kanunun onayı ve noterler kanununun onaylanması.

Meşrutiyet devrimi ile kaç bin yıllık bir devlet geleneğine sahip olan İran anayasasına kavuştu. Ayrıca bu devrim ilk kez İran tarihinde gelenekselci toplumsal kesim ile modern düşünceye sahip gruplar arasında, bazı konularda anlaşmazlık olsa

²⁷⁰ A.Movassagi, a.g.e., s. 193. Tahran Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi öğretim üyesi.

²⁷¹ A.k., s. 182

bile, dayanışmayı gerçekleştirdi. Bu dayanışma 20. yüzyıl modern İran toplumunun inşasında temel olarak görülmektedir.

3. Pehlevi Dönemi

Pehlevi dönemi 1925'ten başlayarak 1979 devrimine kadar yaklaşık 55 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. 55 yıllık dönemi kısaca özetleyecek olursak: ilk saltanat yılları dış tehlikelere karşı ülkeyi koruma ve siyasal istikrarı sağlama gibi amaçlar ön planda ise de sonlara doğru diktatörlüğe doğru yol alma ve tüm ülke kaynaklarını Batı ülkelerin hizmetine sunma ve böylece içerideki destekleri hızla kaybetme ve sona doğru yaklaşma dönemi.

a. Birinci Pehlevi Dönemi (1925- 1941): Modern İran'a Doğru

Daha önce de belirttiğimiz gibi, İran devleti tarih boyunca merkezi otoriter bir devlet olma çabası ile adem-i merkezi kabile düzeninin egemenliği arasında çatışmanın bir ürünü olmuştur. İran devleti uzun tarihsel geçmişe sahip olmasına rağmen ancak yirminci yüzyılın başlarında güçlü bir merkezi siyasi otorite oturtabilmiştir.

İran'ın son monarşisi 1925 yılında Rıza Şah Pehlevi tarafından kurulmuştur. Birinci Dünya savaşından sonraki dönem, İran için oldukça karmaşık bir dönemdir. İngiltere ve Rusya'nın (özellikle Rusya Devriminden sonra İngiltere'nin artan müdahalesi) siyasi alanda artan etkinliği, ülkenin bağımsızlığının tehlikeye girmesi, merkezi hükümetin yetersizliği, artan yoksulluk, meşrutiyete dayalı siyasi sisteme olan inancı kaybettirmiştir ve topluma yeniden bir diktatörlük sisteminin yerleşmesine destek olmada, oldukça etkili olmuştur. Tarihçilere göre Rıza Şah bir milliyetçi olarak tek amacı güçlü ve bağımsız bir ülke ve laik bir yönetim inşa

etmek idi. Ancak aynı tarihçiler onun bir diktatör olduğu konusunda da hemfikir idiler.

Birinci Pehlevi dönemi askeri, ekonomik, idari ve sosyal alanlarda geniş ve güçlü değişim ve ıslahatı beraberinde getirdi.

M.B.Beheshti'ye göre,²⁷² Rıza Şah uyguladığı birçok ıslahatı Atatürk'ten esinlenerek gerçekleştirdi. Yaptığı tüm yenilikler bir iki sene önce Türkiye'de uygulananların aynısı idi.

Askeri Alanda Islahat: Rıza Şah güçlü bir ordunun, ülke bağımsızlığının garantisi olduğunu biliyordu. 1920'de İran'da ordu iki bölümden oluşuyordu: Jandarma ve kazak güçleri. Rıza Şah bu iki gücü birleştirerek kendi kontrolü altına aldı. Ayrıca İngiliz ordusundan esinlenerek İran tarihinde en güçlü, düzenli ve bağımsız orduyu kurdu. Genel bütçenin üçte birini orduya tahsis etti ve zorunlu askerlik uygulamasını başlattı. A. Movassaghi'ye göre²⁷³ Atatürk güçlü bir ordu ile ülkesini yabancı işgalden kurtarmaya çalıştı ve bu vesile ile ordu büyük itibar ve meşruiyet kazandı. Ancak Rıza Şah orduyu sonraki yıllarda, muhalif sesleri ve başkaldırıları susturmak için kullandı

Ekonomik Alanda Islahat: bu dönemde sanayileşme hız kazandı ve birçok özel ve kamu sanayi kuruluşu kuruldu. Ayrıca milli üretimi desteklemek amacıyla ithal ürünlere yeni gümrük vergileri uygulamaya konuldu. Ticareti canlandırmak amacıyla binlerce kilometre yol ve demiryolu yapıldı. Vergi ve bankacılık sistemi ıslah edildi ve Milli Banka (Banke Melli) kuruldu. Ayrıca iletişim araçları hızla gelişti. Sanayi ve ulaştırma alanlarında yapılan yatırımlar o dönem İran ekonomisi

²⁷² M.B.Beheshti, **Toseeye...**,a.g.e., s. 130-131. M.B.Beheshti Tebriz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü öğretim üyesi.

²⁷³ A.Movassaghi, **Nosazi ve...**,a.g.e., s. 205.

için oldukça yüksek sayılırdı. 1938- 1941 gibi çok kısa bir süre zarfında işgücü sayısı üç kat arttı.

Rıza Şah modernleşme ve ıslahat için olsa bile dış borç ve krediye karşı çıkıyordu. Tüm projelerin finansmanı vergilerden ve petrol gelirlerinden karşılanıyordu.²⁷⁴ Bu nedenle Birinci Pehlevi Dönemi birçok kaynağa göre Batılı ülkelerin doğrudan etkisi altında olmadığı bir dönem olarak bilinmektedir. Ancak Rıza Şah tüm milliyetçiliğine rağmen Batılı ülkelere bağımlılığı azaltamadı. Özellikle petrol konusunda büyük güç ve söz sahibi olan ülke, İngiltere'ydi.

Kamu Yönetimi Alanında Islahat: Meşrutiyet döneminde çıkarılan birçok kanun bu dönemde yeniden düzenlendi. Medeni, ceza, ticaret ve tapu ve kadastro kanunları gibi birçok kanun bu dönemde çıkarıldı. Ayrıca nüfus idaresi bu dönemde kuruldu. Yapılan vergi düzenlemeleri ile devlet gelirlerine düzen getirerek, bürokrasi hızla genişletildi. Devlet memurları toplumsal sınıflar arasında hızla büyümeye başladı. Ayrıca kamu istihdam şartları yeniden düzenlenerek kamu personeli yeni nesil için cazip ve prestijli bir meslek haline getirildi. 1940'lı yıllarda kamu personel sayısı yaklaşık 50.000 olarak bilinmektedir.

1930'lu yılların sonunda meşrutiyet döneminin önemli kanunlarından biri olan Eyalet- Velayet Kanunu feshedilerek yeni bir düzenlemeye gidildi. Bu düzenlemeye göre ülke 13 il ve 42 ilçeye bölündü. Bu dönem ve bundan sonraki dönem kamu yönetimi açısından merkezi gücün pekiştirilmesi, modernleşmesi ve yeni kamu kurum ve kuruluşların kurulması dönemi olarak bilinmektedir. Kamu hizmetlerinin çeşitlenmesi yeni bakanlıkların kurulmasını zorunlu kıldı. 1941 yılında merkezi idare başkent örgütü 11 bakanlıktan oluşmaktaydı.

²⁷⁴ M.Kemali, **Cameeye Madani...**,a.g.e., s. 151

Rıza Şah laik bir düzen ve sistemi hedefliyor ve devleti din nüfuzundan kurtarmayı düşünüyordu. Ancak bunu yapabilmesi için öncelikle din adamlarının gücünü bir şekilde azaltması gerekiyordu. 1927 yılında çıkarılan bir kanun ile yargıçlar, yeni hukuk sisteminin eğitimini almış hukukçu ve din adamları arasından seçilecekti. Ancak sonradan yapılan bir düzenleme ile yargıçlar için üniversite eğitimi zorunlu hale geldi. Böylece din adamlarının %90'ı mesleklerinden yoksun bırakıldılar. Yeni düzenlemenin amacı şeri mahkemelerin yetkilerini azaltarak örfi mahkemeleri yapılandırmak ve güçlendirmek idi.

Sosyal Alanda Islahat: bu dönemde eğitim sistemi yeniden düzenlendi ve yüzlerce yeni okul yapıldı. Yeni okullar yavaş yavaş medrese ve mekteplerin işlevlerinin yitirmesine neden oldu. Yüksek öğrenim konusunda da ciddi adımlar atıldı. Birçok modern yüksekokul enstitüleri kuruldu. 1934 yılında Tahran Üniversitesi kuruldu ve kısa sürede öğrenci sayısı 3300 kişiye ulaştı. Bu dönemin en tartışmalı ıslahat konusu başörtüsü oldu. Rıza Şah toplumsal alanlarda başörtüsünü yasakladı ve modern giyinmeyi kamu alanında zorunlu yaptı. Bu konuda başkaldırıları şiddetle bastırdı.

Rıza Şah ilk saltanat yıllarında tüm toplumsal kesimlerin (hatta din adamlarının) desteğini kazanarak birçok ıslahat hareketine imza attı. Ancak zaman içerisinde diktatörlüğe doğru hızla yol almaya başlayınca toplumsal desteğini kaybetmeye başladı. Devlet teşkilatı güçlü bir bürokrasiye sahip olmasına rağmen mutlak karar verme mercii Şah idi. Yasama erki olan meclis bile Şah'ın istekleri doğrultusunda kanunlar çıkarıyordu. Kayırmacılık ve rüşvet hızla artıyor ve saltanat

mensuplarına ait varlıklar hızla artıyordu. P.Namegh'e göre o dönemin ekilmeye müsait tarım topraklarının %15'i Rıza Şah'a aitti.²⁷⁵

Rıza Şah'ın yaptığı modernleşme ve ıslahat hareketi belli bir stratejiden yoksun idi. Ancak Abrahamian bu konuda düşüncelerini şu şekilde belirtmektedir:

'Onun istediği ve arzuladığı İran, din adamlarının nüfuzundan çıkmış, yabancı güçlerden arınmış, aşiret ve kabile kavga ve isyanlarından kurtulmuş, öbür taraftan Avrupai eğitim kurumlarına sahip, meslek sahibi ve eğitilmiş ve modern kadınlar, fabrikaları, ulaşım ve iletişim araçları, yatırımcı bankaları ve süpermarket zincirlerine ve yeni ekonomik yapıya sahip bir İran idi. Uzun vadede amacı Batılı bir İran yaratmak (onun Batıdan tasvir ettiği gibi) idi. Bu amaca ulaşmak için elinde bulunan araçlar laiklik, milliyetçilik, eğitimin geliştirilmesi ve devletin yatırımları idi.'²⁷⁶

İkinci Dünya Savaşı ile Rıza Şah'ın başlattığı modernleşme ve ıslahat programları durma noktasına geldi. 1941 yılında müttefik güçlerin baskısıyla Rıza Şah istifa ederek yurtdışına gitti ve böylece 16 yıllık Birinci Pehlevi Dönemi sona erdi.

Rıza Şah döneminde yapılan ıslahat ve modernleşme çabaları, teorik bir çerçeveden ve belli bir stratejiden yoksun idi. Bu hareket yukardan aşağıya, iç dinamiklerden yoksun ve Avrupa ülkelerinden taklit edilerek abartılı bir şekilde uygulandığından, modernleşme ile gelenekselcilik arasında köprü olmadığı gibi ekonomik ve siyasal yönden de yeni ile eski sınıflar, devlet ile toplum arasındaki mesafeyi azaltamadı ve kalıcı bir modernleşme ve kalkınma hareketine dönüşemedi. Ekonomik büyüme, ekonomik kalkınmayı beraberinde getiremedi. Özellikle bu değişimlerden tamamen yoksun bırakılan kırsal kesimin artan hoşnutsuzluğuna da diğer muhalif sesler eklendi.²⁷⁷

²⁷⁵ P.Nameğ, **Mebaniye...**, a.g.e., s. 112.

²⁷⁶ E.Abrahamian, **İran Beyne...**, a.g.e., s.137.

²⁷⁷ A.Movassagi, **Nosazi ve...**, a.g.e., s. 215-216

b. İkinci Pehlevi Dönemi (1942-1979): Beyaz Devrim

İkinci Pehlevi Dönemi 1942 yılında Rıza Şah'ın oğlu olan Muhammed Rıza Şah'ın tahta oturmasıyla başlamış ve yaklaşık 37 yıl yani 1979 devrimine kadar devam etmiştir. Muhammed Rıza Şah'ın tahta oturması ve Dr. Musaddık'ın (1951-1953 yılları arasında birkaç gün hariç başbakan olarak görev yapmıştır) bir askeri darbe ile devrilmesine kadar geçen süre, İran tarihinin siyasal özgürlükler açısından en demokratik ve çoğulcu dönemi olmuştur. Gerek sol gerekse liberal-milliyetçi düşünceler bu dönemde kendilerini duyurma ve tanıtmaya olanağı buldular ve önemli destekler elde ettiler.

Bu dönemde yabancı güçler İran'ın iç işlerine müdahale konusunda yarış içindeydiler. İngiltere ve Rusya'nın tutumu aynen devam ederken, ABD askeri, mali ve idari alanlarda müdahalesi ve etkinliğini gün geçtikçe artırıyor. 1941-1953 yılları arasında siyasal gücün beş ayrı kutup olan saray, meclis, kabine, millet ve yabancı büyükelçilikler arasında sürekli el değiştiriyordu. Bu süre kamu yönetimi açısından oldukça istikrarsız bir dönem olmuştur. 12 başbakan değişmiş, 23 bakanlar kurulu kurulmuş ve 23 kez de bakanlar kurulu revize edilmiştir.²⁷⁸

Dr. Musaddık 1951- 1953 yılları arasında başbakan olarak geniş yetkileri elinde bulundurmasına rağmen, sürekli iç ve dış güçler tarafından engelleniyordu. Bu dönem M.A.H. Katozian tarafından 'ikili hakimiyet' dönemi olarak nitelenmiştir. Birinci hakim güç Musaddık önderliğinde milliyetçiler ve ikincisi Muhammed Rıza Şah önderliğinde diktatörlük ve yabancı güçler idi.²⁷⁹ 1953 yılında ABD ve İngiltere'nin yardımıyla askeri bir darbe ile Dr. Musaddık'ın görevden alınması sonucunda güç dengesi diktatörlük ve yabancı güçler lehine dönüştü.

²⁷⁸ E.Abrahamian, **İran Beyne...** a.g.e., s. 208.

²⁷⁹ M.A.H.Katozian, **Egtesade...**, a.g.e., s.209. İranlı Cambridge Üniversitesi, Doğu Araştırmaları Fakültesi öğretim üyesi. (tarihçi ve iktisatçı)

Bu dönemde kamu yönetimi alanı yeni kamu kurum ve kuruluşların kurulmasıyla oldukça genişledi ve kamu personel sayısı hızla arttı. 1954 yılında ABD ve İran Ortak Fonu ve Tahran Üniversitesinin yardımıyla Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesinde ‘İdari İlimler Enstitüsü’ kuruldu. 1950’li yıllardan itibaren İran’ın iç ve dış politikaları, dünya düzeninin ABD’nin önderliğinde yeniden düzenlenmesi ve ulus ötesi şirketlerin sermaye aktarımıyla yeniden şekillenmeye başladı. ABD ve diğer gelişmiş ülkelerin mali araçları olan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) yardımlarıyla İran devleti ve ekonomisi gün geçtikçe daha çok uluslararası tekellerin nüfuzu altına girmeye başladı. 1957-1974 yılları arasında DB İran’a 33 proje kredisi açmıştır.²⁸⁰ (Ek-2) bunların 8’i İran Sanayi ve Maden Bankası kurulması ve bu kurumun fonlaşması konuluydu; 6’sı ulaştırma ve 4’ü enerji alanına dönüktü. DB tarafından İran’a verilen krediler 1957 de başlamış ve 1974’te son bulmuştur. 1974’te kredilerin neden son bulması hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Ancak iki neden ileri sürülebilir. Birincisi bu dönem artan petrol fiyatları ile beraber dış krediye ihtiyaç azalmıştır. İkinci bir neden bu dönem görünürde monarşi ayakta olmasına rağmen içerde birçok muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Rejim, muhalifleri susturmak için güç kullanarak birçok uluslararası kuruluş tarafından insan hakları ihlali konusunda uyarı almış hatta Amerikalı politikacılar tarafından bu husus dile getirilmiştir. Bu husus da kredilerin kesilmesi konusunda etkili olmuş olabilir.

²⁸⁰ Aslında 1946 yılında İran DB kredi talebinde bulunmuştur. Ancak kredi verilmemiştir. A.Tabesh, **Andişeye...**, a.g.e., s. 62.

ABD 1953-1963 yılları arasında İran'a yaklaşık 500 milyon dolar askeri yardımda bulundu. Bu yardım ile Şah yıllık askeri bütçesini 80 milyon dolardan 183 milyon dolara çıkardı. Şah bu yardımlar ile siyasal gücünün iki ayağı gibi görünen ordu ve bürokrasiyi güçlendirmeye çalıştı.²⁸¹ Ancak 1960'lı yılların başında devlet yeni ekonomik sorunlarla karşı karşıya geldi. Ayrıca ABD bölgede konumunu güçlendirmek ve Rusya tehdidine son vermek amacıyla sürekli baskı yapıp yeni toplumsal ve ekonomik düzenlemeler talep ediyordu. ABD liberal düşünce sahiplerinin kabineye girmesini ve bu düşünce doğrultusunda yapılacak ıslahat programlarını İran'da muhtemelen gerçekleşecek bir komünist devrimine karşı garantör olarak görüyordu. Böyle bir durum Muhammed Rıza Şah'ı yeni önlemler almaya zorluyordu. Üçüncü Beş Yıllık Ümran Planı (1962- 1966) toprak reformuyla beraber bir dizi ıslahat programlarını beraberinde getirdi. Üç aşamada yapılan ve 1962'ten 1978'e kadar devam eden ıslahat 'Beyaz Devrim' olarak adlandırıldı.

Aslında Şah Beyaz Devrim adı altında yapılan ıslahat ile ekonomik ve siyasal alanda hoşnutsuzluğu ve krizi önlemeye çalıştı. Devrim yeni düzenin anahtarı olarak gösterildi. Toplumsal sınıfların desteğini kazanmayı amaçlıyor ve yıllardır ıslahat yönünde baskı yapan muhalif güçler ve din adamlarının ellerindeki bahaneleri çürütmeye çalışıyordu. Şah Batılılaşmayı ana amaç olarak görüyordu ve bu hedefi şöyle açıklıyordu: "Bilinçli ve kendi isteğimiz doğrultusunda yapacağımız bir Batılılaşma hareketi bizi demokrasiye ve gelişmeye doğru götürecektir."²⁸²

16 yılı kapsayan, 17 madde halinde ve "Beyaz Devrim" adı altında yapılan ıslahat çok geniş alanları kapsamaktaydı.

²⁸¹ A.Movassagi, **Nosazi ve...**, a.g.e., s. 235

²⁸² A.Faghihi, H.Danaeifard, **Bürokrasi ve...**, a.g.e., s. 262.

Birinci aşamada uygulamaya konulan programlar madde başlıkları halinde aşağıda sıralanmıştır.

- 1- Toprak reformu
- 2- Devlet fabrikalarının özelleştirilmesi
- 3- Ormanların millileştirilmesi
- 4- İşçilerin fabrika karlarından pay alması
- 5- Eğitim ordusunun kurulması
- 6- Seçim kanununun gözden geçirilmesi ve kadınlara oy hakkı verilmesi

İkinci aşamanın uygulanmaya konulan programlar şöyledir:

- 7- Sağlık ordusunun kurulması
- 8- İmar ordusunun kurulması
- 9- Adalet evleri
- 10- Suların millileştirilmesi
- 11- Milli kalkınma
- 12- İdari ve Eğitim Devrimi

Beyaz Devrimin üçüncü ve son aşamasında uygulamaya konulan programlar aşağıda verilmiştir:

- 13- Üretim ve sanayi birimlerinin mülkiyetlerinin geliştirilmesi
- 14- Mal ve servet birikimini önleme ve fiyat tespiti
- 15- Parasız eğitim
- 16- Okullarda parasız beslenme ve bakım
- 17- Genel sağlık sigortası

Beyaz devrim adı altında ıslahat programı hazırlayanların öngöremediği toplumsal ve siyasal sorunlar yavaş yavaş kendini göstermeye başladı. Toplumsal seferberlik süreci toplumun daha büyük bir kısmını siyasileştirdi ve katılım konusunda istekler başladı. Yeni gruplar makam, servet, güç ve mevki istiyorlardı. Şah çözüm amacıyla bu yeni gruplara bürokraside yer vermeye çalıştı. Bunun sonucunda bürokrasi de Şah'ın siyasi hedeflerini gerçekleştirmeye dönük bir rol aldı. Bu konu kısa vadede rejimin devamını sağlasa da uzun vadede rejimin devrilmesine neden oldu.²⁸³ Abrahamian'a göre Şah ekonomik ve sosyal yapıyı modernleşme

²⁸³ A.Faghihi, H.danaeifard, **Bürokrasi ve...**,a.g.e, s. 272-273.

yönünde değiştirmeye çalıştı ancak bu çabayı siyasal alanda göstermedi. Siyasal alanda modernleştirme çabaları yerine kendi güç kaynakları olan ordu, saray ve devlet bürokrasisini genişletmeye çalıştı.²⁸⁴

İran'ın yakın dönem politikası, ekonomik yapıdaki hızlı değişmeye rağmen siyasal alanda hiçbir zaman (kısa dönemler dışında) çatışmacı ve çoğulcu bir siyasal katılma anlayışı üzerine inşa olamadı. Tersine, hem Rıza Şah döneminin modernleşme politikaları hem de Muhammed Rıza Şah döneminin kalkınma politikaları her zaman Saray'ın çok sıkı denetiminde bir siyasal baskı ve denetim sistemi ile var olmuşlardır.²⁸⁵ Beyaz Devrim adı altında yapılan ıslahat, sanayi işçileri, çiftçiler, kadınlar hatta aydın sınıflar tarafından büyük ilgi ve destekle karşılanırsa bile, bu destek iktidarın meşruluğunu ve devamını sağlayamadığı gibi birçok toplumsal grupların muhalefeti ile karşılaştı.

1970'li yılların ortasında monarşi sistemin güçlü ve ayakta olduğu görünmesine rağmen iki önemli kriz ortaya çıktı. Birincisi ciddi boyutlara ulaşan ekonomik kriz ve diğeri uluslararası kuruluşlar tarafından insan hakları konusunda uygulanan baskıların artması idi. Bunlara içerideki tüm toplumsal kesimler tarafından yükselen muhalif sesler eklenince kaçınılmaz sona yaklaşıldı. 11 Şubat 1979 İran tarihinde önemli dönüm noktalarından biri olan devrim gerçekleşti ve yeni bir dönem başladı.

II. DÖNEMLERE GÖRE KAMU YÖNETİMİ REFORMU

1979 devrimi ile İran tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle devrimin ilk yıllarında siyasal güçler arasında ciddi bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Devrimde rol alan siyasal grupların büyük bir kısmı yeni kurulacak düzenin ne

²⁸⁴ E.Abrahamian, *İran Beyne...*, a.g.e., s. 535.

²⁸⁵ S.Üşür, a.g.e., s. 125.

olması gerektiği konusunda tutarlı bir programdan yoksun idiler. Bunun nedeni ABD'nin Orta Doğu bölgesindeki en güvenilir müttefiklerinden biri olan ve dünyanın en büyük beşinci ordusuna sahip Pehlevi rejiminin bir yıla yakın bir süre içerisinde yıkılmasına ihtimal verilmemektir. Devrimin ilk yılında dönemin hassas ve kırılgan özelliğinden dolayı farklı grup ve ideolojilere mensup iktidar arenasındaki kişiler siyasi kutuplaşmada uç noktalarda yer almaktan çekiniyor ve ortak noktalarda anlaşma yoluna gidiyorlardı. Sonuçta güç dengesi İslamcı gruplar lehine sonuçlandı.

Bu bölümde 1979'dan günümüze kadar olan süreyi dönemsel olarak inceleyeceğiz. Dönemlere ayırmamızdan amaç, her dönemin belli başlı özelliklerini göz önünde bulundurarak onu diğer dönemlerden ayıran hususları ön plana çıkarmaktır. Bu ilkedan yola çıkarak yaklaşık otuz yıllık süreyi dört döneme ayıracağız. Birinci dönem (1979-1988) devrimin zafere ulaşmasından itibaren ilk on yıllık dönemi kapsamaktadır. Bu dönem yeni siyasal ve yönetsel sistemin kuruluş ve tespiti dönemidir. Birçok önemli olay bu döneme damgasını vurmuştur. Amerikalı rehinelere krizi, İran- Irak savaşı, kültürel devrim ve üniversitelerin kapanması gibi olaylar bu döneme denk gelmektedir. İkinci dönem (1989-1996) savaştan sonraki dönem ve yeniden yapılanma dönemidir. Bu dönem Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı seçilmesi ve iki dönem (toplam sekiz yıl) üst üste cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemdir. Bu dönemin özelliklerine gelince savaşın bitmesi, Ayetullah Humeyni'nin ölümü, anayasa değişikliği ile başbakanlık makamının ortadan kaldırılması gibi olaylar ön plana çıkmaktadır. Ancak bu dönemi ön plana çıkaran önemli özelliği 'Ekonomi Alanda Islahat' sloganıdır. Üçüncü dönem (1997-2004) Hatemi dönemi ve sloganı 'Siyasi Islahat' idi. Hatemi ekonomik, teknolojik ve sınai gelişmenin anahtarını siyasal ve kültürel gelişmelerde

görüyor ve çağdaş toplumun önemine, dış ilişkilerde gerginlikten ve sürtüşmeden uzak durmaya, kanunların üstünlüğüne ve özellikle kadınların ve gençlerin haklarına saygı gösterilmesine vurgu yapıyordu. Bu dönem devrim sonrası dönemler arasında siyasal özgürlükler açısından önemli bir yere sahiptir. Dördüncü dönem 2005'ten itibaren İran'ın dokuzuncu cumhurbaşkanı Ahmedinejad ile başlamış ve hala devam etmektedir. Bu dönemde ana slogan 'Sosyal Adalet' olmuştur. Ancak birçok görüşe göre özellikle ikinci ve üçüncü dönemde elde edilen siyasal ve kültürel alanda kazanımlar kaybedilerek devrimin ilk yıllarına geri dönüş yapılmıştır.

A. Kuruluş ve Tespiti Dönemi (1979- 1988): İslamileşme Reformları

Henüz devrim zafere ulaşmadan siyasal alanda Ayetullah Humeyni'den sonra ilk ve tek karar verme kuruluş olan 'Devrim Şurası' Ocak 1979'da kuruldu. Bu kuruluş, dönemin hassas ve belirsiz ortamında tüm konularda karar verme yetkisine sahip idi. Bu şurayı kuran kişiler önceleri Ayetullah Humeyni'ye yakın din adamlarından oluşuyordu. Ancak daha sonra çeşitli parti ve ideolojilere mensup kişiler de bu şuraya katıldılar. Şuranın üyeleri dönemin hassas ve kırılgan özelliğinden dolayı sürekli değişiyordu. Devrimin zafere ulaşmasından önceki günler ülkede oldukça karmaşık bir durum hakimdi. Her tarafta grevler ve gösteriler devam ediyordu. Şura bu dönemde bazı komiteler kurarak önemli konularda ipleri eline aldı. Şura bir taraftan ülke içerisindeki sorunlara (emniyet ve asayiş sorunu, yakıt sorunu, gümrükler sorunu) çözüm bulmaya çalışıyor, öbür taraftan ülkedeki eski düzene mensup ve hala ülkede resmi ve kanuni makamlarda olan kişilerle sürekli temaslarda bulunuyordu. Şuranın ilk icraatlarından biri de eski rejimin yerine geçecek geçici hükümet ile yeni düzenin ilk hükümetini kurmak oldu. Böylece İslam cumhuriyetinin ilk geçici hükümeti 1979 Şubat ayının ilk günlerinde liberal

demokrat partilerin temsilcisi olarak bilinen Mühendis Mehdi Bazargan²⁸⁶ tarafından kuruldu ve yaklaşık on gün, iki hükümetli bir dönem yaşandı. Birincisi Bahtiyar başbakanlığındaki Pehlevi rejimine bağlı hükümet ve diğeri Bazargan başkanlığındaki geçici hükümet. Sonraki günler geçici hükümet eski rejimden kalan resmi yönetim aygıtları ile yeni düzene uyum sağlamaya çalıştı. Her ne kadar geçici hükümet üyeleri devrimin önde gelenlerinden ve Ayetullah Humeyni tarafından atanmışlar olsalar da, devrim süresince şekillenen toplumsal örgütler tüm yönetsel alanlarda aşağıdan gerçek gücü elde tutmaya çalışıyorlardı. Devrimden sonra ‘Devrim Şurası’ geçici hükümet ile paralel çalıştı. Bu da geçici hükümetin işini oldukça zorlaştırıyordu. Devrim süresince (ilk hareketin başlamasından ve zafere ulaşmasından ve onu izleyen aylarda) kurulan Devrim Komiteleri, Devrim Mahkemeleri, Devrim Muhafızları (Sepah-e Pasdaran) gibi örgütlenmeler eski mahkemeler, eski polis teşkilatı ve eski ordunun yerine geçerek görev yaptılar. Bunların hemen hemen hepsi din adamlarının kontrolü altındaydı. Bazı yazarlara²⁸⁷ göre ‘İkili Hükümet’ dönemi tabir edilen bu süre ve onun sonucunda geçici hükümet ile devrimci kuruluşların arasında süregelen sürtüşme, sonuçta geçici hükümetin aleyhine sonuçlandı ve geçici hükümet Kasım 1979’da istifa etmek zorunda kaldı. Bu güç dengesinin bozulması siyasal özgürlüklerin kısıtlanmasında önemli bir rol oynayarak sonraki yıllarda farklı ideolojilere mensup grup ve örgütlerin tek tek siyaset sahnesinden çıkarılması sonucunu doğurdu. Devrim Şurası geçici hükümetin istifasından sonra yeni hükümet kurulana kadar tek yetkili merci oldu.

²⁸⁶ Bazargan’a göre geçici hükümette değişik ideolojilere mensup tüm parti ve örgütlere adil bir şekilde yer verilmişti. Buna göre geçici hükümette İslamcıların oranı yaklaşık %27 ve diğer grupların toplam oranı %73 idi. Y.Foozi, **Tahavolate...**, a.g.e.,birinci cilt, s. 190.

²⁸⁷ H.Bashiriye, **Dibaçe-i...**,a.g.e., s. 35

Devrimden sonra, farklı ideolojilere mensup grup ve kişiler arasında çekişme ve karmaşa, yeni düzenin şekillenmeye başladığı her alanda devam etti. Devrimci güçlerin önemli bir kısmı kurulacak yeni düzenin İslam'ın temel ilkelerine ters düşmemesi konusunda anlaşıyorlardı. Ancak anlaşılan o ki bu grupların böyle bir düzenden anladıkları farklıydı. Mart 1979'da bir halk oylaması ile yeni düzenin 'İslam Cumhuriyeti' olması kabul edildi. Bu oylamaya hemen hemen tüm parti ve siyasal gruplar katıldılar. Ancak bu oylama sadece yeni düzenin adı konusundaydı. Rejimin içeriği konusunda henüz yazılı bir anayasa mevcut değildi. Halk oylamasından sonra Devrim Şura'sına mensup din adamları²⁸⁸ tarafından 'Cumhuri İslami Partisi' kuruldu. Bu partinin kurulmasıyla siyasal ve yönetsel dorukta ikilem ve karmaşa daha belirgin bir hale geldi ve devrimin İslamileşmesi veya gelenekselleşme süreci iktidardaki grupları baskı altına aldı ve güç yapısı bu dönemden itibaren İslamcılar lehine değişmeye başladı.²⁸⁹

Liberal gruplar ve kökten dinciler arasında en ciddi görüş ayrılığı anayasa konusunda yaşandı. İlk anayasa taslağı, geçici hükümet tarafından hazırlandı. Bu anayasa genel olarak laik özelliğe sahip idi. Ve beş din adamından ve beş hukukçudan oluşan bir 'Korucu Şura'yı (Şura-ye Nigehban) öngörüyordu. Bu şuranın görevi meclisin onayladıklarının İslam kurallarına uygun olup olmadığını denetlemektir. Ancak bu öneriler kökten dinciler tarafından kabul edilmedi. Aynı günler anayasayı tartışmak amacıyla 'Devrim Şurası' ve 'Cumhuri İslami Partisi' tarafından hazırlanan bir seminerde ilk kez Ayetullah Humeyni tarafından benimsenen Velayet-e Fakih ilkesi ortaya atılarak yeni anayasanın bu ilkeye göre düzenlenmesi istendi. Yeni anayasa ve Velayet-e Fakih ilkesine dayanan yeni düzen

²⁸⁸ Bu grup devrimci kuruluşlar olan Komiteler, Devrim Korucu Ordusu ve Devrim Mahkemelerinin kontrolünü elinde bulunduruyordu.

²⁸⁹ H. Bashiriye, **Dibaçe-i...**, a.g.e., s.37.

halk oylamasına sunuldu ve Aralık 1979’da onaylandı. Daha önce belirttiğimiz gibi devrim sürecinde yer alan farklı ideolojilere mensup örgüt, parti ve kişiler yeni düzenin ne olması konusunda en ufak bir fikre sahip değillerdi. Yeni düzen konusunda bir modele sahip olan sadece Ayetullah Humeyni ve onun arkasındaki İslamcı gruplardı. 1960’lı yıllarda Pehlevi döneminde Batı eksenli modernleşme çabaları din ve devlet arasında ayrılığa yeni bir boyut getirmiş, bu yıllarda Ayetullah Humeyni tarafından şeriata dayalı bir sistem benimsenmiş ve 1970’lı yıllardan itibaren de Velayet-i Fakih görüş ve ilkesi ortaya atılarak savunulmaya başlanmıştır.

Bu dönem ve sonraki dönemlerde (Ayetullah Humeyni’nin ölümüne kadar-Haziran 1989) hemen hemen herkesin hemfikir olduğu bir konu Ayetullah Humeyni’nin devrimin rehberi ve İslam Cumhuriyetinin kurucusu olarak siyaset arenasının merkezinde yer alması ve toplumsal kitleler üzerinde oldukça etkili rol oynamasıydı. Kitlesele örgütlenmelerin Ayetullah Humeyni ekseninde gerçekleşmesi diğer birçok hareket ve örgütlenmeyi gölgede bırakıyordu. Bu dönemde kitlesele örgütlenmelerin ideolojik ekseni, ABD emperyalizmine karşı olma idi. Bu da İslamcı grup ve örgütlerin elinde bir koz olarak kullanılıyor ve liberal gruplar her fırsat ve harekette Amerika ile işbirliği ile suçlanıyorlardı. H.Bashiriye’ye göre kökten dinci gruplar tarafından yapılan modernleşmeye ve modern yaşam tarzına düşmanlık, emperyalizme düşmanlık ile örtbas ediliyordu ve diğer gruplar tarafından bu husus hiç dikkate alınmıyor ve önemsenmiyordu.²⁹⁰

Kasım 1979’da ABD Büyükelçiliği ‘İmam Yolunda Öğrenciler’ (Daneşjuyan Peyro Khatte Emam) adlı bir grup öğrenci tarafından işgal edildi. Bu olay ikinci bir devrim olarak nitelendi ve ABD ile düşmanlık ve karşıtlık anlamında ABD’nin

²⁹⁰ H.Bashiriye, **Dibaçe-i...**,a.g.e., s. 42.

müdahaleci politikalarına karşı dönüm noktası sayıldı. Ancak bu olayın oldukça uzaması (444 gün)²⁹¹ ABD tarafından İran aleyhine alınan birçok ambargo kararı, ABD’de İran’ın mal varlıklarının bloke edilmesi ve sonuçta Irak’ın İran’a saldırması ile sonuçlandı. Sonraki günler süregelen içerdeki karmaşa, arka arkaya eski rejime mensup kişilerin idamı ve diğer olaylar yavaş yavaş İran’ın Batı dünyasında imajını zedeledi. Rehineler konusu ABD’ye diğer ülkeleri İran aleyhine birleştirme fırsatı vererek ekonomik ambargo konusunda aynı yönde hareket etmelerini sağladı. Halbu ki devrimin ilk başladığı günlerde bu süreç diğer ülkeler tarafından ilgi ve hoşgörü ile izlenmişti.

Şubat 1980 yılında devrimden sonra ilk cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı ve Banı Sadr İslam cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı olarak göreve başladı. Birinci ve ikinci cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Ayetullah Humeyni din adamlarının cumhurbaşkanı olmalarına karşı çıktığından, din adamlarından aday çıkmamıştı. Ancak üçüncü cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Cumhuri İslami Partisi gerekli nitelikleri taşıyan adayların mevcut olmaması gerekçesiyle Ayetullah Humeyni’den din adamlarının da seçimlere katılması konusunda onay aldı.

Eylül 1980 yılında Irak’ın, İran topraklarına saldırması ve sekiz yıl süren bir kanlı savaşın başlaması ile İran için yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle dönemin cumhurbaşkanı Banı Sadr’ın azlinden sonra İslamcılar ile liberal, sol ve milli düşünceye mensup grup ve örgütlerle düşmanlık had safhaya ulaştı. Bu dönemde dini-siyasi kuruluşların kurulmasıyla (bunların bazıları: Gücsüzler Vakfı, Yeniden İnşa Seferberliği Örgütü, Şehit Vakfı, Ekonomi Seferberliği Kurumu ve Cumhuri İslami Örgütüne bağlı birçok merkez ve kurum) kitlesel örgütlenmeler geniş ölçüde

²⁹¹ Amerikalı rehineler Ocak 1981 serbest bırakıldılar.

gerçekleşti. Bir taraftan siyasi ve ekonomi alanda devrim hükümeti ve Batı dünyası ile süre gelen kargaşa ve diğer taraftan İran- Irak savaşı ile artan ekonomik sorunlar, dış düşmana karşı birleşmeyi ve devrimci hükümeti desteklemeyi oldukça önemli kılıyordu. Bunun sonucunda ileriki yıllar inkılabi ideoloji ve programların yerleşmesi ve hükümetin tüm alanlarda kontrolü ele alması ve çok ciddi boyutta devletleştirme çabaları meydana gelmiştir. Bilahare ekonomide devletin rolü ve müdahalesi oldukça genişlemiştir.

1980’li yıllardan itibaren kapitalist ekonomilerde bir ekonomik yeniden yapılanma yaşanmaktadır. 1970’li yılların ortalarında doruğuna ulaşan ekonomik krize cevap olarak ortaya çıkan bu yeniden yapılanma (dönüşüm) gelişmekte olan ülkelere da yansımış hatta Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte oluşan Rusya ve diğer doğu blok ülkelerinde de önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Bu dönüşümün temel ögesi ekonomik kalkınma stratejisinin serbest piyasa ekonomisi koşullarına dayandırılarak, kalkınma dinamizminin özel sektöre kaydırılması olarak belirtilebilir.²⁹² Dünyada bunlar yaşanırken İran’da tam tersi bir süreç başlamıştır. Savaşın başlamasıyla devletçilik hız kazanmış ve ilerdeki yıllarda büyük sorunlara yol açacak boyutlara ulaşmıştır. Devletleştirme devrimin ilk iki yılı eski rejime bağlı mal ve sermaye sahiplerinin yurtdışına kaçmasıyla onlara ait mal varlıklarının devlete geçmesi, bankaların, fabrika ve sanayi kuruluşların devletleştirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Savaş yılları ise devlet zorunlu olarak tüm üretim ve dağıtım kanallarını ve hizmet alanlarını elde tutuyordu. Bu dönem devletin tüm gelirleri (ana gelir kaynağı olarak petrol geliri) savaş ve devlet bürokrasisinin genişlemesi için kullanılıyordu.

²⁹² Aykaç Burhan, Durgun Şenol, Yayman Hüseyin, **Türkiye’de Kamu Yönetimi**, Yargı Yayınevi, Ankara 2005, s., 546

Banî Sadr ile İslamcılar arasında ilk günden itibaren ihtilaflar görünmeye başlamıştır. Ana ihtilaflar arasında Amerikalı rehineler konusu, devrimci kuruluşlar konusu,²⁹³ bu arada muhalif tüm grupların Banî Sadr şemsiyesi altında toplanması,²⁹⁴ Banî Sadr tarafından savunulan siyasette din adamlarının yerine uzman kişilerin yer alması gerekliliği konusu yer almaktaydı. Bu dönem devrim sonrası kargaşa ve terör olayları açısından en istikrarsız dönem olarak bilinmektedir.

Haziran 1981 yılında Cumhuri İslami Partisinin merkez binasının patlaması sonucunda önde gelen din adamlarından Ayetullah Beheshti ile beraber yetmiş iki bürokrat ölmüştür. Bunlar arasında kırk milletvekili ve dört bakan bulunmaktaydı. Bunun akıbetinde Banî Sadr'ın azli ve cumhurbaşkanlığına Recayi'nin seçilmesi, iki ay sonra Ağustos 1981 yılında başbakanlık binasının patlamasıyla İslam Cumhuriyetinin ikinci cumhurbaşkanı olan Recayi ve başbakan olan Bahoner'in ölümü, üçüncü cumhurbaşkanlığı seçimlerinde din adamlarından biri olan Hamaney'in²⁹⁵ seçimi kazanması ve Musevi'nin başbakan olarak göreve başlaması (Kasım 1981) ciddi bir dönüm noktası oldu. 1981'in son aylarından itibaren din adamları artık devletin sadece denetçisi ve gölgesi değil, gerçek hakimiydi. Bu süreç yaklaşık iki buçuk yılda gerçekleşmişti. İslami hükümet gücünü sağlamlaştırdıkça, İslam cumhuriyeti toplumun hemen hemen istinasız her kesimini yeniden şekillendirmeye çalıştı.

Yukarda belirttiğimiz konular İslamcılar ile milli, liberal ve sol görüşlü gruplar arasındaki var olan ihtilaflara yeni bir boyut kazandırdı. Bu boyutun ana

²⁹³ Banî Sadr devrimci kuruluşların ülkede kargaşa yarattığını düşünüyor ve biran evvel ortadan kaldırılmasını istiyordu.

²⁹⁴ Bu grupların bir tanesi Mücahidin Halk Örgütü idi. Bu örgüt sonradan İran- Irak savaşı sırasında tamamen Irak hükümeti yanında yer aldı. ve kanlı terör olayları düzenledi. Günümüzde de bu örgüt Avrupa Birliği terör örgütleri listesinde yer almaktadır.

²⁹⁵ Ayetullah Hamaney günümüzde önder olarak görev yapmaktadır.

ekseni devletin müdahale alanı, ülkenin ekonomik durumu, Batı ile ilişkiler gibi konular idi. 1981’de Musavi tarafından kurulan hükümet İslam cumhuriyeti döneminin tamamen İslamcılar tarafından kurulan ilk hükümeti niteliği taşımaktadır.²⁹⁶ Artık diğer ideolojilere mensup grup ve kişiler siyaset arenasında etkinliğini kaybetmiş ve kenara itilmişlerdir. İslam cumhuriyeti için geçiş dönemi bitmiş ve bundan sonraki yıllarda rejimin tespiti dönemi başlamıştır.

Musavi tarafından kurulan yeni hükümet her ne kadar İslamcılar tekelinde bulunsa da bu grupların kendi arasında devletin ekonomiye müdahalesi ve rolü konusunda görüş ayrılığı mevcuttu. devrimin zafere ulaşmasından sonra İslami ekonomi konusunda benimsenen bir tez, model ve yaşanmış bir tecrübe yoktu. Oluşturulacak bir İslami ekonomi modeli hem Batı kapitalist ekonomisinden hem de Doğu sosyalist ekonomisinden farklı olmalı, iki modelin üstünlüklerine sahip ancak eksikliklerini de taşımamalıydı. Dünyada daha önce yaşanmış böyle bir tecrübe ve model yoktu. Aslında bu yıllarda İslami ekonomi konusunda birçok araştırma ve toplantı yapılarak İslami bir model oluşturulmaya çalışıldı. Ancak İslamda ekonomi konusunda genel olarak belli ilkeler mevcut ise de daha ayrıntılı ve detaylı konularda ilkeler yoktu. Bu da devrim sonrası ekonomide kargaşa, belirsizlik ve istikrarsızlığa neden oldu. Örnek olarak toplumsal adalet konusunu ele alırsak İslami ekonominin özellikle üstünde vurgu yaptığı bir konudur. Ancak ekonomide hangi kararların toplumsal adalete ters düşeceği konusunda ayrıntı mevcut değildi. Bu dönem yapılan araştırmalar ve toplantılar sonucunda varılan sonuç günlük ve teknik anlamda verilen kararlar konusunda bilimsel ve yaygın olan ekonomi ilkelerinden ve daha genel

²⁹⁶ Y.Foozi, **Tahavolate...**,a.g.e., İkinci Cilt, s.102-103.

konularda İslami ilkelerden yararlanılmasıdır.²⁹⁷

Fransız araştırmacı, Milli Bilimsel Araştırmalar Merkezinin²⁹⁸ üyesi ve ‘Afganistan’da İslam ve Direnme’ adlı kitabın yazarı O.Roy, ‘Siyasal İslam’ın Tecrübesi’ adlı ünlü eserinde İslam’da ekonomiye bakış açısından iki görüşün mevcut olduğunu savunmaktadır. Birincisi geleneksel ve Fıkhi bakış açısı ki bunu ‘İslami İktisat’ olarak nitelemekte ve diğeri yeni ve siyasi bir bakış açısıdır ve ‘İslamcı İktisat’ olarak nitelenmektedir. Yazar geleneksel İslam’da ekonomi konusunun ayrı ve bağımsız bir konu olarak mevcut olmadığına inanmaktadır. Sadece İslamcı din adamları ve düşünürler ‘İslami İktisat’ kavramından söz etmektedirler.²⁹⁹

Musavi hükümeti döneminde ekonomi konusunda hem hükümet içinde hem de mecliste iki ana düşünce oluşmaya başladı. Bundan sonraki yıllarda çekişmeler bu iki grup ve kendi aralarında tekrar bölünmeleriyle oluşan yeni gruplar arasında yaşanacaktı. Sağ olarak nitelenen gruplar, devletin ekonomideki müdahalesine karşı çıkıyor ve ticaretin serbest bırakılmasını istiyor ve özel teşebbüsü destekliyordu. M.A.Nacafi’ye göre³⁰⁰ bu grup serbest ekonomiyi savunuyor ama bunu sadece kişisel tecrübe ve bilgilerine göre yapıyorlardı ve gerçekte bilimsel olarak böyle bir ekonomi hakkında pek bilgi sahibi değillerdi.³⁰¹ İkinci grup sol olarak biliniyor ve sosyal adaleti, yoksullukla savaşı savunuyor ve devletin üretim, dağıtım ve ticarete müdahalesini talep ediyordu. Bunlar her ne kadar siyasi ve felsefi

²⁹⁷ B.Ahmadi Amouyi, **Egtesade Siyasiye Cumhuriye Eslamiye İran (İran İslam Cumhuriyetinin Siyasal Ekonomisi)**, Game No Yayınları, Tahran 2005, s. 376.

²⁹⁸ Centre National de la Recherche Scientifique

²⁹⁹ O. Roy, **Tecrobeye Eslame Siyasi (Siyasal İslam’ın Tecrübesi)**, Uluslararası ve Kültürel Konularda Araştırma Merkezi (İslamic Culture and Relation Organization), Kültür ve İslami İletişim Kurumu, 1999, s. 132-133.

³⁰⁰ Musavi kabinesinde Yüksek Öğrenim Bakanı, 1997- 2000 arasında Plan ve Bütçe Kurumunun müsteşar’ı olarak görev yaptı.

³⁰¹ B.Ahmadi Amouyi, **Egtesade...**, a.g.e., s.358-359.

düşünce açısından Marksist olmasalar da sosyalist ekonomi modelinden etkilenerkek ekonomide merkezi planlama modelini benimsiyorlardı. Ayetullah Humeyni de sol görüşü desteklediğinden, bu görüş bu döneme damgasını vurdu. Aslında savaş ortamı da bu görüşün güçlenmesinde oldukça etkili oldu. Zira savaş sırasında birçok temel tüketim ihtiyaçları devlet tarafından karneye bağlanarak dağıtılmaya çalışıldı.³⁰² Ayrıca bazı hayati önem taşıyan ürünlerin üretimi ve ithalatı devlet kontrolüne geçti. Bu amaçla çeşitli ürün gruplarına göre alım ve dağıtım merkezleri kuruldu. Böylece savaş süresince devletin ekonomideki rolü inanılmaz boyutlara ulaştı. Bu dönemde devletin ekonomide rolü %39.5'ten %70.7'ye ve dış ticarete %90'a ulaştı. Yeni sanayi alanlarında yatırım %80 azalarak durma noktasına geldi.³⁰³ Sekiz yıl süren savaş hükümete ekonomi alanında manevra fırsatı vermiyor. Zaten bu dönemde böyle bir beklenti de yoktu. Ayrıca Musavi hükümeti savaş dönemi ekonomi konusunda başarılı sayılıyor ve liberal ekonomi ilkelerine pek sıcak bakmıyordu. Savaşın bitimi olan 1988 yılına kadar böyle devam etti. Son yılların en uzun ve kanlı savaşlarından biri olan İran- Irak savaşı her iki ülke için de çok büyük can ve mal kaybına neden oldu. Irak sınırına yakın iller büyük hasar gördü. Ülkenin tüm gelir kaynakları savaş için harlandı ve döviz gelirleri azaldı. Savaşın verdiği hasarlar konusunda yayınlanan istatistiklerde yaklaşık bir trilyon dolarlık bir rakamdan söz ediliyordu.³⁰⁴

Savaş dönemi İran halkı için üzüntü, yokluk, mal ve erzak kuyruklarında geçen bir dönemi ifade etmektedir. Şehitler için düzenlenen törenler aylarca ve

³⁰² Musavi hükümeti bu konuda ve özellikle alt gelir grupların savaş döneminde ekonomik yönden koruma konusunda oldukça başarılı idi ve bu yüzden hem rehber tarafından ve hem de halk tarafından destekleniyordu.

³⁰³ A.Movassagi, **Nosazi ve...**, a.g.e., s.277.

³⁰⁴ A.Cafari Valdani, "Ravabete İran-İrak Az Ateşbes Ta Gabule Dobareye Movafegatnameye 1354." ("İran- Irak İlişkileri Ateşkesten 1975 Antlaşmasının Yeniden Kabulüne Kadar" **Siyasal- Ekonomik Aylık Dergi**, Sayı 59-60, s.59.

yıllarca devam etmiştir. Savaş geride yüz binlerce şehit ve sakat bırakmıştır. Aynı şekilde yüz binlerce çocuk yetim kalmıştır. Bu dönemde tüketim mallarında kalite düşüklüğüne rağmen kıtlığı, döviz darlığı, yurtdışına çıkma konusunda kısıtlamalar ve bunun gibi birçok fedakarlıklar millet tarafından göğüslenmiştir. Devrimden sonra, özellikle savaş döneminde insanların değer yargılarında da bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Değerlerde meydana gelen değişiklikler sonucunda davranış biçimleri de değişmiştir. Artık bu dönem (savaş dönemi) zenginlik saygınlık gerektirecek bir durum olmadığı gibi, fakirlik daha makbul görülüyordu. Bu dönem yapılan bir araştırma ve ankete³⁰⁵ göre araştırmaya katılanların %70'i, 1986 yılında çok şık ve pahalı arabalarla gezen insanların daha az saygı gördüklerini, aynı şekilde kendilerinin de böyle bir istek ve davranış içinde olmadıklarını ifade etmektedirler. Bu davranış biçimi 1992 yıllarına gelindiğinde tam tersine dönmüştür. Bu araştırma sonuçlarının analizi sosyoloji ve psikoloji alanlarına girmektedir. Ancak açıkça görülmektedir ki toplum artık şehit olma, karne karşılığında erzak kuyruklarında sıra bekleme, ucuz ve kalitesi düşük tüketim malları kullanma isteği yerine zengin olma, refaha ulaşma ve daha yüksek bir yaşam standardı gibi taleplerle ortaya çıkmakta ve bunu açıkça göstermektedir. Ayrıca siyasal özgürlükler ve demokrasi açısından da ilk on yıllık dönem tamamen ihmal edilmiş bir dönem sayılmaktadır. Bu dönem sonunda toplum tarafından demokrasi talebi de gündeme gelmiş, nitekim ilerde inceleyeceğimiz üçüncü dönem olan Hatemi döneminde (1997- 2004) olumlu yönde gelişmeler göstermiştir.

Açıkça görünmektedir ki ilk on yıllık dönem, 2500 yıllık bir yönetim şeklini değiştirmek, bunun yerini alabilecek özel bir siyasi sistem kurmak, İslam'ı ülke

³⁰⁵ F. Rafiipour, **Tosee ve Tezad (Kalkınma ve Tezat)**, Beheshti Üniversitesi Yayınları Tahran 1997, s.169 ve s.200.

içinde ve dışında yaymak, ardından da siyasi yalnızlık, ekonomik ambargolar ve Irak'la sürdürülen savaşa rağmen hayatta kalabilme çabası içinde geçmiştir ve uzmanların tahminlerinin aksine yeni rejim inanılmaz bir şekilde ayakta kalabilmiştir. İkinci döneme girerken elde var olanlar sekiz yıllık savaştan yorgun düşmüş bir toplum, iflasın eşiğinde olan ve tamamen savaş şartlarına göre ayarlanmış bir ekonomi³⁰⁶ ve uluslararası arenada inzivaya itilmiş bir İran'dan ibarettir.

B. Rafsancani Dönemi (1989- 1997): Ekonomide Islahat

İran ile Irak savaşının Haziran 1988 yılında bitmesi, bir yıl sonra, yani Haziran 1989'da Ayetullah Humeyni'nin ölümü, savaş sonrası yeniden yapılanmaya şiddetle ihtiyaç duyulması, iflasa sürüklenmiş bir ekonomiyi toparlama ve plansız geçen on yıllık bir süre ve onun getirdiği sorunları çözme çabaları, ibreyi ideolojik önceliklerden ekonomik önceliklere çevirmeye neden olmuştur. Savaş sonrası izlenecek ve uygulanacak ekonomik politikalar konusunda iki ayrı görüş mevcuttu. Birinci görüş dünyada yaşanan değişimlere paralel olarak uluslararası sisteme dahil olunmasını, ilişkilerin genişletilmesini, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesini ve petrol dışı ihracatın artırılmasını savunuyordu. İkinci görüş ise devlet yapısı ve işlevinin aynı şekilde devam etmesini istiyor ve kaynakların savaş yerine (savaş bittiğine göre) yatırımlara yönlendirilmesini ve kapalı bir ülke konumunun korunmasını talep ediyordu. Bu dönemde birinci görüş Rafsancani'nin önderliğinde ağırlık kazanarak uygulanmaya konuldu.

Yeni döneme girerken yapılmak istenenlerin ana hatları şöyledir:

³⁰⁶ Bu dönemde ülkenin yıllık geliri yaklaşık %45 azalmıştır. Bunun nedeni bu dönemde gerçekleşen hızlı nüfus artışı gösterilebilir. Ayrıca enflasyon %29 ve işsizlik %15.8'e çıkmıştır. Yönetim ve Planlama Eğitim ve Araştırma yüksek Kurumu, **İran'da Kalkınma ve Gelişme Planlarının Politikaları ve Yönetimi Adlı Konferansta Sunulan Makaleler (2003), İkinci Cilt: Toseeyi Siyasi (Siyasal Kalkınma)**, Tahran 2005, s.128.

- Kapalı toplumdaki açık topluma geçiş
- Geleneksel- dini modelde esneklik
- Yönetimde uzman kişilere yer verilmesi
- Ekonomide sekiz yıl süreyle uygulanan başarısız yöntemlerin yerine yeni modellerin denenmesi
- Devlet mülkiyetinden özel mülkiyete
- Devletin ekonomiye müdahalesinin azalması ve piyasa ekonomisine geçiş

Yeni ilkelerin bu ana hatlar üzerinde gelişmiş olması İslami hükümet ve devleti önemli bir sorunla karşı karşıya bırakmaktaydı. İslami hükümetin temel amaçları arasında İslami değerleri, kültürü ve zihniyeti canlandırmak, korumak ve geliştirmek, devrim amacı doğrultusunda emperyalizme karşı olma ve güçsüzlerin yanında olma gibi ilkeler mevcuttur. Ancak ekonomide geçiş yapmak istenilen model liberal düşünceye ait ve kapitalist ekonomi ilkeleri doğrultusunda yapılacak değişikliklerdir. Bundan sonraki yıllar için bir ikilem dönemi başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve savaş süresince uygulanan aşırı devletçi politikalarının iflası ekonomide liberal düşünce ilkeleri lehine bir ağırlık kazandırmıştır. Bu dönemden sonra uygulanan politikalar 'bir adım ileri, bir adım geri' şeklinde olacaktır. Bir taraftan özellikle ekonomi alanında neoliberal reformlara hayır denilemeyecek, öbür taraftan İslami ve geleneksel değer ve ilkelerden vazgeçilemeyecek. A.Asghandi'ye göre³⁰⁷ Doğu Blok ülkelerinin çöküşü İran gibi dış siyasette 'Ne Batı, Ne Doğu' slogan ve ilkesini benimseyen ülkeler için diğer güç karşısında manevra kabiliyetini kaybettirmiştir. İran'ın Batı ile ilişkileri geliştirme, tezat ve düşmanlıkları azaltma yolu izlemekten başka çaresi yoktur.

Savaşın bitiminden bir yıl sonra, 1989'da savaşın bıraktığı tahribatın yanında İran toplumunun karşı karşıya kaldığı sorunlar çok zor ve aşılmaz gibi görünüyordu. Yoksulluk, enflasyon, rüşvet ve mali yolsuzluklar, toplumsal birlik ve beraberliğin

³⁰⁷ A.Asghandi, **Siyasete Khareci Cumhuriyet Eslamiye İran (İran İslam Cumhuriyetinin Dış Politikası)**, Ghoms Yayınları, Tahran 2001, s.102. Alireza Asghandi İslami Açık Öğretim Üniversitesi, Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi.

azalması, camilerin boşalması ve dini değerlere bağlılığın azalması, lüks ve gösterişe düşkünlük, güvensizlik, aşırı tüketime ve israfa yönelme, madde bağımlılığı, ilaç azlığı, torpil, hava kirliliği, çevreyi tahrip ve üretim azlığı³⁰⁸ bu sorunların en önemlilerini teşkil etmekteydi.

Yapılacak ıslahat hareketine anayasayı gözden geçirme ile başlandı. Birçok görüşe göre 1979 anayasası devrim sonrası hassas dönemden dolayı acele ile hazırlanmış ve birçok konuda yetersiz kalmaktaydı. Anayasayı gözden geçirme ile başkanlık sistemine geçildi ve cumhurbaşkanının yetkileri artırıldı. (Birinci bölümde anayasanın gözden geçirilmesi ile siyasal ve yönetsel alanda meydana gelen değişiklikler detaylı olarak anlatılmıştı.) Ağustos 1989 yılında beşinci cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı ve Rafsancani İran İslam Cumhuriyetinin beşinci (üçüncü cumhurbaşkanı olan Hamaney iki dönem üst üste görev yapmıştı) cumhurbaşkanı olarak işe başladı.³⁰⁹ Rafsancani yeni dönemin mimarı olarak ezici çoğunluğun (%94.5) oyuyla cumhurbaşkanı seçildi. Ayetullah Humeyni'nin ölümüyle boşalan dini lider konumuna ise Hamaney seçildi. Yeni güç dengeleri, Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin Ayetullah Humeyni sonrası dönemi şekillendirmesine olanak tanıdı. Yeni kabinenin üyelerini, uzman kişiler ve yönetim konusunda tecrübesi olan kişiler teşkil etmekteydi. Bu dönemde verimli çalışma, dindarlıktan daha önemli bir nitelik haline geldi. Cumhurbaşkanı Rafsancani İslami terk etmek değil, sadece İslam cumhuriyetinin keskin ideolojik yapısını yumuşatarak pragmatik bir yaklaşım benimseyerek ve yıkmak yerine inşa etmek istiyordu. Dış politikada Batı dünyası, Avrupa ve Arap ülkeleri özellikle Suudi Arabistan ile

³⁰⁸ F. Rafiipour, **Tosee ve...**, a.g.e., s.157.

³⁰⁹ Rafsancani meclis başkanı iken anayasa gözden geçilerek özellikle cumhurbaşkanının yetkileri artırıldı. Bazı gözlemcilere göre Rafsancani'nin cumhurbaşkanı seçileceğine kesin gözle bakıldığından bu değişiklik bilinçli olarak kendi konumunu sağlama almak için yapılmıştır.

gerginlikleri azaltma ve ilişkileri normalleştirme yoluna gitti. ABD dışındaki diğer ülkelerle oldukça olumlu sonuçlar sağlanmıştır.

Ekonomi alanında da reform ağırlıklı bir paket hazırlandı. Bu reformlar arasında devrimden sonra devletleştirilen birçok sanayi kuruluşunun yeniden özelleştirilmesi ayrıca devrimle birlikte ülkeye girişi yasaklanan yabancı sermayeyi yeniden çekmek yer almaktaydı. Bu dönem uluslararası mali kuruluşlar olan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından bazı gelişmekte olan ülkeler için önerilen tavsiye ve reçeteler,³¹⁰ ayrıca Türkiye ve Çin gibi bazı ülkelerin bu konudaki tecrübeleri, Rafsancani hükümetinin ilgisini çekerek, yapısal uyarlama politikaları doğrultusunda, ekonominin serbestleştirilmesi ve özelleştirme politikaları İslam Cumhuriyeti döneminin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde uygulanmaya konuldu. Birinci Kalkınma Planı özelleştirme politikaları için başlangıç noktası sayılmaktadır. İran İslam cumhuriyetinin Birinci Kalkınma Planı 11 yıl plansız geçen bir dönemin ardından 1989- 1993 yılları için uygulanmaya başlandı. Aslında savaş sonrası dönemde ekonomi alanındaki sorunları çözmek için biran evvel bir strateji belirlenmesi zorunlu olmuştu. Hükümet serbest ekonomi ilkelerini benimseyerek işe başladı. Uygulanacak politikalarının başlıca özellikleri şöyle belirlendi:

- Devletin ekonomideki doğrudan müdahalesini azaltmak, üretim, dağıtım ve yatırımlarda devletin rolünü küçültmek
- Devlet giderlerini azaltarak devlet bütçesini dengelemek
- Döviz sisteminin ıslahı, döviz kurunu üçe indirmek ve tek kur'a doğru

³¹⁰ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planına yapılan en şiddetli eleştiriler bu planda izlenecek politikaların DB ve IMF'nin tavsiye ettiği politikalar doğrultusunda olduğudur. Ancak o dönem Plan ve Bütçe Kurumunda müsteşarlık yapan M.A.Nacafi ve Roghani Zancani'ye göre bu kuruluşlarla doğrudan bir temasta bulunmadıklarını ancak bu politikaların birçok ülke tarafından uygulandığını ve başarıya ulaştıklarını ayrıca Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bu görüş daha kabullenebilir bir hal aldığı için böyle bir plan hazırladıklarını söylemektedirler. Ahmadi Amouyi, **Egtesade...**, a.g.e., s.204 ve 395.

- adımlar atmak³¹¹
- Yerli ve yabancı sermaye yatırımları önündeki engelleri kaldırmak
- Dış ticaretin serbest bırakılması ve geniş kitlelerin bu faaliyetlerde bulunması için zemin hazırlanması
- Bankacılık sisteminin ıslahı
- KİT'lerin özelleştirilmesi ve Tahran Menkul Kıymetler Borsasının aktif hale getirilmesi
- Devletin fiyat müdahalesinin kaldırılması³¹²

Ancak ekonomide belirlenen politikaların uygulanması kolay olmadı. Öncelikle 1993 yılında başlatılan bine yakın devletleştirilmiş fabrika ve KİT'lerin özelleştirilmesi geniş çapta yolsuzluklar yüzünden durduruldu. İran ekonomisi kamuya doğrudan veya dolaylı bağlı kurum ve kuruluşların kontrolü altındaydı. Ancak devlete yakın küçük çaplı bir grup tarafından yönlendiriliyordu.³¹³ Siyaset arenasında bulunanların hemen hemen hepsi devletçi ekonomiden, rant ve imtiyazlardan yararlanıyor ve bir çeşit oligarşi İran'ın siyasal- ekonomik ve sosyal yapısına hakim bulunuyordu.³¹⁴ Rafsancani'nin teşviklerine rağmen özel sektör ve büyük sermaye sahipleri üretim ve sanayiye doğru yönelmediler. Hükümet bir taraftan sanayinin gelişmesini istiyor diğer taraftan dış ticaretin yolunu açarak ithalatı serbest bırakıyordu. İthalat işlemleri müthiş karlılık getiriyordu. Halbu ki sanayi üretiminde böyle bir karlılık mevcut değildi. Lüks tüketim malları ithalatı hızlı bir artış gösterdi. Yıllık dış ticaret istatistiklerine göre sadece ithal edilen arabaların değeri 1986 yılında 700 milyon Riyal iken 1993 yılında bu rakam 270 milyar Riyala yükselmiştir.³¹⁵ Ayrıca 1991

³¹¹ 1989 yılında ekonomi faaliyetlerde beş çeşit döviz kuru mevcuttu. En ucuzu 70 Riyal devletin resmi kuru ve en pahalısı 1300 Riyal serbest piyasa kuru idi. Devlet belli kalem ithalat için değişik kurlar uyguluyordu. Tercihi ve rekabetçi kur 350 Riyal ve İhracat kuru 425 Riyal. Ancak resmi kur ile serbest piyasa kuru arasındaki fahiş fark bazılarına haksız kazanç sağlıyordu. Örneğin yurt dışına çıkanlara USD5000 resmi kurdan dolar veriliyordu. Genelde kaç günlük yurtdışına çıkılıp geri dönülüyor ve geri kalan döviz serbest kur üzerinden satılarak büyük ve haksız kazanç elde ediliyordu.

³¹² B.Ghadiri Aslı, “Siyasete Puli İran Dar Salhaye Tadile Egtesadi” (“Yapısal Uyarılama Politikaları Yıllarında Para Politikaları”), **Siyasal- Ekonomik Bilgiler Dergisi (Political – Economic Monthly Jurnal)**, Dokuzuncu yıl, yedinci ve sekizinci sayı, 1995, s. 114.

³¹³ N.R.Keddie, **Netayeje Engelabe İran (İran Devriminin Sonuçları)**, Çev.: Mehdi Hagighatkah, Gognus Yayınları Tahran 2004, s.51

³¹⁴ A. Movassaghi, **Nosazi ve...**, a.g.e., s. 285

³¹⁵ Yıllık Dış Ticaret İstatistikleri Dergisi, İstatistik Enstitüsü Kurumu, 1994, s. 85.

yılında 18 milyar dolar ihracat karşılığında 25 milyar dolar ithalat yapılmış ve bunun sonucunda serbest döviz kuru yaklaşık iki kat artmıştır. Bu yıllarda enflasyon hızla yükselmiş ve halk arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. A.Movassaghi'ye göre 1970 ile 1995 yılları arasında İran'la kıyaslanabilecek hiçbir ülke kendi kalkınması ve ilerlemesi konusunda bu kadar geri dönüş yapmamıştır. N.R.Keddie'ye göre:³¹⁶

“Ekonomik ıslahat, tarımsal kalkınmadan sanayi kalkınmaya geçiş, ihracatın teşviki ve özel sektör faaliyetleri önünde engellerin kaldırılması gibi bazı olumlu sonuçları beraberinde getirdi. Ancak serbest ekonomiye geçişle beraber sermaye, üretim alanlarında yatırım yerine daha çok Tahran'da lüks konut yapımına ve emlak sektörüne doğru yöneldi.”

Bu dönemde ekonomik ıslahat hareketinin önünde diğer bir engel, iktidar dışındaki tüm güç kaynaklarının bu harekete karşı çıkmalarıydı. Daha önce siyasal doruktaki sağ ve sol görüşlü güç kaynaklarına değinmiştik. Rafsancani önderliğinde öne çıkan yeni akım ve uyguladığı politikalar her iki kesim tarafından da şiddetle eleştiriliyor ve karşı çıkılıyordu. Sol görüşe mensup gruplar hükümet politikalarının sosyal adalet yönünü eleştiriyor, geleneksel sağ görüşe mensup gruplar da kendi menfaatlerini korumak adına her çeşit sanayileşme ve modernleşmeye karşı çıkıyorlardı. Aslında Rafsancani'nin uygulamaları, devrimin teorik olarak uğruna yapıldığı müstезefin'i yani ezilmiş kitleleri dikkate almıyor, onları terk ediyordu. Teknokratlar temel gıdalara uygulanan sübvansiyonları kaldırmayı önerdiğinde, bundan en çok etkilenen kesim, süratle çoğalan ve büyük geçim sıkıntısı içinde olan bu nüfustu. Ancak savaş sonrası yeniden yapılanma ve ekonomideki sayısız sorunları çözme ve devletin aşırı müdahaleci politikalarına son vermek veya en azından azaltmak adına serbest ekonomi politikalarının uygulanması doğru bir seçim olabilirdi. Ayrıca bu konuda diğer başarıya ulaşmış ülke tecrübelerinden de yararlanabilirdi. Savaş sonrası ekonominin yeniden yapılanması doğru bir planlama

³¹⁶ N.R.Keddie, **Netayeje...**, 2004, a.g.e., S.56.

ve onun ciddiyetle uygulanması ile mümkün olabilmektedir. Savaş sonrası yapılandırma konusunda başarıya ulaşmış Almanya örneği gösterilebilir. Batı Almanya’da İkinci Dünya Savaşından sonra bir çeşit ‘Piyasa Eksenli Ekonomik Planlama’ uygulamaya konuldu. Bu plan doğrultusundan hem kamu projelerinde yararlanılacak hem de özel sektöre çeki düzen verilecekti. Bu planın sloganı şuydu: ‘yeniden yapılanma için sadece iyi proje ve iyi düzenlenmiş kanunlar yeterli değil, iyi, inanmış ve tecrübeli uygulayanlar daha önemlidir.’³¹⁷ Almanya ekonomisini savaş sonrası başarıya götüren Prof. Ludwig Erhard³¹⁸ tarafından ortaya atılan ‘Sosyal Piyasa Ekonomisi’ tezidir. Sosyal Piyasa Ekonomisinin dayandığı temel esas, sosyal adalet ile birlikte sağlanmış piyasa özgürlüğüdür ve İkinci Dünya Savaşı sırasındaki savaş ekonomisi ile ilgili deneyimlerin sonucunda geliştirilen düşüncelere dayanmaktadır. Ancak İran’da savaş sonrası yapılanma ve ekonomik ıslahat programları, hem kamu sektöründeki yöneticilerin yetersizliği ve tecrübesizliği hem de özel sektörün zayıf yapısı ayrıca baskı grupların müdahalesi ve muhalefeti sonucunda başarıya ulaşamadı. Benimsenen serbest ekonomi politikaları tam olarak hayata geçirilemedi. Sübvansiyonlar azaldı ama tamamen kesilmedi, döviz kuru serbest bırakıldı ancak uygulamada yine de çeşitli işlemler için farklı kur uygulamaları devam etti. Dış ticaret tamamen serbest bırakılmadı ve devletin ekonomideki rolü azalmadı.

Serbest ekonomiye geçiş sürecinin üçüncü yılında (1990-1991) İran’ın

³¹⁷ G.Motaghedi ve Diğerleri, **Siyasetha ve Stratejihaye Sakhtar Egtesadi Baad Az Cange Cahaniye Dovvom (İkinci Dünya Savaşı Sonrası Ekonomik Yapılanma Politika ve Stratejileri) (İtalya, İngiltere, Japonya, Federal Almanya ve Japonya)**, Plan ve Bütçe Kurumunun Ekonomik- Sosyal Belgeler Merkezi, Tahran 1988, s.43-44.

³¹⁸ Ludwig Erhard 1949-1963 yılları arasında Almanya’da Ekonomi Bakanı olarak görev yapmıştır.

kullandığı kredilerin³¹⁹ tutarı 50 milyar dolara yaklaşmıştı. Bunun 35 milyar doları kısa vadeli krediler idi. Buna karşın petrol ihracatından elde edilen gelir yılda yaklaşık 15- 18 milyar dolar idi. Ayrıca İran İslam Cumhuriyeti bu dönem (Mart 1991) ilk kez deprem amaçlı³²⁰ Dünya Bankasından kredi kullanmaya başladı. Kredi depremde meydana gelen hasarları yeniden onarma amacı altında verilse de, kredinin ayrıntılarına bakıldığında kamu yönetimi sektörü %4, tarım, balıkçılık ve orman %28 ve sanayi ve ticaret %68 bu krediden yararlanmıştı. Krediler 1993 yılından 2000 yılına kadar durmuştur. Ancak daha sonra Mayıs 2000 yılında tekrar başlamış ve 2005 Mayıs ayına kadar devam etmiş ve ondan sonra yine kesilmiştir. Bu da Rafsancani ve Hatemi döneminde dışa açılma ve uluslararası arenada ilişkileri hem ekonomik hem de siyasi anlamda normale döndürme çabaları olarak nitelenebilir.

Dünya Bankası tarafından İran İslam Cumhuriyetine kullandırılan proje kredi miktarları **Ek 3**'te verilmiştir. Bu listedeki projeler içerisinde kamu yönetiminin yapısını doğrudan değiştirmeyi öngörmüş proje kredileri mevcut değildir.

Altıncı cumhurbaşkanlığı seçimlerinde (1993) Rafsancani yine cumhurbaşkanı seçildi. Bu seçimlerde Rafsancani oyların yaklaşık %62'sini aldı. Oyların %94'ten %62'ye gerilmesi, ekonomideki sorunlara ve toplumun buna bir tepkisi olarak yorumlanmaktadır.³²¹ Ayrıca siyasal grup ve örgütler tarafından da Rafsancani'nin uyguladığı programlar eleştiriliyor ve karşı çıkılıyordu. Sol görüşlü gruplar hükümeti sosyal adaletten uzaklaşma, dış kredi alımı ve onun sonucunda dışa bağımlılık ve IMF'nin reçetelerini uygulamak ile suçluyordu. Sağ görüşlü gruplar

³¹⁹ Bu krediler uluslararası yaygın şekilde kullanılan krediler olmayıp, yuzans şeklinde (usance=yurtdışından vadeli mal alımı) idi. Savaş sonrası yöneticiler yurtdışından ve uluslar arası mali kuruluşlardan kredi alma taraftarı olmayıp zaten uluslar arası mali kuruluşlarda da böyle bir yaklaşım içinde değillerdi. B. Ahmadi Amouyi, **Egtesade...**, a.g.e., s.309.

³²⁰ Haziran 1990 yılında İran'ın kuzeyinde bir deprem meydana geldi.

³²¹ Y. Foozi, **Tahavolate...**, a.g.e., İkinci Cilt, s. 241.

(Mecliste çoğunluğu elde bulunduruyorlardı) devletin ekonomi politikalarından hoşnut olmakla beraber kültürel alanda hükümeti devrim değerlerine önem vermediği için suçluyor ve toplumun İslami kültür ve değerlerden uzaklaştığını savunuyordu. Bu hoşnutsuzluğu azaltmak amacıyla Rafsancani ikinci cumhurbaşkanlığı döneminde kabineyi revize ederek en önemli bazı bakanlıklar olan İç İşleri, Ticaret, Kültür ve İslami Rehberlik Bakanlıkları sağ kesime bırakmak zorunda kaldı. Sonuçta Rafsancani hükümeti hiçbir zaman güçlü ve menfaat gruplarından bağımsız bir hükümet görünümünü kazanamadı ve bu yönde çalışmalar yapamadı.

Rafsancani hükümeti ekonomide gösterdiği başarısızlıklara rağmen uluslararası ilişkiler konusunda başarılı oldu. Birçok ülkeyle özellikle Avrupa, Arap ve Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri normale döndürdü ve yavaş yavaş Amerikalı rehineler krizinde ve savaş döneminde kaybedilen itibar ve prestij geri kazanılmaya çalışıldı. Rafsancani hükümeti bilinçli olarak İkinci Körfez Savaşında tarafsız politika izleyerek birçok imtiyaz elde etmeyi başardı. Türkiye ile siyasi ve ideolojik ihtilaflara rağmen ekonomik alanda ilişkiler inişli çıkışlı devam etti. Sovyetler Birliğinin dağılması bölgede Amerikan güçlerinin nüfuzunun artması bakımından İran için tedirginlik kaynağı olmuştur. Özellikle yeni bağımsızlığa kavuşmuş ve İran ile sınırları bulunan Türkmenistan, Azerbaycan ve Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Ancak Amerika bu ülkeler üzerinde siyasi ve ekonomik baskı kurarak ilişkilerin gelişmesine engelleme yoluna gitmiştir. Buna örnek olarak bölgeden Batıya ulaşılacak petrol ve gaz boru hattının İran topraklarından (en ekonomik yol olmasına rağmen) geçilmesinin engellenmesini gösterebiliriz. İran ile Amerika arasında ilişkiler günümüze kadar aynen soğuk ve düşmanca devam etmektedir.

C. Hatemi Dönemi (1997- 2005): Siyasi Islahat

Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığının son yılında ekonomik sorunlar had safhaya ulaşmıştır. İran Ticaret Odası tarafından yayınlanan bir raporda 1996 yılında İran halkının yüzde 40'nın yoksulluk sınırları altında veya civarında yaşadığını belirtilmiştir. Bu dönemde rejimin en ateşli taraftarları bile İslamiyet'in kendilerini terk ettiğine inanmaya başlamışlardır. İlerleme sekteye uğramış ve toplum hayal kırıklığı yaşamıştır. Siyasi alanda da karmaşa devam etmiştir. Sağ görüşlü muhaliflerin baskıları, Rafsancani'nin partisini yavaş yavaş sol görüşe yaklaşmasına neden olmuştur. Ayrıca sol görüş de ideolojik düşüncesinde bazı değişiklikler yaparak Siyasal ve kültürel alanda medeni topluma ve liberalizme yönelmiş ve yeni dönem toplumsal muhalefete önderlik etme yolunda ilerlemeye başlamıştır.³²²

Mayıs 1997'de Hatemi³²³ on iki günlük bir seçim kampanyasından sonra yedinci cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların %69'unu ve yaklaşık 29.7 milyon oy alarak İran'ın yedinci cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.³²⁴ Aslında seçim sonuçları bir yıl önce, Meclis başkanı ve muhafazakarlardan biri olan Natic Nuri'yi işaret ediyordu. Ancak millet bir kez daha sürpriz yapmış ve seçim kampanyasını hukuk düzenini geri getirmek ve sivil bir toplum oluşturmak üzerine kuran Hatemi'ye oy vermiştir. Katılım bir önceki seçimlerden beri görülmemiş orandaydı ve halk ilk kez toplu halde değişime oy vermiştir. Bu zafer 1999 yılında ilk kez

³²² Daha önce de belirttiğimiz gibi İran'da liberal, solcu, sağcı ve muhafazakar gruplar arasında yaşanan mücadele büyük ölçüde İslam eksenli yürümektedir. Ayrıca İran'daki iktidar mücadelesi farklı toplumsal kesim ve görüşleri temsil eden güçlerin birbiri arasında değişik konularda aynı platformda birleşip ya da ayrılabilirdiği karmaşık bir yapı arz etmektedir. Bu anlamda kesin hatlarla ayrılmış bir sağ- sol'dan bahsetmek mümkün değildir.

³²³ Rafsancani kabinesinde Kültür ve İslami Rehberlik bakanı idi ve bu dönem bazı kültürel faaliyetlerine sağ görüşlü gruplar tarafından şiddetle itiraz edilmiş ve daha sonra istifa etmek zorunda kalmıştır. Seçimlerden evvel milli kütüphane müdürü olarak görev yapmıştır.

³²⁴ 23 Mayıs 1997'de Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanması İran siyasal tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu olay 2 Hurdad (Türk Takvimi ile 23 Mayıs) Olayı olarak İran tarihine geçmiştir.

yapılan Yerel İslami Şuraların seçimi ile pekiştirilmiştir. Bazı gözlemcilere göre Hatemi'nin seçimi kazanmasında, karşı görüşlü grupların faaliyetleri de etkiliydi. Bu gruplar Hatemi'nin seçilmesini liberalizmin zaferi ve İslami değerlerden ödün olarak görüyor ve bu yönde propaganda yapıyordu. Ancak bu taktik geri teperek Hatemi'nin oylarının çoğalması sonucunu beraberinde getirdi. Ayrıca zamanla toplumsal katılım isteğini kaybetmiş kitleler için siyasi arenaya tekrar adım atmak adına bu seçim bir başlangıç noktası olmuştur. Bazı araştırmacılara³²⁵ göre seçime katılımın geniş olması devrim sonrası meydana gelen nüfus yapısındaki değişikliklere de bağlanabilir. Yaklaşık yedi milyon 15-19 yaş arasında devrimden sonra dünyaya gelmiş gençlerin siyasete bakış açıları her yönden değişiktir. Hatemi'nin kültürel alanda açıkladığı görüşleri, bu yeni nesil tarafından makbul görmüş ve ilgilerini çekmiştir.

Hatemi'nin zaferi gerek yurtdışı gerekse yurtiçinde birçok kişi için Tahran'daki resmi ideolojinin yenilgisi, hatta ikinci bir devrim anlamına gelmiştir. Aslında İran halkı İslam'a ve devrime hala bağlı olmakla birlikte, hükümet tarafından söylenen boş sözler, ayrımcılık, kötü yönetim, ekonomik sorunlar, anayasada garanti altına alınmış özgürlüklerin reddi ile geçen yıllardan sonra köklü bir değişim talep ediyordu. Hatemi de program ve sloganlarında mevcut durumu eleştiriyor ve özellikle siyasal ve kültürel alanlarda köklü değişimleri vaat ediyordu. Hatemi hükümeti ekonomi konusunda belli bir programdan yoksun olmasına rağmen yine de toplum tarafından ekonomik sorunlar için de bir kurtarıcı olarak görülüyordu. Hatemi ekonomik, sınayi ve teknolojik kalkınmanın anahtarını siyasal ve kültürel kalkınmada görüyordu. Zaten seçim propagandasını bu yönde yapmış ve medeni

³²⁵ Y.Foozi, **Tahavolate...**, a.g.e., İkinci Cilt, s. 315.

toplumun güçlenmesinin önemine, kanunlara saygı, kadın ve gençlerin hak ve özgürlüklerine ve dış ilişkilerde gerginliklerden uzak durmaya vurgu yapmıştı. Ayrıca her zaman eksik olmayan gülümsemesi halk tarafından sempati ile karşılanmıştır.

Hatemi dış politikanın İran için oldukça önemli olduğunu biliyor, bu yönde de birçok vaatlerde bulunuyordu. İran İslam Cumhuriyeti dış ilişkiler konusunda yaptığı yanlış politikalar yüzünden çok darbe almıştır. Özellikle İran – Irak savaşı sırasında Irak’ın saldıran taraf olmasına rağmen birçok ülke tarafından desteklenmesi ve İran askerleri ve İran-Irak sınırına yakın yerleşim bölgelerindeki halkın kimyasal silah bombardımanının altında feci şekilde can vermesi ve hala günümüze kadar izlerini taşımasına rağmen çok az ülke İran milleti ile acıları paylaşma yoluna gitmiştir.³²⁶ Bu yüzden Hatemi seçim kampanyası sırasında diğer ülkeler özellikle büyük güçler ile Tahran arasında var olan tansiyonu düşürme sözü verdi ve medeniyetler arasında çatışma yerine diyaloga önem vereceğini vaat etti. Bu yönde de ciddi adımlar attı. ‘Medeniyetler arası diyalog tezi’ dünya ülkeleri tarafından ilgi ile karşılandı ve dünya kamuoyunu bir kez daha İran lehine değiştirmeyi başardı. Birleşmiş Milletler Örgütü bu yönde bir adım atarak 2001 yılını ‘Medeniyetler Arası Diyalog Yılı’ ilan etti. Tüm bunlara ve 1997’de Hatemi’nin CNN ile oldukça ses getiren röportajına rağmen İran ile ABD ilişkileri iyileşemedi. Bunun nedeni içeride “‘ABD ile ilişkileri normale döndürme konusu ile her ilerlemeye zarar verecek iktidar arenasındaki güç savaşı konusu oldukça iç içe geçmesi”’ dir.³²⁷

³²⁶ Bu husus ancak ABD’nin Irak’a saldırması ve Saddam Hüseyin’in devrilmesinden sonra eski Irak liderlerinin muhakemesi sırasında gündeme gelmiş ve kimyasal bombardımanda sadece sivillerden 5000 kişinin öldüğü ve onun kaç katı kişinin bir şekilde izler taşıması yönünde bilgiler kabul edilmeye ve yayınlanmaya başlanmıştır.

³²⁷ A.Movassaghi, **Nosazi ve...**, a.g.e., s.295.

Ekonomik ve diplomatik izolasyonu kırma amaçlı Batı ile diyalog kurma çabaları diğer konularda olduğu gibi muhafazakarlar tarafından muhalefet ile karşılandı. Muhafazakarlar dış dünya özellikle ABD ile en küçük yakınlaşmaya bile karşı çıkıyorlardı. 1997 yılında Hatemi İslam Konferansı Teşkilatı'nın başkanı sıfatıyla yaptığı konuşmada düşünce özgürlüğü ve sivil toplumun önemi, daha çok demokrasinin gerekliliği ve kültürlerarası işbirliğinden bahsederek, müslümanların Batı kültürünü iyi incelemesi ve onun olumlu kazanımlarını İslami değerleri geliştirmek için kullanması gerektiğinin üstünde vurgu yaptı. Hatemi'nin barışın, adaletin ve refahın sağlanmasının ancak medeniyetler arası bir diyalogla mümkün olduğunu gösteren uzlaşmacı tutumu İran'ın politik yaşamında, hakim güç mücadelesi çerçevesinde oluşan ve oluşması muhtemel değişimlerin de habercisi gibi görünüyordu.

Hatemi kendi politikalarını yürürlüğe sokabilmek için bürokraside kendi anlayışı ile olabildiğince uyumlu bir kadro oluşturmaya çalıştı. Özellikle kendi propaganda ve programları doğrultusunda siyaset ve kültür işleri ile ilgili bakanlıklar onun açısından oldukça önemli sayılmaktaydı. Ekonomi konusunda karşıt görüşlerin de onaylarını alabilecek adaylar belirlemeye çalıştı. Ancak muhalifler tüm alanlarda ve her fırsatta Hatemi yandaşlarının tasfiyesi yoluna gittiler. Bunun en bariz örneği Hatemi'nin güçlü destekçisi ve Tahran'ın oldukça başarılı belediye başkanı Kerbaschi'nin tutuklanması idi. Ancak halkın büyük bir kısmı önceki yıllarda görülmedik ölçüde politik bir kararlılık göstererek bu olaya karşı çıkması beklenmedik bir olaydı. Bu olanlar karşısında İran'ın dini lideri Hamaney kendi otoritesini kullanarak tutuksuz yargılanmak üzere Kerbaschi'nin serbest bırakılması talimatı verdi. Bu olay iki yönden oldukça önemliydi. Birincisi dini liderin Hatemi

lehinde karar vermesi ve ikincisi liderin muhafazakarlara rağmen toplumsal tepkiyi gözetebilecek bir esnekliğe sahip olması idi³²⁸.

Hatemi hükümetinin işe başlaması ile siyasal ve kültürel alanlarda büyük değişiklikler yaşandı. N.Keddie'ye göre:³²⁹

Hatemi'nin en büyük getirisi demokrasi düşüncesinin yaygınlaştırılması idi. Birçok kitap yayınlandı. Ve tartışma alanlarına kanunun üstünlüğü, medeni toplum ve Vilayet-e Fakih ilkesi konusunda tartışma hatta muhalif olma gibi konular girdi. Aslında Hatemi muhaliflerin de serbestçe görüş ve düşüncelerini söyleyebilme olanağını tanıdı. Hatta sinema ve film konusunda gelişmeler doğrultusunda kadın sorunları, yoksul insanların sorunları ve azınlıklar konusunda sorunlar gerçekçi bir şekilde işlenmeye başlandı.

Yazılı basın bu dönem hem nitelik hem de nicelik açısından oldukça ilerleme gösterdi. Günlük gazete sayısı Mart 2000'e kadar yaklaşık dört kat arttı ve günlük gazete tirajları üç milyon adede (bu rakam daha önce görülmemiş rakam idi) yani 1976 yılındaki sayının 4 katına ulaştı.³³⁰ Ayrıca sivil toplum kuruluşları (STK) sayısında da artış gözlemlendi. Özellikle kadın sivil toplum kuruluşları sayısı 2000 yılında 139'a ulaştı ki %139'luk bir artış göstermektedir. Bunlara ilaveten sadece 2001 yılında 82 siyasi grup ve parti kuruldu. Ancak Hatemi'nin iki dönem yani sekiz yıllık cumhurbaşkanlığı döneminden çıkarılan sonuç, demokrasinin uygulanması için cumhurbaşkanlığı ve hatta meclis kürsüsünün yeterli olmadığıdır.

Siyasal ve kültürel alanda özgürlükler arttıkça muhalifler de seslerini yükseltmeye çalıştılar. Siyasal ve kültürel serbestleşmeyi 'liberalizmin istilas'ı' ve 'İslami değerlerin yok olması' ilan ederek rejimin tehlikede olduğunu ileri sürdüler. Hatta öyle ileri gittiler ki Hatemi'yı Gorbaçov ile kıyaslayarak politikalarının devamında rejimin ve sistemin çökeceğini ileri sürdüler.³³¹

³²⁸ M.T.Demirtepe, "Tahran'da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi", **Avrasya Dosyası**, üç aylık uluslararası ilişkiler ve stratejik araştırmalar Dergisi, cilt 5, sayı 3, s.21.

³²⁹ N.R.Keddie, **Netayeje...**, a.g.e. 2004, s.80-82.

³³⁰ Y.Foozi, **Tahavolate...**, a.g.e., İkinci Cilt, s.343.

³³¹ A.k., s.319.

H.Bashiriye'ye göre³³² İran İslam devriminden sonraki dönem, siyasal rejimin meşruluk kaynağı açısından üç döneme ayrılabilir. Bu üç meşruiyet kaynağı genelde her dönem mevcut olmuştur. Ancak bir tanesi siyasal sisteme yön vermiştir. Birinci dönem Karizmatik İktidar Dönemi (1979-1989), devrimden sonra ortaya çıkmış ve rejimin meşruluk kaynağı Ayetullah Humeyni'nin karizmatik iktidarı üzerine kurulmuştur ve önder İran siyasetinin merkezinde yer almıştır. İkinci dönem Sünnete Dayalı İktidar Dönemi (1989-1997), bazı önemli mevkiiler din adamlarına bırakılmış ve din adamlarına kanun üstü bazı imtiyazlar verilmiştir. Yavaş yavaş din adamları sınıfı, siyasal sınıflandırmada yerini alarak karizmatik iktidarın yerini almıştır. Bu dönemde demokrasinin mevcudiyetinden bahsetmek mümkün değildir. Üçüncü dönem Yasal ve Demokratik İktidara Yönelme Dönemi, 1997'den sonra ve Hatemi'nin seçimiyle ortaya çıkmış ve gün geçtikçe siyasal özgürlükler ve hukukun garantisi olan medeni topluma yönelme artmıştır. İran'ın siyasal sistemi 1990'lı yıllarda bu üç meşruiyet kaynağı arasında keşmekeş arasında geçmiştir. Demokrasinin yaygınlaştığı böyle bir dönemde karizmatik iktidar ve sünnete dayalı iktidar uzun vadede bir rejimin devamlılığını sağlayamaz. İran'da yasal iktidar dönemi diğer iki iktidar kaynakları tarafından ciddi direnişler ve muhalefetler ile karşılaşmış ve günümüze kadar devam etmiştir.

Hatemi'nin üstüne vurgu yaptığı medeni toplum ve demokrasi, bazılarına göre³³³ Batılı medeni toplumdan ve demokrasiden farklıdır. İslam'da medeni toplumun dayandığı ilkeler ahlak ve maneviyata dayanmaktadır. Hatemi din ile demokrasi ilkelerinin birleştirme yani 'dini demokrasi'yi oluşturma yolunda adım

³³² H.Bashiriye, **Dibaçe-i...**,a.g.e., s.89-92.

³³³ R.Ramazani, **Çarçubi Tahlili Baraye Barrasi Siyasete Khareciye Cumhuriye Eslami İran (İran İslam Cumhuriyetinin Dış politikasının Analizi)**, Çev.: A.Tayyeb, Ney Yayınları Tahran 2001, s.114.

atmıştır ve bu konuda genel olarak başarılı olmuştur. Ancak bu konuda da farklı görüşler ortaya atılmıştır ve ‘İslam ile demokrasi bir arada olabilir mi?’ sorusuna cevap aranmıştır. Aynı görüşe göre İslam’ın birçok kuralı, kadın ve erkek hakları, müslüman ve gayri müslüman hakları ve din değiştirme özgürlüğü gibi konular demokrasi ilkeleri ile ters düşmektedir. Bundan dolayı günümüz modern toplumlarda modern insan hakları ilkeleri benimsenmelidir.

Hatemi’nin ekonomik politikalarının birçoğu Rafsancani’nin izlediği politikalar ile aynıydı. Ancak Hatemi’nin dış politikada izlediği iyi ilişkiler, yabancı sermaye yatırımları için alt zemin oluşturmaya rağmen uygulamada sonuçsuz kaldı. Bu hususun nedenleri arasında yabancı sermaye yatırımları için anayasal sınırlamalar, belli kesimlere verilen imtiyazlar, bunların geri alınma zorluğu ve ekonomide devlet müdahale alanlarının oldukça geniş olması sayılabilmektedir. Bu dönemde ekonominin %60’ı devlet tarafından planlanıp kontrol edilmektedir. Ayrıca ekonominin %20’si rehberine bağlı beş büyük vakıf tarafından idare edilmektedir. Bu grup kolaylıkla imtiyazlara, kaynaklara ve tercihi kurlarla yabancı dövizlere ulaşabilmektedir. Bu durum rekabet ortamını oldukça zorlamaktadır.³³⁴

Tüm olumsuzluklara rağmen Hatemi hükümeti ekonominin iyileştirilmesi için birçok adım atmıştır. Bunlar önceki dönemden yarım kalmış projelerin bitirilmesi, kredilerin geri ödenmesi, özel bankaların faaliyete başlaması, Refah ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının kurulması, Döviz Rezerv Fonunun (Sandug-e Zakhire-ye Arzi) oluşturulması,³³⁵ birçok baraj yapımının başlanması ve sonuçlandırılması, Yabancı Sermaye Kanununun onaylanması, mali disiplinin sağlanması, döviz kurunun tek bir kura indirilmesi ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının (2000-

³³⁴ N.R.Keddie, *Netayeje...*, a.g.e.2004, s.67.

³³⁵ Bu fonun amacı devlet gelirlerini petrol fiyatlarının düşmesi sonucunda koruma altına almaktır. Özellikle 1990’lı yıllarda petrol fiyatlarının aşırı düşmesi ile bu fonun kurulması öngörülmüştür.

2004) devlet bürokrasisinin küçültülmesi, özelleştirme, vergi gelirlerinde denetimin artırılması yönünde hazırlanması ve uygulanması gibi adımlardır. Aslında devrimden sonra özellikle savaşın bitimiyle başlayan yeniden yapılanma döneminde ekonominin iyileştirilmesi ve nasıl iyileştirilmesi konusu her zaman siyasi doruktaki politika üretenler ve karar verenler arasında tartışma konusu olmuştur. Bu konuda iki seçenek gündeme gelmiştir. Birincisi sosyal adaleti ve milyonlarca az gelirli insanı göz ardı ederek uluslararası mali kuruluşlar tarafından önerilen ve birçok geliştirmekte olan ülkeler tarafından uygulanan ekonominin ıslahı adına yapısal uyarılama programları; ve ikincisi ülkenin iç dinamiklerine göre hazırlanmış, sosyal adaleti göz ardı etmemiş bir ekonomik yapılandırma programı. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planından anlaşılan, Hatemi hükümetinin birinci seçeneği benimsediğidir. ‘Yapısal İyileştirme Planı’ (Barname-ye Tagyir-e Sakhtar) adı ile anılan üçüncü planın temel amaç ve politikalarını şöyle sıralayabiliriz:

- *Ekonomik yapının ıslahı.* Bunu gerçekleştirmek için KİT’lerin özelleştirilmesi ve tekellerin yeniden düzenlenmesi.
- *Kamu yönetiminin ıslahı.* Bu amaçla yapılan faaliyetler arasında devletin ekonomik faaliyetlerini azaltılması ve idari yapının ıslahı yer almaktadır.
- *Ekonomik kalkınmayı hızlandırma.* Bu amaç doğrultusunda mali politikalarda disiplin sağlamak ve belli bir politika benimsemek gerekmektedir.
- *Devletin dar gelirlieleri korumak amacıyla* belli ve zaruri mallara verilen sübvansiyonların etkinleştirilmesi.
- *Ademi merkezîyetçilik ilkesinin uygulanması* amacıyla yerel şuraların ülke yönetiminde daha etkin hale getirilmesi.

Bu planın uygulanması ile ekonominin güçlenmesi ve gelir dağılımının iyileştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu planda enflasyonun kontrol altına alınması ve milli paranın güçlendirilmesi, petrol dışı ihracatın artışı, vergi sisteminin ıslahı ve bütçenin petrol gelirlerine bağıllığını azaltmak temel makro ekonomik hedefler olarak belirlenmiştir. Bazı ekonomi gözlemcilerine göre her ne kadar Hatemi hükümeti serbest ekonomik politikalarını benimsese de uygulamada iki yönlü bir politika izlenmiştir. Bunun nedeni biraz da popülist bir yaklaşım ile açıklanmaktadır. Hatemi’yi destekleyenler

arasında serbest ekonomiyi ve devletçi ekonomiyi benimseyenler olduğundan her iki grubun desteğini kaybetmemek ayrıca milyonlarca dar gelirliyi mağdur etmeme adına bunu yapmaktadır.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında ortalama %6'lık bir büyüme, %10.5 işsizlik oranı ve 41.5 milyar dolar petrol dışı ihracat geliri öngörülmüştür. Bu dönem enflasyonu düşürme konusunda başarılı olunmuştur. 1989-1994 yılları arasında ortalama %25.5 olan enflasyon 1997-2004 yılları arasında ortalama %15.7 olarak tahmin edilmiştir.³³⁶ Bu dönemde yapılan bir araştırmaya göre İran 2015 yılına kadar yaklaşık yıllık yüzde sekizlik bir büyüme ile devrimden sonraki ekonomide gerileme dönemini telafi edebilme olanağına sahip olabilecektir. IMF'nin yaptığı bir araştırmaya göre devrimden sonra İran ekonomisinde canlanma ancak üçüncü plandan sonra gerçekleşmiştir.³³⁷ Ancak İran ekonomisinin aşırı bir şekilde petrol gelirlerine bağımlılığı (petrol gelirleri bütçe gelirlerinin %80'ini oluşturmaktadır.) İran ekonomisini her zaman kırılgan yapmıştır. Devrimden sonra uygulanan kalkınma planlarında her ne kadar petrol gelirlerine bağımlılığın azaltılması öngörülse de uygulamada pek mümkün olmamıştır. Bunun gerçekleşebilmesi için vergi gelirleri artırılması gerekmektedir. Bu da etkin bir vergi düzenlemesi ile mümkün olmaktadır.

Hatemi'nin sekiz yıllık hükümeti dönemi sonunda devlet, güçlü, güç odaklarından ve menfaat gruplarından bağımsız, modern ve kalkınmacı bir devlet görünümünü kazanamadı. Bunun en önemli nedenini A.Movassaghi şöyle açıklamaktadır:

³³⁶ Y.Faraji, “Eslahe Sakhtare Mali ve Temine Manabe Dar Rastaye Ahdaf Barnameye Sevvome Tosee” (“Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Doğrultusunda Mali yapının Islahı ve Gerekli Mali Kaynağın Temini”), **Siyasi – Ekonomik Aylık Dergi**, sayı 181-182, Ekim ve Kasım 2002, s.244.

³³⁷ A.Movassaghi, **Nosazi ve...**, a.g.e., s.297.

Devrimden sonra özellikle İran- Irak savaşı sırasında meydana gelen menfaat grupları gün geçtikçe kendi durum ve konumlarını güçlendirerek güç ve nüfuz alanlarını genişleterek meclis, bürokrasi, piyasa, ticaret, ekonomi, devlet ve özel kuruluşlar ve neredeyse tüm alanlara nüfuz ettiler. Ve her dönem menfaatlerini tehlikeye atacak her türlü değişikliğe karşı çıktılar.

Ayrıca bu dönemde bazı aşırı gruplar Rafsancani döneminde yapılan olumlu icraatları göz ardı ederek ona ve onun uygulamalarına saldırarak, bu vesile ile hükümet içinde Rafsancani taraftarlarının tepkisini toplayarak, Hatemi'den desteklerini çekerek, Hatemi'nin siyasi ve ekonomik ıslahat imkanlarını azalttılar. Böylece Hatemi hükümeti kendi içinde bölünmeler ve ihtilaflar nedeniyle güçlü bir kanun uygulayıcısı ve demokrasi bekçisi olamadı. Sağcı ve köktenci gruplar bu ortamdan yararlanarak Hatemi hükümetini zayıflatmaya ve krize sürüklemeye çalıştılar. 2000 yılından itibaren birçok özgürlükçü gazete ve dergi kapatıldı, birçok kişi tutuklandı, Tahran Üniversitesinde olaylar çıktı ve karmaşa ve keşmekeş tekrar başladı. Böyle bir ortamda Hatemi ikinci cumhurbaşkanlığı döneminde birinci dönem benimsediği düşünce ve politikalarından uzaklaşarak güç bloklarına yaklaşmayı ve durumu idare etmeyi tercih etti. Böylece yukarıdan başlatılan bir ıslahat hareketi daha sekteye uğratıldı.

H. Bashiriye'ye³³⁸ göre ıslahat uygulandığı devletler bakımından üç gruba ayrılabilir: geleneksel devletlerde ıslahat, modern ve demokratik devletlerde ıslahat ve ideolojik devletlerde ıslahat. Geleneksel devletlerde ıslahat, geri kalmışlığa ve uluslararası değişimlere bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır. İran'da Kaçar hanedanlığı, Rusya'da Romanov Hanedanlığı, Japonya'da Meiji Hanedanlığı ve Türkiye'de Osmanlı Sultanları yaklaşık aynı nedenlerle askeri, mali ve idari yapılarında ıslahata başvurmuşlardır. Geleneksel devletlerde geniş ve kapsamlı ideolojik sistemlerinin olmamasından böyle bir ıslahat hareketinin siyasi ve ideolojik

³³⁸ H.Bashiriye, *Dibaçe-i...*, a.g.e., s.183-185.

yönü de yoktur veya zayıftır. Modern ve demokratik siyasal sistemlerde ıslahat hareketi yavaş ve yasalır. Kurumlar tarafından, özellikle parlamento tarafından yapılmaktadır. Bu çeşit ıslahat için çok büyük siyasal ve ideolojik değişiklikler gerekmemektedir. Günümüzde demokratik rejimlerde seçimlerle işbaşına gelen siyasal partiler, ekonomi, mali ve sosyal alanlarda uygulamak istedikleri ıslahatı yeni yasal düzenlemelerle yapabilmektedirler. Siyasal ve ideolojik ıslahat, ideolojik rejimlerde gerçekleşir. Burada ideolojik rejimden kastedilen öyle bir rejimdir ki ana amacı bir ideoloji çerçevesinde sosyal ve kültürel yaşama yön vermektir. İdeolojik devlette sadece o ideolojiye bağlı grup ve kişiler güç arenasına dahil olabilirler. Hakim güce katılmak için ne liyakat ve bireysel yeterlilikler, ne de akrabalık ilişkileri etkili olmaktadır. Sadece ideolojik düşünce ön plandadır. Ahlaki değerler ve ideolojik düşünce ön planda olduğundan, böyle rejimlerde yönetim ve idarede verimlilik düşüktür. Sonuçta böyle rejimler her zaman meşruiyet, katılım ve verimlilik unsurları açısından kriz kaynağı olmuşlardır. Ve bu üçlü kriz kaynakları böyle rejimleri ıslahat isteği ve gerekliliği ile karşı karşıya bırakmaktadır. Özellikle güç savaşı sırasında savaşı kaybedenler veya bir kenara itilenler ıslahatçı hareketinin odak noktasını teşkil etmektedirler. İran'ın siyasal sistemi 1981 ile 1997 yılları arasında ideolojik devlet özellikleri taşımaktadır. Ancak 1997 seçimleri ile kurulan Hatemi hükümeti, uygulamayı amaçladığı ıslahat ile ideolojik devlet özelliklerinden uzaklaşmak ve kurtulmak istemiştir. Ancak bu ıslahat hareketi karşı ataklarla karşılaşmıştır. İslahatçı rejimin yapmak istedikleri şunlardır:

- Rejimin ideolojik özelliklerine rağmen anayasal düzene vurgu yapılmıştır. Sünnet ve karizmatik iktidara ancak anayasada belirlenen sınırlar içerisinde yetki tanınmış ve ileri gitmeleri önlenmeye çalışılmıştır.
- Hakim oligarşi bir çeşit sınırlı demokrasiye dönüştürülmeye çalışılmıştır.
- Siyasal katılımın artırılması amacıyla parti ve siyasal grupların faaliyetleri desteklenmiştir ve yerel şura seçimleri gerçekleştirilmiştir.

- Medeni toplumun gereklilikleri arasında yer alan sivil toplum kuruluşları oluşturma yönünde çaba sarf edilmiştir.
- Anayasanın uygulanması ve siyasal alanın saydam ve şeffaf olması adına adımlar atılmıştır.
- Dini kurumlar ile demokratik kurumlar arasında denge kurulmaya çalışılmıştır
- Demokratik siyasal kültürün geliştirilmesi için bağımsız basın yayın kuruluşlarının kurulması teşvik edilmiştir.
- Basın ve yayın kuruluşlarına tanınan nispi özgürlükler ile eski ve yeni rejimi değerlendirme ve eleştirme fırsatı tanınmıştır.
- Dünya ile iyi ilişkiler kurma adına yeni politikalar izlenmiştir.

Yukarıda madde halinde saydığımız uygulamalar karşı ataklarla önlenmeye çalışılmıştır. Ancak daha öncede belirttiğimiz gibi bir kere başlayan ıslahat süreci zaman zaman duraksayabilir veya yavaşlayabilir ancak tamamen ortadan kaldırılamaz. Böyle şartlar altında ve sekiz yıllık iki dönem arka arkaya Hatemi başkanlığından sonra İran, 2005 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleriyle yeni bir döneme adım atmıştır.

D. Ahmedinejad Dönemi (2005-)

İran’da dokuzuncu cumhurbaşkanlığı seçimleri Haziran 2005 yılında Mahmut Ahmedinejad’ın zaferiyle sonuçlandı. Seçim çalışmaları süresince ıslahatçı gruplar arasında keşmekeş ve ihtilaflar, ayrıca halkın on altı yıllık Rafsancani ve Hatemi hükümetlerinden memnun olmaması halkı yeni arayışlara sürükledi. 1997 yılında Hatemi’nin cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra İran’ın iç ve dış politikalarında köklü bir değişim gerçekleşeceği umudu doğmuştu. Ancak Hatemi’nin sivil toplum, özgürlük ve medeniyetler arası diyalog söylemleri ve siyasi ıslahat istemleri başarısızlıkla sonuçlandı. Ahmedinejad’ın zaferiyle İran hem iç ve hem de dış politika açısından farklı bir döneme girmiştir. Nükleer enerji çalışmaları konusunda gösterdiği kararlılık başta ABD olmak üzere birçok ülkeyle ilişkileri zedeleme noktasına getirmiş ve güvenlik konseyine kadar taşınmasına ve verilen birçok ambargo kararına neden olmuştur. Ahmedinejad’ın cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında öne sürdüğü sloganı eşitlik, sosyal adalet, yolsuzluklarla mücadele ve petrol

gelirlerinin halk arasında eşit dağılımı idi. Ahmedinejad İran İslam devrimi ve ardından kurulan İslam cumhuriyetini kabul etmekle beraber pek başarılı bulmamaktadır. Ona göre devrim otuz yıla yakın süre zarfında temel söylemlerinden uzaklaşmıştır. Devrimin temel amaçlarından biri olan sosyal adaleti gerçekleştirmek yerine İran ekonomisi yolsuzluklarla boğuşmaktadır. Ahmedinejad'ın temel amacı bu alanlarda devrimi yeniden yapılandırmaktır. Cumhurbaşkanına göre devrimin siyasal alanda temel amaçlarından uzaklaşmasının en önemli sebebi bürokratlardır. Ona göre İran bürokrasisi tıkanmıştır ve bu sebepten dolayı bu kesimde köklü bir değişime gidilmiştir. Birçok alt, orta ve üst düzey bürokratin görevine son verilmiştir. Bunların yerine, bilimsel yöneticilik konusunda yeterli tecrübe ve bilgiye sahip olan kişiler getirilmiştir.

1980'lı yılların başında İran'da devrim gerçekleşirken dünyada Keynesyen politikaları terk edilmeye başlanmış ve neo- liberalizm, post-modernizm ve küreselleşme gibi çeşitli kavramlarla açıklanabilecek bir döneme girilmiştir. Birçok dünya ülkesinde bunlar yaşanırken, devrim öncesinde var olan ekonomide devletçilik, devrim sonrası daha da şiddetlenmiştir. Ancak savaş yıllarının sonuna doğru genişleyen devletçilik çıkmaza girmiştir. Devrimin ilk yılları ve savaş döneminin zorunlulukları arasında yer alan 'liberalizm ile savaş' söylemi ve sloganı bu darboğazdan çıkmak adına en azından ekonomi alanında son bulmalıydı. Bu dönüş işaretleri Birinci Planda kendini göstermiş ve Dördüncü Plana kadar devam etmiştir. Dördüncü Kalkınma Planı, (2005-2009) önceki üç planın devamı niteliğindedir. Bu programların temel ve ortak özellikleri devletin ekonomideki müdahalesinin azaltılması, özelleştirme, sübvansiyonların azaltılması veya tamamen kaldırılması, petrol dışı ihracatın artırılması, dış ticaretin serbestleştirilmesi, döviz

kurunun tespit edilmesi ve serbest ticari bölgelerinin kurulması idi. Bunlar yapısal uyarlama politikaları adı altında Dünya Bankası ve diğer uluslararası mali kuruluşlar tarafından önerilen ve desteklenen politikalar idi. Her ne kadar daha önceki hükümetler de bu konuda IMF'den veya Dünya Bankasından bir öneri ve reçete almadıklarını beyan etseler de görünen o ki devletçi ekonomik politikalardan önemli bir geri dönüş yapılmak zorunda kalınmıştır. Ahmedinejad döneminde de ekonomik politikalar, onun savunduğu ve sürekli vurgu yaptığı sosyal adaleti sağlama ve Dördüncü Planda öngörülen liberal düşünceye ait ekonomik politikalarının uygulanması arasında ileri geri adımlardan ibaret olmuştur. Bu da birçok ekonomi uzmanı tarafından eleştiri konusu olmuştur. Birçok uzmana göre hükümetin ekonomi alanında uyguladığı politikalar aceleci ve uzmanlık dışı ve ekonomi bilimindeki ilkelerle bağdaşmamaktadır. İslam Cumhuriyeti döneminde ekonomi alanındaki uygulanan politikalar da dış politikalarda olduğu gibi her hükümet döneminde iktidardaki gruplar arasında savaş sonucunda şekillenmiş ve yön bulmuştur. Ekonomik, siyasal ve sosyal politikalar hükümeti teşkil eden grupların özelliklerine göre uygulanmaya konulmuştur. Son dönem yani Ahmedinejad döneminde, devrimin ilk yıllarındaki katı ilkelere dönüş söylemleri bile ortaya atılmaktadır.

Ahmedinejad seçim propagandasında İran ekonomisini yolsuzluklardan dolayı hasta bir ekonomi olarak nitelemişti ve hükümet programını yolsuzluklarla mücadele ve adaleti sağlamak üzerine hazırlamıştı. Ancak uygulamada bunu pek başaramamıştır. Bunun önemli nedenlerinden biri geçen zaman zarfında İran devlet bürokratları içerisinde aile bağlarının derinleşmesi ve diğer taraftan asıl sermaye sahiplerinin içerisinde siyasetin üst kademesini oluşturan kişilerin de yer almasıdır. Tüm bunlara rağmen liberalleşme eğilimleri Ahmedinejad'ın ekonomik

politikalarında bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Birçok alanda sübvansiyonların kaldırılması, pek çok alanda özelleştirme kararı alınması dar gelirlilere yapılan gıda ve diğer yardımların azaltılmış olması veya kaldırılması, bunların birkaçını teşkil etmektedir. Özelleştirme kapsamında, dördüncü planın sonuna kadar (2009) anayasanın 44. maddesinde öngörülen devletin ekonomi faaliyetlerinin %60'ının özel sektöre devredilmesi öngörülmüştür.³³⁹ Ancak bu konuda henüz bir rapor yayınlanmamıştır. Daha öncede belirttiğimiz gibi İran ekonomisinin yaklaşık %80'i devlet kontrolü altında bulunmaktadır. Bu kadar aşırı devletçi ekonomiye³⁴⁰ bağlı sorunları düşündükçe atılan adımlar ve gelişmeler olumlu karşılanmalıdır. Ancak dokuzuncu hükümet ekonomide bazı politikaları kendi anlayışı içinde yürütmektedir. Liberalleşme sürecinde uygulanan özelleştirme politikalarına halkı da dahil etmek için alınmış bazı kararları uygulamaya koymaktadır. 'Adalet Senetleri' İran'da bu kapsamda yapılan özelleştirme türlerinden bir tanesidir. Bu proje ile hem Dördüncü Planda öngörülen kamu teşebbüslerinin özel sektöre devri hem de seçim sloganı olan sosyal adaleti sağlama amacı güdülmüştür. Bu şekilde bir özelleştirme politikası Doğu Avrupa ülkelerinde 1990'lı yıllarda 'kupon ile senet dağıtımı',³⁴¹ adı altında uygulanmış, ancak pek başarılı sayılmamıştır. Bu yöntemle göre kamu iktisadi kuruluşların mülkiyetinin belli oranı hisse senedi olarak dar gelirlilere %50 indirimle devredilmekte ve bedeli on yıl sürede ve taksitle her sene kar payından mahsup

³³⁹ 44.madde: İran İslam Cumhuriyetinin ekonomisi üç alan olan devlet, taavoni (kooperatif) ve özel üzerinde düzenlenmiştir. Kamu mülkiyetinde ve devletin elinde bulunanları: büyük sanayi, ana sanayi, dış ticaret, büyük madenler, bankacılık, sigortacılık, enerji, barajlar ve su yönetimi, radyo ve televizyon, posta, telgraf ve telefon, gemicilik, ulaşım ve demiryolu vb. teşkil etmektedir. C.Mansur, **Ganune...**, a.g.e., s.48.

³⁴⁰ 2005 yılında Heritage Mali Kuruluşu tarafından yapılan bir sıralamaya göre İran ekonomisi 157 ülke arasında ekonomide serbestlik açısından 156.sırada yer almaktadır. M.Hosseyni, "Asibşenasiye Barnameye Sahame Adalet Dar Ravande Khususisazi" ("Özelleştirme Sürecinde Adalet Senetleri Programı"), **Siyasi- Ekonomik Aylık Dergi**, 22.yıl, sayı 241-242, Eylül-Ekim 2007, s. 242.

³⁴¹ Voucher Privatization

edilmektedir. Bazı ülkelerde bu senetlerin bir kısmı kuruluşu idare edebilecek özel sektöre satılarak geri kalan kısmı halka dağıtılmıştır. Bu yöntemi uygulayan ilk ülke Çek Cumhuriyeti olmuştur. Ancak oldukça titiz davranılmasına ve diğer ülkelere göre daha iyi sonuç alınmasına rağmen ekonomide enflasyonist bir etki yaratmıştır. Uzmanlara göre İran'da bu yönde yapılanlar yeterli altyapı oluşturmada ve acele ile yapılmıştır ve başarılı olma olasılığı düşüktür. Özelleştirme tek başına İran ekonomisinin düzeltilmesi konusunda tek yol ve amaç olmamalıdır. Diğer başarılı ekonomileri inceleyip ona göre en iyi örnek, model alınmalıdır. Başarılı ekonomilere sahip ülkeler, kamu, özel ve diğer sektörleri uygun bir şekilde bir arada tutanlardır.

Ahmedinejad döneminin en önemli özelliklerinden bir başkası dış politika konusunda izlendiği sert tutumdur. 'İsrail Haritadan Silinmelidir' ifadesi ile beraber yürütülen nükleer politikaları konusunda gösterdiği kararlılık, AB ve ABD arasında, İran konusunda bir yakınlaşma ortaya çıkarmıştır ve Batıda Ahmedinejad'ın tehlikeli olduğu konusunda fikir birliği oluşmuştur. Batılı ülkelerin BM yaptığı baskılar sonucunda İran BM ile de sorun yaşamaya başlamıştır. Tüm bu gelişmeler ve uygulanan ambargolar sonucunda İran yeni yatırımlar konusunda sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. İran önemli petrol üreten ülkelerin arasında yer almasına rağmen petrol rafineleri konusunda yeterli yatırımlara sahip olmamasından dolayı yılda kaç milyar dolar (devlet bütçesinden 2006 yılı için iki milyar 400 milyon dolar benzin ithalatı için kaynak ayrılmasına rağmen daha sonra bu rakama iki milyar dolar daha ilave edilmiştir.) benzin ithalatı için bütçe ayırmaktadır. Bu yüzden 2007 yılında Ahmedinejad hükümeti tüm itiraz ve karşı çıkmaları göze alarak benzin tüketimine sınırlama (kota) getirmek zorunda kalmıştır. Uygulanan programa göre devletin belirlediği miktarda (günlük üç litre) benzin devletin belirlediği fiyatla (bir litre-

1000 Riyal³⁴²) araç sahiplerine satılmaktadır. Onun dışında fazla benzin kullanmak isteyen araç sahipleri serbest piyasa fiyatına (litresi 2500 ile 4000 Riyal arasında değişmektedir.) benzin alabilmektedirler. Uygulanan ambargolar ve baskılar sonucunda İran petrol sanayisi yabancı yatırımlar için oldukça cazip olmasına rağmen bu ülkede yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar. Yayınlanan bir rapora göre³⁴³ 2006 yılının ilk beş ayı Orta Doğu'ya giriş yapan 21 milyar dolarlık yabancı sermayeden İran'ın payı sadece 403,4 milyon dolar olmuştur.

Uzmanlara göre petrol fiyatlarının aşırı artması (Eylül 2008-130 USD/varil) İran gelirlerinde ciddi bir artış meydana getirmiştir. Ancak petrol gelirlerinin artması ekonominin canlanması sonucunu doğurmamıştır. Ayrıca gelirlerin artmasıyla birlikte ithalat artarak iç üretim durma noktasına gelmiştir. Enflasyon ve işsizlik artmış, devletin bu konuda uygulamaları yetersiz kalmıştır. Ekonomi alanında çıkarılan en net ve açık sonuç devrimin gerçekleşmesinden yaklaşık 30 yıl geçmesine rağmen, ülkenin hala standart ve sağlıklı bir ekonomik yapıdan yoksun olmasıdır.

Ekonomide ve dış politikada olan sorunlara ilaveten siyasal ve bireysel özgürlükler konusunda da kısıtlamalar artarak devam etmiştir. Devlet tarafından zararlı görünen tüm internet siteleri titizlikle filtrelenmektedir. 21.yüzyılda böyle sınırlamalar artık kabul edilemez görünmektedir. Tüm bunlar sonucu Ahmedinejad hükümeti hem içeriden hem de dışarıdan gelen baskılar sonucunda zor durumda kalmaktadır. Genel olarak ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmesine imkansız gözüyle bakılan Ahmedinejad muhtemelen Rafsancani ve Hatemi'den sonra tek dönem cumhurbaşkanlığı yapmış kişi olarak anılacaktır.

³⁴² Bir USD serbest piyasada 9600-10000 Riyal arasında değişmektedir.

³⁴³ Hamshahri Gazetesi 04.04.1385. (Haziran 2006)

III. NEOLİBERAL REFORMLARIN İNCELENMESİ³⁴⁴

Günümüzde kamu yönetimi reformunun kapsamı ülkeden ülkeye değişmektedir. Ancak bu konuda yapılan çalışmalar iki ana başlık altında toplanabilir. Bunlardan birincisi devletin rolünün yeniden tanımlanması, ikincisi ise yürütme gücünün- kamu yönetiminin reformudur. Devletin rolünün yeniden tanımlanmasına ilişkin çalışmaların esas olarak kamunun bir takım faaliyetlerden tümüyle çekilmesi, bir kısmında da sorumluluklarını yerine getirme biçiminde farklı yaklaşımların ortaya konulması olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde, artan bir şekilde devletin üretim ve ticaretin yanında devlet hizmet sunumundan çekildiği ve daha ziyade temel politikalar ve stratejik konularla ilgilendiği görülmektedir. Başka deyişle devlet üreten değil, düzenleyen olmalıdır denilmektedir. Devletin rolüne ilişkin çalışmalarla, kamunun hangi alanlarda faaliyette bulunup hangi alanlarda bulunmayacağı tespit edilmekte ve kamu bazı alanlardan tümüyle ya da kısmen çekilmektedir. Ancak halen kamunun çeşitli şekillerde faaliyette bulunduğu çok geniş bir alan vardır. Yönetim reformu kamunun bu faaliyetlerini nasıl en etkili biçimde yürütebileceği sorusu üzerine durmaktadır.

21.yüzyılda, çağdaş kamu yönetimi reformunun amaçladığı hedefler yani etkinlik, hesap verebilirlik, şeffaflık gibi kavramlar İran İslam Cumhuriyetindeki reformlarda da amaç edinmektedir. Her ne kadar her ülke yönetim kültüründeki farklılıklar sebebiyle reformlarını kendine özgü yollarla yapıyorsa da, diğer ülkelerde yapılan ve yapılmakta olan reformlardan da etkilenmektedir. İran İslam Cumhuriyetinde yapılan bu yönde çalışmalar 1990 yılların başında Birinci Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (1989-1993) ile başlamıştır. Ancak

³⁴⁴ 1990'lı yıllardan itibaren kalkınma planları ile gündeme gelmiş ve uygulamaya konulmuştur. İlk gündeme geldiği Birinci Planda neoliberal reformlara cüzi yer verilmiş buna rağmen fazlaca tepki çekmiştir. 2005 Kalkınma Planına neoliberal politikalara genişçe yer verilmiştir.

uygulamaya konulamamıştır. Bu yönde yapılan çalışmalar 1995 planı ve özellikle 2000 Planında yeni bir boyut kazanmıştır. Değişimin çok boyutlu ve hızlı yaşandığı, rekabetin yoğunlaştığı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişip yaygınlaştığı bir döneme rastlayan üçüncü (2000) ve dördüncü (2005) plan bu dış koşullara paralel olarak hazırlanmış ve önemli yapısal değişiklikler içermektedir.

A. Reformun Nedenleri ve Amacı

İran İslam Cumhuriyetinde savaş sonrası dönemde bir çok alanda özellikle kamu yönetiminde (idari yapıda) reformlar yapılmak zorunda kalınmıştır. İran İslam Cumhuriyetinde reformu gerektiren nedenleri esas olarak üç başlıkta toplayabiliriz.1) devrim sonrası ve savaş sırasında aşırı büyüyen devlet teşkilatının³⁴⁵ tıkanma noktasına gelmesi ve bu çıkmazdan çıkmanın tek yolu görünen reform hareketi; 2) Ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda küreselleşme sonucunda meydana gelen değişiklikler ve buna paralel içeriden gelen tepkilere bir cevap olarak yapılan reformlar 3) Dünyanın gelişmiş ülkelerinde uygulandığı yeni kamu yönetimi anlayışının sonucunda daha verimli ve etkin devlet hizmetlerinin sunulmasına kanaat getirmek. Bu reformlar özellikle siyasal alanda yapılanlar, dış ülkeler tarafından temkinle karşılanmaktadır. Siyasal alanda bu değişiklikler kısaca (hükümetleri incelerken detaylı bir şekilde anlatılmıştır.) radikalizmin bir kenara itilmesi, aşırılıklardan kaçınılması, devrimin ihracından vazgeçilmesi ve dünya ile entegrasyon, ekonomik alanda ise serbest piyasa ekonomisine geçiş yönünde atılan adımlar ve savaş sonrası yapılanma yolunda yüzlerin Batı dünyasına çevrilmesidir. Bu esas nedenlerin her biri kendi içinde küçük hesap edilmeyecek boyutlarda olan

³⁴⁵ 1979 yılında 550.000 kişi olan memur sayısı 2001 yılında yaklaşık 2.300.000 kişiye çıkmıştır. Yani yaklaşık dört kat artmıştır. Bu dönemde nüfus sayısı yaklaşık iki kat olmuştur. Ayrıca bu dönemde KİT'lerin sayısı üç kat artmış ve kamu personel sayısı oramı toplam çalışan oranına göre %19'dan %33.7'ye çıkmıştır. Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Mantegi Numudene Andazeye Dowlet (Devlet Büyüklüğünü Kabullenebilir Yapmak)**, Tahran 2002, S.3-4.

nedenleri de barındırmaktadır. Gerçek olan şudur ki, politik, ekonomik vb. nedenlerden dolayı İran İslam cumhuriyeti kamu yönetiminin yapısında, işleyişinde, merkez- yerel ilişkisinde, kamu politikasının oluşturulmasında, kamu mali yönetiminde, personel sisteminde vb. değişiklikleri yapmak zorunlu bir hal olmuştur. Ancak reformlarla kurulmak istenilen kamu yönetiminin ideolojik alt yapısı liberal düşünce birikimi içinde anlamlandırmak mümkün olduğundan ve bu düşüncenin İran İslam Cumhuriyetinin siyasal doruğundaki kişiler tarafından İslami düşüncenin bazı ilkeleri ile bağdaşmayacağı öne sürüldüğünden, ileri geri adımlar şeklinde uygulanmaktadır ve sürekli ve sağlam adımlarla ilerlemelerden ziyade belli dönemler biraz da popülist bir yaklaşımla yapılmaktadır. Savaş sonrası İran’da geleneksel değerlere bakışta eleştirel yaklaşımlar oldukça artmıştır. Buna paralel olarak bazı gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen yeni değerler ve bunlara özenme yeni arayışlara sürüklenmeye neden olmuştur. Ancak İran’da yapılmak istenilen geleneksel değerleri bir kenara itmeden, yapılan ıslahat ile yeni dünyaya entegre olmaktır. Ancak bunun siyasal ve kültürel alanda oldukça zor olduğu görünmektedir.

Birçok kişiye göre³⁴⁶ İslami düşünce, kapitalizm, yeni uluslararası düzen ve dünyada güç dağılımı konularıyla ters düşmektedir. Eğer bir kişi veya ülke tüm İslami ilkelere dikkat etmek isterse Batı ile entegrasyonu mümkün olmayacaktır. Daha da ileri gidilecek olursak İran İslam Cumhuriyeti anayasası yeni dünya düzeni ile sadece anlaşmazlıklar taşımamakta, belki tamamen tezatta bulunmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti kamu yönetimi reformunun amacına gelince, öne sürülen tek amaç kamunun hantal yapısından kurtulmak, verimli ve etkin bir kamu

³⁴⁶ M.Sariolghalam, **İran ve Cahani Şodan Çaleşha ve Rahhalha (İran ve Küreselleşme, Zorluklar ve Çözüm Yolları)**, İran Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Tahran 2005, s.126.

yönetimi oluşturmaktır. Aslında İran’da yapılan ıslahatın amaçlarına bakınca son dönemde tüm dünya ülkelerinde kamu yönetimi reformunun esas amaçları ile paralellik göstermektedir. Devletin toplum üzerinde etki sınırlarını belirlemek (devleti küçültmek, minimal devlet), merkezi devlet yapısını ve işlevlerini yeniden düzenlemek (düzenleyici devlet), kamu işlemlerinin piyasa mantığı ile yönetmek (özelleştirme), kamu kuruluşları arasında yetki ve görev bölüşüm- paylaşımını netleştirmek (optimal devlet), bir kısım yetki ve sorumlulukları yerel yönetimlere devretmek (yerelleşme), karar sürecine ‘yönetilenlerin de katılımını’ sağlamak (yönetişim) ve devletin yönetiminde şeffaflığın temini (saydamlık ve hesap verebilirlik) bu amaçların esaslılarını teşkil etmektedir.

B. Reformun Araçları ve Kurumu

İran İslam Cumhuriyetinde diğer birçok ülkede olduğu gibi reformun araçları kalkınma planları ve hükümet programları, reformun kurumu da Yönetim ve Planlama Teşkilatı olmuştur.

1- Reformun Araçları

Kamu yönetiminde değişim arayışları çeşitli dünya ülkelerinde her zaman gündeme gelen bir konu olmuştur. İran da bu kuraldan istisna sayılmamaktadır. Toplumsal ve ekonomik yaşamda köklü değişimlerin yaşandığı dönemlerde bu çabalar artmakta; daha durağan bir yapının baskın olduğu dönemlerde konu daha geri planda kalmaktadır. İran’da kamu yönetimi reformu (Tahavvol-e Edari) konusu 1950’li yıllarda ve İkinci Yedi Yıllık İmar Planıyla gündeme gelmiştir. 1955 yılında Harvard Üniversitesinden gelen danışmanlar tarafından ve Plan ve Bütçe Kurumu tarafından kamu yönetimi reformu konusunda bir plan hazırlanmış ve uygulanmaya konulmuştur. Ancak bu uygulama başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başarısızlık

nedenleri arasında uzman personelin bulunmaması, kavramların taşıdığı anlamlar konusunda fikir birliğinin olmaması ve planı hazırlayanlara güven duyulmaması sayılabilir. Bu dönem kamu yönetimleri değiştirme programlarının ortak özellikleri yabancı uzmanlar tarafından hazırlanması ve bu değişimin toplum tarafından benimsenmemesinin yanında, devlet adamları tarafından da benimsenmemesiydi.

1980’li yıllarda dünyada yaşanan liberalleşme hareketinin tersine İran’da devrimden dolayı devletleşme devam etmiştir. Devrimden sonraki ilk bir-iki yıllık süre zarfında, kamu yönetimi ıslahı konusu eski kurumların cüzi değişimi ve devrimci kurumların kurulması şeklinde gerçekleşmiştir. Savaş süresince de önceki bölümlerde detaylı bir şekilde anlatıldığı gibi idari ıslahat ‘kamu kurum ve kuruluşlarının ve personelinin İslamileşmesi’ şeklinde olmuştur. Ancak idari reform (Tahavvol-e Edari) konusunda ciddi bir adım İkinci Kalkınma Planıyla (1995-1999) gündeme gelmiş ve Üçüncü Plan ile 2000’li yıllarda uygulanmaya konulmuştur. Uygulanmak istenilen idari reform sürecine bakacak olursak, bu sürecin sonucunda amaçlanan hedef, aşırı devletçilikten kurtulmaktır. Yapılmak istenenler 1980’li yıllardan sonra birçok dünya ülkesinde uygulanan yapısal uyarlama programları ile paralellik göstermekte ve aynı kavramlar ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Her ne kadar İslam cumhuriyetinin kendine has özellikleri bulunsa da geline bu noktada diğer ülkelerde 1980’li yıllardan itibaren yapılan kamu yönetimi reformları ile İran’da 2000’li yıllardan itibaren yapılan idari reform aynı amacı taşımaktadır. Ancak Birgül A.Güler’e göre:³⁴⁷ “İkinci Dünya Savaşı sonrasında devlet işlevlerinde ortaya çıkan genişleme ve çeşitlenme eğilimi bütün dünya’da ‘idari reform’ aracı ile düzene sokulmaya çalışılmıştır ve bu yılların idari reform anlayışı genişleyen,

³⁴⁷ B.A.Güler, a.g.e., 2005, s.28-29.

dolayısıyla cisim olarak büyüyen bir devleti konu alıyordu. 1980’li yıllarda ortaya çıkan daralma eğilimi ise ‘yapısal uyarılama’ adı verilen politikalarla düzenlenmeye çalışılmaktadır ve bu yılların idari reform anlayışı görev alanının aşırı genişlediği, dolayısıyla kendisinin de gereksiz bir büyüme sergilediği ileri sürülen ‘hantal’, ‘kaynakları yutan’, ve ‘beceriksiz devleti konu almıştır. Ve bu iki dönemde yaşanan reform süreçleri, aynı kavramla karşılanmayacak kadar farklı ve tartışmasız biçimde birbirlerine karşıt doğalara sahiptir.’’

a. Kalkınma Planları

Kamu yönetimi reformu konusuna, anayasanın üçüncü maddesinde yer verilmiş ancak birinci kalkınma planına kadar bu konu üzerinde pek durulmamıştır.

Anayasanın Üçüncü Maddesi:³⁴⁸

İran İslam Cumhuriyeti Devleti anayasanın ikinci maddesinde öngördüğü amaçları gerçekleştirmek amacıyla tüm imkanlarını aşağıdaki maddelerde belirtilen hususların gerçekleştirilmesi için kullanmakla yükümlüdür:

- 1- Ahlaki değerlerin gelişmesi için uygun ortamın sağlanması
- 2- Yazılı basın ve diğer iletişim araçlarının doğru kullanımı ile toplumun tüm alanlarda bilgilendirilmesinin temini
- 3- Herkes için parasız eğitim, öğretim ve beden eğitimi ayrıca yüksek öğrenimin yaygınlaştırılması
- 4- Araştırma merkezlerinin kurulması ve araştırmacıların teşvikiyle, tüm bilimsel, teknik, kültürel ve İslami alanlarda araştırma ruhunun geliştirilmesi
- 5- Yabancı egemenliğinin kesin retti
- 6- İstibdat ve tekelliliği ortadan kaldırması
- 7- Siyasal ve sosyal özgürlüklerin yasal çerçeve içerisinde temin edilmesi
- 8- Toplumun siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda aktif katılımını sağlanması
- 9- Maddi ve manevi tüm alanlarda topluma eşit ve adil imkanların sunulması
- 10- Doğru idari yapının kurumu ve gereksiz kurumların kaldırılması.
- 11- Toprak bütünlüğünü, istiklali ve İslami rejimi korumak amacıyla, milli savunmayı güçlendirilmesi
- 12- İslami değerler doğrultusunda, genel refahı sağlanması, beslenme, mesken, iş, sağlık ve sigorta konusunda her türlü imkansızlıkların bertaraf edilmesi için sağlıklı ve adil bir ekonomik planlamanın gerçekleştirilmesi
- 13- Bilim, teknik, sanayi, tarım ve askeri alanlarda ülkenin kendine yeter hale gelmesinin temin edilmesi
- 14- Tüm toplumun yasalar karşısında eşit olmasının sağlanması
- 15- Yardımlaşmanın tüm toplum içinde sağlanması ve geliştirmesi
- 16- Dış politikanın İslam ilkeleri doğrultusunda ve tüm dünyada güçsüzleri korumak yönünde düzenlenmesi.

³⁴⁸ C.Mansur, **Ganune...**, a.g.e., s. 29.

Görüldüğü gibi 1979 anayasası kamu yönetimi alanında bazı değişimleri öngörmüştür. Bu değişimlerin birçoğu İslami ideolojinin resmi devlet ideolojisi yerine geçtiği için öngörülen değişimlerdir. Bunun yanında maddenin onuncu bendinde gereksiz kurumların kaldırılması ve doğru bir idari yapının düzenlenmesi öngörülmüştür. Ancak doğru bir idari yapının özelliklerinin ne olacağı ve bunun nasıl gerçekleşeceği konusunda detaylı bilgi verilmemiştir. Birinci Kalkınma Planından itibaren idarenin değişimi ve nasıl yapılacağı konusu daha belirgin bir şekilde dile getirilmiştir. Özellikle 2000 ve 2005 Planlarında bu husus detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Ancak devletin küçültülmesi ve idarenin ıslahı için kullanılan yöntemler ve bu yöntemlere ilişkin kavramlar neoliberal reformların kavramları ile aynıdır. Çıkarılan sonuç 1980'li yıllardan itibaren birçok ülkede uygulanmaya konulan neoliberal reformlar özellikle 2000'li yıllardan itibaren İran kamu yönetimi için kullanılmaya başlanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1989-1993): Birinci kalkınma planında kamu yönetimi reformu konusu 'yürütme ve yasamanın çeşitli alanlarında ıslahı' başlığı altında sekizinci maddede ele alınmaktadır. Daha öncede belirttiğimiz gibi kamu yönetimi reformu konusu Farsça literatürün hemen hemen hepsinde özellikle kamu tarafından hazırlanan dökümanlarda 'ıslah'ı idari' olarak geçmektedir. Sekizinci maddenin alt başlıklarından anlaşıldığı gibi idareyi bugünkü ihtiyaçlara uygun bir hale getirmek için yapılacak idari reform belirli bir zaman bitecek tek bir faaliyet olarak düşünülmemektedir. Bu dönemde atılan en belirgin adım yönetimin ıslahı konusunda, ıslah çabalarından sorumlu olacak, sürekli değişen ve gelişen koşullara hangi alanlarda, hangi düzenlemelerin yapılacağını araştırarak bir kurum

olan ‘Yüksek İdare Şurası’ (Şuraye Ali-ye Edari) kurumunun yeniden kurulması³⁴⁹

idi. Birinci kalkınma planının sekizinci maddesinin bazı alt başlıklarına kısaca göz atacak olursak;³⁵⁰

- Kamu yönetimi alanında etkin bir karar verme ve politika oluşturma sisteminin düzenlenmesi (madde 8-1)
- Devlet görevlerinin sınırlarının yeniden düzenlenmesi ve mümkün olduğu kadar azaltılması (madde 8-2)
- Kamunun bazı gayri zaruri görevlerinin özel sektöre devredilmesi ve kamu tarafından yerine getirilen hizmetlerin kalitesinin artırılması (madde 8-3)
- Bazı geri kalmış bölgelerin gelişmesinin sağlanması amacıyla yerel kuruluşların kurulması ve kamunun bazı görevlerini bu kuruluşlara devredilmesi (madde 8-4)
- Ülke yönetiminde halkın katılımını sağlamak amacıyla uygun altyapıyı oluşturmak (madde 8-5)
- Kamu yönetiminde kalitenin artırılması amacıyla seçme, atama, eğitim, değerlendirme, teşvik ve ceza konularında yeni sistemlerin uygulanması (madde 8-6)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1995- 1999): İkinci Plan 1995 yılında

ekonomide serbestleşme ve özelleştirme politikalarına öncelik verme amacıyla uygulanmaya konuldu. Bu planın yedinci maddesinde idari reform konusuna ve on beşinci maddesinde devletin ekonomideki faaliyetlerinin sınırlandırılması konusuna yer verilmiştir. Yönetimle ilgili aksaklıkların giderilmesi için yapılacak çalışmalar yedinci maddenin alt başlıklarında şöyle sıralanmıştır:

- İdarede düzenin ve inzibatin sağlanması, paralel görev yapan kuruluşların feshi, KİT’ler, bankalar ve belediyelerin icraatlarına sıkı denetim uygulanması
- Merkeziyetçiliği ve gereksiz bürokrasiyi önlemek ve illere daha fazla yetki vermek
- İnsan gücü kalitesinin uzman kişilerin toplam çalışanlara oranını artırarak yükseltmek
- İdari fesat ile savaş, teşvik ve ceza sistemlerinin düzgün bir şekilde uygulanmasını sağlamak
- Devlet görevlerini sınırlandırmak
- Merkezi planlama sisteminden ademi merkezi planlama sistemine geçiş

On beşinci maddenin alt başlıklarını sıralayacak olursak:

- Yasal düzenlemeler ve desteklerle halkı ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlere dahil etmek ve özel sektör yatırımlarını ve kooperatifleri desteklemek
- Özel sektör ve kooperatiflerin faaliyetlerini sağlayan yasaların istikrarını sağlamak
- Devlet faaliyetlerinin bir kısmını özel sektör ve kooperatiflere devretmek (anayasanın 44. maddesini göz önünde bulundurarak)
- KİT’lerin özel sektör ve kooperatiflere devredilmesi

³⁴⁹ Bu kurum ilk kez 1961 yılından kurulmuştu.

³⁵⁰ Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Ganune Barnameye Evvele Toseeye Egtesadi, Ectemai ve Farhangiye Cumhuriye Eslamiye İran (1368-1372) (Birinci Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (1989-1993))**, Tahran 1989, s. 26-27.

- Özel sektörün ve kooperatiflerin üretimde oranlarını artırmaya çalışmak

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (2000-2004): İran İslam

Cumhuriyetinde kamu yönetimi reformu konusu ilk kez kapsamlı bir şekilde Üçüncü Planda gündeme gelmiş ve uygulamaya konulmuştur. Bu plan kapsamında ilk kez kamu yönetimi alanında araştırma yapılarak mevcut sorunlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen sorunlar arasında, devletin tüm alanlara aşırı müdahale etmesi, karar verme ve uygulamada aşırı merkezîyetçilik, kamu hizmetlerinde verimliliğin düşük olması, etkin ve hızlı hizmet sunulmaması, kamu dışı sektörün (özel sektör ve sivil toplum kuruluşlar) rol ve katılımının oldukça düşük olması, kamunun gelir ve giderleri arasında dengenin mevcut olmaması, devletin kendisini halk, sivil toplum kuruluşları ve resmi denetim kurumlarına karşı sorumlu hissetmemesi, yasa, kanun, yol ve yöntemlerin değişim ve gerekliliklerle uyum içinde olmaması en önemlileri sayılmaktadır.³⁵¹ Üçüncü Planın birinci bölümü ‘İdari Yapının ve Yönetimin Islahı’ adını taşımakta ve idari yapıda oldukça köklü bir değişimi öngörmektedir. Planda diğer konularda da öngörülen değişimler şunlardır: İkinci bölümü ‘KİT’lerin Yeniden Yapılandırılması’, üçüncü bölümü ‘Özelleştirme’ ve dördüncü bölümde ‘Tekellerin Düzenlenmesi ve Ekonomik Faaliyetlerinin Rekabet edilebilir Yapılması.’

İdarenin Dönüşümü (Tahavvol-e Edari):³⁵² Üçüncü Planın birinci bölümüne istinaden (birinci bölüm: İdari Yapının ve Yönetimin Islahı)Yönetim ve Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan ve 2002 yılında bakanlar tarafından

³⁵¹ İdare ve İstihdam Teşkilatı, **Barrasiye Teşkilate Dowleti (Devlet Teşkilatını İnceleme)**, s.8.

³⁵² Farsçada idarenin dönüşümü kavramı karşılığı Tahavvol-e Edari dir. Tahavvol köklü değişim, dönüşüm anlamı taşımaktadır. Bu yüzden metin içinde bazen idarenin dönüşümü bazen de idarenin köklü değişimi kavramları kullanılmıştır.

onaylanan ‘İdarenin Dönüşümü’ (Tahavvol-e Edari) adı altında bir program hazırlanmıştır. Bu program ile ilgili Üçüncü Plan hükümleri şöyledir:

Madde 1- B bendinin bazı bölümleri:

- Bakanlıklar dışında diğer kamu kurumların yapısının ıslahı amacıyla bunların birleştirilmesi, ortadan kaldırılması ve taşraya taşınması
- Bakanlıklar, kurum ve KİT’lerin iç yapısının gözden geçirilmesi ile paralel ve benzer görevlerin kaldırılması
- Kamu sektörünün görevlerinin sınırlandırılması
- Bakanlıkların il ve ilçe örgütlerinin birleştirilmesi konusunda karar alınması
- Yerel kuruluşlara devredilebilen görevlerin tanımlanması ve devredilmesi

Madde 2- Devletin hakimiyet ve denetim işlerinin güçlendirilmesi ve devlet işlerinde özel sektör, halk ve kooperatiflerin etkili katılımının sağlanması amacıyla yapısal ıslahat, devlet tarafından aşağıdaki hususlar dikkate alınarak gerçekleştirilecektir.

- Bazı gereksiz kurum ve birimlerin, aynı şekilde kurumlarda paralel ve benzer görevlerin kaldırılması,
- Milli ve il bazında görevlerin dağılımı konusunda ademi merkezîyetçilik ilkesinin riayeti
- Devlet teşkilatının genişlemesinin önlenmesi

Madde 3- Kamu sektöründe işgücü yapısının ıslahı amacıyla idare ve istihdam kurumu 1379 yılının birinci yarısında (2000 yılı- Mart-Eylül dönemi) aşağıdaki hususları dikkate alarak ‘Kamu Sektöründe İşgücü Programı’ hazırlamalı ve bakanlar kurulunun onayına sunmalıdır.

- Kamu personeli sayısı üçüncü plan sonunda planın başlangıcına göre %5 azaltılmalı
- İşgücü kalitesi özellikle uzmanlık gerektiren mesleklerde artmalı, ve eğitim kalitesi yükselmeli
- Kamu sektöründe yeni istihdamların emeklilere oranı %50’yi geçmemeli
- Yeni istihdamların önüne geçebilmek amacıyla İstihdam Kurumu, kamu kurum ve kuruluşlarda fazla işgücü sayısını belirtmeli ve bunların intikali için ilgili kurumlara bilgi vermeli
- Bu kişilerin aynı şehirlerde intikali için personelin onayı gerekmemektedir. Ancak diğer şehirler için personelin onayı şarttır.
- Erken emeklilik özel primlerle teşvik edilmeli

İdarenin Dönüşümü Programı yedi plan, ve kırk milli projeyi kapsamaktadır.

Planların her biri belli bir başlık taşımaktadır. Bunlar:

- 1- Devletin büyüklüğünü kabullenebilir yapmak
- 2- Devletin kurumsal yapısında değişim

- 3- Yönetim sistemlerinde değişim
- 4- İstihdam sistemlerinde değişim
- 5- Kamu personelinin eğitimi ve iyileştirilmesi
- 6- İdari bilgi işlem teknolojisinin geliştirilmesi
- 7- Kamu hizmetleri sunumunda halkın saygınlığının sağlanması ve korunması³⁵³

1- Devletin büyüklüğünü kabullenebilir yapılması için üç proje öngörülmüştür.

Bunlar:

- Uygun bir devlet büyüklüğü tespit etmek ve devlet görev alanlarını tespit ederek bazı alanlardan çekilmesini sağlamaktır.
- Devletin sosyal ve ekonomi (eğitim, sağlık vb.) alanındaki görev alanlarının genişlemesini önleyerek, bunların özel sektöre devredilmesi ve buna paralel olarak özel sektör faaliyet alanlarının genişletilmesi için uygun yollar tespit etmek ve
- Üçüncü proje kamu hizmetlerinin devredilmesi ve özel sektör faaliyetlerinin genişletilmesi konusunda nicelikli hedefler belirlemek³⁵⁴.

2- Devletin kurumsal yapısında değişim planı çerçevesinde dört proje öngörülmüştür.

Bunlar:

- Devlet teşkilatında sorunları tespit ederek çözüm önerileri sunmak,
- Mevcut bakanlıkların içi teşkilatını teyit etmek,
- Üçüncü proje milli ve yerel görev ve sorumluluklar ayrımı yapılarak, il makamlarının yasal sorumluluklarını yeniden düzenlemek, ve dördüncü proje yurtdışında tüm şube, genel müdürlük ve temsilcilikleri inceleyerek bunların devam etmesi, feshedilmesi veya birleştirilmesi konusunda gerekli önerilerin toplanması.

3- Yönetim sistemlerinde değişimi gerçekleştirmek için önerilen projeler

- Üst düzey yöneticilerin hızlı değişimini önlemek³⁵⁵
- Devlet teşkilatında kalitenin artırılması amacıyla yöneticilere karne hazırlamak
- Yürütme organları tarafından yıllık rapor hazırlamak ve devlete sunmak

4- İstihdam sistemlerinde değişim planı çerçevesinde projeler:

- İstihdam yasaları en iyileri örnek alınarak tekrar gözden geçirilmelidir

³⁵³ G.Mimarzadeh, N. Hayat, 'Halgeye Mafgud Farayend İcade Tahavool Dar Nezame Edari Barnameye Sevvom Tosee' ('Üçüncü Planda İdari Yapıda Değişim Sürecinin İncelenmesi'), **İran'da Kalkınma Perspektifleri adlı Forumda Sunulan Makaleler**, Birinci Cilt, Tahran 2005, S.71.

³⁵⁴ a.k., S.7-8.

³⁵⁵ Bu husus özellikle devrim sonrasında göze çarpmaktadır. Devrimin ilk yıllarında yöneticilerde aranan özelliklerin başında devrimci olmalarıydı. Siyasal iktidarın yapısı sürekli değiştiğinden dolayı bürokratların değişimi de artık güncel bir sorun haline gelmiştir. Böyle bir durum tecrübe birikimini önlemektedir. Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Barnameye Mobareze Ba Fesad ve Ertegaye Salamete Nezame Edari (İdari Sistemin Şeffaflığını Yükseltmek ve İdari Yolsuzluklarla Savaş)**, Yönetim ve Planlama Teşkilatı Yayınları, Tahran 2005, s. 166.

- İstihdam yasaları iki istihdam şekli olan daimi ve geçici istihdam şeklinde sınırlanmalıdır
- Daimi istihdam azaltılmalı
- Kamu çalışanları için yeterli maaş, ikramiye ve emeklilik primi sağlanmalı
- Kamu sektöründe istihdam içim bilimsel ve uzmanlık yeterlilikler göz önünde bulundurulmalı

5- Kamu personelinin eğitimi ve iyileştirilmesi konusunda uygulanacak projeler:

- Becerileri, görüş ve bilgi seviyelerini artırma amacı ile kamu personelinin eğitimi
- Devlet imkanları ile devlet teşkilatını üniversite diploması için kullanmayı önlemek
- Kamu personelinin değerlendirilmesinde hizmetten yararlananların, iş arkadaşlarının ve şeflerin görüşlerinin alınması
- Yüksek yönetici ve bürokratların kamu personelinin eğitimi çerçevesinde gerekli eğitimlerden yararlanmaları

6- İdari bilgi işlem teknolojisinin geliştirilmesi planı çerçevesinde uygulanacak projeler:

- Kamu hizmetinden yararlananların memnuniyetini sağlamak amacıyla yapılacak işlem süreç ve yöntemlerinin ıslahı ve gereksiz masrafların önlenmesi ve ...
- Devlet teşkilatında otomasyonun geliştirilmesi
- İdari düzen ve inzibat riayet edilmesi ve bunlara göre değerlendirme yapılması
- Gelen öneri, şikayet ve eleştirilere açık olunması
- Bilgi işlem sisteminin sağlanması ve uluslararası internet sistemine bağlanması

7- Kamu hizmetleri sunumunda halkın saygınlığının sağlanması ve korunması planı çerçevesinde öngörülen projeler:

- Kamu hizmetlerin sunumunda zaman, şeffaflık, açıklık ve kaliteyi göz önünde bulundurmak
- Devlet teşkilatı halkın hizmetindedir ve onlara her konuda hizmet sunmalıdır
- İdari yolsuzluklarla ciddi şekilde mücadele edilmeli
- Kamu hizmetlerin sunumu aşamasında sürekli halkın memnuniyeti ölçülmeli
- Halkın bilgi edinme hakkı kolay bir şekilde sağlanmalı.

İdarenin köklü değişimi konusu oldukça eskilere yani 1956'lı yıllara dayanmaktadır. İkinci Yedi Yıllık Ümran Planı (1955- 1961) döneminde bu konu Harvard Üniversitesi uzmanları gözetimi altında dönemin Planlama Kurumu tarafından yapılmaktaydı. Devrimden sonra bu konu tekrar birinci kalkınma planı ile gündeme gelmiş ancak bunun için bir strateji belirlenmemiştir. İkinci planın sonuna kadar İran idari yapısının incelenmesi, sorun ve eksikliklerin ortaya çıkarılması için çalışmalar yapılmış ve idarenin dönüşümü için stratejilerin belirlenmesi üçüncü kalkınma planına bırakılmıştır. Üçüncü planda ilk kez bir bölüm idarenin ıslahı

konusuna yer vermiştir. ‘İdarenin Dönüşümü’ adı altında yürütülen program, idarenin ıslahı konusunda günümüze kadar en kapsamlı olanıdır. Bu program ilk kez bir plan hükümlerine istinaden düzenlenmiş ve bu yüzden kanuni dayanağı olma özelliğini taşımaktadır. Ancak burada önemli bir nokta ‘İdari Dönüşüm’ programlarının ne zaman uygulanması ve sonuçlarının değerlendirilmesi hakkında yetersizlikler olmaktadır. Bu programların genelde hiçbir zaman bir değerlendirilmesi yapılmamış ve bu yüzden sonuçları ve ne oranda uygulandıkları hakkında bilgiler yetersiz kalmıştır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (2005-2009): Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, kamu yönetimi ilgili çalışmalar altıncı bölümde ‘Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Etkinliğinin Artırılması’ adı altında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde devletin rolü, görevleri, müdahale alanları ve sınırları ciddi bir şekilde incelenmiş ve yeniden düzenlenmiştir. Devlet teşkilatının yapısı konusunda dördüncü planın hükümleri **Ek 4**’te verilmiştir. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının ‘devlet teşkilatı ve yapısının ıslahı’ konusunda genel politikaları şöyle açıklanmaktadır.

- Yirmi Yıllık Uzun Vadeli Strateji Perspektifi’nde (2005-2025) öngörülen amaçların gerçekleştirilmesi için uygun bir yargı ve yasal düzenlemenin oluşturulması
- Halka sunulan hizmetlerin kalitesinin artırılması, İdari ve yargı sistemlerinin ıslahı, kamu çalışanlarını yaşam standartlarının yükseltilmesi, idari yapıda merkeziyetçiliğin önlenmesi, idari yolsuzlukların önlenmesi
- Ekonomik faaliyetlerde genel katılıma ciddiyetle önem verilmesi ve KİT’lerin özelleştirilmesi (özelleştirme konusunda dikkate alınacak hususlar: özelleştirme planının hedefleri doğrultusunda yapılmalı, kendisi hedef olmamalı, anayasal çerçevede yapılmalı, milli güvenliği, İslami ve devrimci değerleri zedelememeli, rejimin hakimiyetini ve halkın haklarını tehlikeye atmamalı .

Bu planda devletin görev alanları dört bölüme ayrılmış ve her biri ayrı ayrı tanımlanmıştır. (madde 135-154) devlet görevleri; a- Devlet hakimiyeti ile ilgi

görevler, b- Sosyal, kültürel ve kamu hizmetleri ile ilgili görevler, c- Altyapı ile ilgili görevler ve d- Ekonomi alanıyla ilgili görevler olarak sıralanmıştır.

Madde 135- Devletin dört alan ile ilgili görevleri şu şekilde tanımlanmış ve tanzim edilmiştir.

a- Devlet hakimiyeti ile ilgili görevler:

- Ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda politika üretmek, planlama yapmak ve denetlemek
- Sosyal adaleti ve güvenliği sağlamak
- Tekellerin önüne geçerek rekabet için sağlam zemin hazırlamak ve halkın hakkının zayii olmasını önlemek
- Ülkenin kalkınması ve gelişmesini sağlamak, yoksulluk ve işsizliğin önlenmesi için gerekenleri yapmak
- Yasama, emniyetin sağlanması ve yargı
- Ülke bütünlüğünü sağlamlaştırmak
- İranlı-İslami kimliği korumak
- İçişleri, kamu maliyesi, Dışişleri
- Çevre tabii kaynak ve kültürel mirası koruma
- İstatistik ve milli bilgi ve bilimsel araştırma
- Salgın hastalıklardan ve doğal afetlerden koruma

Dördüncü Planın 136.maddesinde³⁵⁶ devlet hakimiyeti ile ilgili görevler konusunda şöyle denilmektedir. Bu görevler kamu kurumları tarafından ve gerektiğinde halkın katılımının teşviki ile yürütülecektir. Ancak bu maddede halkın katılımının hangi şekillerde olacağı konusunda bilgi verilmemiştir.

b- Sosyal, kültürel ve kamu hizmetleri ile ilgili görevler: Bu görevlerin toplumsal faydası bireysel faydadan daha fazla olmakta ve genel yaşam standardını yükseltmektedir. Genel eğitim, öğretim, sağlık, beden eğitimi ve spor, kitle bilgi ve iletişim, kültür, sanat ve din ile ilgili faaliyetler. Madde 136 bu görevler ile ilgili yeniden düzenlemeyi şu şekilde yapmıştır. Madde 136-b- Bu başlık altında görevler

³⁵⁶ Madde 136- Ülkenin büyümesi ve kalkınması için gerekli altyapının oluşturulması, yürütme organlarının verimliliğinin artırılması, devlet hakimiyeti ile ilgili faaliyetlerinin güçlendirilmesi ve halk katılımının geliştirilmesi amacıyla...Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Barnameye Çaharom...(Dördüncü Beş)...**s.180

aşağıdaki yöntemlerle yapılacaktır. (anayasanın 29.ve 30 maddesinin riayeti şartı ile)³⁵⁷

- Özel sektörün bu alanlarda görev alabilmesi için himaye edilecek ve gerekli düzenlemeler yapılacaktır,
- Kamu dışı sektörlerden bu hizmetler satın alınacak,
- Kamu dışı sektörlerle ile bu hizmetlerin sunumunda ortak çalışılacak ve gerektiğinde araç gereç ve fiziki imkanlar sağlanacak
- Son olarak dördüncü planın genel politikaları kapsamında bazı kamu birimlerin yönetimi özel sektöre devredilecek.

c- Devletin altyapı ile ilgili görevleri. Bu görevler arasında toprak ve su projeleri, şehir ve köy imar planları, enerji dağıtımı, iletişim ve ulaştırma gibi altyapı faaliyetleri bulunmaktadır. Dördüncü Planın 136. maddesinde bu görevler yeniden şu şekilde tanımlanmıştır. Devletin yönetimi, desteği ve denetimi ile özel sektör tarafından yapılacaktır.

d- Ekonomi alanıyla ilgili görevler: bu görevler arasında sanayi, tarım, taşımacılık, ticaret vb. bulunmaktadır. 136. maddeye göre bu görevler anayasanın 44. maddesinin³⁵⁸ riayeti ile özel sektöre devredilecektir.

Görüldüğü gibi neoliberal reformlar İran İslam Cumhuriyeti Kalkınma planlarında yavaş yavaş dile getirilmektedir. 1989 (Birinci)ve 1995(İkinci) Planlarında bu husus belli-belirsiz göze çarpmaktadır ve bir iki madde ile sınırlı kalmaktadır. Ancak 2000 (Üçüncü) ve 2005 (Dördüncü) Planlardan itibaren kamu

³⁵⁷ Madde 29: sosyal güvenlik (emeklilik, işsizlik, yaşlılık, iş göremez, yetim) ve sağlık hizmetlerinden herkesin bedava yararlanması genel bir haktır. Devlet bunları sağlamakla mükelleftir. Madde 30: devlet ilk ve ortaokul sonuna kadar (8 yıl) parasız eğitim ve öğretim olanaklarını sağlamalı ve parasız yüksek eğitimi de ülke kendine yeter hale gelene kadar geliştirmeli ve devam ettirmelidir. C.Mansur, **Ganune...**,a.g.e, s. 41.

³⁵⁸ Anayasanın 44. maddesi: İran İslam Cumhuriyetinin ekonomi sistemi üç sektöre yani kamu, özel ve kooperatif'e (taavoni) dayanmaktadır. Kamu sektörü büyük sanayi, ana sanayi, dış ticaret, büyük madenler, bankacılık, sigortacılık, enerji temini, barajlar ve büyük su şebekeleri, radyo televizyon, posta, telgraf ve telefon, havayolları, deniz yolları, yol ve demiryolları ve bunlara benzer alanları kapsamakta ve devlet eliyle yapılmaktadır. Kooperatif: bunlar şehir ve köylerde İslami ilkelere göre kurulmuş, üretim ve dağıtım şirketleri ve kurumları kapsamaktadır. Özel sektör tarım, hayvancılık, sanayi, ticaret ve hizmet alanlarında faaliyet göstermekte ve devlet ve kooperatiflerin ekonomi faaliyetlerinin bütünleyici kısmını teşkil etmektedirler. Bu üç alanda mülkiyet diğer ilkeler ve İslam kuralları ile ters düşmediği ve ekonominin büyümesine katkıda bulunduğu sürece İslam Cumhuriyeti yasaları tarafından himaye edilmektedir. A.k., s.48-49

yönetimi/idari reform konusuna daha geniş yer verilmiştir ve bu hususun nasıl gerçekleşeceği konusunda projeler sunulmuştur. Devrimden sonra ilk on yıllık sürenin İslami değerlerin yerleştirilmesi ve bu konuda yapılan katı uygulamalardan sonra, görünen o ki neoliberal reformların uygulanması için (en azından ekonomi ve idari alanında) harekete geçilmiş ve yavaş yavaş uygulanmaya konulmuştur.

b. Hükümet Programları

İran İslam Cumhuriyeti kurulduktan sonra ve on yıl geçen plansız bir dönemin sonunda 1989 yılında savaş hasarlarının onarılmasına öncelik verilerek birinci kalkınma planı hayata geçirildi. Cumhurbaşkanı Rafsancani bu dönem ekonomik ıslahat ve yeniden yapılandırma sloganı ile işe başladı. Ancak tüm araştırmalara rağmen bu hükümetin iki dönem iktidarda olduğu süre için bir hükümet programına rastlanmadı. Hatemi hükümeti siyasal ıslahat sloganı ile sunduğu birinci dönem programında (1997- 2001)³⁵⁹ uygulamayı vaat ettiği programları 13 başlık altında sunmaktadır. Programda, sivil toplum kuruluşlarının kurulması, halkın siyasi alanda katılımının sağlanması, devletin ekonomik faaliyetlerde rolünün azaltılması ve ‘muktedir ve hizmet eder’ bir idari yapıdan söz edilmektedir. Programın beşinci başlığı ‘halkın katılımının artırılması’ başlığı taşımaktadır. Bunun yanında politika üretme sürecine elitler, karar verme sürecinde halkın katılımı öngörülmüş ve devletin bazı gereksiz işlerinin özel sektöre devri ve sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesi ve toplumsal denetimin gerçekleşmesi bu başlığın ana maddelerini teşkil etmektedir. ‘Muktedir ve hizmet eder’ bir idari sistemin kurulması için idari sistemde adaletin sağlanması ve uygulanması, şeffaflığın ve denetimin artırılması, kamu hizmet sunumunda vatandaşların memnuniyetlerinin göz önünde tutulması gibi

³⁵⁹ Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Gozareşe Faaliyete Dowlet (1376-1380) (Devlet Faaliyet Raporu (1997-2001))**, Yönetim ve Planlama Teşkilatı Yayınları, İkinci Baskı, Tahran 2001, s. 197.

ilkeler benimsenmiştir. Hatemi'nin birinci dönem hükümet programının 12. maddesi “ekonomik yapının ıslahı ve ekonomik kalkınma” adını taşımaktadır. Bu ilkenin gerçekleştirilmesi yanında, ekonomi alanındaki kararlarda alt gelir grupların gözlemlenmesi, enflasyonun kontrol altına alınması ve halkın alım gücünün artırılması, yatırımların artırılması ve iş imkanlarının geliştirilmesi, ekonomi alanında devlet rolünün azaltılması, özel sektör ve kooperatiflerin rollerinin artırılması ve milli para değerinin korunması gibi hususlar üzerine de vurgu yapılmıştır.

İkinci Hatemi hükümeti tarafından sunulan programda hükümetin öncelikleri şu şekilde sıralanmıştır.³⁶⁰

1- Ekonomiye çeki düzen verilmesi ve iş temini: Ülkenin genç nüfus yapısını göz önünde bulundurarak, hükümetin ilk önceliği iş imkanlarının sağlanması olacaktır. Bu nedenle bu ilke hükümetin öncelikli programları arasına yer alacaktır. Hükümetin tüm ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetleri bu ilke doğrultusunda gerçekleştirilecektir.

2- Kalkınma programları (siyasal, sosyal, kültürel kalkınma): *Siyasal Kalkınma*; hükümetin bu dönemde özellikle göz önünde bulunduracağı hususlar; toplumun temel haklarının korunması, sivil toplum kuruluşlarının kurulması, siyasi arenada şeffaflık, basın yayın kuruluşlarının önemi ve gelişimi, yasaların üstünlüğü ve asayiş ve emniyet kurumlarının siyasi konularda gereksiz müdahalelerinin önlenmesi gibi konulardır. *Sosyal Kalkınma*: sosyal kalkınma yönünde hükümet şehir ve köy şuralarının aktifleştirilmesi ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyeti ile devletin küçültülmesi yönünde adımlar atmıştır. Ayrıca köylülerin kalkınma

³⁶⁰ Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Gozareşe...**, e.g.e., s.199-218.

programlarına katılımlarının sağlanması için gerekli faaliyetler yapılmıştır. *Kültürel Kalkınma*: hükümet kültürel alandaki düzenlemeleri yetersiz bulmaktadır. Bu amaçla yeni bir düzenleme ile kamu ve özel sektörün bu konudaki görev ve sorumlulukları yeniden düzenlemiştir. *Uluslararası İlişkiler*: Hatemi hükümetine göre İran İslam Cumhuriyeti uluslararası ilişkilerde bazı ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak bu yeterli olmamaktadır. Bu amaç doğrultusunda uluslararası ticaret arenasında yer alabilmek için yeni yasa ve kurallar düzenlenerek ve uluslararası kuruluşlarda daha etkili rol alınacaktır.

3- Bilimsel gelişme: Hükümetin görüşüne göre “milli iktidarın sağlanması ve devamı bilimsel gelişme ile mümkün olmaktadır.” Bu amaçla üniversiteler ve araştırma geliştirme kuruluşları serbestçe dünya merkezleri ile bilimsel alışverişte olabilmeleri için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. ‘Ülkenin Bilimsel Kalkınma Yasası’ meclisin ve hükümetin işbirliği ile onaylanarak yürürlüğe girecektir.

4- İdari yapının değişimi konusu: ‘Tahavool dar Nizami Edari’ adı altında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Hükümet bu dönemde idari sistemin köklü değişimini oldukça önemli ve öncelikli bir konu olarak ele alacağını belirtmiştir. Bu konuda stratejiler şöyle sıralanmıştır: sivil toplum kuruluşlarının gelişimi sonucunda halkın karar verme ve denetim mekanizmalarına katılımlarının sağlanması, idari teşkilatın yeniden yapılandırılması, adaletin ve demokrasinin sağlanması, modern yönetim tekniklerinden yararlanma ve hizmet sunumunda kalitenin artırılması ve idari yolsuzlukların önüne geçilmesi.

5- Bilgi iletişim teknolojisinin gelişiminin sağlanması: Toplumun bilgiye ulaşması ucuz, kolay ve hızlı olmalıdır. Bu yüzden bu konuda yasal ve teknik düzenlemeler hızla yapılmalıdır.

6- Kapsamlı bir sosyal güvenlik rejimi: Bu anayasa tarafından hükümetlere bir görev olarak verilmiştir ve hükümetin öncelikli programları arasında yer alacaktır.

7- Güçler arasında işbirliğinin sağlanması: Her ne kadar anayasada yürütme, yasama ve yargı görev ve sorumlulukları belirtilmiş ise de güçler ayrılığı ilkesi de göz önünde bulundurarak, programların uygulanması ve öncelikler, gereklilikler konusunda fikir birliği sağlanması konusunda gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

Dokuzuncu yani Ahmedinejad hükümeti adaleti sağlama sloganı ile 2005 yılında iş başına geldi. Ahmedinejad hükümet programında ³⁶¹birçok konu için belli stratejiler belirlenmiştir.

1- Yönetim ve idari teşkilatın ıslahı stratejisi: Devlet faaliyetlerinin azaltılması ve daha çok hakimiyet ve denetlemek görevlerini yürütmesi, devletin bazı alanlardan çekilerek bunları özel sektör ve kooperatiflere devretmesi, rüşvet ve idari yolsuzlukların önüne geçilmesi ve illerin yetkilerinin genişletilmesi, demokrasinin sağlanması, Tahran’da birçok idari yapının Tahran dışına taşınması, yerel yöneticilerin yeteneklerinden yararlanılması gibi hususlar bu başlık altında öngörülmüştür.

2- Ekonominin iyileştirilmesi stratejisi: Dokuzuncu hükümetin ana amacı halkın alım gücünün artırılması için enflasyonun ve faizlerin düşürülmesi, devlet giderlerinin azaltılması, yerli üretimde sorunların giderilmesi, yatırım emniyetinin sağlanması, piyasanın iç tüketim ve ithalata göre düzenlenmesi, dış ülkelerle ticari ilişkilerin düzenlenmesi, ihracatın geliştirilmesi, yerli ürünlerin tüketiminin teşviki,

³⁶¹ www.iranclub.org- 11.02.2008-Dokuzuncu Hükümet programının tam metni

tarım sektörünün desteklenmesi, teknoloji bilgi merkezlerinin kurulması,el sanatlarının desteklenmesi, menkul kıymetler borsasının gelişimi, kamu kaynaklarının israfının önlenmesi, turizm sektörünün gelişiminin sağlanması,ekonomide rekabetin sağlanması, kamu personeli için ekonomi faaliyetlerinin yasaklanması, eşit iş imkanlarının sağlanması, tekeller ve özel imtiyazların önüne geçilmesi, genel bütçenin petrol gelirlerine bağımlılığının azaltılması ve....

3- Sosyal- kültürel alanda strateji: İslami-İranlı kimliğin korunmasıyla beraber dünya kültürleri ile etkileşim, ailenin önemi, milli birliğin artırılması, gençlerin ve öğrencilerin isteklerin gerçekleştirilmesi ve ...

4- Teknolojik ve bilimsel alanda strateji: Araştırma ve geliştirmeye tüm alanlarda önem vermek ve ileri teknolojik imkanlardan her alanda yararlanmak ve...

5- Çevre ve yaşam alanları stratejisi: Çevre konusunda toplumun genel olarak bilinçlendirilmesi ve bu konuda yapılan faaliyetlerin tek merkez tarafından yürütülmesi ve...

6- İç ve dış politika: İç politikada tüm kesimler için eşit siyasal fırsatların sağlanması, dini demokrasinin uygulanması, tüm toplumun devlet ile işbirliğinin sağlanması (bir bakıma yetmiş milyonluk bir kabinenin oluşumu),kamu giderlerinin ve bürokrasinin azaltılması. Dış politikada: uluslararası ilişkilerde gerginlik yaratmadan kaçınma, bölgesel ve uluslararası fırsatlardan yararlanma, İslam ülkeleriyle yakın ilişkide bulunmak, bölgesel işbirliklerine önem vermek, terör ile çok yönlü savaş ve Filistin halkının yanında yer alma ve....

Dünyada ülkelerin sosyal ekonomik yapılarını küresel dünya düzenine göre şekillendirmeleri kamusal hizmet anlayışını da değiştirmiştir. Yeni küresel dünya

düzeninde devletin en küçük hale getirilmesi ve kamusal hizmet alanının yeniden tanımlanarak daraltılması ile birlikte kamu hizmetlerinin bir çoğunun özel hizmet alanına dahil edildiğini görüyoruz. Bilindiği gibi kamu yönetimindeki değişim çeşitli iç ve dış dinamiklere dayanmaktadır. Küreselleşme sürecinde yani son 20-30 yıllık dönemde dış dinamiklerin ağırlığı artmış ise de İran gibi diğer ülkelere göre daha kapalı bir sisteme sahip bir ülke için kamu yönetimi değişimi ihtiyacı daha çok iç dinamiklerin etkisi ile ortaya çıkmaktadır. Ancak kamu yönetimi değişimi konusunda uygulanmak istenilen yöntem birçok ülkede belirli şablonlarla yürütülen yöntemlerle paralellik taşımaktadır. Bu şablon devleti yönetsel, sosyal ve ekonomik sorunların merkezine yerleştirmekte ve çözümü devletin küçültülmesinde görmektedir. Küçülen devletin boşluğunu daha verimli, etkin piyasa ve sivil toplum dolduracaktır. Bu yapıda hizmet sunumunun kalitesi daha fazla rekabet yoluyla arttırılacaktır. Diğer bir deyişle kamu yönetimi piyasalaştırılacaktır, kamu işletmeciliği uygulanacaktır. Faaliyetleri daha etkin, verimli ve ekonomik olan piyasa, devletin yapamadığını yaparak refahı ve kalkınmayı sağlayacaktır. İran İslam Cumhuriyetinin dokuzuncu hükümeti şimdiye kadar kamu yönetimi değişimi konusunda uygulananlardan farklı bir yöntem ile bu hususu gerçekleştireceğini iddia etmektedir. Ancak hem Dördüncü Planda hem de Ahmedinejad'ın hükümet programında görünen ana politika ve stratejiler birçok ülke tarafından uygulanan ve uluslararası mali kuruluşlar tarafından önerilenlerle aynı olduğudur. Bu noktadan hareketle önemli bir soru ile karşı karşıya kalmaktayız. Özel bir örnek olan İran İslam Cumhuriyeti inişli-çıkışlı bir süreç sonunda (devrimden günümüze kadar yaklaşık 30 yıllık bir süreç) en azından ekonomi ve kamu yönetimi alanında ihtiyaç duyulan iyileştirme ve ıslahat için

kendine özgü bir model oluşturmamı? Çözüm Batı kaynaklı reform paketlerinde mi aranıyor? Geline noktan anlaşılan o ki sorunun cevabı evettir.

2- Reformun Kurumu

İran’da kamu yönetimi reformu konusunu araştıran ve uygulayan kurum Yönetim ve Planlama Teşkilatı³⁶² olmuştur. 2001 yılında bu kurum tarafından birçok araştırma sonucunda hazırlanan ‘kamu yönetimi reformu’ (Tahavvol-e Edari) programı yedi ana başlık şeklinde hazırlanmış ve Yüksek İdari Şura onayından sonrada bakanlar kurulu onayından geçmiştir. Ancak 2007 yılında cumhurbaşkanı Ahmedinejad tarafından yayınlanan bir kararname ile Yönetim ve Planlama Teşkilatı fesih³⁶³ edilmiştir. Anlaşılan o ki Ahmedinejad hükümeti reform hareketine son elli yıl zarfında reform programlarını hazırlayan ve uygulayan kurumun kendisinin reforma tabii tutulması ile başlamıştır. 2007 yılı³⁶⁴ Yönetim ve Planlama Teşkilatı açısından uğurlu bir yıl sayılmamaktadır. Çünkü 2007 yılı İran tarihinde 60 yıllık bir geçmişe sahip Yönetim ve Planlama Teşkilatının, tarihe karıştığı bir yıl olarak anılacaktır. Yönetim ve Planlama Teşkilatı ile ilgili değişiklikler 2006 yılından itibaren konuşulmaya başlanmış, birçok lehte ve aleyhte tartışmaları da beraberinde getirmiştir. İlk adım İllerin Yönetim ve Planlama Bürolarının valiliklere katılımı konusu olmuştur. Bu konu gündeme geldiği günler oldukça tartışma yaratmış, Yönetim ve Planlama Teşkilatında birçok istifaları beraberinde getirmiştir. Buna rağmen kimse İllerin Yönetim ve Planlama Bürolarının valiliklere devrinden bu

³⁶² Yönetim ve Planlama teşkilatının kuruluşu, görev ve faaliyetleri, ayrıca örgütsel şeması birinci bölümde detaylı olarak anlatılmıştır. Ayrıca **Ek.1**’de İran’da Kalkınma ve Planlama Takvimi verilmiştir. Bu takvimde Yönetim ve Planlama Teşkilatının kuruluşuna da yer verilmiştir.

³⁶³ Cumhurbaşkanı Ahmedinejad’ın bu kararını destekleyenler fesih kelimesini kullanmayıp, birleştirme kelimesini kullanmaktadırlar.

³⁶⁴ İran Tarihi ile 1386 – 21 Mart 2008 tarihinde sona erecektir.

kadar kısa süre sonra Yönetim ve Planlama Teşkilatının feshinin gerçekleşeceğini tahmin etmiyordu.

Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Nisan 2007’de cumhurbaşkanı birinci yardımcısı, Yönetim ve Planlama Teşkilatı Müsteşarı ve ülkedeki tüm valilere hitaben yayınladığı bir kararname ile ‘İllerin Yönetim ve Planlama Bürolarının valiliklere katılması hususunu’ bildirmiştir. Kararname Anayasanın 126. maddesine³⁶⁵ istinaden yapılmış ve tam metni aşağıda verilmiştir.³⁶⁶

‘‘1- Mart 2007 (1386 yılının başından itibaren) İllerin Yönetim ve Planlama Büroları, ilgili illere katılacaktır, 2- İllerin Yönetim ve Planlama Bürolarının müdürleri valinin önerisi ve içişleri bakanının hükmü ile ‘Planlamadan sorumlu vali yardımcısı’ unvanı ile görev yapacaklardır, 3- İllerin Yönetim ve Planlama Bürolarının tüm kanuni ve hukuki yetkileri valiliklere devir olacak ve valiler ‘İlin Planlama ve Kalkınma Şurası’nın Başkanlığı’ (Reyis-i Şuraye Barnamerizi ve Tosee-ye Otsan) görevini üstlenecektir ve 4- Paralel daireler ve bölümler, yeni yapıda tanımlanıp birleşecektir.’’

İllerin Yönetim ve Planlama Bürolarının dağılmasına müteakiben, Temmuz 2007’de Yönetim ve Planlama Teşkilatı da tarihe karışmıştır. Yüksek İdari Şura cumhurbaşkanı başkanlığında 9 Temmuz 2007 tarihinde 133. toplantısında aşağıdaki kararnameyi onaylamıştır. Kararname kısaca şu şekildedir.³⁶⁷

‘‘Cumhurbaşkanı birinci yardımcısı, ‘Ekonomik ve Bilimsel Politikaları Denetleme ve Eşgüdümleme Muavineti’,³⁶⁸ ‘Cumhurbaşkanlığı Stratejik Denetleme ve Eşgüdümleme Muavineti’,³⁶⁹ ve ‘Yönetim ve Planlama Teşkilatı’ ve ona bağlı tüm kurum ve kuruluşlar, tüm görev, yetki, sorumluluk, mal varlığı, kaynak ve insan kaynakları ile birleşmesi ve iki yeni Müavinet olan ‘Cumhurbaşkanlığı Kalkınma, Yönetim ve İnsan Kaynakları Muavineti’,³⁷⁰ ve ‘Cumhurbaşkanlığı Planlama ve Stratejik Denetleme Muavineti’,³⁷¹ adı altında faaliyet göstereceklerdir.’’

Aynı belgede bu kararın gerekçeleri şu şekilde açıklanmıştır:

³⁶⁵ Anayasanın 126. maddesi: Plan ve Bütçe, İdare ve İstihdam ile ilgili faaliyetler doğrudan cumhurbaşkanı görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır. Cumhurbaşkanı kendi iradesiyle bu görevleri başkasına devredebilir. C. Mansur , **Ganune...**, a.g.e. s. 85.

³⁶⁶ www.irna.ir (İran İslam Cumhuriyeti Resmi Haber Ajansı) -31.05.2007.

³⁶⁷ Cumhurbaşkanlığı İdari Yüksek Şura tarafından, cumhurbaşkanlığına ve Yönetim ve Planlama Teşkilatına hitaben yazılan 19-1/5606 nolu ve 15.07.2007 tarihli resmi idari belge.

³⁶⁸ Muavinet-i Nizaret ve Hamahangi bar Siyasethaye İktisadi ve İlmi

³⁶⁹ Muavinet-i Hamahangi ve Nizaret-i Rahbordi Nehad-e Riyaset-e Cumhuri

³⁷⁰ Muavinet-i Tosee, Modiriyet ve Sarmaye-ye İnsani Reyiscumhur

³⁷¹ Muavinet-i Barnamerizi ve Nizaret Rahbordi Reyiscumhur

‘İran 2025 Perspektif’ belgesinde öngörülen hedeflere ulaşmak, hükümetin genel politikaları doğrultusunda ve Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı doğrultusunda ve ‘idari yapının ıslahı, verimliliğin artırılması, idari yolsuzlukların önüne geçilmesi, devletin küçültülmesi, işlerin hızlı yapılması, bürokrasinin azaltılması ve ...’.

Yönetim ve Planlama teşkilatının geçmişte üstlendiği görev ve sorumlulukların hangi kurum veya kuruluş tarafından yerine getirileceği konusunda henüz net bir bilgi mevcut değildir Bu görevler özellikle bütçeleme ve Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planının.³⁷² hazırlanması hangi kurum ve kuruluş tarafından yapılacağı konusu henüz açık değildir. Konu üzerine birçok lehte ve aleyhte görüşler vardır. Bazı görüşler uygulamayı anayasaya aykırı olarak niteliyorlar, iddia edildiğinin tersine bu uygulamanın merkeziyetçiliği destekler nitelikte olduğunu savunuyor ve bunun uzmanlık dışı ve aceleyle alınmış bir karar olduğunu iddia ediyordur. Bazı muhalif görüşler daha da ileri giderek, Ahmedinejad’ın bu kurumda çalışanlarının çoğunun Batı yanlısı olduğunu ve onların yaptığı planlarla ülkenin yönetilemeyeceğini ve bu planların ülkenin menfaatleri doğrultusunda olamayacağını iddia etmektedirler. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad’a anayasanın 126.maddesine göre planlama ve bütçelemenin cumhurbaşkanlığı görevleri arasında yer aldığını, Yönetim ve Planlama Teşkilatı konusunda yapısal değişiklikleri yapma yetkisine sahip olduğunu ve uzun süren bir araştırma ve inceleme sonucunda alınmış bir karar olduğunu ileri sürmektedir. Bilindiği gibi birçok ülkede Yönetim ve Planlama Teşkilatları planlama konusunda uzman bir kuruluş olarak siyasal arenadan bağımsız olarak görev yapmaktadır ve öylede kalmalıdır. Ortaya çıkılan durumdan

³⁷² Sonraki aylar bu konu açıklık kazanmıştır. Bütçeleme işi Cumhurbaşkanlığı Planlama ve Stratejik Denetleme Muavineti tarafından ve planlama faaliyeti cumhurbaşkanı birinci yardımcısı başkanlığında kurulan ‘Beşinci Plan Yüksel Şurası’ (Şuraye Ali-ye Tadvin Barnameye Pancom) tarafından yürütülecektir. Ancak burada da belirsiz olan noktalar vardır. Acaba her planlama hazırlama aşamasında yeni bir şura mı kurulacak?

anlaşılan o ki bu konu daha uzun zaman tartışılacak ve ne gibi sonuçlar getireceği, önümüzdeki yıllar içerisinde gün ışığına çıkacaktır.

C. Reformun Sonuçları

1950'li yıllardan itibaren kamu yönetimi reformu konusu her zaman gündemde olmuştur. Pehlevi döneminde idari reform konusu 'Beyaz Devrim' ilkelerinin 12. maddesinde yer almaktaydı. Muhammed Rıza Şah 'Büyük Medeniyete Doğru' adlı kitabında şöyle açıklama yapmıştır:³⁷³

' Beyaz Devrimin tüm ilkelerinin uygulanması arasında idari reform ilkesinin uygulanması beni en az memnun eden ilke olmuştur. Ancak kabullenmek gerekiyor ki bu ilkenin gerçekten uygulanması diğer ilkelerden daha zordur. Bunun uygulanması için bir taraftan uygulayanların öbür taraftan vatandaşların düşünce şeklinde ve alışkanlıklarında köklü değişiklikler meydana gelmesi gerekiyor. Bunun için de hızlı yapılacak bir işlem olmayıp uzun zaman ihtiyaç vardır.

Pehlevi döneminde de önceki dönemlerde olduğu gibi idari reform konusunda alınan sonuçlar tatmin edici olmamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi uygulanan reform stratejilerinin sosyal zeminde yeterince tartışılıp toplumsal destek bulamamasıdır. Genelde İran'da tarih boyunca yapılan reform/ıslahat hareketi yukarıdan başlatılan bir hareket olmuştur.

Devrimden sonra kamu yönetimi reformlarını/ıslahatını ele alırken aslında iki ayrı reformu birbirinden ayırmamız gerekmektedir. İran İslam Cumhuriyetinde (önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi) iki tür reform uygulanmış veya uygulanmaktadır. Bu reformların birincisi İslami reformlar olup, 1979 yılında devrimin gerçekleşmesiyle beraber tüm yönetsel, siyasal, ekonomi, sosyal ve kültürel alanlarda şiddetle gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde (yaklaşık on

³⁷³ M.R.Pehlevi, **Besuye Medeniyete Bozorg (Büyük Medeniyete Doğru)**, Pehlevi Döneminin Siyasal ve Kültürel araştırma ve Yayınlama Merkezi, Tahran 1976.S.176.

yıllık bir süre- 1979-1989) yapılanlar İslamileştirme reformlarıdır.³⁷⁴ İslamileştirme reformları diğer alanlarda başarılı olsa da ekonomi alanında başarılı olamamıştır ki 1989 kalkınma planında yavaş yavaş Batılı reform modelleri ve kavramları telaffuz edilmeye başlanmıştır. Aslında devrimin ilk yıllarında İslami ekonomi konusunda pek çok araştırma ve toplantı yapılarak en az ekonomi alanında İslami bir model oluşturulmaya çalışılmıştır. Oluşturulmaya çalışılan model hem Doğu sosyalist hem de Batı kapitalist ekonomisinden farklı, iki modelin üstünlüklerine sahip olmalı ve eksikliklerini de taşımamalıdır. Dünyada daha önce uygulanmış böyle bir model yoktu. Gelindiğimiz noktadan anlaşılan o ki İranlılar tarafından da model olabilecek bir örnek ve olgu oluşturulamamıştır. İkinci tür reformlar Batılı tip reformlardır. Bu tür reformlar daha önce de belirttiğimiz gibi 1990'lı yıllardan itibaren ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde belli belirsiz konuşulmaya başlanmıştır. Bu yıllardan itibaren bu iki reform türü beraberce ve paralel yürütülmeye çalışılmıştır. Ancak yıllar itibariyle İslami reformlar renk kaybetmeye ve Batılı reformlar ağırlık kazanmaya başlamıştır. Sonraki yıllarda bu iki temel değerlerin bazı noktalarda çatışmasını göreceğiz. Eğer ilk on yıllık sürede İslamileşme reformları katı bir şekilde uygulanmışsa, ondan sonraki yıllar bu katı tutum yerini esnekliğe bırakarak, neoliberal reformlar renk kazanmaya başlamıştır. Bu bölümde ele alacağımız reformun sonuçları ana başlıktan da anlaşıldığı gibi 1990'lı yıllardan itibaren uygulamaya konulan neoliberal reformların sonuçlarıdır.

Devrimden sonra Batılı reform konusu Rafsancani ve Hatemi hükümetleri döneminde kalkınma planları çerçevesinde gündeme gelmiştir. Hatemi bu konuda yaptığı bir konuşmada 'kamu yönetimi konusu, devrimin ikinci on yılında üzerinde

³⁷⁴ Bu reformlar 'Dönemlere Göre Kamu Yönetimi Reformu' başlığı altında detaylı anlatılmıştır.

durulacak en önemli sorunlardan biri olacaktır.’ demiştir. Rafsancani hükümeti tarafından uygulamaya konulan ekonomik ıslahat (neoliberal politikalar doğrultusunda) hem belli kesimler tarafından tepkiyle karşılanmış hem de daha sonra uygulanabilirliğini kaybederek 180 derece dönüş yapılarak eski devletçi yöntemlere dönüş yapılmıştır. Hatemi döneminde büyük ümitlerle hazırlanan ve devrim sonrası ilk kez kapsamlı bir kamu yönetimi değişimini öngören idari reform programının günümüze kadar uygulanması ve sonuçları hakkında bir rapor yayınlanmamıştır. Dokuzuncu hükümet idari reform konusunda radikal bir karar ile tüm reform programlarını hazırlayan Yönetim ve Planlama Teşkilatı’nı fesih ederek oldukça tartışmalı bir adım atmıştır. Görüldüğü gibi İran’da devrimden sonra hükümetlerin her biri kendi reform paketlerini hazırlayıp uygulamaya çalışmışlardır. (Rafsancani’nın savaş sonrası ekonomiyi yeniden yapılandırma adına yürüttüğü ekonomik ıslahat, Hatemi’nin siyasi ıslahat reformu ve 2000 plan çerçevesinde hazırlanan idari reform gibi) Bu reformların ana hatlarında Batılı reform politikaları göze çarpmaktadır. İslami değerlerden ödün vermeden yapılan Batılı reformlar rejim tarafından kuşku ile bakılsa da, olumlu karşılanmaktadır. Diğer taraftan birçok kişi, kurum ve kuruluş İran’ın yeni dünyaya entegre olabilmesini Batılı tip reformların uygulanmasında görmektedir. Ancak bu reformları uygularken, halkın tepkisini çekmemek adına devrimi gerçekleştiren, savaş sırasında binlerce şehit veren mali yönden zayıf kitleleri de göz önünde bulundurmamak zorunda kalınmaktadır. Bu yüzden ki özellikle Batılı reform programlarının birçoğu (bunlara örnek ekonomik alanda özelleştirme, sübvansiyonların kaldırılması vb... ve kamu yönetimi alanında idari reform gibi) tam olarak uygulanamamış ve uygulananlar da yavaş ilerlemiştir. Reform bir değişim demektir. Değişim ise her zaman sorunludur. Devrimin özellikle

ilk on yılında yapılan İslamileştirme reformları bazen güç kullanılarak, bazen de savaştan dolayı dönemin kırılğan ve hassas ortamında milli duyguların yoğun olduğundan sessizce ve direnişsiz gerçekleştirilmiştir. İran gibi diğer ülkelere oranla daha karmaşık özelliklerine sahip bir yapıyı değiştirmek oldukça güçtür. İran İslam Cumhuriyetinde değişen iktidar ve hükümetler ile beraber yukarıda bahsettiğimiz iki reform türünün ağırlığı de değişmiştir. Ancak kalkınma planlarından anlaşıldığı gibi neoliberal reformlarının gün gittikçe ağırlık kazanmasıdır. Belki de 1990 yıllardan itibaren her ıslahat veya reform kavramının kullanılmasında amaçlanan reform türünün neoliberal reformlar olduğunu belirtmek yerinde bir açıklama olacaktır ve sonraki açıklamalarda anlam karmaşasını önleyecektir. Reform sonuçlarının alınmasının uzun vadeli bir iş olmaktadır. Ayrıca genelde hükümetler tarafından başlatılan reformlar sonuca ulaşmadan yarım bırakılmıştır. Bunlara ilaveten İran gibi ekonomisi büyük ölçüde devlet elinde olan bir ülkede zamanla güçlü menfaat grupları oluşmuştur. Batılı reform girişimleri (aslında her çeşit değişim) çoğu zaman yerleşik menfaatleri rahatsız etmektedir. Bu nedenle reformun sonuçlarından olumsuz etkilenecek gruplar, siyasi iktidarlar için sorun oluşturmaktadırlar. Kapsamlı ve köklü bir yapılanma hareketi daha başlangıçtan itibaren sonuçları hakkında tahminler yürüten bu gibi grupların direnci ile karşılaşılır Bu gruplar bazen İslami değerleri öne sürerek böyle hassas bir konuyu bu reformların önüne geçilmesi için kullanmaktadırlar. Bu tür tepkiler iktidar üzerinde bir fren etkisi yaratmaktadır. Reform çabalarının başarısızlık nedenlerinin bir diğeri reform stratejisinin ve modelin yoksunluğudur. Reform önceden tasarlanmış bilinçli bir strateji gerektirir. İran'ın özel siyasal ve ideolojik yapısından dolayı, model olunabilecek örnekler pek fazla bulunmamaktadır. Bu nedenden dolayı bilinen reform modelleri uygulanmaya

konulmaktadır. İran İslam Cumhuriyetinde 1990'lı yıllardan itibaren uygulamaya konulan neoliberal reformlar sosyal zeminde yeni tartışılmaya başlamış ve tabu olmaktan çıkmıştır. Bu reformlar Batı kaynaklı olduğundan özellikle ilk yıllar bazı kesimler (akademisyenler dahil) tarafından temkinle dile getirilmeye başlanmıştır. Günümüzde küreselleşme söylemleri arasında İran İslam cumhuriyetinde siyasal doruktaki karar verenler küreselleşmenin bir fırsat mı yoksa bir tehdit mi olduğu konusunda fikir birliğine varamadıkları için reform hareketleri sonucunda dünya ile entegrasyon mu yoksa daha İran'a özgü bir kamu yönetimi mi istedikleri konusunda ikilem içerisinde bulunmaktadırlar. Kalkınma planlarında bu husus bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Günümüzde kaliteli kamu yönetimi sisteminin ekonomik gelişmeyi desteklediği ve sürekli gelişimi sağladığı mantığı genel olarak kabul görmektedir. Amaç kaliteli bir kamu yönetimi sistemini yerleştirmek ise, tek çözüm yolu tek tip reçetelerde mevcut olmamalıdır. Ülkelerin farklı tarihi gelenekleri ve siyasi ve kültürel yapıları ve bunlardan dolayı da farklı ihtiyaçları vardır. Bu farklı yapılardan dolayı paket reformlardan çok kendi ihtiyaçlarına uygun reform modellerini seçip uygulamalıdır. Önerilen veya uygulanmaya konulmak istenilen reformlar toplumsal kesimler tarafından tartışılmaya konulması da bunların kitleler tarafından anlaşılmasını belki de desteklenmesini sağlayacaktır. Ayrıca bu konuda vatandaşların bilinçlenmesi açısından da faydalı olacaktır. Ancak her yönüyle kendine has bir ülke olan İran'ın yöneticileri kendine has bir reform modeli oluşturamadıkları gibi birçok ülkede 1980'li yıllarda uygulamaya konulan reform modelleri benimsenip uygulanmaya konulmaya başlanmıştır.

D. Reformun Aktörleri

Genel olarak bir ülkede yapılan reformların hazırlanmasında, kabulünde ve uygulanmasında yürütme ve yasama organları, akademik çevreler, özel sektör, toplu iletişim araçları özellikle gazete, radyo ve TV ve farklı baskı gruplarının değişik ölçülerde etkisi bulunmaktadır. Genelde reform aktörlerini sıralarken iç ve dış faktörler diye ikiye ayrılır. Ancak İran'da reform sürecinin başlangıcından yani 1990'lı yıllardan itibaren doğrudan bir dış faktörden bahsetmek mümkün olmamaktadır. Buna rağmen birinci kalkınma planından itibaren kullanılan terimler ve kavramlar uluslararası kuruluşlar tarafından önerilen reform reçetelerinin kavramları ile aynı olmaktadır. Bu arada belirtmek gerekiyor ki her ne kadar özellikle son dönemde doğrudan hükümetler bazında DB ve IMF ile bir anlaşma söz konusu olmasa da IMF tarafından İran ekonomisi konusunda yapılan araştırma sonucunda öneriler vardır. Bunlardan bir tanesi Nisan 2008 yılında IMF heyetinin İran'ı ziyaretinden ve ekonomi konusunda incelemelerden sonra İran hükümetine tavsiye niteliğinde bazı öneriler sunulmuştur. Bu öneriler arasında yapısal uyarlama programlarının uygulanması, enflasyonun kontrolü, devlet harcamalarının azaltılması, sübvansiyonların kaldırılması, Merkez Bankasının özerkliğinin sağlanması, serbest kur politikasına geçilmesi, bankacılık sisteminin güçlendirilmesi ve özel bankaların yaygınlaştırılması gibi maddeler bulunmaktadır.³⁷⁵ Ancak daha önce belirttiğimiz gibi bu öneriler doğrudan bir anlaşma sonucunda verilen tavsiyeler niteliğinde değildir. Buna ilaveten İran İslam Cumhuriyetinde yapılan reformlara dış devletlerin, özellikle komşu ülkelerin etkisi az olmamaktadır. Bu etkileşim daha çok deney ve örneklerden yararlanma ve faydalanma biçiminde kendisini

³⁷⁵ www.imf.org/external/np/sek/pr/2008/ ziyaret günü 11.07.2008 ve www.itca.ir/index.php ziyaret günü 10.07.2008.

göstermiştir. Ancak İran İslam cumhuriyetinde emperyalizme karşı olma duygusu devlet adamları arasında her zaman var olduğundan uluslararası mali kuruluşlar tarafından gelişmekte olan ülkelere önerilen reform reçeteleri özellikle iktidar ve medya tarafından ihtiyatla karşılanmıştır. Sonuç olarak İran İslam Cumhuriyeti reform sürecinde somut bir dış aktörden bahsetmek mümkün olmamaktadır. İç aktörlere gelince öncelikle belirtmek gerekiyor ki demokrasinin, demokratik değerlerin, toplumsal aktörlerin ve sivil toplum kuruluşlarının yeterince gelişmediği ülkede hükümetler tarafından reformların gerçekleştirilmesi için oldukça farklı engeller aşılması gerekmektedir. Tabii eğer hükümet üyeleri yeterince reforma inanmış ve diğer makamları da bu yönde ikna edebilmiş ise, bu yönde adımlar atılabilmektedir. Ancak hükümetlerin ideolojik tercihleri göz önünde bulunursa günümüze kadar reform adına yapılan inişli çıkışlı uygulamaları ve ileri geri adımları da açıklamak belki mümkün olacaktır.

Reform sürecinde iç faktörler arasında önderlik makamı, Düzene Uygunluğu Teşhis Konseyi, cumhurbaşkanı, meclis, Korucu Şura, medya, akademisyenler, menfaat grupları ve sivil toplum kuruluşları vardır. Eğer meclisteki milletvekilleri ile cumhurbaşkanı aynı görüşleri paylaşıyor ise³⁷⁶ reformların kabulü aşaması sorunsuz geçmektedir. Korucu Şura önerilen reformların İslami ilkelerle ters olmaması konusunu denetleyerek onay verebilmektedir. Günümüzde medya, yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü kuvvet olarak kabul edilmektedir. Bunun başlıca nedeni görsel ve yazılı medyanın günlük yaşamı oldukça etkilemesidir. Medyanın yaptığı yayınlar hem halk üzerinde hem de kamu yönetimi (hükümet ve bürokrasi) üzerinde etkilidir. Ancak demokrasinin zayıf olduğu İran'da gerçek bir özgür basından

³⁷⁶ İran'da cumhurbaşkanı ve milletvekilleri ayrı ayrı halk tarafından seçilmektedir.

bahsetmek mümkün olmamaktadır. Bunun sonucunda da reform sürecine katkısı sınırlı olmaktadır. Akademik dünyanın katkısı bazen bu reformların hazırlanış aşamasından başlayarak sonrada yapılan toplantılar ve seminerlerle bilimsel yönden tartışılması şeklinde olmaktadır. Menfaat grupları ise reformun yerleşik menfaatlerine ters düşeceği hususlarda buna karşı çıkabilmektedirler. Bunu da bazen İslami ve milli değerleri öne sürerek yapabilmektedirler.

IV. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ VE KÜRESELLEŞME

1989 yılında soğuk savaşın sona ermesinin ardından içinde bulunduğumuz dünya çok hızlı bir değişim sürecine girmiş bulunmaktadır. Bu sürecin temelleri uzun yıllar öncesine dayanan bir küreselleşme süreci olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

İran'ın özel coğrafi konumu, bu ülkeyi ilk hükümetinin kurulduğu günden günümüze kadar öneminin korumasına neden olmuştur. İran'ın enerji konusunda konumu ve gücü bu önemi biraz daha artırmıştır. Böyle bir geçmiş ve böyle bir jeopolitik konum ile İran İslam Cumhuriyeti dünyada gerçekleşen değişimlere duyarsız kalamaz ve kalmamalıdır.

İran siyasal tarihine bakacak olursak Safevi döneminden sonra, İranlıların en önemli siyasal ve düşünsel konularından bir tanesi Batı karşısında nasıl bir yol (Batı ile etkileşim, yoksa Batının karşısında olma) izleneceği konusu olmuştur. Günümüzde İran İslam Cumhuriyetinde de küreselleşme konusu ve onun karşısında izlenecek yol her zaman tartışma konusu olmuştur. Görünen o ki henüz net bir sonuca ulaşılamamıştır. Ancak İran İslam Cumhuriyetinin geleceği bu süreci iyi anlayarak, detaylı analiz ederek, doğru karar vermesine bağlıdır. İran devrimi ve onu izleyen aylar hatta yıllar süren devrimci heyecan ve karmaşa ve hemen sonrası İran'a

tahmil edilen oldukça uzun İran- Irak savaşı, yeni düşünce ve akımların İran siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarına girmesini ve tartışılmasını engellemiştir. Bu bakımdan küreselleşme kavramı da İran akademik dünyasına ve entelektüel çevrelere girişi ve tartışılması gecikme ile gerçekleşmiştir..

A. Küreselleşme Kavramı ve Tanımı

Berlin duvarının 1989 yılında çöküşünün ardından, 1990 yıllardan itibaren hemen hemen her alanda sıkça karşılaştığımız küreselleşme sözcüğü, günümüzde sadece ekonomik bir kavram olarak değil, içinde bulunduğumuz uluslararası sistemi tanımlamak için de kullanılmaktadır. Terimin İngilizce karşılığı globalization (globalleşme) olup, kökündeki ‘globe’ sözcüğü üç boyutlu yuvarlak bir fiziksel şekli, ikinci anlamıyla da dünyayı ya da diğer bir deyişle ile yer küreyi ifade etmektedir.

Küreselleşme olgusu tek başına artı veya eksi bir değere sahip değildir. Birçok din, örneğin İslam dininin hedefinde dini ilkelerin küreselleştirilmesi vardır. Tarihte birçok hükümdarın hedefinde dünya çapında bir hükümet kurma vardı. Örneğin Teymur Samarkand başkentliğinde bir dünya hükümeti kurmak istemişti. Ancak günümüzde kullanılan küreselleşme bunlardan farklı olarak çeşitli boyutlar ve anlamlar taşımaktadır.³⁷⁷

Küreselleşme kavramı çok boyutludur ve Farsçada ‘‘Cihani Şodan’’ (cihan ve dünya ile bir olma) olarak tercüme edilmiştir. Bu kavramın Farsça literatürde kullanılması 2000’li yılların başına rastlamaktadır. Türkçede küresel diye tercüme edilen ‘global’ kelimesinin 400 yıllık bir geçmişi olmasına rağmen bu kelimenin İngilizcede ‘globalization’, ‘globalize’, ‘globalizing’ şeklinde kullanılması aşağı yukarı 1960’a rastlamaktadır. Ancak bilimsel bir terim olarak akademik dünyada

³⁷⁷ A.Pour Pasha Kasin, ‘‘İran Dar Rahe Cahani Şodan: Faydeha ve Zazarha’’(‘‘İran Küreselleşme Yolunda: Faydalar ve Zararlar’’), **Siyasal- Ekonomik Aylık Dergi**, No 241-242, Eylül- Kasım 2007, s.216.

1980’li yıllarda kullanılmaya başlandı ve gelişimi öyle hızlı oldu ki küreselleşme teorisyenlerinden Robertson’a göre “nasıl tüm dünyada yayıldığıнын ipuçlarını bulmak imkansızdır.”ve “bu yolda geri dönüş yok veya ondan kaçmak mümkün değildir.”³⁷⁸ Anthony Giddens’e göre: “onu kontrol edebilme iddiasından daha karmaşık ve dağınıktır”.³⁷⁹ Bu kavram ilk olarak The Economist Dergisi 4 Nisan 1959 tarihli nüshasında “İtalya’nın araba ithalatına koyduğu globalized quota’sını yükselttiği” biçiminde kullanıldığı belirtilmektedir. 1961’de Webster, globalizm ve globalization kelimelerini veren ilk büyük sözlük olmuştur. Kavram Harvard, Stanford ve Colombia gibi prestijli Amerikan işletme okullarında kullanılmaya başlanmış ve yine bu çevrelerden çıkmış bazı iktisatçılar tarafından popülerize edilmiştir. Hemen aynı yıllarda uluslararası iktisadi kuruluşların yayınlarında ve raporlarında da yer almaya başlamıştır. Şubat 1994’te Amerikan Kongresi kütüphane katalogunda başlık olarak ‘globalization’ ve bunun türevlerinden birini kullanan sadece 34 eser vardır. Bu eserlerin hepsi de 1987’den sonra yazılmıştır. Bu durum Batı’da küreselleşme olgusunun incelenmek üzere, akademik alanda masaya yatırılışının yaklaşık son on beş yıl içerisinde gerçekleştiğini göstermektedir.³⁸⁰

Martin Albrow küreselleşmeyi dünya insanların tek bir dünya toplumunda yani küresel toplumda bütünleştirilmesi süreci olarak tanımlamakta, Robertson ise ‘tek bir mekan olarak tüm dünyanın kristalleşmesi’, ‘bir bütün olarak dünya bilincinin yoğunlaşması’ ve bununla beraber ‘dünyanın sıkışması’ olarak küreselleşmeye göndermede bulunmaktadır. Bauman’ın tanımlamasında ise, küreselleşme ‘parolaya dönüşen bir moda terim, sihirli bir sözcük, geçmiş ve gelecek

³⁷⁸ B.Navazney, “İran ve Netayece Cahani Şodan”(“İran ve Küreselleşmenin Sonuçları”), **Siyasal-Ekonomik Aylık Dergi**, No 189-190, Haziran- Temmuz 2003, s. 186.

³⁷⁹ A.m., s. 187.

³⁸⁰ M.Akel, **Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi**, Birinci Baskı, Temmuz 2003, s. 5-6.

tüm gizlerin kapılarını açacak bir anahtar'dır. Anthony Giddens, küreselleşmenin uluslararasılaşma ile aynı anlama gelmediğinin altı çizilmesi gerektiğini, küreselleşmenin sadece uluslararasıındaki bağların yakınlaşması değil, aynı zamanda ulusların sınırlarını aşan küresel sivil toplumun ortaya çıkışı gibi süreçleri de içerdiğini, küreselleşmeyle birlikte devletlerin düşmanlardan ziyade risklerle ve tehlikelerle yüz yüze kaldıklarını ifade etmektedir.³⁸¹ Farhang Rejaee'ye göre³⁸² küreselleşme, 'ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarla ilgili ve bir dizi çelişkiyi içeren süreçler toplamı'³⁸³ dır. Asghar Eftekhary'ye göre³⁸⁴ küreselleşme 'coğrafi ve yer kısıtlamalarının yok olmasıyla beraber şekillenen sistem' dir.³⁸⁵ Kısaca küreselleşme, ekonomiden siyasete, sosyal politikadan kültüre, hemen hemen her alanındaki değişimi ifade etmek için kullanılan sihirli bir sözcük haline gelmiştir.

Küreselleşmenin başlangıcı ile ilgili, tanımlamasında olduğu gibi farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşler içerisinde küreselleşmenin başlangıcını belirli bir zamana indirgemeye çalışanlar olduğu gibi, küreselleşmeyi belirli dönemlerde yaşanmış ve yaşanmakta olan ve bu dönemleri saptamaya çalışan görüşler de bulunmaktadır. Bazı olaylar, Birleşmiş Milletlerin kurulması (1945), GATT (1947), M.C.Lohan tarafından Global Village adlı kitabın yayınlanması (1965), Alvin Toffler'ın Üçüncü Dalga adlı kitabı(1978), soğuk savaşın bitimi (1989), Dünya Ticaret Örgütünün (WTO) kurulması (1995) ve 11 Avrupa ülkesi tarafından Para Birliğinin sağlanması (1998) gibi, bu süreç için alt yapı taşı niteliği taşımaktadırlar.

³⁸¹ M.Akel, a.g.e., s.7-8.

³⁸² İranlı, Carlton Üniversitesi, Ottawa, Kanada Üniversitesinde Siyasal Bilimler Öğretim Üyesi.

³⁸³ R.Rebbani ve Y.Ahmadi, "Cahani Şodan ve Ayendeye Farhanghaye Melli" ("Küreselleşme ve Milli Kültürlerin Geleceği", **Siyasi- Ekonomik Aylık Dergi**, No 215-216, Ağustos- Eylül 2005, s.40.

³⁸⁴ İranlı, İran Emam Sadegh Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

³⁸⁵ A.m., s.40

Bazıları küreselleşmeyi başlangıç noktası belli olmayan bir süreç olarak tanımlamakta ve bazıları bunun kapitalist dünya tarafından planlanan bir proje olarak görmektedir. Bazıları başlangıç noktasının ipek yolunun oluşumu olarak görmek ve diğer çoğunlukta olan bir grup Sovyetlerin çöküşü ve iki kutuplu dünya sisteminin sona ermesini bu sürecin başlangıcı olarak görmektedir.³⁸⁶

B. Küreselleşmeye Yönelik Farklı Yaklaşımlar

Küreselleşme, günümüzde ekonomik, siyasi, kültürel, sosyal ve yönetsel alanlarda değişimleri açıklamak için kullanılan anahtar sözcüklerden en önemli bir tanesidir. Çok farklı boyutlarda etkileme gücüne sahip olan küreselleşme, kendisine yönelik farklı yaklaşımların oluşmasını da beraberinde getirmiştir. David Held ‘Küresel Değişimler 1999’³⁸⁷ adlı kitabında küreselleşmenin özü ve sonuçları hakkında tartışmalar farklı yaklaşımların ortaya çıkmasında neden olmuştur, diye belirtmiştir.

Aşırı Küreselleşmeciler:³⁸⁸ Bu grup küreselleşme sürecinde onunla entegrasyona inanmaktadırlar ve küreselleşmenin tamamen gerçek olduğunu iddia etmekle beraber, sonuçlarının istisnasız her yerde hissedilebileceğini söylemektedirler. Bu gruba göre küresel piyasa önceki dönemlere göre çok daha gelişkin durumda ve ulusal sınırları yıkıp geçmekte, uluslar eskiden sahip oldukları egemenliğin, siyasetçiler de olayları etkileme yeteneklerinin önemli bir kısmını kaybetmektedirler. Bu grubun görüşlerine göre ulus devlet küreselleşme sürecine paralel olarak önemini yitirmiştir. Piyasalar artık devletlerden daha güçlü bir hale gelmiş, yerel siyaset oldukça zayıflamıştır. Küreselleşmeye olumlu bakanlar devletin

³⁸⁶ M.Veysi, **Cahani Şodan ve Ferayende Demokratizasyon Dar İran (Küreselleşme ve İran’da Demokratikleşme Süreci)**, Uluslar arası İlişkiler Bölümünde Yüksek Lisans Tezi, Şahid Beheshti Üniversitesi, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Fakültesi, Tahran 2004, s. 8.

³⁸⁷ Global Transformation

³⁸⁸ Hyperglobalist

piyasalar karşısında güç kaybetmesiyle birlikte yerel veya bölgesel otoritelerin güç kazanmaya başladığını, dünya toplumunun geleneksel ulus devletlerin yerini almakta olduğunu ve yeni toplumsal örgütlenme şekillerinin belirlemeye başladığı düşüncesindedirler.³⁸⁹ Bu yaklaşımın öncüleri arasında Walter Writson, Richard Reich ve Evans Laurd yer almaktadırlar.³⁹⁰

Şüpheciler: Küreselleşme Karşıtları-Ret Cephesi:³⁹¹ Bu grup önceki grubun tam karşısında yer almaktadır. Küreselleşmeyi ret edenlerin en önemli savı, dünyada oluşan gelişmelerin yeni olmadığını, 19.Yüzyıla baktığımızda da önemli derecede ticaretin ve sermayenin serbestleştiğini söylemektedirler. Dünya ekonomisinde gümrük duvarlarının kaldırılması yönündeki günümüz gelişmelerinin 19.Yüzyıla geri dönüşten başka bir şey olmadığını söylerken, küreselleşmenin de yeni bir süreç olmadığını ifade etmektedirler. Bu grup için küreselleşme, refah devletini yok edecek minimal devleti amaçlayan çevrelerin, sık sık kullandığı basit bir terim haline gelmiştir. Küreselleşme karşıtı olanlar, bu sürecin farklı boyutların etkileşiminden ortaya çıkan bir olgu olmaktan öte, bir ideolojik tutum olduğunu iddia etmektedirler.³⁹² Bu görüşe göre ülkelerin siyasal ve ekonomik sistemleri ve değer yargıları farklılık gösterdiğinden, ülkelerin dağılımı dünya ülkeleri tarafından pek desteklenecek bir durum olmamaktadır. Bu yüzden ulus devlet kavramı korunmalıdır.³⁹³ Bu grubun önemli iddiaları arasında küreselleşme sürecinin karşısında gelişen bölgeleşme, küreselleşmenin bir ara basamağı değil, tam aksine alternatifi olduğu yönündedir. Küreselleşme, bir karşı tez olarak ‘bloklaşma’

³⁸⁹ M.Akel, a.g.e., s. 13-14.

³⁹⁰ S.J.Sadatiyan, “Cahani Şodan ve Cumhuriye Eslamiye İran” (“Küreselleşme ve İran İslam Cumhuriyeti”), **Stratejik Savunma Araştırmaları Dergisi**, No 15, s.39.

³⁹¹ Skeptics

³⁹² M.Akel, a.g.e. s.15-17.

³⁹³ S.J.Sadatiyan, Cahani..., a.g.m., s. 35.

yaratmakta ve ‘korumacılık’ eğilimlerini de körüklemektedir. Dünya küresel bir uygarlık yerine, yeni anlayışlar çerçevesinde parçalanmaya doğru gitmektedir. Küreselleşme, bir birlikteliği değil, farklı kültürler, farklı uygarlıklar ya da bölgeler arasında yeni çatışmaları beraberinde getirmektedir. Küresel bir uygarlığın doğuşundan ziyade etnik, dini ve milliyetçi akımların doğmasına yol açmakta, insanlık kültürel bir bütünleşmeye değil, yeni bir bölünmeye doğru gitmektedir.³⁹⁴ Bu yaklaşımın öncüleri arasında Benjamin Barber, Paul Herest ve Graham Tomson yer almaktadırlar. Son iki kişi küreselleşmeyi bir efsane olarak görmektedirler.³⁹⁵

Dönüşümcüler:³⁹⁶ Dönüşümcüler, küreselleşmenin birçok bakımından hem yeni hem de devrimci bir yönü bulunduğunu, hem şüphecilerin hem de aşırı küreselleşmecilerin küreselleşmeyi doğru anlamadıklarını, bu sürece sadece ekonomik açıdan yaklaştıklarını, halbuki küreselleşmenin ekonomik olduğu kadar siyasal, teknolojik ve kültürel boyutları da bulunduğunu söylemektedirler. Manuel Castells, Anthony Giddens, Michael Mann, Gohn Ruqqie ve James Rosenau gibi araştırmacıların da aralarında bulunuğu bu grup ilk iki eğilimden farklı olarak kesin yargılara varmaktan kaçınmakta, küreselleşmenin çok boyutlu bir dönüşüm sürecinin bir boyutu olduğunu ve halen yaşamakta olan bu karmaşık sürecin nasıl sonuçlanacağını şimdiden bilmenin mümkün olmadığını savunmaktadırlar. Küreselleşme bu görüşe göre henüz tamamlanmamış bir süreçtir. Küreselleşmenin itici güç olduğu bu süreçte ülkelerin iç işleri ile uluslar arası ilişkiler arasındaki ayrım giderek belirsizleşmektedir. Ancak bu homojen bir küresel toplumun oluşması anlamına gelmemektedir. Çünkü bu süreç kimi ülkeleri ve toplumları küresel düzenle bütünleştirirken, kimilerini de dışlamaktadır. Dönüşümcüler hem aşırı

³⁹⁴ M.Akel, a.g.e., s. 17.

³⁹⁵ S.J.Sadatiyan , Cahani..., a.m., s. 39

³⁹⁶ Transformotalists

küreselleşmecilerin ‘ulus devletin sonunun geldiği’ iddialarını, hem de şüphecilerin ‘hiçbir şey değişmedi’ tezini reddederek, ulus devletin yeniden yapılandırılmasını (düzenleyici, yönlendirici devlet) amaçlandığını savunmaktadırlar.

Yukarıda küreselleşmeye karşı saydığımız yaklaşımlara ilaveten diğer bir görüş küreselleşmeye karşı yaklaşımları³⁹⁷ şu şekilde sıralamaktadır.

Pozitifimsi Yaklaşım: Bu grup küreselleşmeye karşı tamamen olumlu bir görüş taşımaktadırlar

İnkarcı Yaklaşım: Bu görüş önceki görüşün tam karşısında yer almaktadır. Bu görüşü benimseyenler küreselleşmeyi Amerikanlaşma süreci olarak görmektedirler. Ve bu süreç karşısında ciddi bir şekilde dayanma göstermektedirler. Bu görüşü benimseyenler arasında Küba lideri Fidel Castro, Fransızlar gibi bazı Avrupalılar ve İran İslam Cumhuriyetinin dünya kaderine ve kültürüne Amerikan değerlerinin hakimiyeti yüzünden karşı çıkması örnekleri verilmektedir.

Karma Yaklaşım: Bu yaklaşımı benimseyenler ne küreselleşmeye tam teslimiyeti ne de onu inkar etme yolunu seçmektedirler. Bu grup her durumda iyi yönetimin şart olduğunu belirtmekte ve küreselleşmenin iki yol izlediğini savunmaktadırlar. Birinci yol yukardan küreselleşme ki bu daha çok ekonomik boyut taşımakta ve büyük üreticilerin menfaatlerini korumakta ve gelişmiş ülkeler ve büyük güçler lehine bir süreçtir denilmektedir. İkinci yol aşağıdan yukarıya doğru küreselleşme ki bu insan haklarının gelişimi, çoğulcu demokrasi, özgürlük, kadın haklar, hukuk devleti, çevre bilinci, mülteciler durumu ve silahsızlanma gibi kavramları kapsamakta ve zayıf ülkeler (ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel açıdan) lehine gelişen bir olay olmaktadır.

³⁹⁷ S.J.Sadatiyan, Cahani..., a.g.m., s.32-37

Bütün bu yaklaşımların ışığında, soğuk savaş sonrası politik iklimde sağ ve sol tanımlamalar giderek anlam kaybederken, bu ayrımın yerine küreselleşme taraftarlığı ya da karşıtlığı şeklinde bir ayrım gündeme gelmiştir. Küreselleşme taraftarları sürecin artılarını ön plana çıkartırken, küreselleşme karşıtları eksileri ön plana çıkarmaktadırlar. Ama gerçek olan şudur ki yaşanan dönüşüm büyüktür ve artı ve eksilerini de bünyesinde taşımaktadır.

Her ne kadar küreselleşmeye yüklenen anlam kişi ve grupların dünya görüşü ile paralellik taşısa da süreci tanımaya ve anlamaya, fırsat ve tehditleri saptamaya ve kavramaya çalışmak en mantıklı yol olacaktır. M.Sariolghalam'a göre³⁹⁸ küreselleşme sürecini ne olumlu ne de olumsuz niteleyebiliriz. Küreselleşme bir çeşit uyumdur ve ülkelerin yeni şartlara uyma konusunda güç ve yeteneklerine bağlıdır. Küreselleşme sürecine dahil olmak 'siyasal bir karar'dır ve ülkenin güç odaklarının mahiyetine ve yapısına şiddetle bağlıdır.

C. Küreselleşmenin Boyutları:

Her ne kadar küreselleşme konusu daha çok ekonomik boyutta ön plana çıksa ve ekonomik boyutu daha çok inceleme konusu olsa da bir çok boyut kapsamaktadır. Tony Blair eski İngiltere başbakanı 22 Nisan 1999 yılında Chicago kentinde yaptığı bir konuşmada 'küreselleşme sadece bir suru ekonomik faaliyetleri kapsamamakta, belki bunun yanında birçok siyasi ve güvenlik kavramlarını da kapsamaktadır.'³⁹⁹ Küreselleşmenin üç ana etki alanı ekonomik, siyasi ve kültürel alanlardır. Bunu

³⁹⁸ M.Sariolghalam, **İran ve...**, a.g.e., s.46. Şehit Beheshti Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi.

³⁹⁹ G.Nahazi, ' Seyl ra Çegune be Rud Tabdil Konim' ('Sel'i nasıl Akarsuya Çevirelim: Küreselleşme Tehditlerini Fırsatlara Çevirme Yolları'), **Rahbord**, Stratejik Araştırmaları Merkezi, No 36, Tahran 2005 Yaz., s.204.

biraz daha genişletip hukuksal, toplumsal ve tüketim⁴⁰⁰ alanlarını da ekleyebiliriz.

Ekonomik Alan: ekonomik açıdan bakıldığında küreselleşmeyi, ulusal ekonomilerin dünya ekonomisi ile serbestlik temelinde bütünleşmesi olarak tanımlayabiliriz. Diğer bir deyişle ekonomik küreselleşme, ulaşım ve haberleşme alanında meydana gelen teknolojik gelişmeler sayesinde ekonomilerin bütünleşmelerini, tek pazar oluşturmalarını, dünyada ticaretin, üretimin, sermaye hareketleri ve teknolojinin rekabette geniş açılımlar sağlamasıyla, ürün ve faktör piyasalarının liberalleşerek bütünleşmesini doğurmaktadır.⁴⁰¹ Ekonomik küreselleşme beraberinde, piyasa ekonomisinin gelişmesini, dünya çapında ekonomik örgütlenmelerin hız kazanmasını, serbest ticaretin yayılmasını, sermaye hareketlerinin serbestliği, dış ticaret hacmindeki genişlemeyi ve çokuluslu şirketlerin faaliyetlerinin yayılmasını getirmiştir. Ekonomik alanda küreselleşme, ulusal ekonomilerin bütünleşmesiyle gerçekleşir. Bu süreçte gelişmekte olan ülkeler büyük zarar görmektedirler.

Günümüzde ekonomik küreselleşme, serbest ekonomi sistemlerinin dünya piyasaları üzerinde hakimiyetinin sağlanması çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu çabalar belli dönemleri kapsamaktadır. Birinci dönem ticari kapitalizm dönemi 16-18 Yüzyıllar arası, ikinci dönem sanayi kapitalizmi dönemi 18. yüzyıldan 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar, ve üçüncü dönem 19.yüzyılın sonundan günümüze kadar olan

⁴⁰⁰ Gelişmekte olan ülkelerde yaşayan yaklaşık 4.4 milyar insandan yaklaşık beşte üçü temiz bir yaşam alanından, üçte biri temiz sudan, dörtte biri ev ve uygun bir yaşam alanından yoksunlar. Çocukların beşte biri ilkokuldan itibaren okulu terk etmek zorundalar ve beşte biri yetersiz beslenme sorunuyla karşı karşılar. Buna rağmen gereksiz mal tüketim isteği zenginler kadar onlarda da mevcuttur. www.glo110.blogfa.com- 13.06.2008. Küreselleşme: tehlike yoksa fırsat, seçim yoksa gereklilik adlı makale, s. 3.

⁴⁰¹ M.Akel, a.g.e., s. 59.

zamanı kapsamaktadır. Sanayi Devriminin gerçekleşmesini ekonomik küreselleşmenin başlangıcı olarak kabul etmek mümkündür.⁴⁰²

Siyasi Alan: Siyasi alanda küreselleşme, devlet, toplum ve birey ilişkilerinin yeniden tanımlanması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Siyasal alanda küreselleşme hükümetleri insan haklarını, hukuk devletini, sivil toplumun güçlendirilmesi taleplerini, bireysel özgürlükleri, serbest seçimlerle siyasal sistemin meşruluğunu sağlamaya mecbur bırakmaktadır. Ve ayrıca bu konular ulusal egemenliğinin alanından çıkıp, uluslar arası örgütlenmelerin konusu haline gelmektedir.

Kültürel Alan: Küreselleşme temelde bir teknolojik yenilik ve gelişmeden kaynaklanan bir hareket olduğundan teknolojik transferi gerçekleştiren taraf kendi değerlerini de transfer imkanı bulmaktadır. Buna karşın günümüzde ülkeler daha çok milli ve geleneksel değerler, kimlik ve özgün varlıklarını koruma ihtiyacını duymaktadırlar. Buna örnek olarak dil konusunu verebiliriz. İngilizce dünyada bir milyar kişi tarafından kullanılmaktadır. Dünya radyo programlarının %60'ı İngilizce yapılmaktadır. Uluslar arası telefon görüşmelerinin %85'i İngilizce gerçekleşmektedir. Ve İngilizce bilmek uluslar arası piyasada stratejik bir imtiyaz ve avantaj sayılmaktadır. Buna rağmen ülkeler kendi dillerini korumak adına büyük çaba sarf etmektedirler. Rusya 1993 yılında kendi dilini korumak için bir yasayla tüm kurum, alışveriş merkezleri hatta yabancı şirketleri bile tabelalarını Rusça dilinde yazmaları konusuna mecbur etti. Ukrayna'da Sovyetler Birliği döneminden kalan isimlerin neredeyse %95'i değişti. 1993 yılında Endonezya devleti İngilizce reklamlar konusunda ciddi önlemler aldı.⁴⁰³ Bunlar gibi örnekler küreselleşmenin her ne kadar kültürleri yakınlaştırsa ve zayıf kültürleri güçlü kültürlerin altında bıraksa

⁴⁰² A.Pour Pahsa Kasin, **İran Dar...**, a.g.m., s. 217.

⁴⁰³ R.Rabbani, Y.Ahmadi, "Cahani...", a.g.m., s. 49-50

da yerel ve milli değerlerin korunması için hala çaba sarf edilmektedir. Ancak küreselleşme süreci hızlandıkça, yerelliğin bilincine varılsa da, sürecin dayattığı tüketim kültürü, teknolojik devrim ve Batı kültürünün baskın dinamikleri, yerel kültürler için bir tehdit oluşturmaktadır. Bunun önüne geçebilmek için küresel kültür ürünlerini benimserken seçici davranmak ve yerel kültürleri geliştirmek gerekiyor. İleriki bölümlerde küreselleşmenin İran ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarında etkilerini inceleyeceğiz.

D. Küreselleşme Sürecinde İran

İran'da Batı konusu ve ona bağlı günümüzde küreselleşme olgusu devrim öncesi ve sonrası tüm iç ve dış konularda önemli bir rol oynamıştır. İran da bazı diğer ülkeler gibi Batı konusunda izleyeceği yol hakkında ikilem yaşamıştır. Bazı ülkeler Japonya gibi biran evvel bu konu hakkında karar verip uygulamaya geçmişler. Bazı Asya ülkeleri Malezya, Güney Kore ve Singapur gibi İkinci Dünya Savaşından sonra kararlılıkla bu sürece katılmış ve diğer bazı ülkeler Çin gibi uzun düşünme ve sancılı bir süreçten sonra bu yola katılmaya karar vermişlerdir.⁴⁰⁴ İran Kaçar döneminden itibaren Batı konusunu çözememiştir. Hala da bu konu ile meşgul görünmektedir. Doğaldır ki bu konu İran toplumu ve güç odakları tarafından çözülmeden küreselleşme süreci konusunda doğru bir karar verme mümkün olmayacaktır.

İslam Cumhuriyetinin oluşum süreci ve köklerini tanıma, günümüzde bir çok politika oluşumu ve karar sürecini açıklamak için temel oluşturmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti, İran halkının tarihsel süreç içerisinde siyasi istiklalin sağlanması için verdiği savaş ve mücadelelerin sonucu ortaya çıkmıştır. 1979 devrimi din

⁴⁰⁴ M.Sariolghalam, **İran ve...**, a.g.e., s. 47.

adamlarının önderliğinde yapıldığından devrimin temelleri İslami düşünce temellerine göre atılmıştır. Din adamları sınıfı ülkenin en ücra köşelerinde basit bir dil ve anlatım ile halkı ülkenin genel durumu ve gidişatı hakkında bilgilendirebilen tek siyasal- sosyal akım olmuştur. Her ne kadar tüm Marksist, dini ve milli gruplar Pehlevi rejiminin devrilmesi konusunda fikir birliği içinde bulunmuş iseler de yerine gelecek sistem konusunda aynı fikir birliğini taşıyorlardı. Din adamlarının toplumsal muhatapları daha fazla olduğundan, diğer gruplara göre daha güçlü bir durumdaydı. Din adamları devrimden sonra da kendi durumlarını tespit etmek için oldukça çaba göstererek diğer grup ve akımlara galip geldiler. Bu akımlar daha sonra içeride ve dışarıdaki muhalif gruplara dönüştüler ve İslam Cumhuriyeti hiçbir dönem bu grupların propagandası ve muhalif faaliyetlerinden kurtulamadı. Buna ilaveten İslam devrimi ideolojisinden kaynaklanan Amerika, Batı, İsrail ve Batı yanlısı Arap Ülkeleri ve diğer kapitalist ülkeler ile karşıtlık ve düşmanlık vardı. İran İslam Cumhuriyeti bir taraftan içeride yeni sistemi tespit etmeye çalışırken diğer bir taraftan İslam dünyasında ve gelişmekte olan ülkelerde değişimi amaçlıyor ve dünya çapında devrimci akımları destekliyordu. Bunun sonucunda Amerikanın askeri ve güvenlik alanlarda müslüman ülkeleri üzerinde etkisini artırdı, Irak İran'a saldırdı ve Batı dünyası, Arap ülkeleri, İsrail hatta Rusya İslam Cumhuriyetine, amaç ve politikalarına karşı cephe alarak onu zayıflatmaya ve inzivaya itmeye çalıştılar. Bu durum, devrimden yaklaşık 30 sene geçmesine rağmen, bazı ülkeler ve komşularla nispeten ilişkiler normale dönse bile, hala İran için endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Her ne kadar İran'ın jeopolitik durumu, petrol ve doğalgaz zengini (İran dünya enerji kaynaklarının %75'ini barındıran bir bölgenin merkezinde yer

almaktadır.⁴⁰⁵) ve büyük pazar oluşu, uluslararası ticari arenada durumunun korumasına neden olsa da ideolojik ve siyasi kaygılar, yinede uluslararası camiadan uzaklaşmasına neden olmuştur.

M.Sariolghalam'a göre İran İslam Cumhuriyetinin birçok davranışsal özelliklerini iki etken belirlemektedir. Birincisi tarih boyunca büyük güçlerin İran konusunda yaptıkları ve ikincisi İslami dış ilişkilerin benimsenmesidir. Müslümanların kendi işlerini kendi yapıp, büyük güçlere bağımlı olmamaları tezi kabul görür bir görüştür. Devrimden sonra siyasi istiklal İran Cumhuriyetinin ana hedefi haline gelmiştir. Batı anlamli ekonomik kalkınmacılık, siyasi istiklalden sonra gelmektedir. Anayasanın 154. maddesine göre: İran İslam Cumhuriyeti diğer ülkelerin içişlerine kesinlikle karışmayacak ancak zayıflar ve güçsüzlerin zalimler karşısında verdiği savaşa dünyanın neresinde olursa olsun destek verecektir.⁴⁰⁶ Bu ilke devrimin ilk yıllarında geniş bir şekilde uygulanmaya konuldu ve İran birçok özgürlükçü hareketlerinin, büyük güçlerin muhaliflerinin ve diğer birçok siyasi akımlarının uğrak yeri oldu. Siyasal alanda bunlar yaşanırken ekonomi alanında İran geleneksel ticari ortakları özellikle Japonya, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ile tekrar ticari ilişkilere başladı. Aslında İran ticaret konusunda her zaman tüm ülkelerle Batı dahil ticari ilişkilerini koruma taraftarı olmaktaydı. Ancak siyasi alanda böyle bir ilişkiye hazır değildi. Burada önemli bir husus İran dış ticaret konusunda her ne kadar tüm ülkelere açık olsa da, yabancı yatırımlar konusunda bir o kadar tutucu davranmaktadır. Anayasanın 44. maddesi: büyük sanayi, ana sanayi, dış ticaret, büyük madenler, bankacılık, sigorta, enerji, barajlar ve büyük su şebekeleri, radyo ve

⁴⁰⁵ G.Nahazi, 'Seyl ra ...', a.g.m., s.113.

⁴⁰⁶ C.Mansur, **Ganune...**, a.g.e, s. 95-96.

televizyon, posta ve telgraf ve telefon, havayolları, denizyolları ve demiryollarını devlet ve kamu faaliyetleri arasında saymaktadır.⁴⁰⁷

1980’li yıllardan itibaren özelleştirme politikaları ve devletin ekonomik alanlarda faaliyetlerinin sınırlanması ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu faaliyetlerinin bir kısmının özel sektöre devredilmesi gündeme gelmiştir. Dünyada bunlar yaşanırken, İran’da devletleşme hareketi hız kazanmıştır. İranlı Ekonomist Musa Ghaninejad İran ekonomisini 2002 yılında şöyle tanımlamaktadır:⁴⁰⁸

İran ekonomisinin en büyük sorunu devletçi oluşu ve rekabet edebilir olmamasıdır. Ekonomik kaynakların büyük bir kısmı devletin doğrudan veya dolaylı kontrolü altındadır. Bu da kaynakların sağlıklı bir şekilde kullanılmasını engellemekle beraber tekellerin ve rantların oluşmasına neden olmuştur. Ekonomi konusundaki siyasal kavgalar da tamamen menfaat kavgaları olmaktadır. Aslında devletçi ekonomi her iki akımın da isteğidir ve her iki taraf da bu durumdan yararlanmaktadır.

M.Sariolghalam’a göre günümüzde İran İslam Cumhuriyetinin ekonomik sorunları bir bakıma siyasi sorunlardır. Eğer İran ekonomisi serbest bırakılıp tamamen yabancı sermayeye açık bir durum kazanırsa, zamanla yabancıla en azından siyasi alanda istek ve şartlarını dayatma yoluna gidip hatta yasamada da etkili olabilirler. Bu husus İran’ın milli hakimiyet ilkesi ile tezat oluşturmaktadır⁴⁰⁹ ve bu nedendendir ki kalkınma planlarında uygulanması öngörülen neoliberal politikalar bir adım ileri iki adım geri şeklinde uygulanmaktadır. Unutmamak gerekiyor ki burada yabancılardan söz ederken Kenya ve Singapur gibi ülkeler mevzu konusu olmayıp, Japonya, İngiltere, Almanya, Fransa ve bir aşamadan sonra ABD gibi ülkeler amaçlanmaktadır.

Küreselleşme yolunda diğer bir konu İran devlet adamları ile ilgilidir. İslam Cumhuriyetinin devlet adamları en yerel toplumsal katmanlardan seçilmişlerdir.

⁴⁰⁷ C.Mansur, **Ganune...**, a.g.e., s.48-49.

⁴⁰⁸ **Hayat-e No** gazetesi tarafından Musa Ghaninejad ile yapılan röportaj, 31 Ağustos 2002, s. 6.

⁴⁰⁹ M.Sariolghalam, **İran ve...**, a.g.e.,s.101.

Büyük sermaye sahipleri, büyük toprak sahipleri, banka sahipleri ve büyük sanayiciler İran devriminin ilk yıllarında siyasi arenada ve dorukta yer almadılar. Siyasal ekonomi uzmanlarına göre hiçbir zaman bu kişiler uluslararası⁴¹⁰ değillerdi. Birkaç kışı dışında, diğerleri dünya konuları ve sorunları hakkında bilgi sahibi değillerdi. İran gibi tarih boyunca devlet adamlarının her zaman önemli rol oynadığı ülkelerde devlet adamlarının rolü ve bilgisi oldukça önem taşımaktadır. Bunun yanında belirtilmesi gerekiyor ki İran İslam Cumhuriyetinin özellikleri arasında Batı ve yabancı karşıtlığı vardı. Batı yanlısı Şah ile savaşıyan devrimci yöneticilerden Batı ve yabancı yanlısı olmalarını beklenemez.

Küreselleşme sürecini anlamak ve bu sürece dahil olabilmek için, siyasi doruktaki siyasilerin görüş açısı genişlemeli ve değişmelidir. Bazı araştırmacılara⁴¹¹ göre İslam Cumhuriyeti yöneticileri siyasi-dini kimliği korumak için, çeşitli alanlarını birbirlerinden ayırmışlardır. Örneğin 1995 yılına kadar İran petrolünün %32'si Amerikan petrol firmaları tarafından satın alınmıştır. Bu dönemde İran ve ABD yöneticilerinin siyasi bakımdan tam düşmanlık sergilediği bir dönemdir. Aslında İran Batının ekonomik ve teknolojik gücünü inkar etmemektedir. Sadece ABD'nin müdahaleci dış politikasına karşı çıkmaktadır. Bu da uluslararası arenada ikileme neden olmaktadır. Bir taraftan ekonomideki darboğazdan çıkmanın yolunu özelleştirmede görmektedir. Bu da özel bankalar ve çok uluslu şirketlerin sermaye ve teknolojilerini gerektirmektedir. Diğer bir taraftan Batı'nın ve dünya düzeninin eleştirisini yapmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti için öncelikli amaç siyasi istiklal idi. günümüzde bu amaç gerçekleşmiştir. Bundan sonrası için yöneticiler bir an evvel iç

⁴¹⁰ Internationalist

⁴¹¹ M.Sariolghalam, **İran ve...**,a.g.e., s. 110-111.

ve dış olaylara karşı görüş açılarını değiştirmek zorundadırlar ve bu konuda fikir birliğine varmalı, ona göre hareket etmelidirler.

Ekonomi alanında bir yetkiliye göre:⁴¹²

Güç erkleri ve ülke yönetimi kendi arasında bir düzene, sonuca ve birliğe ulaşsa, bu kalkınma için en büyük etkidir. Tüm stratejik ve önemli konularda çok çeşitli konuşuyoruz. Aslında biz zenginiz ama zenginlik yanında çok çok fakir yaşıyoruz. Bu da tehlikeli boyutlara ulaşmaktadır. Bir an evvel iyi düşünüp karar vermemiz gerekiyor.

1. Ekonomi Alanında Küreselleşme

En iyimser istatistikler İran'ın işsiz sayısını üç milyon kişi tahmin etmekte ve 2011'e kadar bu rakamın beş milyon kişiye ulaşması beklenmektedir. (Günümüzde yeni iş alanları yaratmak, devletin öncelikli planları arasında yer almaktadır. Ancak araştırmalar gösteriyor ki devlet bu konuda yeterli kaynaklara sahip olmamakta ve özel sektörün yasal durumu da böyle bir yatırımlar için elverişli değildir.) İran'ın şimdiki milli geliri 1971 ile aynı olmaktadır.⁴¹³ Bütçe gelirlerinin %80'ı petrol ihracatından elde edilmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları 500 milyon dolar olmaktadır. 1977 yılında İran'ın uluslararası ticarete payı %3 idi. Günümüzde bu rakam %2'ye ulaşmıştır ve bu gidişat ile önümüzdeki on yıl içerisinde %1'in altına inmesi tahmin edilmektedir. Dünya ihracat rakamlarının incelenmesi, 1993-1997 yılları arasında dünya ihracat rakamlarının yıllık %10.7 artış gösterdiğini işaret etmektedir. Bu süre zarfında İran ihracat rakamları ortalama sadece %1.5 artış göstermiştir. Bu rakamlardan da anlaşıldığı gibi uluslararası ekonomi alanda, İran'ın ekonomik açıdan yetersiz kaldığıdır. İran ekonomisi şiddetle petrol gelirlerine bağlıdır.

⁴¹² Eski Yönetim ve Planlama Teşkilatı Müsteşarı M.Sattarifar ile söyleşi. **İran** Günlük Gazetesi, 19 Ağustos 2003, s. 13.

⁴¹³ M.Nili ve diğerleri, **Toseeye Stratejike Sanaye Keşvar (Ülkenin Stratejik Sanaye Keşvar Kalkınmacılığı**, Sanatı Sharif Üniversitesi, Tahran 2004, s.12.

İran ekonomisi özellikle petrol dışı ihracat, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve turizm konularında oldukça yetersiz sayılmaktadır. Bunun birçok nedeni vardır. Birincisi; devletçi ekonomik yapısının mevcudiyetidir. Ekonomik faaliyetler birçok yasa ve kanunlarla çevrilmiştir ve hareket serbestliği bulunmamaktadır. İkincisi yeni ekonomik düşünce ve ideolojileri, uluslararası yaygın modelleri tanıyan, tanımaya çalışan ve benimseyen yönetici grubun yokluğudur. Üçüncü neden İran ekonomisinin geleneksel yapısından kurtulamamasıdır. Dördüncü neden yasal zemin olmamasıdır. Sürekli değişen ve gelişen piyasalarla uyum sağlanabilmesi açısından yasal düzenlemelerin şart olduğu bilinmektedir. Diğer taraftan İran'ın ekonomi alanında uluslararası piyasalar açısından önemli olabilecek bazı imkan ve üstünlüklere sahiptir. Bunlar:⁴¹⁴

- İran'ın jeopolitik durumu
- Petrol ve doğalgaz zengini (dünya petrol rezervlerinin %10'una ve doğalgaz rezervlerinin %15'ine sahiptir.)
- Ucuz, genç ve çalışkan insan gücünün varlığı
- Maden ve zengin doğal kaynakları
- Her türlü iklim şartlarına sahip olması (resmi raporlara göre dünyada 13 çeşit iklim mevcuttur. Bunlardan 11'i İran'da vardır.)

Diğer bir nokta, ekonomi alanı ile güç odakları arasında denge, İran ve küreselleşme konusuyla yakından ilgilidir. İran güç odakları arasında özel sektörün yeri oldukça sınırlıdır. ABD, Japonya ve Almanya gibi ülkelerde hakimiyet ve özel sektör iç içe olan iki daire şeklindedir. Rusya, Hindistan, Brezilya ve Çin gibi ülkelerde iki kesişen daireyi teşkil etmektedirler. Ancak İran'da özel sektör ve hakimiyet iki tamamen ayrı ve bağımsız daireler şeklinele. Gerçekte bir ülkede ekonomi ile siyaset iki tamamen ayrı ve bağımsız çalışan alan olamazlar ve

⁴¹⁴ A.Pour Pasha Kasin, “İran Dar..., a.g.m., s. 223.

olmamalıdır. İran ekonomisinin hareket alanındaki sınırlamaların odağında, güç odaklarının siyasi istekleri yer almaktadır.⁴¹⁵

G.Goudarzi⁴¹⁶ tarafından kaleme alınan ve İran Küreselleşme Araştırmaları Milli Merkezi (Merkeze Melli-ye Motaleate Cahani Şodan)⁴¹⁷ tarafından yayınlanan “Küreselleşme: Tehlike veya Rüya, Gereklilik veya Seçim” adlı makalede İran’da, ekonomi alanındaki küreselleşme sürecine⁴¹⁸ bakış açısından dört görüş mevcut olduğunu belirtmektedir. .

Birinci görüşe göre: “ **Küreselleşme İran için bir tehlikedir.**” Bu bakış açısına göre İran’ın WTO katılması⁴¹⁹ İran kültür ve milli değerleri için oldukça tehlikeli sayılmaktadır. Ayrıca İran’ın bu örgüte katılmasıyla ülkenin tüm üretim birimleri rekabet edemeyeceklerinden dolayı yok olup gidecektir. İran’da üretilen sanayi ve tarım ürünlerinin birçoğu uluslararası ticaret alanında hem fiyat bakımından hem de kalite bakımından rekabet edebilir olmaktan oldukça uzak görünmektedirler. Ancak bu görüş pek benimsenmemektedir ve İran’ın WTO’ne katılmaması sorunların çözümü olarak görülmemekle beraber var olan sorunlardan kurtulmanın tek çözüm yolu olarak görülmektedir. Ağır basan görüşe göre İran’ın Ticaret Örgütüne katılmasıyla dış ticaret alanındaki sorunların birçoğu çözülecek ve rekabet gücü

⁴¹⁵ M.Sariolghalam, **İran ve...**, a.g.e., s. 116.

⁴¹⁶ G.Goudarzi, “ **Cahani Şodan: Khatar ya Roya, Elzam ya Entekhab**” (“**Küreselleşme: Tehlike veya Rüya, Gereklilik veya Seçim**”) İran Küreselleşme Araştırmaları Milli Merkezi makaleleri, s. 6-8. G.Goudarzi Tahrان Emam Sadegh Üniversitesi, Öğretim Üyesi.

⁴¹⁷ Bu merkez 2007 yılında kurulmuş ve doğrudan cumhurbaşkanına bağlıdır. Bu merkezin kuruluş amaçları arasında küreselleşme konusunda araştırma imkanları oluşturmak, küreselleşme konusunda rejimin genel politikalarının hazırlanması ve ilgili merciler tarafından onaylandıktan sonra uygulanması, küreselleşmeye karşı milli bir stratejinin belirlenmesi, küreselleşme konusunda yapılan araştırma ve çalışmaların bir merkezde toplanması, bu konuda toplumun bilgilendirilmesi ve... daha fazla bilgi için: www.globalization.ir

⁴¹⁸ Burada yazar ekonomideki küreselleşme ile WTO üyeliğini aynı saymakta ve ona göre değerlendirme yapmaktadır.

⁴¹⁹ Bu örgüt ilk kez 19 ülkenin katılımıyla Havana’da kuruldu ve ilk önce GATT olarak adlandırıldı. 1995 yılında WTO olarak değişti. İran Dünya Ticaret Örgütüne (WTO) katılmak için 1996 yılında istekte bulunmuştur. Ancak henüz üyeliğe alınmamış ve sürekli ABD’nin vetosu ile karşılaşmıştır. En son 2001 yılında ABD İran isteğini veto etmiştir. A.Pour Pasha Kasin, ‘İran Dar...’, a.g.m., s.219.

artacaktır. Kısa vadede uyum sağlayana kadar bazı zorluklar ortaya çıkabilmektedir. Ancak bu örgüte katılımın sonucunda özelleştirme hızlanacak, ekonomik alan daha rekabet edebilir hale gelecek, yasal düzenlemeler hızlanacak, vergi sistemi ıslah edilecek, iç ve dış ticarete bilgi işlem sistemi yaygınlaştırılacak.

Dünya ticaret alanındaki sürekli değişim ve gelişim birçok ticari ve ekonomik tehditleri ve fırsatları da beraberinde getirmektedir. Bu piyasalarda fırsatları değerlendirebilecek, tehditleri karşılayabilecek ve aşabilecek ülkeler ayakta durabilmektedirler. Yoksa inzivaya itilmeye mahkum olmaktadır. İran bir an evvel WTO’ a katılımıyla ortaya çıkabilecek tehlikeleri tespit etmeye ve anlamaya çalışıp önlem almaya mecburdur.

İkinci görüşe göre: **‘Küreselleşme İran için bir Rüya’dır.** Bu görüşe göre İran üretim, mali, bankacılık, teknoloji, bilgi ve ekonomik açıdan dünya standartlarına göre oldukça kötü bir durumda olmakta ve WTO’ a katılım açısından uygun şartları taşımamaktadır. Ayrıca bu örgütün gün gittikçe zorlaşan katılma şartlarından dolayı da İran’ ın katılımı uzak ve rüya olarak görülmektedir. WTO katılım için geçirilmesi gereken süreç oldukça uzundur. Çin 1986 yılında bu örgüte katılma dilekçesi vermesine rağmen ancak 2001 yılında bu örgüte katılabiştir.

Üçüncü görüşe göre: **‘Küreselleşme İran için bir seçimdir.** Bu görüşe göre İran için küreselleşme konusu hatta bu konunun tartışılması bile gereksizdir. İran’ ın küreselleşme sürecine katılıp katılmamasına kendisi karar vermektedir. Belki de bu sürece katılıp katılmaması pek de önemli değildir.

Dördüncü görüşe göre: **‘Küreselleşme İran için bir gerekliliktir.’** Bu görüşe göre, İran için küreselleşme bir seçim olmamalı, belki gerekli olduğudur. Bu görüş diğer görüşlere göre özellikle akademik dünyasında ve ekonomistler hatta devlet

adamları arasında ağır basmaktadır. İran’da bu görüşü benimseyenler ekonominin küreselleşmesi kültürel alanı etkilemedikçe onu destekleyebilmelerini göstermektedir. World Public Opinion (WPO)- Dünya Kamuoyu Kuruluşu tarafından Müslüman ülkelerde yapılan bir araştırmaya göre ekonomik küreselleşmenin Batının yerel kültüre menfi etkisi olmadıkça kabullenebilir olduğudur. Bu anket Azerbaycan, Nijerya, Mısır, Endonezya, İran ve Türkiye’yi kapsamaktadır. Yaklaşık 5200 kişi bu ankete katılmış ve Azerbaycan’da %63, İran’da %61, Endonezya %61 ve Türkiye’de %39 ekonomik küreselleşmeyi ve ülkelerinin ekonomisi diğer ülkelerin ekonomileri ile entegre olmasını ülkelerinin menfaatine olduğuna beyan etmişlerdir. Araştırma sonuçları tüm ankete katılan Müslüman ülkeler için %64 ekonomik küreselleşmeyi destekledikleridir.

İran Küreselleşme Araştırmaları Milli Merkezi tarafından hazırlanan “‘Küreselleşme Konusunda İran İslam Cumhuriyetinin Genel Politikası: Önerilen Metin’’ adlı eserde⁴²⁰ İran İslam Cumhuriyetinin ekonomik, siyasal ve kültürel alanda genel politikalarını milli, bölgesel ve uluslararası bazda ele almış ve bu konuda görüşlerini dile getirmiştir. Milli bazda ekonomik alanında genel politikalarının bazıları şu şekilde sıralanmıştır

- Meşru mülkiyet hakkının korunması.(yatırımcılar açısından güvenli bir yatırım alanı yaratmak açısından devlet tarafından verilen güvence
- Kapsamlı bir serbestleştirme ve deregülasyon⁴²¹ uygulanması
- Üretimde kalitenin yükseltilmesi için gerekli desteklerin verilmesi
- Diplomasının tüm imkan ve kapasitesini İran ihraç ürünlerini uluslar arası piyasalara sunmak için seferber etmek

⁴²⁰ İran Küreselleşme Araştırmaları Milli Merkezi, **Siyasethaye Kolli Cumhuriye Eslamiye İran Dar Khususe Cahani Şodan (Küreselleşme Konusunda İran İslam Cumhuriyetinin Genel Politikası: Önerilen Metin)**, Der.M.Nahavandiyani, Bazargani Yayınları, Tahran 2006., s. 1-10.

⁴²¹ İngilizcede deregulation, Farsçada ‘Mogarrarat zedayi’, Türkçede serbestleştirme ve kuralızsızlaştırma. Deregülasyon kavramı: kamu hizmetlerinin sağlanması konusunda kamu yönetimi organlarına öncelik sağlayan yasaları sınırlandırarak, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının da kamu hizmetine katılımını ifade etmektedir. İ.Dağdelen, “liberalizasyon”, Kamu Yönetimi Çalışmaları 2003-2004 (Kamu Yönetimi ve Değişim), Çoğaltma, AÜ SBF, Ankara 2003, s.111.

- Ortak yatırımları geliştirmek ve doğrudan yabancı sermaye girişlerinin ve yatırımlarını özellikle ileri teknoloji gerektiren projelerde teşvik etmek.

Uluslararası bazda ekonomi alanında genel politikaların bazıları:

- WTO'ya üyeliğin gerçekleşmesi için müzakerelere aktif katılım
- Uluslararası şirketler ile işbirliği konusunda gerçekçi tutum sergilemek
- Uluslararası firmalarla ekonominin bazı alanlarında özellikle enerji konusunda işbirliği
- Turizm sektörünün gelişimi için gerekli faaliyetlerin yapılması

Dünya genelinde ekonomik alanda küreselleşme tüm hızıyla devam etmektedir.

İster istemez İran ekonomisi bu sürecin etkisinde kalmakta ve gelecekte de kalacaktır. Bu durumda bu sürecin fırsatlarını değerlendirmek, tehlikelerini azaltmaya çalışmak mantıklı olacaktır. Bunun için öncelikle dünya ekonomisi ile uyumlu yasaların güçlendirilmesi gerekiyor. Dünya piyasasında rekabet edebilir sektörleri tespit ederek, bu sektörleri güçlendirmek, ayrıca zayıf sektörleri bu sürece hazırlamak gerekmektedir.

2. Siyasal ve kültürel Alanda Küreselleşme

Daha önce belirttiğimiz gibi, siyasi alanda küreselleşme, devlet, toplum ve birey ilişkisinin yeniden tanımlanması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İran siyasi alanı ister istemez küresel etkilerin altında kalmakta ve bu etkiler gün gittikçe artmaktadır. Nüfus yapısının değişimi, okur yazar sayısının artması, kadınların genel kültürünün ve katılımının artması ve şehirleşme olgusu; sivil toplum kuruluşlarının artması, günlük gazete, dergi ve diğer basılı yayınların tirajlarının artması, siyasi ve ekonomik alanda yavaş yavaş özel sektörün rolünün artması gibi sonuçları beraberinde getirmiş, bunun sonucunda siyasi alanda küreselleşme hareketi hız kazanmıştır. Bu etkenlerin bazılarını kısaca değineceğiz.

Nüfus Yapısı: İran toplumu genç bir nüfus olarak önceki nesillerle oldukça farklılık göstermektedir. Bu neslin amaç ve istekleri devrimci nesil ile oldukça

farklılık göstermektedir. Bu nesli geçmişteki sloganlarla yönlendirmek mümkün değildir. Üçüncü nesil sayılan bu nesil birinci ve ikinci nesilden oldukça farklı olmakta ve olaylara bakış açısı da farklılık göstermektedir. Birinci ve ikinci nesil devrimci ve ideolojik yapı ve düşünce sistemlerini korumakla beraber yeni nesil daha çok yeni ve Batılı olan her şeye ilgi göstermekte ve bu yönde baskı uygulamaktadırlar.

Şehirleşme: Devrimin gerçekleştiği yani 1980’li yıllarda şehirli nüfus oranı yaklaşık %47 idi. Bu oran günümüzde yaklaşık %60 civarındadır. Şehirleşme olgusunun sonucunda yeni bir orta sınıf kesimi ortaya çıkmıştır. Bu sınıf orta bir ekonomik refaha sahip olup daha çok okumuş kişileri ve aydınları kapsamaktadır. Bu sınıf toplumsal ve siyasal olaylara daha ilgili görünmektedirler ve bunların istekleri arasında kültürel, sosyal, siyasal ve ideolojik istekler mevcut olup, bu istekler ekonomik isteklerden daha ağır basmaktadır. Bu sınıf 1990’lı yıllarda ortaya çıkmış ve genellikle yüksek öğrenim gördükleri için siyasal sistemi analiz etmek ve eleştirmek bilgisine sahiptirler. Bu sınıf Batı ile daha çok ilişki içerisinde olup, İran’ın siyasal, kültürel ve sosyal alanında yararlı olabilecek tüm Batılı kültürü yaymaya çalışmaktadırlar. Bu sınıfın idealleri ve amaçları arasında laiklik ve dinin çeşitli alanlarda etkisini en aza indirmek vardır. Günümüz gelişen ve küreselleşen dünyada, içten ve dıştan gelen baskılar sonucunda rejim bu sınıfın isteklerine de dikkat etmek zorunda kalmaktadır.

Kadınların toplumsal rollerinin artması: İran Türkiye’den sonra kadınlara siyasal hak veren ikinci Müslüman ülkedir. Ancak istatistikler gösteriyor ki İranlı kadınlar siyasal hakları kullanma bakımından pek parlak bir durumda değildir. Ancak kültürel alanlarda sürekli gelişme göstermişlerdir. İran öğrencilerinin yarısını

kızlar teşkil etmektedir. Son yıllarda kadınların toplumsal ve siyasal alanlarda rolleri sürekli artmaktadır. Günümüzde İran siyasal rejimi kendi ideolojik ve gelenekselci yapısından kaynaklanan bazı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bunların bazıları: eş sayısı, çocukların velayeti konusu (İran’da çocukların velayeti babaya aittir), kadınların mahkemelerde tanıklık değerleri (erkeklerin yarısı kadardır), kadınların yurtdışına seyahat etmeleri (koca veya babaların iznine tabidir), boşanma hakkı ve çalışma haklarından ibarettir. Küreselleşme sürecinde ve kadınların artan rolü karşısında siyasal sistem bu sınıfın artan baskısıyla karşı karşıya kalmaktadır. Birleşmiş milletler tarafından yayınlanan ‘İnsani Gelişmişlik İndeksi’ dergisinde yer alan insani gelişmişlik tablosunda, Kanada, Türkiye, İran ve Sierra Leone gibi ülkelerde kadınlar hakkında istatistiki ilgiler yayınlanmıştır.

Tablo 6. Dört Ülkede İnsani Gelişmişlik Bakımından Kadınların Durumu⁴²²

	Kanada	Türkiye	İran	Sierra Leone
- Yaşam Ümidi (yıl)	81.8	71.7	70.0	38.7
- Okur-yazarlık oranı(%)	99	73.9	65.8	20.0
- Parlamentoda Sandalye (%)	23.3	2.4	4.9	1.3
- Uzmanlık gerektiren meslekler(%)	51.1	33	32.6	belirsiz
- Yönetici (%)	42.2	8.6	3.5	belirsiz
- Doğurganlık (adet)	1.6	2.5	2.8	6.1

Rakamlar 1997 yılına ait olup Birleşmiş Milletler ‘İnsani Gelişmişlik İndeksi’ Dergisinden alınmıştır. (Açıklama: kıyaslama için en üst ve en alt seviyede olan Kanada ve Sierra Leone ve yaklaşık aynı durumda ve gelişmekte olan Türkiye ile İran seçilmiştir.)

Tabloda görüldüğü gibi özellikle okur- yazarlık ve yöneticilik konularında İranlı kadınlar Türk kadınlarının oldukça gerisinde yer almaktadırlar.

Okur- yazar oranlarının artması: Bir ülkenin okur- yazarlık oranının artması kültürel ve siyasal gelişmişliği de beraberinde getirmektedir. Ve medeni

⁴²² M.Tavvasoli Roknabadi, **Cahani Şodan ve Toseeye Siyasi: Ravande Cahani Şodan ve Mogavemat dar Barabere An (Küreselleşme ve Siyasi Gelişme: Küreselleşme Süreci ve Ona Karşı Direnme (İran ve Türkiye 1980-1990))**, İmam Sadegh Üniversitesi, Mearif-i İslami ve Siyasal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, Tahran Ocak 2003., s. 234.

toplum söylemlerinin genişlemesine, güçlenmesine ve derinlik kazanmasına neden olmaktadır. Okur- yazarlık oranı devrimcin gerçekleştiği yıllarda yaklaşık %47 iken bu oran günümüzde %80'e yaklaşmaktadır. Özellikle yüksek öğrenim alanında gelişmeler kayda değer gelişmelerdir.

Aslında diğer birçok ülkeye göre daha kapalı bir toplum olan İran toplumunda, küreselleşme sonucunda köklü değişimler meydana gelmiştir. Özellikle siyasal alanda özgürlük, medeni toplum, demokrasi, siyasal katılım, anayasal haklar gibi birçok kavram sık kullanılmaya başlanmıştır. Küreselleşme sonucunda siyasal kültür yükselmiş ve rejimi yeni açılımlara yönlendirmiştir. Küreselleşme ile hayatın tüm alanlarına demokratik inançlar girmeye başlamıştır. Bu inançlara kısaca değinecek olursak: Sosyal alanda: bireysel temel özgürlükler, sosyal demokrasi, itiraz etme hakkı, siyasal liberalizm, milliyetçilik, modernleşme ve kalkınma düşüncesi. Din alanında: dinde tolerans, dini fanatikliği kınama, milli fanatikliğin dini fanatikliğe tercih edilmesi, din adamlarına taraftar olmanın azaldığı (İran'da din adamlarının siyaset ile iç içe olması, siyasetin gereklilikleri arasında yer alan rekabet, eleştiri ve taraf olma gibi özellikler yüzünden toplumda din adamlarına karşı ilgi ve sempati gün gittikçe azalmıştır. Yapılan bir araştırmaya göre 1978 yılında din adamlarına ilgi ve sempati %31.8 ilen bu rakam 1986 yılında %86.7 ve 1992 yılında %32.3 olmuştur.⁴²³) ve din ile siyasetin ayrımı. Din alanında meydana gelen bu yeni inançlara karşı çıkma, diğer alanlara göre daha fazla olduğundan tüm kitleler yayılması mümkün olmamış daha çok aydın ve genç kesim arasında kabul görmüştür.⁴²⁴

⁴²³ F.Rafiiipour, **Tosee ve...**,a.g.e., s. 165.

⁴²⁴ H.Bashiriye, **Mevane Toseeye Siyasi Dar İran (İran Siyasal Kalkınmacılığı Önünde Engeller)**, Game No Yayınları, Tahran 2001, s.119.

3. Dini oğulculuk

İran’da küreselleşme etkisiyle ve sosyal kültürün yükselmesi sonucunda ortaya çıkan bir konu dini çoğulculuk olmuştur. Bunun anlamı dini ilkelere çeşitli tefsir ve yorum getirmek ve dinin ilkelerini demokrasi ilkeleri ile intibak ettirmektir. Aslında dinin ıslahı ve yenileştirmesi çabaları konusu İran’da oldukça geçmişlere dayanmaktadır. Ancak İslam ilkelerini yeniden yorumlama ve tefsir etme çabaları hiçbir dönem böyle demokratik bir misyon taşımamıştır. Geçmiş dönemdeki çabalar daha çok İslam’ın ilk yıllarına dönme abalarıydı. Ancak günümüzde bu çabalar daha çok modern konularla uyumu amaçlanmış ve toplumsal gerçekliklere dayanarak dini inanç ve ilkeler yeniden düzenlenmeye çalışılmıştır. Soroush’a⁴²⁵ göre: biz yeni bir din icat etmek istemiyoruz. Bizim amacımız dini yeniden yapılandırmak ve onu yeniden anlamaktır.’’⁴²⁶

Günümüzde din ile siyaset arasındaki ilişki konusunda iki görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre din ile siyaset bir arada olabilirliği savunmaktadırlar. Bu grup din’i yeniden yorumlayarak ona demokratik bir yorum getirmeye çalışmaktadırlar. Ve din ilkeleri ile demokrasi ilkelerini birleştirmeye çalışmaktadırlar. İkinci görüş din ile siyasetin ayrılığı ilkesini benimseyerek şöyle demektedir: din ile siyasetin karışımı ile din, siyaset ve dünyevi konulara alet olacak ayrıca bazıları tarafından kendi menfaatlerini korumak için kullanılacaktır. Siyasi din, özel bir sınıfın yanı din adamlarının menfaatlerini koruyarak, toplumun genel menfaatini, dini savunarak güçlerini korumak isteyen bu grubun menfaatine feda etmektedir. Ayrıca din ve siyasetin bir arada olmasıyla ilerlemenin gereklilikleri arasında yer alan düşünce özgürlüğü kısıtlanacaktır. Her ne kadar İslam’ın siyasi bir din olduğu savunulsa da

⁴²⁵ Abdulkarim Soroush, İslam cumhuriyeti dönemi dini aydınlardan.

⁴²⁶ H.Bashiriye, **Dibaçe-i...**, a.g.e., s. 149-150

modern dünyada böyle bir birliktelik istenilen bir durum değildir. Günümüzde İran İslam cumhuriyetinde ve din ile siyasetin bir arada yürütüldüğü ve dini konularda oldukça katı görüntü veren bir ülkede, böyle konularda tartışmak ve fikir beyan etmek de aslında küreselleşme sonucunda mümkün olmaktadır. Dünyada var olan demokrasiler ile tanışmadan ve onların üstünlüklerini göremeden, dini ve laik hükümet şekillerini kıyaslamadan böyle bir sonuca varmak biraz zor görünmektedir.

Bu bölümün sonunda küreselleşmeyle ilgili 2002 yılında yapılan bir anket⁴²⁷ sonuçları aktarılacaktır. Ankette katılanlar 517 kişi olup ülkenin her tarafından tesadüfi olarak seçilmiştir. Anketi yapan araştırmacıya göre küreselleşme aleyhinde fikir beyan eden kişilerin çoğunluğu küreselleşmenin ne anlama geldiği konusunda pek bilgi sahibi değillerdi. Küreselleşme konusunda en fazla bilgi sahibi olup, olumlu cevap verenler arasında sırasıyla din adamları, öğretim üyeleri ve doktorlar yer almaktadırlar.⁴²⁸

⁴²⁷ Anket İmam Humeyni Üniversitesi Öğretim Üyesi B.Navazney tarafından yazılı sorular şeklinde hazırlanmış ve anketçiler tarafından çeşitli şehirlerden Gheshm adasına gidenler arasında yapılmıştır. Araştırma sonuçları aylık yayınlanan **Siyasal- Ekonomik Bilgiler** dergisinin Haziran- Temmuz 2003 baskısında yayınlanmıştır.

⁴²⁸ B.Navazney, ‘‘İran ve...,a.g.m., s. 192

Tablo 7. İran’da Küreselleşme Lehinde ve Aleyhinde kişiler (Cinsiyet, Yaş ve Meslek Ayrımına Göre)⁴²⁹

Cinsiyet	Yaş	Meslek	Toplam	Hayır Sayı	%	Evet Sayı	%
Toplam			517	283	54.7	234	45.3
Kadın			123	80	65.0	43	35.0
Erkek			394	203	51.5	191	48.5
	20-30		217	109	50.2	108	49.8
	30-50		258	141	54.7	117	45.3
	50-60		42	33	78.6	9	21.4
		Öğretim Üyesi	17	3	17.6	14	82.4
		Hemşire	9	8	88.9	1	11.1
		Doktor	27	5	18.5	22	81.5
		Ev Hanımı	18	14	77.8	4	22.2
		Öğrenci	14	4	28.6	10	71.4
		Şöför	24	22	91.7	2	8.3
		Din Adamı	6	1	16.7	5	83.3
		Banka Müdürü	7	4	57.1	3	42.9
		İşçi	24	21	87.5	3	12.5
		Devlet Memuru	84	42	50.0	42	50.0
		Özel sektör Çalışanı	38	16	42.1	22	57.9
		Serbest Meslek	80	51	63.8	29	36.2
		Çiftçi	9	9	100	0	0
		Eğitim Danışmanı	23	14	60.9	9	39.1
		Öğretmen	63	23	36.5	40	63.5
		Ordu Mensubu	23	16	69.6	7	30.4
		Sporcu	20	9	45.0	11	55.0
		Avukat	4	1	25.0	8	75.0

Anket sonuçlarına bakacak olursak, toplumun genelde küreselleşme aleyhine bir tutum içinde olduğunu görüyoruz. Ankette katılanlar (geldikleri şehirlere bakmaksızın) bir turistik merkez olan Gheshm adasından seçildiklerine göre iyi bir ekonomik sınıfa ait olmaları tahmin edilmektedir ve buna rağmen çıkan olumsuz sonuç bu konu hakkında yeterli bilgi sahibi olmama tezini ortaya çıkarmaktadır. Bu tez evet veya hayır cevabından sonra sorulan ‘ne kadar olumlu veya olumsuz düşündükleri’ sorusu hakkında verilen ‘kararsızım’ cevabıyla kuvvet kazanmaktadır.

V. Değerlendirme

Küreselleşme, ekonomik, siyasal ve kültürel boyutları olan bir süreçtir. Kimi anlayışa göre iyi ve kaçınılmaz bir süreç, kimine göre emperyalizmin son görünümü

⁴²⁹ B.Navazney, *İran ve...*, a.g.m., s. 193.

ve dünyanın Batılılaşmasıdır. Anlayış ne olursa olsun ortada gerçek bir süreç bulunmaktadır ve büyük bir dönüşüm ve değişime yol açmaktadır. Bu sürece uyum sağlayabilen ülkeler gelişme gösterebilmektedirler. Her ne kadar küreselleşme daha çok ekonomi mantığıyla başlamış olsada sonuçta toplumsal bir sürece dönüşmüş bulunmaktadır. İran İslam cumhuriyeti devlet adamları küreselleşmenin her boyutuna karşı farklı davranmaktadır. Özellikle ekonomik küreselleşme ile siyasi- kültürel küreselleşmeyi birbirinden ayırarak, tavrı sergilemektedirler.

İran ekonomik küreselleşmeyle, savaş sonrası yeniden yapılanma döneminde ilgilenmeye başlamıştır. Eski Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla ve yeni düzenin oluşmasıyla İran İslam Cumhuriyeti de yeni dünya düzenine uyum sağlamanın gerekli olduğuna inanmaya başlamıştır. Özellikle ekonomi alanında baş gösteren ve çözümsüz gibi görünen soruların çözümü için ekonomi alanında uygulanan stratejilerde belli bir dönüşüm yaşanmıştır. Ancak bazı uzmanlara göre İslami düşünce kapitalizm, yeni dünya düzeni ve orta doğuda güç dengeleri ile sorunlar yaşamaktadır. Gerçek bir İslami hükümet Batı ile uyum içinde yaşayamaz. Bu konu İran İslam Cumhuriyeti için de geçerlidir. İran-Batı ilişkisi tarihi, sorunlarla dolup taşmaktadır ve arada büyük bir güvensizlik mevcuttur. Bu güvensizlik ortadan kalkmadan normal ilişkilere dönmek oldukça zor ve uzak görülmektedir. İran gibi gelişmekte olan ülkeler için izlenecek iki yol vardır. Birincisi: bu sürece tüm olumlu ve olumsuz etki ve sonuçları ile katılacaklar ve bu süreçle uyum sağlamaya çalışarak en çok faydayı elde etmeyi amaçlayacaklar, ikincisi bu sürecin dışında kalmayı seçip onun sonuçlarına katlanacaklar. İran İslam Cumhuriyeti uzun yıllar ikinci seçeneği denemiştir. Ancak görünen o ki yavaş yavaş birinci seçeneğe doğru yol almaya başlamıştır. En azından ekonomi alanında böyle bir karar verip uygulamaya

geçmiştir. Siyasal ve kültürel alanda henüz ciddi bir adım atılmamakla beraber iç ve dış baskılar sonucunda bu alanlarda da geri dönüş yapılacağı muhtemel görünmektedir. Unutmamak gerekiyor ki küreselleşmenin olumsuz etkilerinden kurtulmanın yolu küresel ilişkileri kesmekle mümkün olmamaktadır. Ülke içinde siyasal ve toplumsal istikrar, geleceğe ümitle bakan bir toplum, demokrasi ilkelerinin her alanda uygulanması, rekabet edebilir bir siyasal parti rejimi ve ileri görüşlü devlet adamları gibi daha çokça sayabileceğimiz etkenler, yabancı nüfuz olasılığını azaltarak, küresel yeni düzenin olanaklarından faydalanma fırsatını verecektir.

SONUÇ

Bugün İran olarak bildiğimiz ülke aslında ilk medeniyetlerin ortaya çıktığı bölgenin bir parçasıdır. Bu yüzdendir ki o dönem iyi yönetim ve idari yapılara sahip ve idari yapısı örnek alınabilecek nitelikte bir ülkeydi. Safevilere (1501-1732) kadar devam eden bu durum bu tarihten itibaren yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Kaçar Hanedanlığı dönemi (1795-1924) İran tarihinde, İran'ın Batı ile buluşması ve Batıya verilen sonsuz imtiyazlar nedeniyle sömürgeleşme sürecine girmesi dönemi olarak bilinmektedir. Sanayi devrimi ve Batı ile iletişim sonucunda İran hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Bunun sonucunda meşrutiyet devrimiyle (1905-1909) kaç bin yıllık bir devlet geleneğine sahip olan İran ilk anayasasına kavuşmuştur. Pehlevi dönemi İran için bir taraftan modernleşme çabaları ve diğer taraftan batılılaşma adı altında gün geçtikçe Batının artan müdahalesiyle geçen bir zaman dilimini hatırlatmaktadır. Modernleşme söylemlerine karşın İran'da Monarşinin, halkın desteğine dayanan, çeşitli sosyal katmanları karar alma mekanizmalarına katılabileceği demokratik bir temelde meşruiyet arayışı hiç olmamıştır. Yapılan modernleşme çabaları yukardan aşağıya doğru ve yüzeysel olduğundan, geleneksel kültür ve toplumsal yapı fazla değişmemiş ve geleneksel gruplar kendi toplumsal nüfuz alanlarını ve dini görüş ve sosyal bağlarını bir şekilde korumuşlardır. Böyle şartlar, 1979 yılında ABD'nin Orta Doğu Bölgesindeki en güvenilir müttefiklerinden biri olan ve dünyanın en büyük beşinci ordusuna sahip Pehlevi rejiminin bir yıla yakın gibi kısa bir sürede devrilmesine neden olmuştur.

1979 devrimi İran tarihinde dönüm noktası sayılmaktadır. devrimden sonra İran'da siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomi alanlarında köklü bir değişim yaşanmıştır. İlk bir-iki yıl devrime katılan gruplar arasında iktidar mücadelesi

yaşanmış olsa da sonraki yıllar güç tamamen din adamlarının eline geçmiştir. Bu yıllardan itibaren İran'da gerçekleşen, İslamileşme ve devletleşme hareketidir. İslamileşme hareketiyle beraber İslam ideolojisi tüm alanlara nüfuz etmiştir ve anayasa da buna göre hazırlanmıştır. Birinci bölümde tarihi süreç içerisinde İran'ın siyasal ve yönetsel yapısı incelenerek 1979 yılında gerçekleşen devrime zemin hazırlayan faktörlere değinilmiştir. Aslında bu süreç bilinmedikçe günümüzde İran'da yapılan değişimleri anlamak bir bakıma mümkün olmayacaktır. Devrimden sonra kamu yönetimi alanında meydana gelen değişimler, ilgili başlıklar altında anlatılmıştır. Bu şekilde yapılan bir araştırma farklı siyasal ve kültürel temellere sahip kamu yönetimlerini karşılaştırma olanağı vermektedir. Birinci bölümü anlatırken temel amaç, ideolojik ve siyasal bakımdan farklı olan bir kamu yönetimini diğer çağdaş kamu yönetimleri ile farklılıklarını ortaya koymaktır. Yönetsel, siyasal ve kültürel alanda İslamileşme son hızla devam ederken, ekonomide bu konu pek gerçekleşmemiş. Ekonomide gerçekleşen hızlı bir devletleşme olmuştur. Devletleşme ilk yıllar eski rejim mensuplarına ait mallara uygulansa da sonraki yıllar savaştan dolayı gerçekleşmiştir. Savaş yıllarında devlet tüm üretim, dağıtım ve hizmet alanlarını elinde tutmuştur. İran'da bunlar yaşanırken birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik yeniden yapılanma gerçekleşmeye başlamıştır ve ekonomide serbestleşme ve özelleştirme gibi kavramlar hızla uygulanmaya başlanmıştır.

İkinci bölümde İran'da yürütülen ıslahat/reform hareketleri ele alınmıştır. Hem devrimden önce hem de devrimden sonra ıslahat ile anılan köklü değişimlerin aslında İran'ın Batı ile tanışması ile yeni bir boyut kazanarak hız kazanmıştır. Devrim öncesi özellikle Pehlevi döneminde modernleşme çabaları bir bakıma

Batılılaşma ile aynı anlam taşımıştır. Devrim sonrası reform/ıslahat için aynı şey söylemek mümkün değil. Devrimden hemen sonra yapılanlar İslamileşmedir. Ve bu yaklaşık on yıllık bir süre için devam etmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren İran'da yeni bir reform ve ıslahat başlamıştır. Siyasal ve kültürel alanda, İran rejimi daha çok özgürlük, daha çok demokrasi, daha çok hukuk devleti, daha çok siyasi katılım, daha çok dünya ile iletişim ve daha az ideolojik baskı istekleriyle kaşı karşıya kalmıştır. Ekonomi alanında da bir bakıma aşırı devletçilikten kurtulmanın yolları aranmıştır. 1990'lı yıllarda başlayan ve ilk yıllarda sadece kalkınma planlarında belli belirsiz izleri olan ve uygulamaya pek geçilmeyen bu reformlar 2000'li yıllarda artık açık bir şekilde dile getirilen ve ekonomik sorunların tek çaresi olarak görünen neo liberal reformlarıdır. Artık İran siyaset adamları ve yöneticilerinin çoğunlukla hemfikir olduğu bir konu devletin ekonomideki müdahale alanının azaltılması konusudur. 2000'li yıllardan itibaren Farsça literatürüne girmeye başlayan ve son yıllarda sıkça telaffuz edilmeye başlanan küreselleşme kavramı da bir bakıma yapılan reformlara yön vermektedir. Hem üçüncü planda (2000-2004) ve onun doğrultusunda hazırlanan ve kamu yönetiminde köklü bir değişimi öngören 'İdarenin Dönüşümü'(Tahavvol-e Edari) ve hem de dördüncü planda (2005-2009) neoliberal reformların amaçları bariz bir şekilde hedef edinmiştir. Pek iyi, bu konu nasıl açıklanmaktadır. 1979 devrimi emperyalizme ve Batıya tepki olarak gerçekleşmiş ve bu tepki uzun yıllar devam etmiştir. Bu tepki Irak'ın İran'a saldırması ve Batının da desteklemesiyle had safhaya ulaşmıştır. Bu yıllarda İran için siyasi istiklal Batı anlamalı ekonomik kalkınmacılıktan önce gelmektedir. Savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde ekonomik ve aşırı devletçi ekonomik sorunlardan kurtulmanın tek çaresi neoliberal reformlarda görülmüştür. Nedeni devrim sonrası ekonomik

alandaki bir İslami ekonomi modelinin oluşturulamaması ve bu konuda yapılan çalışmaların başarısız olmasıdır. Buna ilaveten neoliberal reformlar konusunda birkaç başarılı örnek de etkili olmuştur. İran İslam Cumhuriyetinin küreselleşme karşısında izlediği yol da ilginçtir. İran devlet adamları tarafından küreselleşmenin çeşitli boyutları birbirinden ayrılarak her birine farklı tepkiler verilmektedir. Bu yüzden ki ekonomik alanda uygulanan neoliberal politikalar siyasal, sosyal ve kültürel alanlar için geçerli olmamaktadır. İran’da yapılmak istenilen, geleneksel ve dini değerleri bir kenara itmeden yapılan reformlarla dünya ile entegrasyon sağlamaktır. Ancak siyasal ve kültürel alanda değişen nüfus yapısı, şehirleşme, kadınların toplumsal rollerinin artması, okur yazar oranlarının artması gibi faktörler siyasal iktidarı bu yönde zorlamaktadır. Yine de bu yönde atılan adımlar oldukça kısıtlıdır.

İran’da ekonomik alanda başlatılan neoliberal reformlar gün geçtikçe daha kararlı bir şekilde uygulanmaktadır. Özelleştirmeler 2001 yılında kurulan Özelleştirme Kurumu ile yeni bir boyut kazanmıştır (her ne kadar hala devletin temel politikası öncelikle siyasal istiklal ve milli güvenlik olsa da). Özellikle savaş yıllarında uygulanan kuponla mal dağıtımından (serbest piyasanın oldukça altında bir fiyat ile) eser kalmamıştır. Birçok ürüne uygulanan sübvansiyonlar kaldırılmıştır. Özellikle benzine uygulanan sübvansiyon 2007’den itibaren azaltılmaya başlanmıştır. Yabancı sermaye için gün gittikçe daha fazla olanaklar tanınmaya başlanmıştır. İran’da bu çalışmalar artan bir hızla devam ederken, dünya ABD’nin mali ve kredi sektöründen başlayarak hızla Avrupa ve Asya hatta gelişmekte olan ülkelere ulaşan ve son yüzyılın en büyük krizlerinden biri olan küresel mali kriz ile baş etmeye çalışmaktadır. Ne ilginçtir ki neoliberal politikaların çıkış yeri ve kaynağı

olan bu ülkelerde görülmemiş bir şekilde devlet müdahalesi gerçekleşmektedir. Ve kapitalizmin olmazsa olmaz kuralları bir bir yok sayılmaktadır. Acaba bu yeni bir dönüşüm anlamına mı gelmektedir? Artık dünyada serbest ekonomi politikaları bir tarafa itilerek devletçilik dönemi mi başladı? Globalleşmenin hem ekonomik hem de siyasi kuralları tam oluşmadan hızla değişmeye mi başladı? Bu sorulara şu aşamada cevap vermek oldukça zordur. Bu konunun araştırmayla ilgisi şu şekilde açıklanabilmektedir. 1980’li yıllarda tüm dünyada özelleştirme yaşanırken İran’da tersi bir durum yani devletleştirme başlamıştır. Şu günlerde ekonomik alanda tüm dünyada zorunlu bir devletleştirme gerçekleşirken İran’da yine ters bir uygulama ile özelleştirme hız kazanmıştır. Diğer ülkelere oranla daha kapalı bir ülke olan İran dünyada yaşanan olayların gerisinde kalmaktadır. Bunun sonucunda da en az etkilenen ülkelerden biri olmaktadır. Bunlar yaşanırken ‘acaba bırakalım devletçi ekonomi devam mı etsin’ sorusu akla gelmektedir.

EKLER

EK 1. İran’da Kalkınma ve Planlamanın Takvimi⁴³⁰

- Avrupa’da Sanayi Devrimi	1750- 1850
- Kaçar hükümetinin kurumu	1795
- Türkmençay Antlaşması ⁴³¹	1828
- Mirza Takı Amir Kabir sadrazamlığı	1848
- Meşrutiyetin kabulü	1907
- Rıza Han’ın askeri darbesi	1921
- İktisadiyat Komisyonunun kurulması	1924
- Pehlevi Hükümetinin kuruluşu	1925
- Ali Zahedi tarafından önerilen ilk sanayi planı	1931
- Ekonomi Şurasının kuruluşu	1937
- Müttefik güçler tarafından İran’ın işgali ve Rıza Şah’ın yurtdışına gidişi	1941
- Yüksek Ekonomi Şurasının kuruluşu	1944
- Yüksek Ekonomi Şurasının ana sözleşmesinin ıslahı	1945
- Ekonomi Planını Hazırlama Komisyonunun Kuruluşu	1946
- Ülkenin ıslahı ve Ümrani Planını Hazırlama komisyonu	1946
- Sanayi ve Maden Bankasının kuruluşunun hükümet tarafından onayı	1946
- Planlama Yüksek Komisyonunun kurulması	1946
- Dünya Bankasından kredi talebi	1946
- Hazırlanan planın Batılı uzmanlar tarafından incelenmesi	1946
- Amacıyla Morrisson Knudson firmasıyla anlaşma	
- İran’ın Kalkınma ve Ümrani Planı hakkında Morrisson Knudson tarafından hazırlanan raporun sunumu	1947
- Birinci Yedi Yıllık Ümran Planının Meclise sunumu	1948
- Birinci Yedi Yıllık Ümran Planının ıslahı	1948
- Planlama Genel Müdürlüğü (Edareye Daftare Kolle Barname)	1948
- Geçici Planlama Kurumunun kurulması	1948
- Denizler Ötesi Danışmanlık firmasıyla antlaşma	1948
- Planlama Kurumunun faaliyete geçmesi	1949
- Sanayi ve Maden Bankasının Feshi ve Planlama Kurumuyla birleştirilmesi	1949
- İkinci Yedi Yıllık Ümran Planı Kanununun onayı	1955
- Üçüncü Beş Yıllık Ümran Planı Kanununun onayı	1961
- Dördüncü Beş Yıllık Ümran Planı Kanununun onayı	1966
- Plan ve Bütçe Kanunun onayı	1972
- Beşinci Beş Yıllık Ümran Planı Kanunun onayı	1971
- Beşinci Planın Gözden geçirilmiş olanının onayı	1974
- Altıncı Beş Yıllık Ümran Planının hazırlanması	1976
- Birinci Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planının hazırlanması (uygulanmadı)	1983
- Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının onayı	1988
- İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının onayı	1994
- Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının onayı	1999
- Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının onayı	2004

⁴³⁰ A.Tabesh, **Andişeye...**,a.g.e., s. 61-63.

⁴³¹ Bu antlaşma İran ve Rusya arasında yapılmıştır. Antlaşmaya göre İran birçok toprağını kaybetmiş ve sınırları yeniden belirlenmiştir. Ayrıca bu antlaşmaya göre İran Hazar denizinde deniz yolu ulaşım hakkını kaybetmiştir.

EK 2. 1957- 1974 Yılları Arasında Dünya Bankasının İran'daki Proje

Kredileri⁴³²

Proje adı	Kaynak (Milyon ABD Doları)	Statüsü	Onaylanma Tarihi
Yedinci Kalkınma Plan Projesi	75	Kapanmış	22-01-1957
Ulaşım Projesi(1)	72	Kapanmış	29-05-1959
İran Sanayi ve Maden Kalkınma Bankası Projesi	5.2	Kapanmış	23-11-1959
Dez Nehri Projesi	42	Kapanmış	20-02-1960
Ulaşım Projesi (2)	18.5	Kapanmış	10-01-1964
Ulaşım Projesi (ek)	8.5	Kapanmış	28-04-1965
Ulaşım Projesi (3)	32	Kapanmış	28-04-1965
İran Sanayi ve Maden Kalkınma Bankası Projesi	10	Kapanmış	12-07-1965
İran Sanayi ve Maden Kalkınma Bankası Projesi	25	Kapanmış	26-07-1966
Ghazvin-Vakilzadah Projesi	22	Kapanmış	17-10-1967
İran Sanayi ve Maden Kalkınma Bankası Projesi	25	Kapanmış	05-06-1968
Dez Nehri Sulama Projesi	30	Kapanmış	18-03-1969
İran Sanayi ve Maden Kalkınma Bankası Projesi	40	Kapanmış	06-05-1969
Tarım Kalkınma Projesi	6.5	Kapanmış	17-02-1970
Ulaşım Projesi(5)	42	Kapanmış	16-06-1970
İran Sanayi ve Maden Kalkınma Bankası Projesi	50	Kapanmış	28-07-1970
Enerji Projesi	60	Kapanmış	27-10-1970
Eğitim Projesi	19	Kapanmış	27-10-1970
Haberleşme Projesi	36	Kapanmış	10-11-1970

⁴³² www.worldbank.org/İran (21.02.2008)

EK 2. Devamı

Proje Adı	Kaynak (Milyon ABD Doları)	Statüsü	Onaylanma Tarihi
Boru Hattı Projesi	32	Kapanmış	14-12-1971
İran Sanayi ve Maden Kalkınma Bankası Projesi	50	Kapanmış	21-12-1971
Tarım Kalkınma Projesi(2)	14	Kapanmış	25-01-1972
Liman Projesi	29	Kapanmış	29-01-1972
Enerji Şebekesi Projesi	51	Kapanmış	26-07-1972
Haberleşme Projesi (2)	82	Kapanmış	13-03-1973
Nüfus Planlaması Projesi	16.5	Kapanmış	15-05-1973
Tahran Kenti Ulaşım Projesi	42	Kapanmış	07-08-1973
İran Sanayi ve Maden Kalkınma Bankası Projesi	75	Kapanmış	05-02-1974
Sanayi Kredi Bankası	25	Kapanmış	16-05-1974
Liman Projesi (2)	65	Kapanmış	16-05-1974
Enerji Projesi(3)Gaz ve enerji Şebekesi	58	Kapanmış	16-05-1974
Tarımsal Kredi Projesi (3)	40	Kapanmış	13-08-1974
Balıkçılık Projesi	12.5	Kapanmış	10-09-1974

EK 3. 1991- 2005 Yılları Arasında Dünya Bankasının İran'daki Proje

Kredileri⁴³³

Proje Adı	Kaynak (Milyon ABD Dolar)	Statüsü	Onaylama Tarihi
Deprem İyileştirme Projesi	250	Kapanmış	14-03-1991
Sistan Akarsuyunu Sele karşı İyileştirme Projesi	57	Kapanmış	28-05-1992
Tahran Kanalizasyon Projesi	77	Kapanmış	28-05-1992
İrrigation- Sulama Sisteminin Geliştirme Projesi	157	Kapanmış	16-03-1993
Birinci Sağlık ve nüfus Planlaması Projesi	141.4	Kapanmış	25-03-1993
Elektrik Sektörü Geliştirme Projesi	165	Kapanmış	30-03-1993
Tahran Hava kirliliği Azaltma Projesi	0	Kapanmış	05-10-1993
İkinci Sağlık ve Beslenme Projesi	87	Aktif	18-05-2000
Tahran Kanalizasyon Kredisi	145	Aktif	18-05-2000
Çevre Yönetimi Destekleme Projesi	20	Aktif	08-04-2003
Acil Deprem İyileştirme Projesi	180	Aktif	03-06-2003
Şehirleşme ve İskan Projesi	80	Aktif	25-05-2004
Ahwaz ve Shiraz Su Sistemi Projesi	279	Aktif	25-05-2004
Acil Bam Depremi yeniden yapılanma Projesi	220	Aktif	28-10-2004
Alborz Toprak ve Su Yönetimi Entegre Projesi	120	Aktif	26-05-2005
Kuzey Şehirlerin Su ve Sağlık Projesi	224	Aktif	26-05-2005

⁴³³ www.worldbank.org/iran (21.02.2008)

EK 4- Devlet Teşkilatının Yapısı Konusunda Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Hükümleri⁴³⁴

Sıra	Konu	Madde
1	Özelleştirme programının devamı, ülke kalkınmasında kamu dışı sektörlerin güçlendirilmesi (bunun yöntemleri deregülasyon (Mogarrarat zedayi) ve kamu şirketlerinin mülkiyeti ve yönetiminin devri olarak belirlenmiştir.)	Madde 6-7-8
2	İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası başkanı cumhurbaşkanının önerisi, Merkez Bankasının genel kurulunun onayı ve cumhurbaşkanı ek hükmü ile atanır.	Madde 10 Ek 1 ve 2
3	Ticari sigorta şirketlerinin yapısal ıslahı	Madde 16
4	Köy ve aşiret kalkınma indekslerinin iyileştirilmesi amacıyla Cumhurbaşkanının denetiminde kırsal kalkınmanın planlanması, uygulanması ve denetlenmesi	Madde 19- a
5	Yatırım Kurumunun kurumsal yapısının ıslahı (planda amaçlanan Doğrudan yabancı sermaye yatırımların gerçekleşmesi için	Madde 24- 2
6	Tüm havaalanlarının güvenliğinin sağlanması, güvenlik güçlerine aittir.	Madde 28-C-4
7	Ülkenin tüm otobanlarının ileri teknolojik sistemlerle donatılması	Madde 28-8-A
8	Bütüncül ve kapsamlı bir arazi yönetimi	Madde 30-C-2
9	Yatırım projelerinin etkinliğinin ve verimliliğinin artırılması amacıyla teknik ve uygulama sistemlerinin oluşturulması	Madde 31
10	Ticareti Geliştirme Kurumunun hedef ülkelerde büro, şube ve temsilciliklerinin açılması	Madde 33-Y-2
11	Üniversitelerin ve yüksek eğitim kurumların mali, idari ve kurumsal yapılarının ıslahı	Madde 49
12	Üstün zekalılar için ilgili bakanlıkların vasıtasıyla özel kulüplerin açılması	Madde 49-H
13	Üniversite ve yüksek öğrenim kurumlarının kurulması için özel sektör ve kooperatiflere gerekli izinlerin verilmesi ve imkanların sağlanması	Madde 50-T
14	Eğitim imkanlarının artırılması amacıyla yatılı okulların,	Madde 52-S

⁴³⁴ Yönetim ve Planlama Teşkilatı, **Gozareşe Tocihi ve Metne Layeheye Teşkilate Kelan Dowlet (Makro Devlet Teşkilatı Layihasının Metni ve Açıklamaları)**, Tahran 2005, s. 46-49.

	merkezi eğitim birimlerinin ve uzaktan eğitim olanaklarının sağlanması ve beslenme, eğitim ve sağlığın temini	
15	Genel katılım ile ülkede eğitim seferberliği stratejisinin belirlenmesi ve uygulanması	Madde 52-Y
16	Teknik, mesleki ve bilimsel eğitim sisteminin hazırlanması ve bu konuda faaliyet gösterecek özel sektör kurum ve kuruluşların desteklenmesi	Madde 55
17	Teknik, mesleki ve bilimsel eğitim kurumlarında kamu ve özel sektör imkan ve olanaklarından yararlanma	Madde 55-Z
18	Teknik, mesleki ve bilimsel eğitim kurumlarının yapısının ıslahı ve modernleştirilmesi ve eğitim kalitesinin yükseltilmesi ve bu konuda özel sektörün azami katılımının sağlanması ve uluslararası yardım ve imkanlardan yararlanılması	Madde 55-V
19	Milli istatistik ve bilgi yönetiminin geliştirilmesi ve bilgi işlem merkezlerinin kurulması	Madde 56
20	Bütüncül bir iletişim planının hazırlanması	Madde 57
21	Çevre ve doğal kaynaklar konusunda uygun yapıların kurulması ve güçlendirilmesi	Madde 60
22	Belediyeler, ilçe belediyeleri, ve köy yönetimlerin yardımı ile atık yönetimi programı hazırlamak	Madde 61-C
23	Bütüncül bir kıyı yönetiminin oluşturulması	Madde 63
24	Yeşil yönetim programının uygulanması (enerji, su, hammadde ve araç gereç tüketimi yönetimi ve onların geri dönüşümü	Madde 66
25	Çevre Milli Fonunun (Sanduge Melli Mohite Zist) oluşturulması	Madde 68
26	Orman ve otlak alanlarının korunması için yerel seferberliğin sağlanması ve Köy Şuralarının katılımının geliştirilmesi	Madde 69-T
27	Amayeşe Sarzamin (National Spatial) Senedinin hazırlanması	Madde 72
28	Bölgesel Bölümlemede yeni projelerin hazırlanması ile yeni bölünmelere olanak tanınması ve ademi merkezi ilkelerinin uygulanmasına olanak tanınması ve yerel yönetimlere yetki devri	Madde 73
29	Ademi temerküz ve yetki devri	Madde 75-76-77-78 79-80-81-82
30	Gıda ve Beslenme Şurası (Gaza ve Tağziye) ile Yüksek Sağlık Şurasının (Şuraye Ali-ye Salamat) birleştirilmesi ve Yüksek Sağlık ve Beslenme Güvenliği Şurasının (Şuraye Ali-ye Salamat ve Emniyete Gazayi) kurulması	Madde 84-A
31	Tıp Bilimleri üniversiteleri tarafından önerilen hastanelerin yönetiminin 'Eminler Heyeti' (Heyet-e Omena) şeklinde olması ve Eğitim ve Araştırma hastaneleri ile diğer hastanelerin ayrımı ve ona göre bütçe ve iş gücünün tahsisi	Madde 88-V -D

32	Bu kanunun 160.maddesinde öngörülen kurumların ve silahlı kuvvetlerin, sağlık kurumlarının kurulması ve genişletilmesi konusunda yetkileri Sağlık Bakanlığının izni ve bakanlar kurulunun onayı ile mümkün olacaktır.	Madde 89
33	Devletin rol ve görevleri	Madde 135
34	Devlet görevlerinin nasıl yürütüleceği	Madde 136
35	Devlet bakanlıkların kurumsal yapısını bu planın hükümleri doğrultusunda ve diğer ülkelerin tecrübelerinden yararlanarak yeniden düzenlemeli ve bu kanunun onayından altı ay sonra meclise göndermelidir.	Madde 137-A
36	Şehir ve köy kalkınma ve ümran faaliyetleri konusunda devlet kurumlarının devredebileceği faaliyetlerin, belediyelere ve köy yönetimlerine devri (İdari Yüksek Şûranın onayı ile)	Madde 137-B
37	Bütçeleme sisteminin ıslahı	Madde 138
38	Kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetlerin üretimi ve dağıtımı için özel sektörün teşviki	Madde 104-H
39	Kültürel ve sanatsal alanların, özel sektör, belediyeler ve toplumun katılımı ile kurulması	Madde 135-138
40	Devlet Planının birinci yılının sonuna kadar gereksiz görünen kurum, kuruluş ve kamu işletmelerin en az %20'sinin devri, birleştirilmesi veya ortadan kaldırılması konusunda önerilerini meclis onayına sunmalıdır.	Madde 139-A
41	Yeni bakanlık, kamu kurum ve kuruluş, kamu şirketleri ve benzer kurumların kurulmasının yasaklanması (istisnai durumlarda bakanlar kurulu önerisi ve meclis onayı ile mümkün olacaktır)	Madde 139-B
42	Her bakanlığın il, ilçe, bucak ve ... düzeylerde kurumsal birimlerinin birleştirilmesi ve	Madde 139-C
43	Yürütme birimlerinin iç yapısının gözden geçirilmesi ve yeniden yapılandırılması	Madde 139-D
44	İl ve ilçe birimlerinin kurumsal yapısının gözden geçirilmesi ve yeniden yapılandırılması	Madde 139-H
45	Özel sektörün desteklenmesi ve güçlendirilmesi için, ayrıca bakanlıklar ve Yönetim ve Planlama Teşkilatındaki idari sorunların giderilmesi için mevcut birimlerden uygun bir birimin kurulması	Madde 140-B
46	Halkın ülke yönetimine katılımının artırılması, devletin küçültülmesi	Madde 145
47	Medeniyetler ve kültürler arası diyalog faaliyetleri konusunda devletin rolünün azaltılması ve bu konuda özel	Madde 110-H

sektöre görev verilmesi

48	Kadın sivil kuruluşların kurulmasının desteklenmesi	Madde 111-D
49	Dini azınlıklarla milli birliğin sağlamlaştırılması amacıyla bir şuranın kurulması	Madde 120
50	Milli savunmada hızlı davranabilen kurumların geliştirilmesi	Madde 121
51	Bazı güvenlik ve asayiş birimlerinin özel sektöre devri ve bu konuda faaliyet göstermek isteyen özel teşebbüslere gerekli izinlerin verilmesi (silahlı kuvvetler başkanlığının onayı ile)	Madde 122
52	Özel hakemlik birimlerinin kurulması için altyapı oluşturulması	Madde 30-6
53	Kurumların çalışanlarının sayısı ile yaptıkları iş arasında uyumun sağlanması için gerekli mekanizmaların öngörülmesi	Madde 146
54	Tüm kurumlar devletin modernleştirilmesi ve etkinliğinin artırılması konusunda hükümleri yerine getirmek ve altı ayda bir sonuçların bir rapor şeklinde Yönetim ve Planlama Kurumuna sunmaları gerekmektedir.	Madde 153

EK 5. İran İslam Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler⁴³⁵

Resmi Ad	: İran İslam Cumhuriyeti
Başkent	: Tahran (7.088.287 kişi – kasım 2006 rakamlarıyla)
En çok Nüfuslu Kentler	: Meşhet 2.427.316 kişi, İsfahan 1.602.110 kişi, Tebriz 1.390.060 kişi Şiraz 1.227.331 kişi (2006 rakamlarıyla)
Nüfus Sayısı	: 70 milyon kişi (%50.9 erkek, %49.1 kadın- 2006 rakamlarıyla)
Nüfus Artış hızı(%)	: 1.6 (2006 rakamlarıyla)
Okur- yazar Oranı(%)	: 84 (2006 rakamlarıyla)
Şehirleşme Oranı(%)	: 71 (2006 rakamlarıyla)
Resmi Dil	: Farsça
Yüzölçümü	: 1.648 milyon km2
Dini Lider	: Hamaney
Cumhurbaşkanı	: Ahmedinejad
Para Birimi	: İran Riyalı (IRR)
Malı Yıl	: 21 Mart- 20 Mart
Doğal Kaynaklar	: Petrol, doğal gaz (dünya ikincisi), kömür. Krom, bakır, demir, manganez, çinko, sülfür
Komşu Ülkeler	: Afganistan, Pakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye ve Irak (en uzun sınır Irak ile 1609 km- en kısa sınır Ermenistan ile 48 km)

Ekonomik Göstergeler

İthalat	: 40,969 (Milyar Dolar FOB) (2005- İran Merkez Bankası Verileri)
İhracat	: 60,012 (Milyar Dolar)(2005- İran Merkez Bankası Verileri)
- Petrol ve Doğal Gaz	: 48,823 (Milyar Dolar)(2005- İran Merkezi Bankası Verileri)
- Petrol dışı Ürünler	: 11,189 (Milyar Dolar) (2005-İran Merkez Bankası Verileri)
İthalat Yapılan Ülkeler	: Birleşik Arap Emirlikleri, Almanya ve Çin.
İhracat Yapılan Ülkeler	: Irak, Birleşik Arap Emirlikleri ve Çin.
(Petrol Dışı)	
İşsizlik oranı(%)	: 10.5 (2007 – İran Merkez Bankası Verileri)
Büyüme hızı (%)	: 6.9 (2007 – İran Merkez Bankası Verileri)
Enflasyon Oranı(%)	: 18.4 (2007- İran Merkez Bankası Verileri)
Kişi Başına Milli Gelir	: 3045 USD (2006- İran Merkez Bankası Verileri)

⁴³⁵ Bu sayfada yer alan rakamların bazıları İran İstatistik Merkezinden, diğer bazıları İran Merkez Bankası verilerinden temin edilmiştir.

EK 6. Yararlı Olabilecek Adresler

Önderlik Makamı	www.leader.ir
İslami Danışma Meclisi	www.mellat.majlis.ir
Yargı	www.iranjudiciary.org
Cumhurbaşkanlığı	www.president.ir
Bakanlıklar	
Ticaret	www.moc.gov.ir
Dış işleri	www.mfa.gov.ir
Ekonomi ve Maliye	www.mefa.gov.ir
İletişim ve Bilgi	www.ict.gov.ir
İç güvenlik (Ettelaat)	-
Kültür ve İslami Rehberlik	www.ershad.gov.ir
Eğitim ve Öğretim	www.medu.ir
Sanayi ve Maden	www.mim.gov.ir
Ulaştırma ve Yol	www.mrt.ir
Savunma	www.mod.ir
Tarım Seferberliği	www.agri-jahad.ir
Sağlık ve Tıp Eğitimi	www.mohme.gov.ir
Yardımlaşma (Taavon)	www.icm.gov.ir
Enerji	www.moe.org.ir
Petrol	www.nioc.org
Çalışma ve Sosyal İşler	www.irimlsa.ir
İçişleri	www.moi.ir
İmar ve İskan	www.mhud.gov.ir
Refah ve Sosyal Güvenlik	www.refah.gov.ir
İlim, Araştırma ve Bilim Teknoloji	www.msrt.gov.ir
İran İstatistik Kurumu	www.sci.org.ir
İran Merkez Bankası	www.cbi.ir
İran İslam Cumhuriyeti Radyo ve TV Kurumu	www.rib.com
İran İslam Cumhuriyeti Resmi Haber Ajansı	www.irna.com
Tahran Üniversitesi	www.ut.ac.ir
Yönetim ve Planlama Eğitim ve Araştırma	www.imps.ac.ir
Yüksek Kurumu	
Özelleştirme İdaresi	www.ipo.ir
Milli Kütüphane	www.nlai.ir
İran Küreselleşme Araştırmaları	www.globalization.ir
Milli Merkezi	

KAYNAKÇA:

ABDULHAMD Abdulhamid, **Hukuki Edari**, Naşre Heydari, Tehran 1383. (**İdare Hukuku**, Heydari Yayınları, Tahran 2004).

ABDULHAMD Abdulhamid, **Mebaniye Siyaset**, Naşre Heydari, Tehran 1382. (**Siyasetin Temelleri**, Heydari Yayınları, Tahran 2003).

ABOLFATHI Golam, **Devlet Personel Kurumu**, TODAİE Öğrencisi Tezi, 1980.

ABRAHAMIAN Ervand, **İran Beyne Do Engelab**, Çev.: A. Golmohammadi-M.E.Fattahi, Entesharate Ney, Tehran 1383. (**İran İki Devrim Arasında**, Ney Yayınları, Tahran 2004).

ADAMIYAT Fereydoun, **Andişeye Taraggi va Hukumete Ganun dar Asre Sepahsalar**, Naşre Kharezmi, Tehran 1351. (**Sepahsalar Dönminde İlerleme Düşüncesi ve Kanun Hükümeti**, Harezmi Yayınları, Tahran 1972).

AGHABAKHSHI Ali, AFSHARI RAD Minoo, **Farhange Ulume Siyasi**, Neşre Çapar, 1383. (**Siyasal Bilimler Sözlüğü**, Çapar Yayınları, 2004).

AHMADI Ali, **Mecme-e Taşhise Maslahate Nezam**, Entesharate Markaze Engelabe Eslami, Tehran 1383. (**Düzene Uygunluğu Teşhis Konseyi**, İslam Cumhuriyeti Dokumanlar Merkezi Yayınları, Tahran 2004).

AHMADI AMOUYI Bahman, **Egtesade Siyasiye Cumhuriye Eslamiye İran**, Naşre Game No, Tehran 1384. (**İran İslam Cumhuriyetinin Siyasal Ekonomisi**, Game-No Yayınları, Tahran 2005).

AKSOY Şinası, “Yeni Sağ ve Kamu Yönetimi”, **Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri**, C:II, TODAİE Yay., Ankara 1995.

AKTEL Mehmet, **Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi**, Asıl Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Temmuz 2003.

ALAMTABRIZI Asgar, **Aydınlar, Dini Liderler ve Esnafın İran’ın Yakın Dönem Hareketler ve Devrimlerindeki Karşılaştırmalı Rollerinin İncelenmesi**, A.Ü.S.B.E. Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2003.

ALIMARD Karim, **İran’ın Personel Rejimi**, TODAİE, Ankara 1981.

ALIZAD Esmaeil, “**Farhange Siyasi ve Celvehaye An Dar Entekhabate Sarasary**”, Mahnameye Siyasi-Egtesadi, Shomare-ye 215- 216. (“**İran’da Siyasal Kültür ve Genel Oylamalarda İzi**”, Siyasi- Ekonomi AylıkDergisi, Sayı 215- 216. s. 136-147).

AMIR AHMADI Houshang, “Daramadi Bar Cameeye Madani Dar İran”,
İranname, Sale Çahardehom.(“İran Medeni Toplumunun İncelenmesi”,
İranname Dergisi, Ondördüncü yıl Sayısı).

ATTAR (Haşimzade) Aygün, **İran’ın Etnik Yapısı**, Ankara 2006.

AYKAÇ Burhan, DURGUN Şenol, YAYMAN Hüseyin, **Türkiye’de Kamu Yönetimi**, Yargı Yayınevi, Ankara 2005.

ASGHANDI Seyyed Alireza, **Elme Siyaset Dar İran**, Entesharate Baz, Tehran 1382. (**İran’da Siyaset Bilimi**, Baz Yayınları, Tahran 2003).

ASGHANDI Seyyed Alireza, **Siyasete Khareci Cumhuriye Eslami İran**, Ghoms Yayınları, Tehran 1380. (**İran İslam Cumhuriyetinin Dış Politikası**, Ghoms Yayınları, Tahran 2001).

ASGHANDI Seyyed Alireza, **Tarikhe Tağyirate Ectemai ve Siyasiye İran (1320-1357)**, Entesharate Vezarate Umure Kharece, Tehran 1382. (**İran’ın Sosyal ve Siyasal Gelişiminin Tarihçesi (1941-1979)**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Tahran 2003).

ASLANOV Eldar, **Azerbaycan’da Kamu Yönetimi Reformu**, Doktora Tezi, Ankara 2007.

BASHIRIYE Hosseyin, **Dibaçe-i Bar Cameeşenasi Siyasiye İran (Doreye Cumhuriye Eslami)**, Neşre Negahe Moaser, Tehran 1384. (**İran in Siyasal Sosyolojisi (İslam Cumhuriyeti Dönemi)**, Negahe Muaser Yayınları, Tahran 2005).

BASHIRIYE Hosseyin, **Agl Dar Siyaset (35 Magale Dar Bareye Toseeye Siyasi, Felsefe ve Camee Şenasi)**, Neşre Negahe Moaser, Tehran 1383. (**Siyasette Akıl (Siyasal Gelişme, Sosyolji ve Felsefeden 35 Makale)**, Negahe Moaser Yayınları, Tahran 2004).

BASHIRIYE Hosseyin, **Dowlet va Cameeye Medeni**, Tehran 1378. (**Medeni Toplum ve Devlet**, Tahran 1999).

BEHESHTI Mohammad Bagher, **Toseeye Egtesadiye İran**, Entesharate Daneşgahe Tabriz, Tabriz 1383. (**İran’ın Ekonomik Kalkınması**, Tebriz Üniversitesi Yayınları, Tebriz 2004).

CAFARI VALDANI, A., “Ravabete İran-Irak Az Ateşbes ta Gabule Dobareye Movafegatnameye 1354”, **Mahnameye Siyasi ve Egtesadi**, Şomareye 59-60. s.78-89. (“İran-Irak İlişkileri Ateşkesten 1975 Antlaşmasının Yeniden Kabulüne Kadar”, **Siyasi-Ekonomik Aylık Dergi**, Sayı 59-60. s.78-89).

CHRISHMAN Roman, **İran Az Ağaz Ta İslam**, Entesharate Moin, Tehran 1383.

(Başlangıçtan İslam’a Kadar İran, Moyin Yayınları, Tahran 2004).

CHRISTENSEN Arthur Emanuel, **İran Dar Zamane Sasaniyan**, Tercome: Reshid Yasemi, Entesharate Sedaye Moaser, Tehran 1384.(**Sasaniler Döneminde İran**, Çev.:Reshid Yasemi, Sedaye Moaser Yayınları, Tahran 2005).

CRONIN Stephan, **The Making of Modern İran State and Society Under Riza Shah 1921- 1941**, Nil Yayınları, Tahran 1983.

DANESH KHOSHBOO Yousef, **Sazemanhaye Mahalli**, Entesharate Daneşgade-ye Ulume Edari ve Modiriyete Bazargani Daneşgahe Tehran, Tehran 1349. (**Yerel Kuruluşlar**, Tahran Üniversitesi İşletme ve İdari İlimler Fakültesi Yayınları, Tahran 1970).

DEMİRTEPE M.Turgut, “Tahran’da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi”, **Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 5, Sonbahar 1999, s.8-34.

DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007- 2013**, Ankara 2006.

DPT, **Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, ANKARA 1994.

DPT, **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı 2001- 2005**, Ankara 2000.

EBTEHAJ Abolhasan, **Khaterate Abolhasan Ebtehaj**, Entesharate Elmi, 2 celd, Tehran 1371, (**Abolhasan Ebtehaj’in Anıları**, İki cilt, İlmi Yayınlar, Tahran 1992).

ERGÜN Turgay, **Kamu Yönetimi, Kuram, Siyasa, Uygulama**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Birinci Baskı, 2004.

ERYILMAZ Bilal, **Kamu Yönetimi**, İzmir 1995.

FAGHIHI Abolhassan, DANAEİFARD Hassan, , **Bürokrasi ve Tosee Dar İran**, Moesseseye khadamate Farhangiye Resa, Çape evvel, Tehran 1385. (**İran’da Bürokrasi ve Kalkınma**, Resa Kültür Hizmetleri Kurumu Yayını, Birinci Baskı, Tahran 2006).

FAKHIMI Farzad, **Az Meşrutiyet Ta Be Emrouz Tağyirate Edari Dar İran**, Çapkhneye Zand, Tehran 1373. (**İran da Meşrutiyetten Günümüze Kadar İdarenin Değişimi**, Zand Yayınevi, Tahran 1994).

FARAJI Yousef, “Eslahe Sakhtare Mali ve Temine Manabe Dar Rastaye Ahdafe

Barnameye Sevvome Tosee'',**Mahnameye Siyasi ve Egtesadi**, Sale Hefdahom, Şomareye 181-182, Tehran 1381.s. 236-251. (‘‘Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Doğrultusunda Mali yapının Islahı ve Gerekli mali Kaynağın Temini’’, **Siyasi- Ekonomik Aylık Dergi**, Sayı 181-182, Ekim ve Kasım 2002. s.236-251).

FARBOUDI Yousef, **Şehrdariha**, Entesharate Daneşkedeye Ulume Edariye Daneşgahe Tehran, Tehran 1368. (**Belediyeler**, Tahran Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Tahran 1989).

FEIRAHİ Davood, **Nezame Siyasi ve Dowlet Dar Eslam**, Entesharate Sazemane Samt, Çape Çaharom, Tahran 1385.(**İslam’da Siyasi Sistem ve Devlet**, Semt Kurumu Yayınları, 4.Baskı, Tahran 2006).

FEYZİ Tahereh, **Mebaniye Modiriyete Dowleti**, Daneşgahe Peyame Nur, Celde Evval ve Dovvom, Tehran 1383.(**Kamu Yönetiminin İlkeleri**, Peyame Nur Üniversitesi, Birinci ve İkinci Cilt, Tahran 2004).

FINDLEY Carter, **Kalemiyeden Mülkiyeye**, (Çev.: Gül Çağalı Güven) Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

FOOZİ Yahya, **Tahavolate Siyasi Ectemayi Baad Az Engelabe Eslami Dar İran**, Celde Evvel ve Dovvom, Çap ve Naşre Arooc, Tehran 1384. (**İran İslam Devriminden Sonra Siyasal ve Toplumsal Değişimler**, Birinci ve İkinci Cilt, Arooc Yayınları, Tahran 2005).

GAHHARI Menuchehr, **Edareye Umure Şehr**, Çape Ramin, Tehran 1364. (**Şehrin Yönetimi**, Ramin Yayınları, Tahran 1985).

GAZİ Seyed Abulfazl, **Bayestehaye Huguge Esasi**, Naşre Mizan, Tehran 1384. (**Hukuki Esasi’nin Gereklilikleri**, Mizan Yayınları, Tahran 2005).

GHADIRİ ASLİ Bager, ‘‘Siyasete Pouli İran Dar Salhaye Tadile Egtesadi’’, **Mahnameye Siyasi ve Egtesadi**, Şomareye haft ve haşt, 1374. s.85-98.(‘‘Yapısal Uyarlama Politikaları Yıllarında Para Politikaları’’, **Siyasi-Ekonomik Aylık Dergi**, yedinci ve sekizinci Sayı, 1995. s.85-98).

GOLABCHİ Muhammed, ‘‘Negşe Pendarhaye Cenahi dar Raftare Entekhabati,’’**Mahnameye Siyasi ve Egtesadi**, Şomareye 215-216, 1384, s.148-163.(‘‘Seçmenlerin Davranışlarını Etkileyen Faktörler,’’**Siyasai - Ekonomik Aylık Dergi**, sayı 215-216, 2005, s.148-163).

GOREYSHİ Fardin, **Cahani Şodan ve Bazsazi Andişeye Dini Dar İran**, Daneşgahe Tehran, Daneşkedeye Hugug ve Ulume Siyasi, Payannameye Doktora Baraye Reştaye Ravabete Beynulmelel, Azer 1380.(**Küreselleşme ve İran’da Dini Düşüncenin Yeniden Yapılanması**, Tahran Üniversitesi, Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Tezi, Kasım 2001).

GOUDARZİ G, ‘‘Küreselleşme: Tehlike veya Rüya, Gerekliklik veya Seçim’’ **İran Küreselleşme Milli Merkezi tarafından Yayınlanan Makaleler**, S.2-10.

GÜLER,Birgül A., **Devlette Reform Yazıları, Dünya’da ve Türkiye’de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi-İdari Liberalizasyona**, Paragraf Yayınevi, Ankara 2005.

GÜLER, Birgül A., ‘‘Devlet Reformunu Tarihten Çalışmak’’, Çalışma Notu, Mart 2004.

GÜLER Birgül A, **İran İslam Cumhuriyeti ‘Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi’**,1990- 1991 Öğretim yılı, TODAİE Kamu Yönetimi Uzmanlık Programı Ders Notu, Ankara 1991.

GÜLER Birgül A., **Kamu Personeli, Sistem ve Yöntem**, İmge Kitapevi Yayınları, 2005.

GÜLER Birgül A., **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, Yapısal Uyarılama Politikaları 1980- 1995**. 2. Baskı, İmge Kitapevi Yayınları, 2005.

GÜLER Birgül A, **Yönetim Düşünü İçin Araştırma Alanları Belirlemek**, Çalışma Notu, Mart 2005-Ocak 2006

GÜNDAY Metin, **İdare Hukuku**, İmaj Yayınevi, Ankara 2004.

GÜRSOY Şahin, Çapcıoğlu İhsan, **Küreselleşme Ulus-Devlet ve Din**, Platin Yayınları, Ankara 2007.

HALILI Mohsen, **Barrasiye Tasire Tahavolate Pas Az Pirouziye Engelabe Eslami bar Ganune Esasiye Cumhuriye Eslamiye İran ve Chegunegiye Baznegariye An**, Daneşgahe Tahran, Daneşkedeye Hukuk ve Ulume Siyasi, Payannameye Karşenasiye Arşad, Bahman 1372. (**İran İslam Cumhuriyeti Kuruluşu ile Gerçekleşen Değişimlerin Anayasaya Etkisi**, Tahran Üniversitesi Hukuk ve Siyaset Bilimleri Fakültesi, Yüksek lisans Tezi (Siyaset Bilimi), Şubat 1993).

HAMSHAHRİ Gazetesi, 04.04.1385.(Haziran 2006).

HASANI Hasan, **Magamate Aaliye Goveye Mocriye Dar Ganune Asasiye İran Ve Faranse ve Motaeleye Tatbigiye Anha**, Entesarate Daneşgahe Tehran, Tehran 1369. (**İran ve Fransa Anayasasında Yürütme Erkinin Bürokratları Karşılaştırmalı Yöntem**, Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran 1990).

<http://politics.ankara.edu.tr/bguler/reform.pdf>

<http://politics.ankara.edu.tr/bguler/reform2.pdf>

<http://politics.ankara.edu.tr/bguler/reform3-kaynaklar.pdf>

<http://yonetimbilimi.politics.ankara.edu.tr>
<http://www.iribnewsçir/newsroom>

HOSSEYNI Mina, “Asibşenasiye Barnameye Sahame Adalat Dar Ravande Khususi Sazi, **Manameye Siyasi ve Egtesadi**, Mehr- Aban 1386 s.242-247. (“Özelleştirme Sürecinde Adalet Senetleri”, **Siyasi- Ekonomik Aylık Dergi**, 2007, s.242-247.

HUDASHTIAN Ata, **Modernite, Cahani Şodan ve İran**, Entesharate Çappakhsh, Tehran 1381. (**Modernite, Küreselleşme ve İran**, Çappakhsh Yayınları, Tahran 2002).

HUMEYNI Ruhollah, **Hukumete Eslami ve Velayete Fakih**, Moeseseye Tanzim ve Naşre Asare Emam Humeyni, Çape Evvel, Tehran 1384. (**Velyat-e Fakih ve İslam Hükümeti**, Humeyni’nin eserlerini düzenleme ve yayınlama kurumu, Birinci Baskı, Tahran 2005).

İDARE VE İSTİHDAM TEŞKILATI, **Barrasiye Teşkilate Dowleti**, Tehran1380. (**Devlet Teşkilatının İncelenmesi**, Tahran 2001).

İDARE VE İSTİHDAM TEŞKILATI, **Negşe Şuraha Dar Sakhtare Edariye İran**, Tehran 1360. (**İran İslam Cumhuriyeti Devlet Yapısında Şuraların Yeri**, Tahran 1981).

İDARE VE İSTİHDAM TEŞKILATI, **Sakhtare Edare Dar Cumhuriye Eslamiye İran**, Tehran 1362. (**İran İslam Cumhuriyetinde İdarenin Yapısı**, Tahran 1983).

İRAN İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, **Salnameye Amariye İran Dar 1384**, Entesharate Edareye Amare İran, Tehran 1384. (**2005’de Rakamlarla İran**, İstatistik Enstitüsü Yayınları, Tahran 2005).

İRAN KÜRESELLEŞME ARAŞTIRMALARI MİLLİ MERKEZİ, **Hemayeşe Beynolmelali Sazeman Tecarete Cahani ve Çaleşhaye Cahani Şodan Dar Keşvarhaye Moselman: Besuye Cahani Şodan Adelane**, Kholaseye Magalat, Tehran 1385. (**Dünya Ticaret Örgütü ve Müslüman Ülkelerde Küreselleşme Sorunları** adlı Uluslararası Toplantıda Sunulan Makalelerin Özeti: Adıl Küreselleşmeye Doğru, Tahran 2006).

İRAN TARİHİNİ ARAŞTIRMA KURUMU, **Tarikhe Muasere İran**, Feslnameye Takhasosi Shomareye 37, Tehran 1385. (**İran’in Muasır Tarihi**, S.37, Tahran 2006).

İRAN RADYO VE TELEVİZYON KURUMU (IRIB), **Hemayeşe Beynolmelali Sazemane Cahaniye Tecaret ve Çaleşhaye Cahani Şodan dar Keşvarhaye Moselman**, Kholaseye Magalat, Davazdahom ve Sizardhome Azer Mahe 1385. (**Dünya Ticaret Örgütü ve Küreselleşme Konulu Uluslar arası**

Seminer: Müslüman Ülkeler İçin Sorunlar, Makaleler Özeti, 3-4 Aralık 2006 Tahran).

JALAEPOUR Hamid Reza, **Camee Şenasiye Jonbeşhaye Ectemayi**, Entesharate Tarhe No, Tehran 1381. (**Toplumsal Hareketlerin Sosyolojisi**, Tarhe No Yayınları, Tahran 2002).

KAMU YÖNETİMİ EĞİTİM MERKEZİ, **Eslahe Edari**, Tehran 1378. (**İdarenin İyileştirilmesi**, Tahran 1999).

KASRAVI Ahmed, **Tarikhe Meşruteye İran**, Entesharate Negah, Tehran 1384. (**İran'in Meşrute Tarihi**, Negah Yayınları, Tahran 2005).

KATOZIYAN Mohammad Ali, **Dowlet va Camee Dar İran**, Entesharate Markaz, Tehran 1380. (**İran da Devlet ve Toplum**, Merkez Yayınları, Tahran 2001).

KATOZIYAN Mohammad Ali, **Egtesade Siyasiye İran Az Meşrutiyet Ta Payane Selseleye Pahlavi**, Tercomeye M.R.Nefisi ve K.Azizi, Çape dovvom, Tehran 1384. (**İran'in Siyasal Ekonomisi Meşrutiyetten Pehlevinin Sonuna Kadar**, Çev.: M. R. Nefisi ve K.Azizi, İkinci Baskı, Tahran 2005).

KAZEMI Maryam, “Payamede Cehani Şodan Bar Siyasete Kharejiye Keşvarha” **Rahbord**, Neşriyeye Merkeze Tehgigate Stratejik, Şomareye 36, Tabestane 1384, s.26-37. (“Küreselleşmenin Ülkelerin Dış İlişkilerine Etkisi”, **Rahbord**, Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, no 36 , 2005, s.26-37).

KEDDIE Nikki R., **Rişehaye Engelabe İran**, Tercomeye Abdolrahim Govahi, Çape Sevvom, Tehran 1375. (**İran İnkılabının Kökleri**, Çev.: Abdolrahim Govahi, Üçüncü Baskı, Tahran 1996).

KEDDIE Nikki R., **Netayeje Engelabe İran**, Tercomeye Mehdi Hagigatkah, Entesharate Gognus, Tehran 1383. (**İran İnkılabının Sonuçları**, Çev.: Mehdi Hagigatkah, Gognus Yayınları, Tahran 2004).

KEMALI Mesud, **Cameeye Madani, Dowlet ve Nosazi Dar İrane Muaser**, Markaze Bazşenasiye Eslam Dar İran, Tehran 1381. (**İran da Toplum, Devlet, ve Yeniden Yapılanma**, İran'da İslamı Yeniden Tanıma Merkezi Yayınları, Tahran 2002).

KÜRESELLEŞME ARAŞTIRMALARI MERKEZİ, **Siyasethaye Kolli Cumhuriye Eslami dar Hususse Cahani Şodan**, Tehran 1385. (**İran İslam Cumhuriyetinin Küreselleşme Konusunda Genel Politikaları**, Tahran 2006).

KÜRESELLEŞME ARAŞTIRMALARI MERKEZİ, **Ma ve Cahani Şodan**, Be Kuşee M.Nahavandiyan, Çape Dovvom, 1385. (**Biz ve Küreselleşme**, M.Nahavandiyan'ın Çabalarıyla, İkinci Baskı, 2006).

- KUTLU Önder, **Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi Teorik Çerçeve ve Ülke Uygulamaları**, Çizgi kitapevi, Mart 2006.
- MADANI Seyed Jalalettin , **Huguge Esasi ve Nehadhaye Siyasiye Cumhuriye Eslamiye İran**, Entesharate Paydar, Tehran 1379.(**Temel Hukuk ve İran'da Siyasal Kurumlar**, Paydar Yayınları, Yedinci Baskı, Tehran 2005).
- MAHBUBI ARDAKANI Hussein, **Tarikh-e Moessesat-e Tammadoni-ye Jadid Dar İran**, Entesharate Daneşgahe Tehran, Celde Dovvom, Tehran 1376. (**Çağdaş İran'da Çağdaş Kurumların Tarihçesi**, Tahran Üniversitesi Yayınları, İkinci Cilt, Tahran 1997).
- MANSUR Cihangir, **Ganune Şehr ve Şehrdariha**, Entesharate Didar, Tehran 1385. (**Şehir ve Belediye Kanunu**, Didar Yayınları, Tahran 2006).
- MANSUR Cihangir, **Ganune Esasiye Cumhuriye Eslamiye İran**, Entesharate Doran, Tehran 1385. (**İran İslam Cumhuriyeti Anayasası**, Devran Yayıncılık, Tahran 2006).
- M.ARDAKANI Hossein, **Tarikhe Moessesate Temmedoniye Cedid Dar İran**, Entesharate Daneşgahe Tehran, Çape Dovvom, Tehran 1365. (İran'da **Yeni Uygur Kurumların Tarihçesi**, Tahran Üniversitesi Yayınları, İkinci Baskı, Tahran 1986).
- MARSHALL Gordon, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev.: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve sanat Yayınları, Ankara 2003.
- MECIDI Mohammad Reza, **Daneşgah, Govveye Mocriye ve Entekhabat**, Entesharate Hamşahri, Tehran 1384. (**Üniversite, Yürütme Erki ve Genel Seçim**, Hemşehri Yayınları, Tahran 2005).
- MİLLÎ KÜRESELLEŞME ARAŞTIRMALARI MERKEZİ, **Siyasethaye Kolli Cumhuriye Eslamiye İran Dar Khususe Cahani Şodan**, Be Kuşeş Mohammad Nahavandian, Tehran 1385. (**Küreselleşme Konusunda İran İslam Cumhuriyetinin Genel Politikaları**, Derleyen Mohammad Nahavandian, Tahran 2006).
- MIRHOSSEYNI MIRZAVARE Seyed Mehdi, **Aşenayi Ba Teşkilate Cumhuriye Eslamiya İran**, Entesharate Markaze Amouzeşe Modiriyete Dowleti, Tehran 1372 ve 1380. (**İran İslam Cumhuriyetinin Devlet Teşkilatı ile Tanışma**, Kamu Yönetimi Eğitim Merkezi Yayınları, Tahran 1993 ve 2001).
- MODARRESİ Mansur, **Farhange Tosifi Vajegane Barnamerizi ve Tosee (İngilisi- Farsi, Farsi- İngilizisi)**, Entesharate Sazemane Modiriyet ve Barnamerizi, Tehran 1385. (**Açıklamalı Planlama ve Kalkınma Sözlüğü (İngilizce- Farsça ve Farsça- İngilizce)**, Yönetim ve Planlama Teşkilatı Yayınları, Tahran 2006).

MOGHARI Fallah, **Barrasiye Tağyire Sakhtare Govveye Mocriye Dar Ganune Esasiye İran va Asare An Dar Revabete Beyne Gova**, Payannameye Karşenasiye Arşad, Daneşgahe Şiraz, Şiraz 1379. (**İran Anayasasında Yürütme Erki ve Diğer Erklerle İlişkisi**, Şiraz Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Şiraz 2000).

MOHAMMAD NEJAD Farhad, **Nahadhaye Siyasiye Hukumeti (Govveye Moganane Va Govveye Mocriye) Va Toseeye Siyasi Dar Cumhuriye Eslamiye İran**, Payannameye Karşenasiye Arşad Daneşkedeye Ulume Siyasi Va Maarefe Eslami Daneşgahe Tehran, Tehran 1372. (**İran da Siyasal Yapı (Yasama, Yürütme) ve Siyasal Gelişme**, Tahran Üniversitesi siyasal Bilgiler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Tahran 1993).

MONAVARIAN Abbas, “Analysis of The Perceived Degree of Success of Reform Efforts: Reform Agents’ Perception, **Jurnal of Management Development**, Vol. 23, Number 6 2004, pp. 579-595.

MONAVARIAN Abbas, “Modiriyete Dowleti ve Asre Fara Sanati ve Fara Modern”, **Modiriyet ve Tosee**, Faslnameye Moesseseye Aliye Amouzeş ve Pejuheş Modiriyet ve Barnamerizi, Şomareye 59, Bahar 1382.s.12-21.(“Post-Modern Çağda Kamu Yönetimi”,**Yönetim ve Kalkınma**, Yönetim ve Planlama Eğitim ve Araştırma Yüksek Kurumu Dergisi, No 59, Bahar 2003 sayısı,s.12-21).

MOTAGHEDİ G. Ve Diğerleri, “Siyasetha ve Stratejihaye Sakhtar Egtesadi Baad az Cange Cahaniye Dovvom”,**Merkeze Esnade Egtesadi-Ectemayi Sazemane Barname ve Budce**, Tehran 1367.(“İkinci Dünya Savaşı Sonrası Eknomic Yapılanma Politika ve Stratejileri (İtalya, İngiltere, Japonya ve Federal Almanya), **Plan ve Bütçe Kurumunun Ekonomik-Sosyal Belgeler Merkezi**, Tahran 1988).

MOVASSAGI Ahmed, **Nosazi ve Eslahat Dar İran (Az Andishe Ta Amal)**, Naşre Ghoomes, Tehran Çape Evvel, 1385. (**İran’da Modernleşme ve İslahat (Teori’den Uygulamaya)**, Ghoomes Yayınları, Birinci Baskı, Tahran 2006).

MUSAVI SHAHROUDI Seyed Mohammad, **Barnamerizi**, Tehran 1385. (**Planlama**, Tahran 2006).

MUSAZADEH Reza, **Huguge Edari (1-2) Kolliyat Va İran**, Neşre Mizan, Tehran 1384. (**İdare Hukuku (Genel ve İran)**), Mizan Yayınları, Tahran 2005).

NAFISI, Sayid, **Tarikhe Ectemayi ve Siyasiye İran Dar Doreye Moaser**, Ahura Yayınları, Tehran 1383.(**Çağdaş İran’ın Sosyal ve Siyasal Tarihi**, Ahura Yayınları, Tahran 2004).

NAGAVİ Ali Mohammad, **Camee Şenasi Garbgarayi**, Entesharate Amir Kabir,

- Tehran 1377. (**Batılılaşma Sosyolojisi**, Amir Kabir Yayınları, Tahran 1998).
- NAHAVANDIAN Mohammad, **Ma ve Cahani şodan**, Markaze Melliye Motalaate Cahani Şodan, Tehran 1385. (**Küreselleşme ve Biz**, İran Küreselleşme Araştırmaları Milli Merkezi, Tahran 2006.)
- NAMEGH Parviz, **Mebaniye Modiriyete Dowleti**, Çape Çekad, Tehran 1380. (**Kamu Yönetiminin İlkeleri**, Çekad Yayınları, Tahran 2001).
- NARAGI, Hasan, **Çekide'ye Tarihe İran Az Kuçe Aryayih Ta Payane Selseleye Pahlavi**, Naşr-e Akhtaran, Çape Şeşom, Tehran 1384. (**İran Tarihinin Özeti, Aryaililerden Pehlvi'nin Sonuna Kadar**, Akhtaran Yayınları, Altıncı Baskı, Tahran 2005).
- NAVAZNEY Bahram, **İran ve Peyamadhaye Cahani Şodan ya Cahani Sazi**, Mahnameye Siyasi-Egtesadi, Şomareye 189-190, Khordad ve Tir 1382, s.186-195. (**İran ve Küreselleşme veya Küreselleştirmenin Sonuçları**, Siyasal-Ekonomik Aylık Dergi, No 189-190, Haziran- Temmuz 2003, s.186-195).
- NIYAMİ, Ali, **Modiriyete Şahrdari**, Enteşarate Moesseseye Ulume Edari ve Bazargani Daneşkadeye Hukuk ve Ulume Siyasi ve Egtesadiye Daneşgahe Tehran, Celde Evvel, Tehran 1340. (**Belediyelerin Yönetimi**, Tahran Üniversitesi, Hukuk ve Siyasal Bilgiler ve Ekonomi Fakültesi, Ticari ve İdari İlimler Enstitüsü Yayınları, Birinci Cilt Tahran 1961).
- NOURUZIFAR Abdolrahim, **Edareye Umure Sazemanhaye Mahalli Ve Şehrdariha**, Enteşarate Baztab, Tehran 1380. (**Yerel Kuruluşların Yönetimi Ve Belediyeler**, Baztab Yayınları, Tahran 2001).
- NOURBAKHS, Seyyed Morteza, **Vajegane Ulume Ectemaii, İngilizi-Farsi, Farsi-İngilisi**, Enteşarate Behine, Tehran 1380. (**Sosyal Bilimler Sözlüğü, İngilizce- Farsça, Farsça- İngilizce**, Behine Yayınları, Tahran 2001).
- NOWRUZI Mehdi, **Farhange Jamee Logat ve Estelahate Siyasi, İngilizi- Farsi**, Naşre Ney, Tehran 1384. (**Siyasi Terimler Sözlüğü, İngilizce-Farsça**, Ney Yayınları, Tahran 2005).
- OLSON Robert, **Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004**, Çev.: Kezban Acar, Babil Yayınları, Ankara 2005.
- ÖRNEK Acar, **Kamu Yönetimi**, Metinler Matbaacılık, İstanbul 1998.
- ÖZGÜDENLİ Osman G., **Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları**, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2006.
- PARSA Misagh, **Devlet, İdeoloji ve Devrim**, İran, Nikaragua ve Filipinler

Devrimlerinin Karşılaştırmalı Analizi, Çev.: Alper Birdal, Nahide Özkan, Derya Göçer, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

PAHLAVI Muhammed Rıza, **Cevab Be Tarikh**, Entesharate Alborz, Tehran 1384. (**Tarihe Cevap (Şehryar Makan'ın Gözden Geçirilmesi ile)**, Alborz Yayınları, Tahran 2005).

PESARAN GHADER Majid, **Tahavvole Modiriyeti ve Eslahe Edari**, Entesharate Sazeman Modiriyet ve Barnamerizi Keşvar, Tehran 1386. (**Yönetimde Değişim ve İdari Reform**, Yönetim ve Planlama Teşkilatı Yayınları, Tahran 2006).

PLAN VE BÜTÇE KURUMU, **Sabegye Barnamerizi Dar İran**, Entesharate Sazemane Barname ve Bütçe, Tehran 1377. (**İran'da Planlamanın Geçmişi**, Plan ve Bütçe Kurumu Yayınları, Tahran 1998).

POUR PASHA KASIN Ali, “İran Dar Rahe Cahani Şodan: Sudha ve Ziyanha”, **Mahnameye Siyasi-Egtesadi**, Şomareye 241-242, Mehr ve Aban 1386.s.216-225.(“İran Küreselleşme Yolunda: Faydalar ve Zararlar”, **Siyasi-Ekonomik Aylık Dergi**, No 241-242, Eylül-Kasım 2007.s.216-225).

RABBANI Resul, AHMEDİ Yakup, “Cahani Şodan ve Ayendeye Farhanghaye Bumi”, **Mahnameye Siyasi-Egtesadi**, Şomareye 215-216, Mordad ve Şahrivar 1384.s.36-51.(“Küreselleşme ve Milli Kültürün Geleceği”, **Siyasi-Ekonomik Aylık Dergi**, No 215-216, Ağustos-Eylül 2005.s.36-51.)

RAFIIPOUR RAHMAN Abutayeb, **Behbude Amalkarde Dowlet Az Tarige Eslahe Dastgahe Edari**, Tercome: Mohammad Safar, Entesharate Sazemane Modiriyet ve Barnamerizi Keşvar, Tehran 1384.(**İdari Yapının İslahı İle Hükümet İcraatlarını İyileştirmek**, Çev.: Mohammad Safar, Yönetim ve Planlama Teşkilatı Yayınları, Tahran 2005).

RAFIIPOUR, Faramarz, **Tosee ve Tezad**, Entesharate Daneşgahe Şahid Beheshti, Tehran 1376. (**Kalkınma ve Tezat**, Şehit Beheshti Üniversitesi Yayınları, Tahran 1997).

RAMAZANI Ruhollah, **Çarçubi Tahlili Baraye Barrasi Siyasete Khareciye Cumhuriye Eslami İran**, Tercome: Alireza Tayyeb, Neşre Ney, Çape Evvel Tehran 1380.(**İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Analizi**, Çev.: Alireza Tayyeb, Ney Yayınları, Birinci Baskı, Tahran 2001).

ROY Oliver, **Tecrobeye Eslame Siyasi**, Markaze Motaleat Farhani- Beynolmelali, Sazeman Farhang ve Ertebatate Eslami, Tehran, 1378.(**Siyasal İslam'ın Tecrübesi**, Uluslar arası ve Kültürel konularda Araştırma Merkezi, Kültür ve İslami İletişim Kurumu, Tahran 1999).

SADATIYAN Seyed Jalal, “Cahani Şodan ve Cumhuriye Eslamiye İran”,

Neşriyeye Motaleate Defaiye Stratejik, Şomareye 15.s.28-39.(‘‘Küreselleşme ve İran İslam Cumhuriyeti’’, **Stratejik Savunma Araştırmaları Dergisi**, No 15, s.28-39).

SAHRAEI Alireza, **Tahlili Camee Şenakhti-Tarikhi Piramune Engelabe Eslami İran**, Entesharate Abar-Shahr, Neyşabur 1385. (**İran İslam Devrimi Konusunda Sosyolojik- Tarihsel Değerlendirme**, Abar-Shahr Yayınları, Neyşabur 2006).

SAJADPOUR S.M.Kazem, **Cahani Şodan: Bardaştha ve Peyamadha**, Merkeze Çap ve Entesharate Vezarete Umure Kharece, Yayınları, Çape Dovvom, 1382.(**Küreselleşme: Anlayışlar ve Sonuçlar**, Dış İşleri Bakanlığı Yayınları, İkinci Baskı, 2004).

SANJABI Karim Asad, SADATIYAN S.J, **Cahani Şodan: Bozorgrahe Çapavol ve Sahme Keşvarhaye Dar Hale Tosee**, Sazemane Agidati Siyasiye Arteşe Cumhuriye Eslamiye İran, Tehran 1380.(**Küreselleşme: Yağmalama Kavşağı ve Gelişmekte Olan Ülkeler**, İran İslam Cumhuriyeti Ordusu İdeolojik ve Siyasi Kurumu Yayınları, Tahran 2001).

SARİOLGHALAM Mahmood, **Aghlaniyet ve Ayendeye Tosee Yaftegiye İran**, Merkeze Pejuheşhaye Elmi ve Motaleate Stratejik Khavarmiyane, Çape Sevvom Tehran 1382.(**Makullük ve İran’ın Gelişiminin Geleceği**, Ortadoğu Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Üçüncü Baskı, Tahran 2003).

SARİOLGHALEM Mahmoud, **İran ve Cahani Şodan (Çaleşha ve Rahhalha)**, Markaze Tahgigate Stratejik, Tehran 1384. (**İran ve Küreselleşme (Sorunlar ve Çözüm Yolları)**), Stratejik Araştırmalar Merkezi, Tahran 2005).

SAYEED ABBASZADEH, Mir-Mohammad, **Mesayeli Dar Modiriyete Dowleti-ye İran**, Daneşgahe Urumiye Yayınları, Urumiye 1378.(**İran Kamu Yönetimi Alanında Sorunlar**, Urumiye Üniversitesi Yayınları, Urumiye 1999).

SEYİDOĞLU HALİL, **Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı**, Geliştirilmiş 9.Baskı, İstanbul 2003.

SOLEYMANI Massoud, **İran Bürokrasisinin Meşrutiyetten Bu Güne Kadar Gelişimi**, TODAİE, Ankara 1978.

SOMEL Ali, EKİZ Cengiz, ‘‘**Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi**’’ Kamu Yönetimi Çalışmaları- Kamu Yönetimi ve Değişim, Çoğaltma, AÜ SBF, Ankara 2003.

STIGLITZ Joseph e., **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, Çev.: Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, 2002

ŞAYLAN Gencay, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İkinci Baskı,

İmge Yayınevi, 2003..

SHIRAZI Javid, OLYA Mehdi. KHALAJ Şahin, **Tagsimate Keşvari Dar İran**, Entesharate Persman, Tehran 1382. (**İran'ın Coğrafi Bölgeleri**, Persman Yayınları, Tahran 2003).

TABATABAYI MOTAMANI Menuçehr, **Huguge Esasi**, Entesharate Mizan, Tehran 1384. (**Temel Hukuk**, Mizan Yayınları, Tahran 2005).

TABATABAYI MOTAMANI Menuçehr, **Huguge Edari**, Entesharate Samt, Tehran 1384. (**İdare Hukuku**, Semt Yayınları, Tahran 2005).

TABESH Ahmet, **Andişeye Toosee ve Barnamerizi Dar İran ve Çegunegiye Teşkil Sazemane Barname**, Entesharate Sazemane Modiriyet ve Barnamerizi Keşvar, Tehran 1383. (**İran'da Kalkınma ve Planlama Düşüncesi ve Planlama Teşkilatının Oluşma Şekli**, Yönetim ve Planlama Teşkilatı Yayınları, Tahran 2004).

TAHRAN ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT FAKÜLTESİ ÜNİVERSİTE SEFERBERLİĞİ BİRİMİ **Karkerdhaye Nezame Siyasi Dar Farayende Tosee Dar Andishehaye Dr. Hossein Azimi Arani**, Entesharate Sazemane Modiriyet va Barnamerizi, Tehran 1384. (**Kalkınma Sürecinde Siyasal Sistemin Uygulamaları, Dr. Hossein Azimi Arani Düşüncelerinde**, Yönetim ve Planlama Teşkilatı Yayınları, Tahran 2005).

TAVASSOLI ROKN ABADI Mejid, **Cahani Şodan ve Toseeye Siyasi: Ravande Cahani Şodan ve Mogavemat dar Barabere On (İran ve Torkiye Dahehaye 1980-1990)**, Daneşgahe Emam Sadeg, Daneşkadeye maarefe Eslami ve Ulume Siyasi, Payan nameye Doreye Doktoraye Ulume Siyasi, Tehran 1380. (**Küreselleşme ve Siyasal Kalkınma: Küreselleşme Süreci ve Onun Karşısında Direnme (İran ve Türkiye 1980-1990)**, Siyasal Bilgiler Bölümünde Doktora Tezi, Emam Sadeg Üniversitesi, İslami maarif ve Siyasal Bilimler Fakültesi, Tahran 2001).

TODAİE, **Kamu Yönetimi Araştırması (KAYA)**, Ankara 1991.

TODAİE, **İdarenin Yeniden Düzenlenmesi: İlkeler ve Öneriler**, İdari Reform Danışma Kurulu Raporu, Ankara 1972.

TOFIGH Firouz, **Barnamerizi Dar İran Ve Çeşmandaze Ayendeye An**, Entesharate Moesseseye Ali-ye Amouzeş ve Pejuheşe Modiriyet Ve Barnamerizi, Tehran 1385. (**İran'da Planlama**, Yönetim ve Planlama Eğitim ve Araştırma Yüksek Kurumu Yayınları, Tahran 2006).

TOHIDFAM Muhammed, **Farhang Dar Asre Cahani Şodan: Çeleşha ve Forsatha**, Mecmueye Makalat, Entesharate Rozane Tehran 1382. (**Küreselleşme Çağında Kültür: Fırsatlar ve Tehditler**, Makaleler Toplamı, Rozane Yayınları, Tahran 2003.)

TUTUM Cahit, **Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma**, TESAV Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, Ankara 1994.

TÜSİAD, **Kamu Reformu Araştırması**, Ankara 2002.

ÜŞÜR Serpil, **Din, Siyaset ve Kadın İran Devrimi**, Alan Yayıncılık, İstanbul 1991.

VEYSI Maryam, **Cahani Şodan ve Farayende Demokratizasyon Dar İran**, Daneşgahe Şehid Beheshti, Ravabete Beynolmelali Payannameye Foge Lisans, Tehran 1383. (**Küreselleşme ve İran'da Demokratikleşme Süreci**, Şehid Beheshti Üniversitesi Ekonomi ve Siyasal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümünde Yüksek Lisans Tezi, Tahran 2004).

YILMAZ Osman, **Kamu Yönetimi Reformu: Genel Eğilimler ve Ülke Deneyimleri**, DPT, Şubat 2001.

YÖNETİM VE PLANLAMA EĞİTİM VE ARAŞTIRMA YÜKSEK KURUMU, **Mecmueye Magalate Hemayeşe Siyasetha ve Modiriyete Barnamehaye Roşd ve Tosee dar İran (1382)**, Celde Dovvom: Toseeye Siyasi, Tehran 1384. (**İran'da Kalkınma ve Gelişme Planlarının Politikaları ve Yönetimi adlı Konferansta Sunulan Makaleler(2003)**, İkinci Cilt: Siyasal Kalkınma, Tahran 2005).

YÖNETİM VE PLANLAMA EĞİTİM VE ARAŞTIRMA YÜKSEK KURUMU, **Mecmueye Magalate Hemayeşe Siyasetha ve Modiriyete Barnamehaye Roşd ve Tosee Dar İran (1382)**, Celde Pancom: Modiriyet ve barnameriziye tosee, Tehran 1384. (**İran'da Kalkınma ve Gelişme Planlarının Politikaları ve Yönetimi adlı Konferansta Sunulan Makaleler(2003)**, Beşinci Cilt: Kalkınma Yönetimi ve Planlaması, Tahran 2005).

YÖNETİM VE PLANLAMA EĞİTİM VE ARAŞTIRMA YÜKSEK KURUMU, **Mecmue Magalate Hemayeşe Çaleşha ve Çeşmandazhaye Toseeye İran**, Tehran 1384. (**İran'da Kalkınma Perspektifleri adlı forumda Sunulan Makaleler**, Birinci Cilt, Tahran 2005).

YÖNETİM VE PLANLAMA TEŞKİLATI, **Barnameye Mobareze ba Fesad Va Ertefaye Salamate Nezame Edari (Hükümet)**, Tehran 1384. (**İdari Sistemin Şeffaflığını Yükseltmek ve İdari Yolsuzluklarla Savaş**, Tahran 2005).

YÖNETİM VE PLANLAMA TEŞKİLATI, **Ganune Barnameye Evvele Toseeye Egtesadi, Ectemaii ve Farhangiye Cumhuriye Eslamiye İran (1368-1372)**, Tehran 1368. (**Birinci Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (1989-1993)**, Tahran 1989).

YÖNETİM VE PLANLAMA TEŞKİLATI, **Ganune Barnameye Dovvom Toseeye**

Egtesadi, Ectemaii ve Farhangiye Cumhuriye Eslamiye İran (1374-1378), Tehran 1995. (**İkinci Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (1995-1999)**, Tahran 1995).

YÖNETİM VE PLANLAMA TEŞKİLATI, Ganune Barnameye Sevome Toseeye Egtesadi, Ectemai ve Farhangiye Cumhuriye Eslamiye İran (1379-1383), Tehran 1379). (**Üçüncü Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (2000-2004)**, Tahran 2000).

YÖNETİM VE PLANLAMA TEŞKİLATI, Ganune Barnameye Çahharome Toseeye Egtesadi, Ectemaii ve Farhangiye Cumhuriye Eslamiye İran (1384-1388), Tehran 1384. (**Dördüncü Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (2005- 2009)**, Tahran 2005).

YÖNETİM VE PLANLAMA TEŞKİLATI, Barnameye Salaneye Dowlet Sale 1385, Tahran 2006. (**Hükümetin 2006 yılı programı**, Tahran 2006).

YÖNETİM VE PLANLAMA TEŞKİLATI, Gozareşe Rob Garn Amalkarde Nezame Cumhuriye Eslamiye İran (1356-1381), Entesharate Sazemane Modiriyet ve Barnamerizi, Tehran 1383. (**İran İslam Cumhuriyeti Rejiminin 25 Yıllık İcraatları (1987-2002)**, Yönetim ve Planlama Teşkilatı Yayınları Tahran 2004).

YÖNETİM VE PLANLAMA TEŞKİLATI, Gozareşe Faaliyete Dowlet (1376-1380), Çape Dovvom, Tehran 1380. (**Devlet Faaliyet Raporu (1997-2001)**, İkinci Baskı, Tahran 2001).

YÖNETİM VE PLANLAMA TEŞKİLATI, Eslahe Sakhtarhaye Teşkilatiye Dowlet, Sazemane Modiriyet ve Barnamerizi, Tehran 1381. (**Devlet Yapısının Islahı**, Tahran 2002).

YÖNETİM VE PLANLAMA TEŞKİLATI, Mantegi Numudene Andazeye Dowlet, Sazemane Modiriyet Va Barnamerizi, Tehran 1381. (**Devlet Büyüklüğünü Kabullenebilir Yapmak**, Yönetim ve Planlama Teşkilatı, Tahran 2002).

YÖNETİM VE PLANLAMA TEŞKİLATI, Sazemane Modiriyet ve Barnamerizi Keşvar ve Pişineye Tarikhiye An, Entesharate Modiriyet ve Barnamerizi Keşvar, Tehran 1382. (**Yönetim ve Planlama Teşkilatı ve Örgütsel Yapısının Tarihçesi**, Yönetim ve Planlama Teşkilatı Yayınları, Tahran 2003).

VAZIRNIYA Mehdi, Sazemanhaye Edari Dar İran, Daneşkedeye Ulume Edari Daneşgahe Tehran, Tehran 1353. (**İran'da İdari Kuruluşlar**, Tahran Üniversitesi, İdari İlimler Fakültesi Yayınları, Tahran 1974).

WRIGHT Robin, Son Büyük Devrim: Humeyni'den Bugüne İran, Çev.; Şeniz

Türkömer, Doğan Yayın, 2000.

www.globalization.ir.

www.worldbank.org/iran. ziyaret günü 21.02.2008.

www.imf.org/external/np/sek/pr/2008. ziyaret günü 11.07.2008.

www.itca.ir/indeks.php. ziyaret günü 10.07.2008.

www.iranclub.org.11.02.2008

ÖZET

Bu tez’de İran İslam Cumhuriyetinde kamu yönetimi yapısı ve yapılan reform/ıslahat çalışmaları incelenmiştir. Bu amaçla birinci bölümde İran’ın kamu yönetimi yapısı ele alınmıştır. Eski bir uygarlık olan İran’ın idare yapısı da oldukça eski sayılmaktadır. Birinci bölümde öncelikle devrim öncesi ve sonrası kamu yönetimi alanı araştırılarak devrim ile kamu yönetimi alanında meydana gelen köklü değişimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca devrime zemin hazırlayan faktörler de bu bölümde ele alınmıştır. Bu bölüm İran İslam Cumhuriyeti kamu yönetimi konusunda tarihi süreç içerisinde genel bilgi vermektedir.

İkinci bölüm yine tarihi bir süreç içerisinde İran İslam Cumhuriyetinde yapılan reformları/ıslahatı ele alınmıştır. Bu reformların/ıslahatın şekli ve amacı zaman içerisinde değişimler göstermiştir. Devrim öncesi yapılan reformlar/ıslahat daha çok modernleşme ve bir anlamda Batılılaşma amacıyla yapılmıştır. Devrimden sonra yaklaşık on yıllık bir süreyle yapılan reformlar/ıslahat İslamileşme reformlarıdır. 1990’lı yıllarda yapılan reformlar/ıslahat bir anlamda savaş sonrası ekonomik ve siyasal alanda yeniden yapılanma reformlarıdır. Ancak 2000’li yıllardan itibaren yapılan reformlar bir anlamda küreselleşmeye paralel ve neoliberal reformlarıdır ve gün geçtikçe daha çok ağırlık kazanmaktadır. Bu reformlarla yapılmak istenilen geleneksel ve dini değerleri bir kenara itmeden özellikle ekonomi alanında dünya ile entegrasyon sağlamaktır.

SUMMARY

This thesis studies the structure and reform researches of Public Administration in Islamic Republic of Iran. To do this, in the first section the structure of the Public Administration in Iran will be discussed. Iran having an ancient civilization, also really had an old administrative structure. In the first section beside studying the Public Administration before and after Iran Revolution, the deep changes/reforms which come to existence after Revolution will be explained. Moreover, the factors which made conditions ready for the Revolution to take place will be studied. On the whole in this section the general information about Public Administration as a historical process in Iran will be presented.

The second part of this thesis discusses the reforms in Iran as a historical process. In fact the shape and target of this reforms has been changing during the time. The aim of changes before revolution was concentrated on modernization or development, in the other words Westernization. On the other hand the reforms which have been done during ten first years after revolution aimed at being Islamic/Islamization. The reforms during 1990's, in fact were efforts to rebuilt economic and politic condition after war. Since 2000, reforms in Public Administration in Iran are considered to be parallel to the process of globalization and neoliberal policies and this is getting more and more powerful in Iran.

Authorities in Iran, while protecting the traditions and religious values, are trying to do these reforms with the aim of being integrated with the world.